

**Infermeres de les Brigades Internacionals
destinades a l'Hospital Internacional de Vic:
humanisme i compromís polític
(abril 1938 – gener 1939)**

Cinta Sadurní Bassols

**Infermeres de les Brigades Internacionals
destinades a l'Hospital Internacional de Vic:
humanisme i compromís polític
(abril 1938 – gener 1939)**

Cinta Sadurní-Bassols

Directores de tesi:

Dra. Paola Galbany-Estragués

Dra. Gloria Gallego-Caminero

Programa de doctorat:

Cures Integrals i Serveis en Salut

2022

Al meu avi, Josep Bassols Morena (1900-1969) que va tenir el coratge de lluitar per la defensa dels valors republicans

Agraïments

Aquest projecte d'investigació ha estat possible gràcies a la col·laboració de moltes persones que m'han permès establir una gran xarxa, amb connexions que m'han servit d'estímul per continuar endavant. Entre les persones que m'han acompanyat durant aquests cinc anys, dia sí i dia també, en són representants:

La Dra. Paola Galbany, per ser-hi en el moment de decidir emprendre aquesta aventura i en confiar en el procés que he anat fent, mostrant-me que la intuïció no està renyida amb el rigor.

La Dra. Gloria Gallego, per obrir-me la porta al món de la recerca històrica i mostrar-me la generositat com un dels valors més preuats en el camí de la recerca.

Ambdues m'heu ajudat a posar en ordre els meus pensaments i a plasmar-los per escrit, fent-los més entenedors i heu estat al meu costat en tot moment.

La Dra. Carme Sanmartí Roset, una excel·lent professora i una dona sàvia, que m'ha fet preguntes claus en les comissions de seguiment de la tesi i m'ha orientat per poder culminar aquest projecte.

El Dr. Josep Casanovas Prat, amb qui he compartit moments que m'han permès desfer nusos lligats amb la GC a Vic i el procés de la tesi.

En Xavier Cateura Valls, que m'ha escoltat i m'ha assessorat sempre que li he demanat. La Maria Teresa Llach, que em va obrir les portes de L'Escorial. En Manel Montero, que va compartir la seva passió per la recerca entorn de les BI.

La Dra. Lourdes Prades, en Francesc de Rocafiguera Garcia, en David Molet Guitart i l'Angelina Verdaguer Tarrés, pel seu assessorament arxivístic, van ser una llum en aquest camí.

La Irene Filip, gestora del Spanienarchive de Viena, la Isabel Esteve Torres, l'Enric Clos Acebes i l'Oriol Portell Torres que han participat, de manera totalment desinteressada, en la traducció de documents de l'alemany al castellà o català, alguns molt rellevants per aquesta investigació. La Dra. Gemma Delgar Farrés, que em va assessorar en diferents traduccions del francès. La Cristina Daniela Sabau, que va traduir diferents documents del romanès i la Larisa Pervushina, que ho va fer de l'ucraïnès. Sempre

recordaré les hores compartides amb la Marta Araúna Mauri, la Berta Álvarez Isern i la Marta Segalés Sadurní per les hores compartides en les traduccions de l'anglès. La meva filla Marta Segalés també m'ha regalat la il·lustració de la portada.

En Robert Llopis Sendra i en Màximo Molina Gutiérrez, que em van acompanyar en alguns recorreguts que van fer infermeres de les BI que més endavant van treballar a Vic. El Dr. Joan Torró Martínez, que em va obrir les portes a la seva experiència amb l'Hospital d'Ontinyent i amb qui vaig descobrir la solidaritat de les BI.

La Montse Aguilar Martí, que des de la biblioteca m'ha ajudat a l'hora de teixir una de les xarxes que ha permès desenvolupar aquesta recerca, la de les fonts arxivístiques, així com en Ramon Benito, amb qui he compartit moltes estones revisant aspectes bibliogràfics i la Maite Parés Teixidor que ha revisat la redacció i els aspectes ortogràfics i gramaticals. L'Anna Segalés Sadurní i la Laura Muñoz Burgaya, també han estat al meu costat a l'hora de resoldre dubtes a nivell informàtic.

El Dr. Rubén Mirón González, per la seva rigorositat i generositat des del primer moment que ens vam conèixer.

Les meves companyes, amb qui he compartit aquest projecte i m'han ofert espais de llibertat que m'han permès expressar-me tal com sóc: la Dra. Anna Bonafont Castillo, el Dr. Joan Carles Casas, la Dra. Emi Chirveches Pérez, la Teresa Lleopart Coll, la Montse Lorenzo Àvila, la Dra. Núria Gorchs Font, l'Eva Rovira Palau, l'Anna Rovira Sadurní, la Carme Sansalvador Comas i la Dra. Carme Torres Penella.

La meva família, en Lluís, les meves filles, Marta i Anna, i l'Àngel Abad Bassols i la Isabel Andrés Gil que, a més de donar-me suport en aquest projecte, la seva companyia m'ha permès continuar vivint tot allò que dona sentit a la meva història i que té a veure amb el que és proper i quotidià. La família, que ja no hi és i que va viure la GC, el meu avi matern, Josep Bassols Morera, donant suport al Govern legítim de la República i el meu avi patern, Josep Sadurní Verdaguer, que el va donar als sollevats, afegit al silenci que la dictadura franquista va provocar, és el que m'ha animat a posar paraules al dolor, al patiment i a l'estima.

I finalment, totes les persones que van deixar rastre dels noms i cognoms d'infermeres que van passar per l'Hospital Internacional de Vic i aquelles infermeres de les Brigades

Internacionals que van compartir algunes de les seves experiències a la GC. Sense aquests documents i la seva custòdia aquesta tesi no hauria estat possible.

Moltes gràcies a totes i a tots.

Sigles i acrònims

ACOS	Arxiu Comarcal d'Osona, Vic (Catalunya)
AGMAV	Archivo General Militar de Ávila (Espanya)
ALBA	Tamiment Library/Robert F. Wagner Labor Archives, col·lecció Abraham Lincoln Brigade Archives, Universitat de Nova York (Estats Units)
AMA	Agrupación de Mujeres Antifascistas
ANA	American Nurses Association (Estats Units)
AMB	North American Medical Bureau to Aid the Spanish Democracy (Estats Units)
AME	Ajuda Mèdica Estrangera
AMSHV	Arxiu Municipal de Sant Hipòlit de Voltregà (Catalunya)
AMV	Arxiu Municipal de Vic (Catalunya)
APA	American psychological Association
Base dades ALBA	Base de dades The Abraham Lincoln Brigades Archives
BI	Brigades Internacionals
CDMH	Centro Documental de la Memoria Histórica, Salamanca (Espanya)
CGT	Confédération Générale du Travail Unitaire
CGTU	Confédération Générale du Travail Unitaire
CHS	Centre d'Histoire Sociale des Mondes Contemporains, París (França)
CNT	Confederació Nacional del Treball
DÖW	Spanienarchiv del Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Viena (Àustria)
ER	Esquerra Republicana
FP	Front Popular
GC	Guerra Civil espanyola
HIV	Hospital Internacional de Vic
Hoover Institution	Hoover Institution Library & Archives, Universitat de Stanford, Palo Alto (Estats Units)
JJ LL	Joventuts Llibertàries
JSU	Joventuts Socialistes Unificades
NLN	National League of Nursing Education
PARES	Portal de Archivos Españoles
PC	Partit Comunista
PCE	Partit Comunista d'Espanya
POUM	Partit Obrer d'Unificació Marxista
PS	Partit Socialista
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya

RGASPI	Russian State Archive of Socio-political History, Moscou (Rússia)
SBF	Serveis de Biblioteques del Front
s.d.	Sense data
SRE	Segona República espanyola
SIDBRINT	Sistema d'informació sobre les Brigades Internacionals de la Universitat de Barcelona
SMAC	Spanish Medical Aid Committee (Gran Bretanya)
SRI	Socors Roig Internacional
SSI	Servei Sanitari Internacional de les Brigades Internacionals
SIA	Solidaritat Internacional Antifeixista
UDC	Unió de Dones de Catalunya
UGT	Unió General de Treballadors
URSS	Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques
WDC	Warwick Digital Collection, Biblioteca de la Universitat de Warwick i el Modern Records Centre, Coventry (Gran Bretanya)

ÍNDEX DE CONTINGUTS

Volum I

PRESENTACIÓ	19
INTRODUCCIÓ: MOTIVACIONS I OBJECTIUS D'AQUESTA INVESTIGACIÓ	21
PRIMERA PART. EL CONTEXT	27
CAPÍTOL 1. EL SERVEI SANITARI INTERNACIONAL DE LES BRIGADES INTERNACIONALS A LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA	29
1. GUERRA CIVIL, BRIGADES INTERNACIONALS I SANITAT.....	30
2. CREACIÓ I ORGANITZACIÓ DEL SERVEI SANITARI INTERNACIONAL	33
3. INFERMERES VOLUNTÀRIES A LES BRIGADES INTERNACIONALS	39
SEGONA PART. PERSPECTIVA DE LA RECERCA	51
CAPÍTOL 2. EL PARADIGMA, UNA GUIA EN LA PRESA DE DECISIONS	53
1. EL PARADIGMA INDICIARI I LA MICROHISTÒRIA.....	54
CAPÍTOL 3. METODOLOGIA DE LA RECERCA	57
1. DISSENY DE L'ESTUDI	58
2. LA RECOLLIDA DE DADES. LES FONTS D'INFORMACIÓ, FACTORS DETERMINANTS DE L'ESTUDI.....	58
2.1 <i>Documents electrònics</i>	58
2.2 <i>Fonts arxivístiques</i>	60
2.3 <i>Fonts hemerogràfiques</i>	74
2.4 <i>Fonts orals</i>	76
2.5 <i>Cerca bibliogràfica</i>	77
3. TÈCNiques METODOLÒGIQUES	80
3.1 <i>Anàlisi quantitativa: Categories temàtiques, codis i indicadors</i>	80
3.2 <i>Anàlisi qualitativa</i>	86
4. LIMITACIONS I DIFICULTATS DE L'ESTUDI.....	87
5. CONSIDERACIONS ÈTIQUES.....	88
6. CONSIDERACIONS D'ESTIL.....	89

TERCERA PART. EL RELAT	95
CAPÍTOL 4. INFERMERES DE L'HOSPITAL INTERNACIONAL DE VIC	97
1. IDENTITAT DE LES INFERMERES	98
2. PAÏSOS DE PROCEDÈNCIA D'AQUESTES INFERMERES	101
3. ORIGEN JUEU D'ALGUNES INFERMERES.....	105
4. AFILIACIÓ POLÍTICA/SINDICAL	106
5. INFERMERES AMB GRADUACIÓ MILITAR	108
6. L'EDAT DE LES INFERMERES.....	109
7. LES FUNCIONS DEL PERSONAL D'INFERMERIA.....	112
7.1 <i>Formació de les Infermeres titulades</i>	114
7.2 <i>Formació de les infermeres no qualificades o ajudants d'infermeria</i>	122
8. ARRIBADA, INCORPORACIÓ I DESTINS ABANS D'ARRIBAR A VIC.....	129
8.1 <i>Infermeres destinades als fronts (1936 – 1938)</i>	132
8.2 <i>Infermeres destinades als hospitals de rereguarda (1937-1938)</i>	138
9. DE L'HOSPITAL DE VILLA PAZ A L'HOSPITAL INTERNACIONAL DE VIC.	148
CAPÍTOL 5. L'HOSPITAL INTERNACIONAL DE VIC (ABRIL 1938 - GENER 1939). LES ETAPES	157
1. PRIMERA ETAPA (ABRIL - MAIG DEL 1938)	158
1.1 <i>La creació de l'hospital</i>	158
1.2 <i>La direcció del Dr. Leo Eloesser i el brot de febre tifoide</i>	172
2. SEGONA ETAPA (MAIG - OCTUBRE DEL 1938)	181
2.1 <i>La direcció del metge Wilhelm Glaser i la continuïtat en la gestió de la febre tifoide</i>	181
2.2 <i>Els serveis i les ales de l'HIV</i>	187
2.3 <i>L'organització política de l'HIV</i>	189
2.4 <i>El director de l'hospital i el comissari polític. El repte d'un treball en comú ..</i>	198
2.5 <i>La unitat, una prioritat política en els hospitals</i>	207
2.6 <i>Les activitats politicoculturals i la participació de les infermeres</i>	208
2.6.1 <i>Escoles i cursos</i>	210
2.6.2 <i>La biblioteca de l'hospital</i>	213
2.6.3 <i>Els periòdics murals</i>	220
2.6.4 <i>El grup artístic de l'HIV: el teatre i la coral</i>	225
2.6.5 <i>El cinema a l'hospital</i>	230
2.7 <i>Control i disciplina, la lluita contra la dissidència i la Quinta Columna</i>	232

2.8 El Partit Comunista d'Espanya a l'HIV. El treball antifeixista de les camarades i el control dels responsables del partit.....	237
2.9 El treball de l'HIV amb dues organitzacions de Vic: la Unió de Dones de Catalunya i el Socors Roig Internacional	244
2.10 Els refugiats, el compromís de les BI i de l'HIV	256
2.11 El final d'etapa: l'evacuació de ferits, malalts i personal sanitari.....	260
3. TERCERA ETAPA (OCTUBRE 1938 - GENER 1939).....	268
3.1 Canvis a l'HIV. El nou director, el metge Ceferino Palencia Oyarzábal	268
3.2 La decadència de l'hospital i la seva evacuació	269
3.3 Conseqüències de la participació d'algunes de les infermeres assignades a l'HIV. La continuïtat de la lluita.....	279
CAPÍTOL 6. BIOGRAFIES	289
1. HILDA BELL, L'EXCEPCIÓ QUE LA PORTÀ A ESPANYA.....	290
2. FANNY BRÉ, UNA CONCEPCIÓ INFERMERA INTEGRADA EN LA LLUITA ANTIFEIXISTA ...	292
3. AVE BRUZZICHESI, LA DURESA DE LA RETIRADA CAP A FRANÇA	294
4. DOROTHY FONTAINE, LA TÈCNICA DE LABORATORI	301
5. ERIKA GLASER, EL MEMBRE MÉS JOVES DEL PERSONAL D'INFERMERIA A L'HIV.....	305
6. FANNY GOLUB, SER DONA EN UN ESPAI D'HOMES	307
7. DINI HEROMA, LA INFERMERA QUE VA VENIR D'HOLANDA TOTA SOLA	309
8. JUANITA JUSTO POVEDA, EL DOLOR DE LA MATERNITAT	311
9. SALLY KAHN, LES CONSEQÜÈNCIES DE LA MORT DEL SEU MARIT.....	312
10. HERMINA MARCUSOHN, EL COMPROMÍS ANTIFEIXISTA D'UNA ESTUDIANT DE MEDICINA	318
11. PETRONILLE SALOREÁ, UNA INFERMERA DE QUIRÒFAN	322
12. MARCELLE VALENCI-GINSBURG, LA INFERMERA I LLEVADORA REBEL	324
13. ERIKA VIERING, LA FISIOTERÀPIA EN LA FORMACIÓ DE LES INFERMERES.....	327
14. ROSA WEINER, LA PRIMERA CAP D'INFERMERIA I LA POR DE LES REPRESÀLIES	328
15. ŠTEFANIA WENZLOVÁ, LA INFERMERA ESPIADA	333
CAPÍTOL 7. CONCLUSIONS DE LA RECERCA.....	341
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	349
Volum II	
ANNEXOS.....	391

ÍNDIX DE TAULES

Taula 1. Etapes, períodes i ubicació dels hospitals del SSI	38
Taula 2. Informació consultada en el RGASPI sobre l'HIV.....	63
Taula 3. Informació consultada al RGASPI sobre les infermeres destinades a l'HIV	64
Taula 4. Biografies de voluntaris de les BI consultades al RGASPI.....	65
Taula 5. Inventaris i fitxers dels RGASPI amb documents consultats sobre el SSI i el seu funcionament	67
Taula 6. Material de l'ALBA al qual s'ha accedit.....	69
Taula 7. Material consultat de l'Hoover Institution	70
taula 8. Material consultat a l'AGMA	71
Taula 9. Material del CDMH, Secció Politicosocial, al qual s'ha accedit.....	72
Taula 10. Material d'altres arxius als quals s'ha accedit a través del CDMH.....	72
Taula 11. Material de l'AMV relacionat amb l'HIV i les infermeres	73
Taula 12. Material de l'AMSHV relacionat amb l'HIV i els refugiats de Sant Hipòlit de Voltregà	74
Taula 13. Publicacions, tipologia, localització i contingut de les fonts hemerogràfiques.....	75
Taula 14. Informes del comissari polític de l'HIV	84
Taula 15. Categories i codis en l'anàlisi qualitativa	87
Taula 16. Citació de les fonts arxivístiques internacionals en el text. Europa	91
Taula 17. Citació de les fonts arxivístiques internacionals en el text. Estats Units	92
Taula 18. Citació de les fonts arxivístiques de l'Estat Espanyol en el text.....	92
Taula 19. Citació de les fonts arxivístiques de Catalunya en el text	93
Taula 20. Any de naixement de les infermeres destinades a l'HIV segons el país de procedència	110
Taula 21. Infermeres titulades segons el país de procedència.....	114

Taula 22. Lloc de formació i any d'acabament estudis d'infermeres	115
Taula 23. Infermeres titulades al front abans i/o després d'estar a l'HIV.....	133
Taula 24. Infermeres identificades al front en un cos/divisió/brigada i/o en un equip mèdic (any 1937).....	135
Taula 25. Infermeres de l'HIV que van estar a Madrid, Albacete, Múrcia, Dènia i/o Benicàssim, en dates conegudes.....	142
Taula 26. Infermeres de l'HIV que van estar en hospitals sota patrocini nord-americà, en dates conegudes	143
Taula 27. Infermeres de l'HIV que van estar en hospitals sota patrocini anglès, holandès, txec i centres de repòs, en dates conegudes.....	144
Taula 28. Infermeres de l'HIV que van estar en altres hospitals de les BI a Catalunya, en dates conegudes.....	145
Taula 29. Personal d'infermeria localitzat en hospitals de les BI, en dates concretes	146
Taula 30. Material per 100 llits de la infermera Lucie Odier (Creu Roja Internacional) a partir de la demanda del Coronel Denzler.....	164
Taula 31. Responsables del material i la seva funció a l'HIV.....	171
Taula 32. Sol·licituds de material i resultat de les mateixes (abril - novembre 1938)	172
Taula 33. Dificultats, accions i propostes de millora per fer front a la desorganització en els inicis de l'hiv	175
Taula 34. Resultat d'un estudi sobre la febre tifoide en persones vacunades i no vacunades a l'HIV	178
Taula 35. Serveis i sales d'hospitalització a l'HIV	187
Taula 36. Setmanes que hi va haver delegats de sala/pis a l'HIV d'un determinat país de procedència	193
Taula 37. Afiliació política/sindical dels delegats de sala/pis de l'HIV (12 setembre - 4 desembre 1938)	195
Taula 38. Hospitalitzats (9 setembre 1938) i delegats de sala a la Clínica Militar de Vic (29 agost - 11 setembre 1938), segons la nació de procedència.....	197

Taula 39. Situació de l'HIV, 4 d'agost del 1938	203
Taula 40. Infermeres i netejadores que no podien complir les funcions assignades	204
Taula 41. Cursos impartits a l'HIV	212
Taula 42. Títols de llibres pels hospitals de Mataró, Moià, S'Agaró, Vic i Santa Coloma de Farners, 17 de setembre del 1938.....	217
Taula 43. La biblioteca (11 juliol - 4 desembre 1938).....	218
Taula 44. Ingressats a l'HIV i participació en els periòdics murals	222
Taula 45. Número de periòdics murals i grups de participants en la seva elaboració	223
Taula 46. Número de cèl·lules i de militants del PCE en els hospitals de les BI fora de la ciutat de Barcelona.....	239
Taula 47. Donacions de pa fetes pels ferits i personal de l'HIV (setembre-desembre del 1938)	258

ÍNDIX DE GRÀFIQUES

Gràfica 1. Infermeres de l'HIV segons el país de procedència	103
Gràfica 2. Infermeres d'origen jueu segons el país de procedència	105
Gràfica 3. Afiliació política o sindical de les infermeres destinades a l'HIV	107
Gràfica 4. Afiliació política o sindical de les infermeres destinades a l'HIV segons el país de procedència	107
Gràfica 5. Infermeres militaritzades segons el país de procedència.....	108
Gràfica 6. Infermeres de l'HIV distribuïdes per franges d'edat.....	111
Gràfica 7. Funció de les infermeres de l'HIV segons el país de procedència.....	113
Gràfica 8. Funcions atribuïdes a les infermeres de l'HIV	113
Gràfica 9. Mes i any d'ingrés a les BI de les infermeres destinades a l'HIV	130
Gràfica 10. Infermeres amb coneixement de la data d'ingrés a les BI, segons el país de procedència	130
Gràfica 11. Organismes d'arribada a Espanya d'infermeres estrangeres de l'HIV	131
Gràfica 12. Infermeres de l'HIV al front, segons el país de procedència.	134
Gràfica 13. Infermeres de l'HIV localitzades en fronts de guerra	136
Gràfica 14. Infermeres destinades a l'HIV i localitzades en hospitals de rereguarda de les BI (1936-1938).....	140
Gràfica 15. Infermeres localitzades en ciutats o pobles amb hospitals de les BI, durant els anys 1937 i 1938.....	140
Gràfica 16. Delegats de sala/pis i setmanes que van exercir a l'HIV.....	192
Gràfica 17. Delegats segons país de procedència	194
Gràfica 18. Setmanes que hi va haver delegats de sala/pis a l'HIV d'un determinat país de procedència	194
Gràfica 19. Afiliació política/sindical dels delegats de sala/pis de l'HIV (12 setembre - 4 desembre 1938).....	196
Gràfica 20. Procedència dels infants refugiats a Voltregà (29 novembre 1938). 259	

ÍNDIX DE FIGURES

Figura 1. Fonts arxivístiques internacionals, de l'Estat Espanyol i de Catalunya consultades.....	61
Figura 2. Categories, codis i indicadors en l'anàlisi quantitativa.....	81
Figura 3. Identitat de les 95 infermeres del SSI destinades a l'HIV segons el país de procedència	102
Figura 4. Hospitals on van estar algunes de les infermeres destinades a l'HIV (1936-1938).....	139

Presentació

Per explicar la participació de les infermeres del Servei Sanitari Internacional de les Brigades Internacionals (SSI) destinades a l'Hospital Internacional de Vic (HIV) (abril 1938-gener 1939), la tesi s'ha estructurat en dos volums.

El volum I comença amb una introducció per exposar les motivacions que m'han portat a realitzar aquesta investigació, les preguntes formulades i els objectius plantejats per donar-hi resposta, així com la metodologia utilitzada.

A la primera part hi consta el capítol 1. Aproximació històrica al Servei Sanitari Internacional de les Brigades Internacionals a la Guerra Civils, i en ell s'hi exposa el marc conceptual centrat en aquesta institució, els seus hospitals de rereguarda i algunes característiques sociodemogràfiques de les infermeres que en van formar part. Conèixer l'organització i l'evolució d'aquest servei sanitari, del qual formà part l'HIV, permetrà comprendre els canvis que s'hi van introduir i que influenciaren en la dinàmica d'aquest hospital i de la resta d'hospitals internacionals de Catalunya, fora de la ciutat de Barcelona.

A la segona part es descriu el paradigma que ha guiat aquesta investigació, i per tant els aspectes ontològics, epistemològics i metodològics de la mateixa. Aquesta part s'ha dividit en dos capítols, en el 2, titulat El paradigma, una guia en la presa de decisions, s'hi explica el paradigma indiciari així com la microhistòria, com a corrent històrica de referència i en el capítol 3, amb el títol Metodologia de recerca s'hi mostra el disseny, l'àmbit i el moment històric, els subjectes i les fonts d'informació utilitzades per l'estudi, així com la forma de procedir a l'hora d'analitzar la informació que ha permès elaborar un relat on els indicis a l'entorn d'infermeres i de l'HIV han adquirit sentit en un marc més ampli, com el de la ciutat de Vic, les BI, el govern de la Segona República espanyola (SRE) i/o la situació internacional. En aquest capítol també s'assenyalen les limitacions i les consideracions ètiques i d'estil d'aquesta investigació.

La tercera part, pròpiament relacionada amb els resultats de la investigació, s'ha organitzat en tres capítols. En el capítol 4. Infermeres destinades a l'Hospital Internacional de Vic. Una aproximació, es fa referència a les característiques sociodemogràfiques d'aquestes infermeres, els destins assignats pel SSI abans d'arribar a Vic, així com les primeres que es van instal·lar a l'hospital creat en aquesta ciutat. En el capítol 5, titulat L'Hospital Internacional de Vic i el treball de les infermeres, s'hi presenten alguns aspectes de la quotidianitat durant les etapes per les que va

passar aquest hospital, les activitats que van portar a terme les infermeres, per acabar amb les conseqüències personals que va tenir la seva participació en la GC com a personal sanitari de les Brigades Internacionals (BI). En el capítol 6, amb el títol de Biografies, s'hi narra la trajectòria de 15 infermeres voluntàries de les BI que van treballar a l'HIV i que durant la GC van desenvolupar activitats i/o van viure esdeveniments que ajuden a comprendre el que va significar ser dona, infermera i antifeixista en aquesta organització.

En el capítol 7, s'hi exposen les conclusions d'aquesta recerca i les noves línies de futur i la tesi es tanca amb les referències bibliogràfiques.

El volum II està configurat per diferents annexos documentals i taules que sintetitzen la informació recollida i les fonts consultades.

Introducció: motivacions i objectius d'aquesta investigació

“De vegades, amb el cap m’escapo d’aquest taller
i els pensaments se m’enduen
A països llunyans,
A vides desconegudes.
Com un eco tènue,
m’arriben les veus,
que es barregen amb la meva.”

(Colombani, 2018, p. 60)

Aquests versos expressen el significat que ha tingut per a mi aquesta investigació, una oportunitat per connectar amb la realitat de dones fossin infermeres titulades o no, que durant la GC es van dedicar a tenir cura en hospitals del SSI, centrant l’atenció en el que van crear a Vic. Fer-ho a través de la seva veu, dels relats que van elaborar en el mateix context de la guerra o fruit de records recents o remots ha estat un repte, ja que acostar-me a les experiències d’aquestes dones i posar en valor el dia a dia de la seva vida són aspectes que apareixen en comptades ocasions en els llibres que parlen de les guerres (Alexiévich, 2017).

Aquesta cerca inclou les infermeres titulades i ajudants d’infermeria que en alguna de les fonts primàries consultades se’ls va atribuir la funció d’infermera a Vic. Les circumstàncies que van generar aquesta decisió van ser:

1. L’ús del concepte infermera a l’hora de referir-se a les dones o a la funció que aquestes desenvolupaven en els hospitals i que estava relacionada amb el tenir cura dels ferits i malalts, en algunes fonts bibliogràfiques i arxivístiques. Aquest plantejament va en la línia de la Gran Enciclopèdia Catalana que defineix el terme infermer/ infermera (s.d.) com la “persona que té cura dels malalts o dels ferits als llocs on aquests són normalment atesos, com ara clíniques, hospitals, dispensaris, etc.”, sense establir cap matís relacionat ni amb la formació, ni amb les competències en la pràctica laboral.
2. El gran nombre de dones espanyoles i estrangeres que van accedir a la infermeria per cobrir les necessitats generades per la guerra. A les infermeres amb estudis reglats s’hi van afegir infermeres de guerra, a més de les ajudants d’infermera, infermeres pràctiques o voluntàries (Torres i Valls, 2008). És significatiu el testimoni d’Anna Pibernat que el 1934, amb 14 anys, va estudiar

dos anys d'infermeria a Girona i en no poder-se examinar per l'esclat de la guerra, va fer un curs pràctic de primers auxilis pel front a l'Hospital Militar de Girona. Així relatà Pibernat (2005) l'experiència d'aquest període:

“En noviembre de 1936 salió la orden de militarización de las enfermeras de guerra. Nos convocaron en Barcelona y, después de pasar un examen en Sanidad de Guerra (Diagonal, 401), nos dieron el título de enfermeras militares” (p. 40).

3. La informació aportada per les fonts primàries consultades anava més enllà de l'activitat professional que el personal d'infermeria va desenvolupar i mostrava el seu compromís antifeixista a través de la participació en activitats de caire polític i/o políticocultural.

Des d'aquesta perspectiva, la voluntat de posar nom i cognoms a les infermeres que van treballar a Vic i identificar les activitats professionals, polítiques i/o políticoculturals que havien portat a terme era la manera de donar-los espai en la història de la GC. Els estudis d'hospitals internacionals com els de Vic (Costa, 2005, 2007; Costa i Vilaseca, 2000; Costa i Massons, 2008; Montero, 2014; Vilaseca, 1997, 2002) i Mataró (Xaubet, 2018) a la província de Barcelona, Santa Coloma de Farners (Hervàs, 2008, 2020) i S'Agaró (Bussot, 2018) a la província de Girona, Benicàssim, a la de Castelló (Casañ, 2006a, 2006b, 2007) , Huete, a la de Conca (Olarte, 2010) i Benissa i Dènia a la província d'Alacant (Llopis, 2007, 2020) han estat un estímul per la cerca de les infermeres i la seva activitat a l'HIV i ubicar aquest hospital en el marc del SSI.

Aquest estudi ha partit d'una realitat concreta a nivell d'espai i temps, l'HIV que va estar en funcionament des de mitjans d'abril del 1938 fins el gener del 1939 com una unitat de les BI i 95 infermeres del SSI que hi van estar destinades. Aquestes han esdevingut el fil que ha permès connectar una realitat concreta amb una de més àmplia, la de les BI i la participació d'aquestes dones en la GC, ja que la majoria van treballar prop del front i/o en altres hospitals de rereguarda abans d'arribar a Vic.

Motivacions de caràcter personal i professional són les que em portaren a dedicar temps i energia a aquesta tesi i l'element que les uneix són l'interès que la GC continua despertant des del punt de vista històric, sociològic, estadístic, sanitari o periodístic i la persistència de les seves conseqüències en la vida de moltes persones, 83 anys després. Diferents institucions i associacions nacionals (Centro de Estudios y Documentación de las BI -CEDOBI-, Asociación de Amigos de las BI, Associació per a

la Recuperació de la Memòria Històrica de Catalunya, Memorial Democràtic, Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica de Cuenca, etc.) i internacionals (The International Brigade Memorial Trust (Londres), International Institute of Social History (Amsterdam), The Abraham Lincoln Brigade Archives (Nova York), etc.), així com persones individuals continuen lluitant per evitar l'oblit i donar significat al dolor que la por i el silenci van evitar que els vençuts i les seves famílies poguessin expressar.

A nivell personal, la tesi ha estat una oportunitat per utilitzar la paraula com a mitjà per transformar el sofriment i la impotència dels vençuts, entre els quals hi va haver la meua família materna. Com manifesten les psicòlogues Anna Miñarro i Teresa Morandi (2011): “Hacer memoria, recuperar la memoria no es alejarnos del presente, porque éste no está separado del pasado que quedo enterrado con los muertos.” (para. 2).

Sentiments tan humans com el dolor, la vulnerabilitat i la solidaritat i també la por i la ràbia que, de ben segur, van sentir tant els sanitaris com els ferits i malalts de l'HIV, m'han interpellat sobre els meus sentiments davant situacions de crisi com poden ser les guerres, les migracions i les pandèmies, així com sobre la influència de l'entorn polític, social, sanitari, etc., i el pes de les circumstàncies en el desenvolupament dels comportaments de les persones, també dels professionals de la salut. La relació entre aquests tres elements, segons Zimbardo (2008, pp. 23 i 250-251) implica assumir tres veritats psicològiques: el món està ple de bondat i de maldat, la barrera entre el bé i el mal és permeable i nebulosa i els àngels poden convertir-se en dimonis i els dimonis en àngels i prendre'n consciència és el primer pas per adoptar els recursos necessaris per evitar situacions d'abusos i violència .

L'activitat de les infermeres destinades a Vic ha estat la forma de connectar amb una memòria compartida de solidaritat, llibertat i també de patiment i por, una memòria que va més enllà de persones i llocs concrets, ja que dona visibilitat a la contribució de les dones a la conquesta de la democràcia, posant en valor les accions vinculades amb la sostenibilitat de la vida, per posar atenció en “la propia auto-desvalorización de las mujeres, de sus vivencias, saberes, actividades y participación en la vida cotidiana, consecuencia de las ideas de interiorización patriarcal, (...)” (Cuadrada, 2017, p. 803).

A nivell professional, i com a infermera, aquesta investigació vol ser una aportació a la història de la infermeria i del servei sanitari de les BI a la GC, a través de l'estudi de l'HIV vinculat amb la xarxa d'hospitals de les BI a Catalunya, i de les seves infermeres, que majoritàriament, van viure els efectes de la guerra en el front i/o en altres hospitals de rereguarda.

La revisió de la bibliografia sobre les infermeres que van participar a la GC ha revelat el seu impacte mediàtic en la literatura de ficció, el cinema, el cartellisme, la premsa il·lustrada i la fotografia, i al mateix temps l'escassetat d'investigacions sobre aquestes professionals, que sovint només apareixen en la literatura gris (pòsters, llibres d'actes de congressos o tesis doctorals no específiques). Tot i que diferents autors fan referència a la participació de les infermeres internacionals en contextos generals (Calvo, 1992; Carroll, 2018; Estellés, 1986; Hervàs, 2004; Llopis, 2007, 2020; Navarro Carballo, 1989, 2007; Palfreeman, 2012) o més específics i relacionats amb la infermeria (Antón, 2010; Anton et al., 2019; Gallego, 2014; Gallego et al., 2015; López et al., 2021; Nelson et al., 2020; Patai, 1996; Valls, 2008), es posa de manifest el reduït nombre d'articles en revistes científiques o de capítols de llibres i la inexistència de monografies sobre infermeres internacionals del bàndol republicà, a excepció de les poques i valuoses publicacions basades en testimonis d'infermeres que van ser a Espanya, com les autobiografies de Lini De Vries (1965), Mary Bingham (1975), Esther Silverstein Banc (1996) i Penny Phelps¹ (Fyvel, 1992), el dietari d'Agnes Hodgson (Keene, 1988; Keene i Pardo, 2005), i la biografia de Patience Darton (Jackson, 2012). En el cas de les infermeres republicanes espanyoles, la dificultat de trobar diaris o memòries escrits durant la guerra augmenta a l'haver-se de mantenir en l'anonimat o haver-se d'exiliar (López Vallecillo, 2021). Tot i aquesta complexitat, és necessari continuar aprofundint en les fonts disponibles per conèixer aspectes de la quotidianitat i les activitats que van portar a terme les infermeres brigadistes, entre elles les que van passar per l'HIV.

La pregunta que es vol respondre en aquesta investigació és: Quins aspectes van actuar com a nexes d'unió per donar les millors cures possibles, entre les dones que van treballar com a infermeres a l'HIV, tenint en compte la diversitat de procedències i formació?

Per trobar respostes, la investigació s'ha centrat en dos apartats: les infermeres i l'HIV.

1. En relació a les infermeres:

- 1.1. Nom, país de procedència, afiliació política o sindical, graduació militar, edat en arribar a Espanya, titulació i formació de les infermeres titulades i de les ajudants d'infermeria.
- 1.2. Motius que van portar-les a integrar-se al SSI.
- 1.3. Arribada a Espanya.

---

¹ Penny Phelps (Feiwel, de casada) va utilitzar com a pseudònim el nom de Penelope Fyvel per relatar les seves experiències a la GC (Jackson, 2010, p. 158).

- 1.4. Recorregut abans d'arribar a Vic.
  - 1.5. Evacuació de l'hospital de Villa Paz (Saelices, Conca) i arribada de les primeres infermeres a l'HIV.
2. En relació a l'HIV
    - 2.1. Motius que van portar a la seva creació.
    - 2.2. Context polític, econòmic i social de Vic l'abril del 1938 quan van arribar els internacionals.
    - 2.3. Evolució de l'hospital fins el gener del 1939.
    - 2.4. Activitats portades a terme per les infermeres.
    - 2.5. Sortida d'aquestes infermeres de Vic i/o d'Espanya.
    - 2.6. Llegat d'aquestes dones.
    - 2.7. Conseqüències personals de la seva participació en les BI en la GC.

L'objectiu general que es vol assolir en aquesta tesi és comprendre el compromís professional i polític de les infermeres destinades a l'HIV, a partir de les activitats que s'hi van desenvolupar.

Els objectius específics són:

1. Identificar les infermeres del SSI que van treballar a Vic, les seves característiques sociodemogràfiques i el recorregut que van fer fins arribar-hi, així com el seu trajecte quan van marxar.
2. Explicar els motius que contribuïren a la creació de l'HIV, així com la seva organització i funcionament en el marc del SSI.
3. Senyalar la contribució i el tribut de les infermeres que van treballar a l'HIV.
4. Determinar les conseqüències que va tenir per a algunes infermeres destinades a Vic la seva participació en les BI.

La metodologia escollida per poder aconseguir aquests objectius és de caràcter mixt, qualitatiu i quantitatiu. Com a investigació històrica s'ha analitzat el contingut de documents consultats i això ha permès fer una anàlisi estadística descriptiva retrospectiva de les característiques sociodemogràfiques de les infermeres que van treballar a l'HIV i elaborar un relat on els indicis, senyals i fragments identificats sobre les infermeres i l'HIV han adquirit sentit dins un context més ampli. La revisió bibliogràfica ha permès contrastar i verificar, en la mesura del possible, la coherència entre les fonts primàries i secundàries.

PRIMERA PART. EL CONTEXT

Capítol 1. El Servei Sanitari Internacional de les Brigades Internacionals a la Guerra Civil espanyola

En aquest capítol s'exposen algunes de les mesures que el govern de la SRE va instaurar per prevenir i afrontar els problemes de salut lligats a totes les guerres. Tot i la resistència del servei sanitari espanyol, les BI van establir un servei sanitari propi, el Servei Sanitari Internacional, per organitzar les necessitats d'ajuda i el gran nombre de professionals sanitaris internacionals que arribaren, entre aquests les infermeres. Sobre aquest grup, s'exposaran algunes característiques personals i professionals, així com vivències que les infermeres van explicar i els significats que van atribuir a la seva participació en la GC, al costat de la II República espanyola.

1. Guerra Civil, Brigades Internacionals i sanitat

La GC va ser un conflicte que, per la seva crueltat i greus conseqüències, continua estant present en la memòria de les persones que la van viure i, com a trauma psíquic, s'ha transmès a les següents generacions, de la primera fins a la quarta (Miñarro, 2012, p. 18).

Molts historiadors espanyols (Casanovas Ruíz, 2014; Gil, 2014; Martín Ramos, 2018; Moa, 2014; Montellà, 2005; Moradiellos, 2016; Solé i Villarroya, 1986, 2005; Soler, 2012; Reig i Sánchez, 2019; Tamames, 2011; Termes, 2008; Viñas, 2009; Tuñón de Lara, 1985; Zavala, 2011) s'han interessat per aquest conflicte bèl·lic de manera general, mentre que altres han centrat les seves investigacions a nivell local, ja que no hi ha cap ciutat, ni cap poble que quedés al marge de la brutalitat del conflicte. Per tot això, els esdeveniments que van tenir lloc a Vic entre 1936 i 1939 i l'impacte que tingueren en els seus habitants, també han atret l'interès de diferents investigadors (Bassas, 1991; Casanovas Prat, 1993, 2005, 2018; Cateura, 2007, 2014, 2019; Espona, 2002; Ponce, 2010, 2018).

A més, els estudis a l'entorn de la GC no han quedat circumscrits a investigadors espanyols, sinó que, també, han despertat l'interès d'hispanistes internacionals (Beever, 2005; Bennassar, 2005; Bertrand de Muñoz, 1982; Bolloten, 2015; Carr, 1985; Fraser, 2016; Graham, 2009; Jackson, 1976; Kowalsky, 2003; Malefakis, 2006; Payne, 2014; Preston, 2001, 2016; Skoutelsky, 1998, 2006; Southworth, 2008; Thomas, 1979; Vilar, 2017). Pel que fa als autors que es van centrar en la participació d'estrangers a favor del govern legítim de la República i que van ser membres de les BI, cal destacar el català Andreu Castells (1974), l'austríac Hans Landauer (Landauer i Hackl, 2005) i el nord-americà Arthur Harold Landis (1967).

La GC tingué una gran repercussió a nivell internacional, cosa que s'explica perquè representava l'enfrontament entre la democràcia i els moviments de dretes i feixistes en expansió a Europa i Estats Units.

El Pacte de No-Intervenció a Espanya, acordat per 27 països europeus a finals d'agost del 1936 i que tenia per objectiu evitar una escalada bèl·lica a nivell europeu davant les tensions provocades per les polítiques expansionistes d'Alemanya i Itàlia, no tingué cap efecte. Des de l'inici de la guerra el bàndol sol·licitat comptà amb l'ajuda d'Alemanya (Bernecker, 1992), Itàlia (Morales, 2019) i Portugal (Tamames, 2014), i l'incompliment del Pacte de No-Intervenció comportà l'acostament del govern de la República a l'URSS

i Mèxic i a la creació de les BI com a forma de reclutar forces estrangeres (Sospedra, 2019).

En la reunió de la Internacional Comunista celebrada a Moscou el setembre del 1936, s'avaluà aquest reclutament i el 22 d'octubre, el govern legítim d'Espanya aprovà la formació d'aquestes unitats militars de voluntaris davant l'avenç dels rebels sobre Madrid. Les BI van situar la seva seu a París, la base organitzativa a Albacete i comptaren amb l'esquerra mundial per al reclutament d'efectius i per al finançament (Eiroa, 2012). El seu màxim responsable, durant molt temps, fou el francès André Marty (Perpinyà, 1886 - Catllà del Conflent, 1956), mecànic de professió, diputat del Partit Comunista (PC) francès (1924-1940), membre del Comitè Executiu de la Internacional Comunista i, des del 1935, membre del Secretariat d'aquesta organització. Tot i haver assumit aquestes responsabilitats dins l'estructura comunista, fou expulsat del PC francès el 1952 (Pagès, 2003).

El nombre de voluntaris que van formar part de les BI s'incrementa o es redueix en funció de les postures ideològiques dels autors (Requena, 2004), però s'estima que n'hi va haver uns 35.000 de més de 50 nacionalitats (Eiroa, 2012), dels quals uns 7.000 eren d'origen jueu com a resultat de l'augment de l'antisemitisme en els moviments de dretes europeus i americans (Ibáñez, 2006). De tota manera, durant la GC no van coincidir més de 25.000 voluntaris estrangers a l'exèrcit de la República (Castells, 1974, p. 374). Un 80% dels voluntaris internacionals eren de classe obrera i mentre entre el 60-80% dels brigadistes procedents d'Itàlia, Alemanya i França eren comunistes, en el cas de la Gran Bretanya i Estats Units aquests no arribaven al 50%. La resta de voluntaris eren d'ideologia progressista i antifeixista (Requena, 2004). A finals del 1937, el 60% dels membres de les BI eren reclutes espanyols, que havien anat reemplaçant les baixes o trasllats dels voluntaris estrangers (Sospedra, 2019).

A Espanya van morir un 17% del total de voluntaris i només un 7% van sortir indemnes del conflicte, no els van ferir, ni capturar (Castells, 1974, p. 383). Els primers brigadistes que van sortir d'Espanya, a través de la frontera de Portbou, ho feren el 12 de novembre del 1938, però entre 5.000 i 6.000 voluntaris alemanys, polonesos, italians, etc., no ho van poder fer per la situació política dels seus països i molts van tornar al front on van combatre fins el febrer del 1939 (Abelló, 2005).

Molts dels internacionals que es van rendir o se'ls va capturar durant la guerra van ser executats. Dels 287 voluntaris nord-americans capturats, 173 van ser ajusticiats. No obstant això, el general Franco va canviar aquesta política a fi de poder disposar de

presoners per intercanviar i l'abril del 1939 van alliberar 71 nord-americans, 11 l'agost i els 8 darrers van sortir de les presons espanyoles entre febrer i març del 1940 (Nelson i Hendricks, 1996).

Totes les guerres, i, també la GC, suposen un repte per a l'estructura i el funcionament del servei sanitari que ha d'atendre els soldats ferits i malalts, així com la població civil en general, inclosos els refugiats i els ferits per bombardeigs (Hervàs, 2014). Durant la segona meitat del 1937, a España s'observà un increment de morts per tuberculosi i febre tifoide, tot i no produir-se brots epidèmics. El deteriorament de la situació va ser el resultat de la incapacitat del servei sanitari per donar una resposta eficaç a les necessitats que anaren apareixent: l'escassetat d'aliments i el deteriorament de la salut de la població. La febre tifoide, que ja era un problema endèmic abans de la guerra degut a la contaminació de l'aigua per al consum humà, va experimentar un important retrocés durant els anys 1934 i 1935, però la falta d'higiene, agreujada durant el conflicte bèl·lic, va provocar el seu increment (Barona i Bernabeu, 2008), tot i les mesures preventives establertes per les autoritats. El 15 de juliol del 1936, una ordre circular del Departament de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat de Catalunya apel·lava tant a les institucions com als ciutadans a aplicar mesures relacionades amb la cura de l'aigua i els aliments i a l'estament mèdic a la declaració de les malalties infeccioses, a més d'incentivar la població a vacunar-se contra les febres tifoide i paratifoide, indicant el caràcter gratuït per "totes les persones de situació modesta que ho demanin" (p. 270).

El Comitè Internacional de Coordination et d'Information pour l'Aide à l'Espagne Républicaine va proposar, en el "Rapport de la Mission Sanitaire de la Société des Nations en Espagne" (1937), una sèrie de mesures per enfrontar-se a la situació que s'estava vivint. Entre les recomanacions hi havia l'ús d'aparells de desinfecció transportables i material de cures, campanyes de vacunació contra el tifus, sales específiques per al tractament de malalties infeccioses a tots els centres sanitaris municipals i provincials, aparells de desinfecció en els serveis d'higiene, aïllament de malalts contagiosos, millora del sistema de recollida de dades epidemiològiques per detectar qualsevol agreujament de la situació i la formació de metges especialistes en epidèmies, així com la seva incorporació en asils, presons, etc. (Barona i Bernabeu, 2008). Al final de la guerra, es constatà que mesures com l'aplicació de la desinfecció de material, l'administració de 300.000 vacunes en pocs mesos i la planificació d'estratègies d'aïllament de malalts en els hospitals, tot i la dificultat per fer-ho, van ser poc efectives davant la situació de misèria que vivia el país (Barona i Bernabeu, 2008). El fred i l'escassetat d'aliments van provocar problemes d'avitaminosi, edemes de fam i

trastorns digestius (Hervàs, 2004, p. 221). A més, les epidèmies i els processos de reinfecció, indicadors del deteriorament de la salut de la població, van continuar durant la postguerra (Barona i Bernabeu, 2008).

Durant la GC, a Catalunya es va intentar desenvolupar la Llei de Bases per a l'organització dels serveis de Sanitat i Assistència Social a Catalunya, promulgada el 6 d'abril del 1934, a fi de crear una xarxa de centres sanitaris comarcals. La llei indicava que cada centre sanitari havia de disposar de serveis de prevenció (laboratori, centre de desinfecció), de curació (hospitals comarcals, aprofitant els ja existents a les capitals de comarca) i d'assistència social (dispensaris o cases de socors municipals per a l'assistència de malalts d'urgència i curació immediata de ferits o lesionats). Ara bé, la manca de recursos i l'evolució de la guerra van dificultar la implantació d'aquesta llei i fins el 13 d'octubre del 1938, no es publicà el Decret Oficial de la Generalitat que declarava com a hospitals comarcals els de Reus, Tortosa, la Seu d'Urgell, Vic, Olot, Figueres, Mataró, Granollers, Manresa, Berga, Solsona, Igualada i Vilafranca del Penedès. Mentrestant l'aïllament de Catalunya de la resta del territori espanyol fidel al govern de la República, l'abril del 1938, va obligar a militaritzar tots els centres sanitaris de Catalunya i a crear una xarxa d'hospitals de sang davant la necessitat d'atendre un gran nombre de ferits i malalts (Hervàs, 2014) i l'augment de l'arribada d'evacuats com a conseqüència de l'allargament de la guerra (Serrallonga 2004).

2. Creació i organització del Servei Sanitari Internacional

Llevat que el sistema sanitari espanyol resistia els efectes que la guerra comportava, Casañ (2006b) indica una sèrie de circumstàncies que propiciaren la creació del SSI a partir de novembre del 1936:

1. La impossibilitat del sistema sanitari de Madrid per atendre els brigadistes ferits, després del trasllat del govern de Largo Caballero a València, el 7 de novembre del 1936, i la possible arribada d'un nombre significatiu de ferits a Albacete, que no disposava d'una infraestructura hospitalària per atendre'ls, obligà a les BI a crear-hi l'Hospital número 1, que va tenir seccions a la mateixa ciutat i a la província².

---

² Russian State Archive of Socio-political History (RGASPI). Fons 545, inventari 3, fitxer 658/36.

2. Els intensos bombardeigs de Madrid, on estaven hospitalitzats molts brigadistes, també propiciaren l'organització de l'hospital Pasionaria a Múrcia (Fuster, 2018).
3. La necessitat de reagrupar els brigadistes estrangers ingressats en hospitals espanyols per controlar-los i facilitar la comunicació (els ferits i malalts estaven sols i la majoria no dominava el castellà) i la rebuda del correu, de la premsa en el seu idioma i del sou. El comissari de sanitat en els hospitals era el responsable d'evitar l'aïllament i la desmoralització dels ferits i malalts.
4. La creació d'hospitals de campanya per atendre amb més rapidesa els ferits del front de Madrid. Amb aquest servei es va constatar que alguns soldats es podrien haver salvat amb una intervenció quirúrgica a temps.

L'evolució del SSI passà per tres etapes (Casañ, 2006b):

1. Embrionària (d'octubre a novembre del 1936). La infraestructura era mínima i l'organització simple. El metge francès Pierre Rouquès³ fou qui establí les seves bases a París (Guerra, 2003, pp. 220-221; Navarro, 2007; Skoutelsky, 1998).
2. De desenvolupament. El servei sanitari oferia totes les fases per a l'atenció hospitalària i era una única organització. El substitut de Rouquès fou el metge alemany Rudolf Neumann⁴, que a principis de gener del 1937, també va ser reemplaçar pel metge búlgar Oskar Telge⁵ (Serrallonga, 2004). El 16 i 17 de gener d'aquest any se celebrà a París una Conferència Internacional per coordinar l'ajuda a l'Espanya Republicana i on Rouquès incentivà la creació de la Centrale Sanitaire Internationale a París, per responsabilitzar-se de l'organització de la solidaritat en matèria sanitària i propiciar la creació dels serveis sanitaris de les BI (Calvo, 1991; Guerra, 2003, pp. 220-221; Skoutelsky, 1998). Aquest organisme va enviar material, va reclutar la major part dels metges i de les infermeres i va recaptar diners a través de col·lectes (Fuster, 2018; Jirku⁶, 1937; Serrallonga, 2004; Sill, 2016).

---

³ Pierre Jean Léon Rouquès nasqué a París el 22 d'agost del 1900 i morí a Créteil el 19 d'abril del 1952, fou cap de sanitat de les BI, des de l'octubre fins el gener del 1937 (Guerra, 2003, pp. 220-221).

⁴ Rudolf Neumann va néixer a Berlín el 1899 i morí a Berlín el 1962 (Guerra, 2003, pp. 349-350).

⁵ El nom real d'Oskar Telge era Tsvetan Angelov Kristanov, que va néixer a Pirdop (Bulgària) el 1898 i morí el 1972 (Guerra, 2003, pp. 387).

⁶ El nom real de l'ucraniana Gusti Jirku era Agustina Stridsberg. Va treballar com a traductora, escriptora i periodista i col·laborà en diaris importants tant d'Europa com d'Amèrica. A Espanya va actuar com assistent mèdica de les BI (Jirku, 2018, p. 3).

Calvo (1991) exposa que *La Voz de Madrid*, en el seu número 13, corresponent al setembre del 1938, va publicar que la Centrale Sanitaire Internacional havia enviat a Espanya: “Más de 50.000.000 de francos franceses, 300 ambulancias, 10 hospitales con más de 4.500 camas, 6 hospitales quirúrgicos móviles, 400 médicos y enfermeras, 5.000 cargas de productos farmacéuticos, 350.000 kg. de leche en polvo para los dispensarios de Madrid, 30.000 toneladas de víveres para el Servicio de Sanidad Civil” (p. 15).

Altres institucions també participaren en l’ajuda sanitària a les BI, entre elles la direcció de sanitat de l’exèrcit, el Socors Roig Internacional (SRI) i els mateixos brigadistes, que hi destinaven una part del seu sou (Serrallonga, 2004).

La infraestructura del SSI el 1937 era de “5.600 camas, 13 equipos quirúrgicos, 130 ambulancias, 7 ‘auto-chirs’⁷, 3 grupos móviles de evacuación, numerosos coches y una gran cantidad de instrumental quirúrgico y medicamentos” (Jirku 1937, p. 8). L’alemany Gustav Gundelach, administrador general del SSI, en un informe del gener del 1938, enviat als comandants de les BI, exposà que es comptava amb: “Camas 4.779. (...). En cuanto a vehículos se dispone de 38 ambulancias, 25 camiones, 13 camionetas, 11 coches, 4 motos, 4 coches cubas y 1 coche de desinfección -aunque hay que hacer notar que el 60% ya está muy gastado-”. Gundelach indicà que “el inventario es incompleto por el rápido crecimiento de los hospitales” (Esteve, 2014, p. 4).

3. De divisió. L’entrada en vigor del Decret de 23 de setembre del 1937, firmat pel Ministro de Defensa Nacional, Indalecio Prieto, on les BI i la Base d’Albacete perdien l’autonomia, provocà la reorganització del SSI en dues seccions que van passar a formar part de la Jefatura de Sanidad del Ejército de Tierra. Aquestes dues seccions foren:

- 3.1. L’Ajuda Mèdica Estrangera (AME) amb base a Barcelona i que, segons un ordre del 28 de gener del 1938 tenia la funció de “centralizar, coordinar y

---

⁷ L’*auto-chir*, del francès *auto-chirurgicale*, la van inventar els francesos a la Primera Guerra Mundial i eren quiròfans instal·lats en vehicles mòbils per poder-se utilitzar a primera línia del front durant un conflicte bèl·lic (Brasó, 2022, p. 48; Romero, 2018, par. 1).

dirigir la distribución de toda ayuda sanitaria en metálico, material, personal destinado al Ejército Popular Español”⁸.

De l'AME en depenien els centres de reeducació de mutilats, els metges, les infermeres i el personal tècnic i el material que formava part de l'antic SSI, com el dels equips quirúrgics i dels hospitals mòbils del front. En relació al material, per a qualsevol trasllat o cessió de material, s'havia de tenir l'autorització del Cap de Sanitat de l'Exèrcit de Terra.

El primer director de l'AME fou el metge Oskar Telge, que exercí entre el març i l'abril del 1938, i el substituï el metge nord-americà Edward Barsky⁹, que ocupà aquest càrrec el maig del 1938.

3.2. Servei Sanitari de la Base amb centre a Albacete. El seu director fou el metge búlgar Jaroslav Franek¹⁰.

De la Base en depenien: “Los hospitales de Albacete (Albacete ciudad: SRI nº 1, Gota de leche y Cueva de la Potita; Pontones, Torcillo, y el centro de convalecencia de Denia”¹¹ i l'administració dels recursos econòmics proporcionats per la Jefatura de Sanidad.

A partir de l'abril del 1938, quan la major part dels efectius i de ferits, malalts i personal sanitari ja eren a Catalunya, aquests dues seccions pràcticament no es diferenciaren. El mes de juny, el metge espanyol Enrique Sanmartí¹² substituï a Barsky i a Franek, i li assignaren com ajudant el metge búlgar Konstantin Minkoff¹³.

L'activitat del SSI es va donar per acabada el desembre del 1938, quan Sanmartí va marxar d'Espanya, mentre que el govern espanyol ja havia assumit la responsabilitat de la Centrale Sanitaire Internationale, des del juliol del 1938.

---

⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/3.

⁹ Edward K. Barsky nasqué a Nova York, el 6 de juny del 1895 i morí a Nova York el 11 de febrer del 1975 (Annex 15: Base dades ALBA).

¹⁰ Jaroslav Franek o Iaroslav Franek es deia Petar Vasilev Kolarov que va néixer a Plòvdiv el 1906 i morí el 1966 (Annex 16: Web SIDBRINT; Guerra, 2003, pp. 386-387).

¹¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/3.

¹² Enrique Sanmartí Falguera va néixer a Barcelona el 1889 i morí el 1983 (Guerra, 2003, p. 313).

¹³ Konstantin Minkoff, també conegut com a Zetar Minkoff o Zetar Minkov, es deia Konstantin Michev i nasqué a Trojan el 1903 i morí a Sofia el 1998 (Annex 16: Web SIDBRINT; Guerra, 2003, p. 387).

Pel que fa a l'activitat desenvolupada pel SSI al front i a la rereguarda, Casañ (2006b) diferencià dos períodes:

1. De l'octubre del 1936 a l'abril del 1938. La base estava situada a Albacete i els serveis sanitaris es trobaven localitzats, sobretot, a les províncies de Madrid, Conca, Albacete, Múrcia, Alacant, València i Castelló.
2. De l'abril al desembre del 1938. La base estava situada a Barcelona i els serveis sanitaris estaven a Catalunya. L'arribada a Barcelona de l'últim tren amb brigadistes ferits i malalts i personal sanitari es produí el 15 d'abril del 1938, moment en què Catalunya va quedar aïllada de la resta del territori republicà (Hervàs 2014; Navarro Carballo, 1989). No tots els trens van poder arribar a Catalunya, en concret el tren número 4 fou bombardejat el 14 d'abril i això provocà que els ferits i malalts que hi viatjaven s'haguessin de quedar a l'Hospital de Dènia fins el gener del 1939 (Llopis 2020).

En aquest període les BI van crear a Catalunya una xarxa d'hospitals dispersos pel territori, situats a Mataró, Vic, Farners de la Selva¹⁴, Moià i S'Agaró, amb funcions diferents. Els nord-americans van patrocinar els de Mataró, Vic, Moià i S'Agaró (Hervàs, 2014; Serrallonga 2004). La major part d'instal·lacions sanitàries creades per les BI deixaren de funcionar quan els brigadistes es retiraren, entre l'octubre i el novembre del 1938 (Hervàs, 2014).

L'atenció sanitària dels hospitals de rereguarda de les BI anaren dirigides tant als militars com a la població civil (Sill, 2016).

A la taula 1 es mostra la relació entre les etapes, els punts de comandament i els directors del SSI, tenint en compte els períodes, així com les províncies on estaven ubicats la majoria d'hospitals de rereguarda, fet relacionat amb l'evolució de la guerra:

---

¹⁴ Es el nom que la República va donar a Santa Coloma de Farners.

Taula 1. Etapes, períodes i ubicació dels hospitals del SSI

Etapes	Períodes			Hospitals (províncies)
Embrionària 10/36 – 11/36	1er període: 10/37 – 04/38			Madrid Conca Albacete Múrcia Alacant València Castelló
	Base: Albacete Director: Rouqués			
De desenvolupament 12/36 – 09/37	Base: Albacete			
	12/36	01-04/37		
	Director: Rouqués	Director: Telge		
Divisió 09/37- 12/38	Servei Sanitari de la Base Base: Albacete			
	09/37- 03/38	03/38		
	Director: Telge	Director: Franek		
	AME Base: Barcelona			
	Director: Telge	Director: Telge		
	2on. període: 04 – 12/38			
	Servei Sanitari de la Base Base: Albacete			
	04/38	05/38	06-12/38	
	Director: Franek	Director: Sanmartí		
	AME Base: Barcelona			
Director: Telge	Director: Barsky	Director: Sanmartí	Barcelona Girona	

Nota: Aquesta taula ha estat elaborada a partir de Casañ (2006b, pp. 163-164)

Entre el personal sanitari que formà part del SSI, el 1937 hi havia “más de 240 médicos, 600 enfermeras y enfermeros y 650 camilleros” (Jirku, 1937, p. 8). El gener del 1938, en l'informe esmentat de Gustav Gundelach, es feia referència al fet que “en la Ayuda Médica Extranjera se encuentran activos 111 médicos, de los cuales 13 son cirujanos; 19 de los médicos son españoles y 92 son extranjeros. Hay 16 practicantes, 13 farmacéuticos, 9 técnicos de laboratorio, 6 radiólogos, 7 técnicos dentistas, 8 masajistas y 324 enfermeras...” (Esteve, 2014, p. 4). Cal recordar que Gundeslach expressà que aquesta informació era incompleta (Esteve, 2014).

El reclutament del personal sanitari (metges, farmacèutics, dentistes i infermeres) es va fer de forma oberta i als metges se'ls atorgà el rang de tinent (Sill, 2016).

Per altra part, Gaston Leval (1983), nom de guerra de l'anarcosindicalista francès Pierre Robert Pillar, constatà que el febrer del 1937, en el Sindicat de serveis sanitaris de Barcelona hi estaven afiliats, entre d'altres:

“1.020 metges, de totes les especialitats; 3.206 infermers; 330 llevadores ; 633 dentistes; 71 especialistes en diatèrmia¹⁵; 10 especialistes indefinits; 153 herbolaris; 203 estudiants en pràctiques; 180 farmacèutics; 663 ajudants de farmàcia; 335 persones que preparaven el material sanitari, un cert nombre de massatgistes dels que no tenim la xifra exacte, i 220 veterinaris”.

(Leval, 1983, p. 139)

Segons Calvo (1991), el SSI va arribar a tenir uns 6.000 llits, cosa que va representar un 10% de l'aparell sanitari militar del govern de la República.

3. Infermeres voluntàries a les Brigades Internacionals

El dèficit d'infermeres titulades a Espanya, des d'abans de la GC, feu indispensable que n'arribessin d'estrangeres, malgrat que el govern de la República havia fet esforços per augmentar-ne el nombre. Durant el conflicte bèl·lic i en el territori controlat pel govern legítim, aquest dèficit augmentà encara més, ja que una gran part de les infermeres religioses, majoritàries a Espanya, van fugir en veure's amenaçades (Anton, 2010, p. 58; Anton et al., 2019; Bingham, 1975; Gallego et al., 2015; López Vallecillo, 2021; Nelson et al., 2020). Ara bé, també n'hi va haver que es van quedar per tenir cura dels ferits, com les monges de l'Hospital Clínic i el Cívic Militar de Maó (López Vallecillo, 2021).

La necessitat d'infermeres afavorí que, a partir de l'octubre del 1936, el govern de la República fes una excepció davant la prohibició de deixar entrar dones estrangeres a Espanya per incorporar-se a les BI i va permetre l'arribada d'infermeres titulades i metgesses (Huber i Hug, 2010). L'austríaca Dora Haut¹⁶ explicà que per poder acompanyar el seu marit, el metge Hans Kaiser,¹⁷ va haver de fer un curset d'infermeria organitzat pel PC austríac. Segons Haut, aquest partit no va justificar aquesta formació

---

¹⁵ La diatèrmia (s.d.a) es el “mètode de fisioteràpia que utilitza l'energia elèctrica d'alta freqüència per a produir calor en els teixits”.

¹⁶ Dora Kaiser, de soltera Haut, va néixer a Viena el 6 de novembre del 1914 i morí a la mateixa ciutat, el 3 de març del 1995. Abans de venir a Espanya amb el seu marit, el metge austríac Hans Kaiser, era estudiant d'alemany i llengües romàniques. A més dels cognoms Kaiser i Haut, a la bibliografia també apareix amb el cognom de Quinton, que va adoptar després de casar-se per segona vegada (Filip, 2011, pp. 232, 233 i 237).

¹⁷ Hans Kaiser va néixer a Viena, el 15 de juny del 1909 i va morir a Londres, el 14 de desembre del 1941 (Filip, 2011, pp. 233 i 237).

per pal·liar la manca d'infermeres, sinó que es buscava a “comunistes fiables (...) compañeras de confianza que supervisarán a sus colegas en los hospitales, los comunistas tenían mucho miedo a espías y agentes.” (Lugschitz, comunicació personal, 19 abril 2018).

Diferents publicacions fan referència a les infermeres internacionals (De Leede i Van Veen, 2016; Estellés, 1986; Gallego et al., 2015; Hervàs, 2004; Jackson, 2010; Lugschitz, 2012; Navarro, 1989) i, de forma sintètica, senyalen que la majoria arribaren a Espanya a finals del 1936 o el 1937 i mentre algunes ho van fer en equips organitzats i finançats per comitès d'ajuda a la República de diferents països, com el North American Medical Bureau to Aid the Spanish Democracy (AMB) d'Estats Units o el Spanish Medical Aid Committee (SMAC) de la Gran Bretanya, d'altres infermeres van venir a través de partits polítics d'esquerra, com el PC del seu país d'origen o de procedència o bé soles.

L'AMB, dirigida pel Dr. Walter Bradford Cannon¹⁸, fou una organització que buscà suports per a la República i a través de múltiples activitats per tot Estats Units recaptà fons, envià medicaments, material mèdic, ambulàncies i aliments destinats als infants i vells i creà equips sanitaris que viatjaren a Espanya per atendre els ferits i malalts (De la Guardia, 2017). *La Voz de la sanidad de la XV división*, del 7 de juliol del 1937, explicava així el motiu de la seva creació i les aportacions que fins aquesta data havia realitzat:

“El American Medical Bureau para ayuda a España fue organizado en noviembre de 1936 por prominentes antifascistas americanos, entre ellos algunos muy conocidos médicos, tales como Shick, Cannon, Sigerist, De Krnif y otros ..., el American Medical Bureau acudía directamente al público por medio de mítines, actividades y fiestas, colectas en las calles y otros medios posibles, reuniéndose varios cientos de miles de dólares. Este ha sido el proveedor, a pesar de los grandes gastos ocasionados, para mandar seis unidades médicas por separado, consistentes en noventa médicos, enfermeras y choferes de ambulancias y unas quince de éstas y muchas toneladas de material, con las cuales se han podido establecer tres bases de hospital.”

(El American Medical Bureau, 1937, p. 4)

---

¹⁸ El fisiòleg nord-americà Walter Bradford Cannon va néixer a Prairie du Chein (Wisconsin) el 1871 i morí el 1945 (Ortega, 2015, pp. 9, 106 i 173).

Al final de la GC, amb l'AME van arribar un total de 75 dones nord-americanes en les diferents unitats mèdiques, entre les quals hi havia infermeres, auxiliars, tècniques de laboratori, secretàries i treballadores socials. La primera unitat sortí cap Espanya el 16 de gener del 1937, fou dirigida pel metge Edward Barsky i la infermera en cap i administradora de la divisió dels hospitals que s'organitzaren fou Fredericka Martin¹⁹. Calvo (1991) indica que a mitjans del 1938 l'AME havia enviat a Espanya "122 personas de equipo médico, 80 vehículos completos, 80 chasis y diverso material por valor de 5.786.071 francos franceses" (p. 12). El primer hospital de campanya s'establí a El Romeral (Toledo) i fou destinat a atendre els ferits de la batalla del Jarama (febrer, 1937), el segon hospital s'instal·là a Villa Paz (Saelices, Conca) (De la Guardia, 2017) i s'arribà a un total de vuit a mitjans del 1938 (Calvo, 1991).

Per altra part, el Spanish Medical Aid Committee (SMAC) fou creat l'agost del 1936 a Londres i la British Medical Unit destinada a Espanya la dirigí el metge Kenneth William Sinclair-Loutit²⁰, que va organitzar el primer hospital a Granyén (Osca) (Simkin, 2020b). Els problemes que es van viure en aquest hospital, fruit de les dificultats per convertir-lo en una institució sanitària d'alta qualitat i les divisions entre el personal, van provocar que, el gener del 1937, el SMAC el lliurés a les autoritats republicanes i el personal sanitari passés a formar part de les BI. La tardor del 1937, el SMAC va esdevenir la primera organització estrangera que fou administrada per la Sanitat de Guerra del govern de la República espanyola (Manning, 1938). A mitjans del 1938 aquesta organització havia instal·lat o participat en la creació de 19 hospitals i havia enviat a Espanya "15 médicos, 44 enfermeras y más de 80 personas de Trabajo auxiliar, 72 ambulancias, 2 automóviles quirúrgicos y una unidad de refrigeración para transfusiones" (Calvo, 1991, p. 13).

No totes les infermeres estrangeres que treballaren al costat del govern legítim de la República van arribar a Espanya una vegada començada la guerra, algunes d'elles ja hi eren per raons personals, com la jueva alemanya Klara Philipsborn (Berlowitz, 2020) o les alemanyes Maria Therese Glaser i la seva filla Erika (Brasó, 2022), o per assistir a l'Olimpíada Popular de Barcelona. Santacana i Pujadas (1990) no descarten que alguns esportistes i seguidors es quedessin a Espanya i participessin en la GC quan es van

---

¹⁹ Fredericka Martin van néixer a Cooperstown (Nova York), el 2 de juny del 1905 i morí a Mèxic, el 4 d'octubre del 1992. Va arribar a Espanya el gener del 1936, a finals del 1937 ja havia organitzat entre sis i nou hospitals i havia col·laborat en la creació de dues *auto-chirs* que actuaven en el front. F. Martin mantingué contacte amb molts brigadistes per escriure sobre l'aportació del servei sanitari nord-americà, i en especial de les infermeres, a la GC (B. Martin, 2018, para. 5).

²⁰ Kenneth William Cripps Sinclair-Loutit va néixer el 1913 a Londres i morí el 31 d'octubre del 2003 (Palfreeman, 2012, p. 28; Simkin, 2020b).

suspendre aquests jocs, que s'havia de celebrar entre el 16 i el 26 de juliol de 1936, com a protesta als Jocs Olímpics de Berlín.

Moltes infermeres estrangeres que s'allistaren a les BI manifestaren que ho van fer per motius ideològics, com la majoria dels seus companys sanitaris (Fuster, 2018; Gallego, 2014, p. 223; Massons, 2006; Navarro, 2007, p. 310; Requena, 2007).

La nord-americana Salaria Kea²¹, l'única infermera afro-americana que treballà a Espanya, va començar a lluitar a favor dels drets civils als Estats Units (Ballesteros, 2008) i a l'Hospital de Villa Paz manifestà que les "diferencias de raza, credo y nacionalidad perdían toda importancia cuando nos uníamos para hacer de España la tumba del fascismo" (De la Guardia, 2017, p. 471).

La lluita contra el racisme també va ser una motivació per les infermeres d'origen jueu que es van integrar a les BI, ja que a l'igual que els brigadistes jueus, eren conscients dels perills del nazisme, que buscava que "los judíos, negros, gitanos y otros 'indeseables' raciales y políticos, como los comunistas, socialistas, socialdemócratas y liberales, fuesen exterminados o reducidos a esclavitud." (Fisher, 2001, p. 45).

Durant la GC, les infermeres del SSI van portar a terme activitats de caràcter polític i políticocultural i d'altres de caràcter professional.

a. Activitats polítiques i políticoculturals de les infermeres

El treball dels comissaris polítics i del PC en els hospitals va afavorir la participació del personal i, per tant, també de les infermeres en les activitats políticoculturals que organitzaven. L'agost del 1937, l'alemany Arthur Dorf fou nomenat comissari polític general del SSI, amb l'objectiu d'unificar el treball políticocultural i establir un major control sobre els comissaris dels hospitals (Llopis, 2020).

Dorf considerava que els comissaris polítics havien de centrar la seva activitat política en mantenir i/o augmentar la moral dels ferits i malalts i ajudar-los a ampliar els seus coneixements polítics, i per això els havien de conèixer i adaptar-se a les circumstàncies (Llopis, 2020). Algunes dones van exercir aquesta funció en hospitals (Sill, 2016).

En relació a la participació del personal d'infermeria en activitats políticoculturals organitzades pels comissaris polítics, en l'estudi, completat i pendent de publicar, del

---

²¹ Salaria Kea va néixer a Akron (Ohio) el 1910 i morí a la mateixa ciutat el 1990 (Guerra, 2003, pp. 523-524).

Dr. Joan Torró i Martínez, a l'entorn de l'Hospital Militar Internacional d'Ontinyent (1937-1939) a Alacant (comunicació personal, 17 maig 2021), es fa referència a l'existència d'una cèl·lula²² d'infermeres auxiliars, conegudes com “Les mamàs belgue”, que va permetre la creació d'una comissió permanent entre les infermeres i els milicians de la cultura. Aquesta comissió va organitzar festes i actes culturals, tot i l'oposició de la direcció de l'hospital, així com subscripcions per recaptar diners entre els ferits i malalts i el personal de l'hospital per a la campanya d'hivern i per sufragar la construcció d'un refugi a Ontinyent el 1938. Tuytens (2019, p. 11) ja feia referència a aquest grup de voluntàries conegudes amb aquest nom, que van venir a Espanya per lluitar contra el feixisme durant la GC.

El control ideològic i polític sobre el personal de la hospitals de les BI en ares a la unitat, també estava vinculat amb les funcions dels comissaris polítics, que Casañ (2007) posà de manifest en hospitals com el de Benicàssim i Dènia, Llopis (2020) a Benissa i Dènia i el Dr. Joan Torró (comunicació personal, 17 maig 2021) a Ontinyent.

Tot i l'activitat política desenvolupada en els hospitals, algunes infermeres van afirmar que la ideologia no condicionà l'atenció als ferits i malalts. L'australiana Agnes Hodgson²³ posà de manifest el tracte igualitari entre els hospitalitzats de l'exèrcit lleial a la República i del sollevat, quan deia: “Hemos tenido alrededor de una docena de heridos fascistas aquí [Hospital de Polinyino]²⁴, que han recibido exactamente el mismo trato que los demás pacientes, ante su propio asombro.” (Keene i Pardo, 2005, p. 320).

Hi va haver infermeres que van insistir en el caràcter humanitari de la seva activitat professional, deslligant-la de tota ideologia política, com va ser el cas de l'anglo-mexicana Mary Bingham²⁵ (1975) o la britànica Joan Harris que relacionà la decisió de venir a Espanya amb la influència de Florence Nightingale²⁶ durant la seva formació. En

---

²² Les cèl·lules eren la base de l'organització del PC i es formaven a partir de l'agrupació de comunistes en el seu lloc de treball o en els barris. Permetien assegurar el contacte amb la gent i conèixer la situació dels treballadors per poder plantejar accions que estiguessin d'acord amb les seves necessitats (Checa, 1937, pp. 17 i 24).

²³ Agnes Hodgson va néixer a Melbourne, el 5 d'agost del 1906 i morí el juny del 1984 (Simkin, 2020a).

²⁴ Polinyino en aragonès i Poleñino en castellà es el nom del poble d'Osca on estava ubicat aquest hospital.

²⁵ Mary Bingham va néixer a Melbourne, el 1891 i morí a Mèxic, D. F., el 1981. Va estudiar infermeria a l'Hospital Mount Sinai de Nova York, obtenint el títol el 1916 (Hodara, 2014, pp. 21-23; Seminario de Genealogía Mexicana (s.d.).

²⁶ Florence Nightingale (Florència, 1820-Hampshire, 1910) fou una infermera que contribuï a la reforma del sistema de cures de salut militar a la Gran Bretanya, a la utilització de l'estadística i la seva representació gràfica i que elaborà un programa formatiu per a les infermeres basat en unes normes professionals. El llibre *Notes on Nursing, what is and is not*, escrit el 1859 va esdevenir una guia tant per la formació de les infermeres de la Nightingale Training School for Nurses de Londres com per moltes altres escoles de la Gran Bretanya i d'arreu del món (Donhaue, 1985, pp. 238, 248-49).

una conversa que Harris mantingué amb Richard Bryant²⁷, conductor d'ambulàncies de les BI, i amb Thomas Kerr, responsable de la intendència, a l'hospital anglès de Huete (Conca) explicà:

“Cuando estábamos haciendo prácticas en el hospital Barts de Londres, siempre tuvimos presente la figura de Florence Nightgale. Todos deberíamos intentar ser como ella, se nos dijo, así que por eso estoy aquí.”

(Olarte, 2010, p. 15)

Les infermeres sense militància política no van viure de forma conflictiva el seu treball en hospitals de rereguarda de les BI, però algunes d'elles van emprendre accions judicials contra l'organització que les portà a Espanya, en haver-les obligat a anar prop del front per atendre els ferits. Aquest fou el cas d'unes infermeres suïsses que, el febrer del 1937 quan van tornar al seu país, van posar una denúncia al·legant que les havien reclutat com a personal per a un exèrcit estranger, decisió prohibida a Suïssa. L'origen de la denúncia se situava l'octubre del 1936 quan, en arribar en una *auto-chir* finançada per una organització afí al govern de la República, se les destinà prop del front per atendre milicians anarquistes (Huber i Hug, 2010).

b. Activitats infermeres

Entre les infermeres de les BI, també hi havia espanyoles (Sospedra, 2019) i juntament amb les estrangeres s'integraren en equips de salut formats per personal de diferents àmbits professionals com el de la gestió, l'administració, la interpretació, la medicina, la farmàcia, el transport i la conducció, la mecànica, etc. La seva activitat professional se centrà en el desenvolupament de les funcions assistencial, d'administració i gestió i docent, treballant tant en l'àrea quirúrgica com en l'atenció als ferits i malalts, ja fos prop del front, com en pavellons d'hospitalització a la rereguarda.

A quiròfan, la higiene i l'esterilització d'instrumental esdevingueren activitats fonamentals i, sovint les infermeres feren referència als déficits tant de l'una com de l'altra (Bingham, 1975; Keene i Pardo, 2005; B. Martin, 2018). La capacitat d'improvisació així com l'enginy foren eines indispensables per suplir la manca de material i de productes farmacèutics a l'hora de col·laborar en intervencions quirúrgiques. Bingham (1975) explicà que en ocasions només es comptava amb cotó, alcohol, iode i aigua oxigenada, havent d'utilitzar cotó moll en alcohol com anestèsic,

---

²⁷ El nom real de Richard Bryant era Richard Smith (Olarte, s.d.). Smith va néixer a South Shields (Anglaterra) el 1911 (Annex 16: Web SIDBRINT).

forquilles doblegades i flamejades com a retractors, pantalons com a torniquet, mànigues de camises per embenar ferides, etc.

En els pavellons d'hospitalització la situació no fou gaire diferent, ja que la cap de les infermeres nord-americanes, Fredericka Martin, manifestà que “quan el sabó s'acabava, es feia sabó, quan en els hospitals no hi havia cuines, es cuinava a foc obert” (B. Martin, 2018, para. 3). Entre les activitats que portaren a terme les infermeres en els hospitals de rereguarda, es fa referència a la higiene i les fregues amb alcohol per evitar úlceres per pressió (Jackson, 2012), la pràctica de sutura i cures de ferides (Keene i Pardo, 2005), la col·locació de guixos per immobilitzar fractures (Keene i Pardo, 2005), així com l'atenció a malalts amb febre tifoide (Jackson, 2012) i de persones en xoc per l'esclat de granades o de bombes (Bingham, 1975). Les atencions infermeres anaven més enllà de la dimensió física del ferits i malalts i tenien en compte la persona en la seva globalitat. La infermera Mary Bingham (1975) i l'escriptor jueu francès d'origen polonès David Diamant (1979), de nom real David Erlich (Pennetier, 2021), van posar de manifest el valor que tenia pels soldats ferits el fet que la infermera tingués en compte el seu origen cultural, i per tant, els seus costums, maneres de fer, tradicions, etc. a l'hora d'atendre'ls.

L'activitat assistencial també permeté a les infermeres participar en la implantació de nous sistemes de triatge i de cura de ferides²⁸, en l'ús d'unitats d'atenció sanitària mòbils (*auto-chirs* i trens) i en la realització, per primera vegada i de forma massiva, de transfusions de sang refrigerada procedent de donants vius²⁹. El resultat de l'aplicació d'aquestes innovacions fou la disminució de la mortalitat per ferides de guerra en relació a la Primera Guerra Mundial (Trueta, 1939). Metges com el Dr. Broggi (2001) van lloar l'alt nivell professional i el compromís de les infermeres amb les que va treballar i Bingham (1975) posà de manifest, que en ocasions les infermeres realitzaven activitats que anaven més enllà de la professió, com en el cas de la donació directe de sang quan l'hospital no disposava d'un banc de sang.

A més de la funció assistencial, les infermeres estrangeres de les BI, també desenvoluparen la funció docent. Formaren, sobretot, a dones espanyoles, moltes d'elles sense estudis, de pobles i ciutats on van instal·lar-hi els hospitals, per desenvolupar tasques auxiliars en equips sanitaris internacionals (Anton, 2010, pp. 183-

---

²⁸ Per més informació sobre la cura de ferides de guerra utilitzada pel Dr. Manuel Bastos i el Dr. Josep Trueta veure Moltó (2013) i Trueta (1939).

²⁹ Per més informació sobre aquests mètode implantat pel metge català Frederic Durán Jordà veure Durán (1937, pp. 512-516).

184; Anton et al., 2019; De la Guardia, 2017; Gallego et al., 2015; López Vallecillo, 2021; Nelson et al., 2020; Patai, 1989). Sovint, aquesta formació es portà a terme en els mateixos hospitals on treballaven, aprofitant l'activitat assistencial que es desenvolupava. Mary Bingham fou una de les infermeres que explicà com va procedir a l'hora de formar personal per al quiròfan:

“(…) mientras él [el médico] llegaba, clasificué el resto del instrumental, al mismo tiempo que explicaba a las chicas su uso, para que se fueran acostumbrando y conocieran cada cosa. Los puse en grupos para que ellas pudieran esterilizarlos para emergencia aun cuando no conocieran los nombres. Mandé a Amalia a traer un rollo de gasa y les enseñé a hacer torundas y cuadros.”

(Bingham, 1975, p. 98)

A vegades la formació que impartien les infermeres no només anava dirigida a les ajudants, sinó que incloïa un públic més ampli, com els milicians i les obreres. Bingham (1975, p. 376) va relatar que impartí un curs titulat “Instrucción Cultural”, una barreja d'educació bàsica i teoria mèdica, on tant va fer classes d'ortografia com va explicar els motius de l'esterilització d'instrumental i de gases.

Fredericka Martín, cap d'infermeria dels hospitals nord-americans, indicà que, tot i que durant la GC unes 400 joves es convertiren en infermeres eficients (B. Martin, 2018), després de la guerra n'hi va haver poques que continuessin treballant com a infermeres, ja que en ser acusades de col·laborar amb la República no se'ls reconegué la titulació que havien obtingut (Torres i Valls, 2008).

Les infermeres també van descriure com van desenvolupar la funció d'administració i gestió. Mary Bingham (1975) explicà com va organitzar la transformació de camions en ambulàncies a Madrid i, com en aquesta mateixa ciutat, va assumir la responsabilitat del Sanatori de Milicians Populars juntament amb el metge espanyol Manuel Fernández Riesgo³⁰.

Les infermeres de les BI van portar a terme tota aquesta activitat en unes circumstàncies molt dures: estaven lluny de les seves famílies, les amenaçava el risc de bombardeigs o el foc constant en els fronts, les condicions de treball propiciaven que emmalaltissin per la presència de rates i polls i per la falta d'aigua per a la higiene personal i la neteja dels hospitals. A més, la precària alimentària anava acompanyada d'una gran tensió davant la dificultat per atendre de forma adequada els gran nombre de ferits que van

---

³⁰ Manuel Fernández Riesgo nasqué a Madrid el 1899 i morí el 1976 (Guerra, 2003, p. 150).

arribar durant les batalles més dures, com van ser les del Jarama, Terol, Belchite i l'Ebre, i, en aquestes circumstàncies, les infermeres van experimentar els efectes negatius de les jornades laborals interminables (Gallego et al., 2015; Jakson, 2010; López Vallecillo, 2021; Patai, 1989). És significativa la descripció que va fer Bingham en relació als efectes físics que va patir per l'excés de treball:

“(…) Mis pies se hincharon hasta verse deformados, apenas me venían las alpargatas que tuve que usar y la espalda se me partía, pero tuve que seguir, pues no podía tomar tiempo para descansar.”

(Bingham, 1975, p. 104)

Aquestes situacions, sovint, van generar en les infermeres sentiments de frustració i impotència. Fredericka Martin explicava que se sentien poc reconegudes davant una activitat professional que havien de portar a terme en situacions d'aclapament, estrès i dolor, i per això va realitzar intervencions de suport que ajudessin les infermeres a relaxar-se i disposar d'estratègies per la presa de decisions difícils, com determinar qui havia de participar en la incineració de cadàvers. Per animar i ajudar a mantenir l'esperança al personal, els regalava “xocolata i trossos petits de pastís de fruites, per complementar allò que ella anomenava àpats espartans, a vegades de carn de mula i pardals” (B. Martin, 2018, para. 3).

A més, tot i que el resultat de les investigacions de Patai (1989) al voltant de les voluntàries nord-americanes mostrava que les diferències entre homes i dones es produïren de forma aïllada, hi hagué infermeres que experimentaren la violència que alguns homes van exercir contra elles només pel fet de ser dones. La Declaration on the Elimination of Violence against Women de l'United Nations (1993), en el seu article 1 defineix la violència contra la dona com “todo acto de violencia basado en la pertenencia al sexo femenino que tenga o pueda tener como resultado un daño o sufrimiento físico, sexual o psicológico para la mujer, así como las amenazas de tales actos, la coacción o la privación arbitraria de la libertad, tanto si se producen en la vida pública como en la vida privada.”

Entre les infermeres que van ser víctimes d'aquest tipus de violència destaquen les descripcions que Agnes Hodgson va fer en el seu diari sobre les insinuacions sexuals i les agressions físiques que va patir tant a dins com a fora de l'hospital (Keene i Pardo, 2005) o les de Mary Bingham (1975) que va presenciar la manca de respecte d'alguns metges envers les ajudants d'infermeria espanyoles, així com les falses denúncies contra infermeres per no haver acceptat mantenir relacions sexuals amb algun

brigadista. A l'Hospital de les BI a Dènia també s'hi van viure episodis de violència contra les dones, un dels quals va ser l'exposat pel metge alemany Max Hoddan³¹, que denuncià dos voluntaris francesos per assetjament sexual a una dona a qui anomenaven Marcauer, membre del personal del SSI (Llopis, 2020; Weiss 1999, pp. 317-318) i l'altre episodi fou narrat per Jacqueline Hamburger, responsable d'organitzar l'Hogar del Niño a Dènia, que no va rebre una atenció mèdica adequada per part del metge en cap Józef Hauptmann³², que va dir que no li havia portat les medicines perquè "l'únic remei per sanar era casar-se" (Llopis, 2020, p. 194).

Totes aquestes vivències no exclouen que infermeres com la nord-americana Sonia Merims possessin en valor la igualtat en el tracte que experimentaren en molts equips mèdics, on la relació que establiren amb els metges fou diferent a la que havien tingut en els seus països de procedència (Patai, 1989). A més, a Espanya, per primera vegada, les dones i les persones afroamericanes foren reconegudes amb graduacions militars (Gallego et al., 2015) i Salaria Kea expressà que en la seva estada a l'Hospital de Villa Paz (Saelices, Conca) va experimentar com la diversitat de races, creences i llengües perdia sentit quan hi havia un objectiu comú, la lluita antifeixista i manifestà que "els esforços dels negres s'havien d'aliar amb els de la resta com a única assegurança contra un futur incert..." (Kea, 1987, p. 13).

Durant la guerra hi hagué infermeres estrangeres que moriren, a d'altres les van ferir i, gairebé totes van patir algun tipus de problemes de salut i/o van emmalaltir pels canvis de dieta, la ingesta d'aigua no potable i d'aliments contaminats, etc. (Gallego et al., 2015; Jackson, 2010). Entre les nord-americanes, Sonia Merims i Helen Freeman van ser víctimes de bombardeigs (Patai, 1989), a l'igual que Salaria Kea (Kea, 1987)³³, mentre que Rebecca Schulman va patir una trombosi que la incapacità (Patai, 1989). L'alemanya Emmy Dörfel va patir un accident que li provocà una fractura de crani de la que es va recuperar (Werner i Hilbert 2015, p. 121) i l'anglesa Janet Roberson presentà febre tifoide (Guerra, 2003, p. 335), a l'igual que la seva compatriota Mary Slater (Fyrth, 1986).

La majoria de les infermeres internacionals sortiren d'Espanya abans d'acabar la guerra, quan el 21 de setembre del 1938 el president del Consell de Ministres d'Espanya, Juan Negrín, comunicà la decisió de retirar tots els efectius estrangers davant la Societat de

---

³¹ Max Julius Hoddan va néixer a Berlín el 1894 i morí a Estocolm el 1946 (Guerra, 2003, p. 348).

³² Józef Hauptmann va néixer a Sotvelj (Ucraïna) i va morir a Belgrad el 1974 (Guerra, 2003, p. 372-373).

³³ Investigadors del Departament de Spanish Studies de la Universitat de Nova York i de l'ALBA posen en qüestió el relat de Salaria Kea (Ramírez, 2020, para. 6).

les Nacions³⁴. Tot i les dificultats viscudes i les conseqüències que la GC va tenir per moltes infermeres, com la persecució i l'exili, el testimoni de moltes d'elles mostrarà el significat que aquesta experiència va representar per la seva vida i per continuar lluitant contra el feixisme i per la pau (Gallego et al., 2015). Algunes infermeres nord-americanes com Fredericka Martin , Edna Romer, Esther Silverstein, Helen Freeman, Lini Fuhr De Vries o la tècnica de laboratori Dorothy Fontaine van treballar per protegir els drets humans i el medi ambient, ja durant els anys 40 i 50 (Patai, 1989).

---

³⁴ La Societat de Nacions (s.d) tenia per finalitat mantenir la pau mitjançant la solució pacífica dels conflictes i el desenvolupament de les relacions internacionals. Va entrar en vigor el 1920. Les seves funcions van passar a l'Organització de Nacions Unides (ONU), després de la seva dissolució el 1946.

SEGONA PART. PERSPECTIVA DE LA RECERCA

Capítol 2. El paradigma, una guia en la presa de decisions

En aquest capítol s'exposa el paradigma indiciari, com la perspectiva adoptada per abordar aquesta recerca. Des d'aquest paradigma els aspectes ontològics i epistemològics són inseparables. Allò que s'explica és fruit de l'elaboració de qui articula el relat i el resultat d'un treball detallat a l'entorn de fragments que han quedat d'allò que es vol conèixer.

A continuació s'exposaran alguns aspectes de la microhistòria, com a corrent històric de referència. Aquesta mirada ha permès connectar una realitat local, com l'activitat de les infermeres a l'Hospital Internacional de Vic, amb una realitat més àmplia emmarcada en el SSI i en les dones que van participar a la GC.

1. El paradigma indiciari i la microhistòria

A l'hora de plantejar una recerca, Guba i Lincoln (2002) consideren que els investigadors i les investigadores parteixen d'un paradigma, entès com "el sistema básico de creencias o visión del mundo que guía al investigador, no solamente al elegir los métodos, sino en formas que son ontológica y epistemológicamente fundamentales" (p. 113).

Aquesta recerca s'ha basat en el paradigma indiciari, on els aspectes ontològics, és a dir, la forma i la naturalesa de la realitat i allò que se'n pot conèixer, així com els epistemològics, la relació entre la investigadora i allò que es vol conèixer, formen una unitat. Des d'aquesta perspectiva, el relat vol ser, al mateix temps, el resultat d'un treball detallat, on el text té un caràcter subjectiu en haver-lo elaborat la investigadora i l'expressió de la veritat, en el sentit que l'objecte de coneixement, només es pot investigar a través dels fragments que n'han quedat i "las verdades son parciales y situadas" (Cuadrada, 2017, p. 803).

El paradigma indiciari va sorgir a finals del s. XIX i fou l'historiador Carlo Ginzburg (1994) qui el va utilitzar en història. Aquest paradigma permet reflexionar teòricament sobre el coneixement que se centra en els detalls menors, suposadament irrellevants. L'observador escull uns fets fragmentats que es poden interpretar en base a unes dades documentades i esdevenen coherents en una narració que els dona significat. Les argumentacions que es fan servir per construir-la poden acabar amb una conclusió que és una veritat verificable i mostra accions reals i objectives o bé en una possibilitat, on els límits se situen en el coneixement que es té del context i de les circumstàncies documentades que envolten els fets sobre els quals no se'n tenen fonts (Serna i Pons, 2000).

Aquest corrent es basa en un constructivisme on esdevenen essencials tant la consciència a l'hora d'escollir les eines per representar, amb la major fidelitat possible, allò que va passar, com la reducció de l'escala d'observació (espai-temps). Es considera que aquest últim element afavoreix l'observació d'allò que esdevé invisible a nivell general, com les particularitats i la individualitat de les persones i situacions, i el descobriment d'aspectes que habitualment passen inadvertits (Aguirre, 2014; Serna i Pons, 2000). És per això que Levi, un dels representants de la microhistòria italiana, considerava que la base d'aquest corrent "no es estudiar cosas pequeñas sino mirar en un punto específico pequeño, pero proponerse problemas generales", posant de relleu la importància del canvi de posició de l'investigador (Arnolfo et al. 1999, p. 188).

Serna i Pons (2000) indiquen que les tres característiques més significatives de la microhistòria establertes per l'historiador Jacques Revel són:

- a. La realitat és el resultat de l'elaboració que en fa l'observador, a partir dels seus instruments cognitius.
- b. La dimensió experimental obliga l'investigador a prendre consciència de les condicions de l'observació, que en ser microscòpica mostra elements que un no havia vist anteriorment.
- c. L'existència d'una atenció deliberada a la manera com es crea el relat.

La microhistòria i la història local comparteixen el mateix objecte d'estudi i l'anàlisi del sistema de relacions i pautes de comportament en un "espai reduït" (Lacomba, 1995, p. 130). Però la microhistòria, a més del nivell local, utilitza la biografia, la cosmovisió d'un individu, etc., com un espai per poder establir la relació entre la dimensió microscòpica i la que ofereix un contextual més ampli, on la narració esdevé l'element organitzador. De tota manera, aquesta relació no implica que els resultats obtinguts en un àmbit es puguin situar automàticament en l'altre (Ginzburg, 1994). La relació entre allò que és particular i allò que és general indica que l'important és el fet històric en sí, encara que aquest se situï en un espai i en un temps determinats (Aróstegui, 2001; Ruiz Torres, 1989).

Aquesta investigació s'ha centrat en les infermeres i en l'HIV. Aquest hospital i el període que va estar en funcionament han esdevingut els punts de partida per buscar la realitat de les infermeres a les BI, posant en valor l'anàlisi, "la especificidad del punto de vista" al reduir l'escala d'observació, en lloc de la relativitat (Levi, 1999, p. 188).

Per comprendre les relacions que algunes de les 95 infermeres incloses en aquest estudi van establir amb la resta del personal de l'HIV i de la ciutat i el control a què van estar sotmeses, així com els seus efectes, ha estat indispensable estudiar el context, conèixer qui eren, d'on venien, on se les havia destinat abans d'arribar a Vic i quines havien estat les seves vivències. Aquesta recerca ha estat imprescindible per poder contrastar les informacions aportades per les fonts primàries sobre l'HIV i les accions i relacions que s'hi van viure, ja que la informació que aporten sol tenir "el propósito de dar noticias de procesos o estados anteriores" (Lozano, 2015, p. 84).

L'estudi d'aquestes infermeres ha permès reconèixer la participació activa de les dones contra el feixisme a la GC i assumir que el relat resultant de la investigació va lligat a la meua condició de dona, demòcrata i infermera, assumint que "el conocimiento emana

desde una situación social dada, en que explícita o implícitamente está situado el sujeto conocedor” (Miqueo et al., 2003, p. 195).

Recuperar i reconstruir episodis de la trajectòria vital i professional d'algunes de les infermeres destinades a l'HIV, a través del seu entorn social, polític, educatiu i/o professional i visibilitzar la seva activitat en el marc del SSI és una forma d'identificar les estratègies que van utilitzar i que conformen maneres de fer per desenvolupar-se com a dones i professionals (Santesmases et al. 2017). El compromís polític de moltes d'aquestes infermeres va afavorir que possessin els seus coneixements i habilitats al servei de les seves idees polítiques i esdevinguessin motors per actuar en benefici dels altres (Gallego, 2014).

Capítol 3. Metodologia de la recerca

A partir dels dos subjectes d'estudi, les infermeres destinades a l'HIV i aquest centre sanitari, es descriu el procés que s'ha seguit a l'hora de recollir informació, considerant els documents electrònics i les fonts arxivístiques, hemerogràfiques, orals i bibliogràfiques.

A continuació, s'exposa com es van distribuir les dades per realitzar una anàlisi quantitativa i com es va classificar la informació per fer-ne una de qualitativa, per poder elaborar un relat on els fragments adquirissin sentit.

El capítol es tanca amb les limitacions i dificultats de l'estudi, així com amb les consideracions ètiques i d'estil que s'han tingut en compte.

1. Disseny de l'estudi

Per poder donar resposta a les preguntes d'aquesta investigació i assolir els objectius plantejats s'ha utilitzat una metodologia mixta, quantitativa i qualitativa. L'estudi descriptiu retrospectiu, a partir de les dades relacionades amb l'HIV (abril 1938-gener 1939) i amb les 95 infermeres que hi van estar destinades, s'ha combinat amb la investigació de caràcter històric, basada en la revisió bibliogràfica i l'exploració documental, verificant i contrastant, sempre que ha estat possible, les fonts primàries i secundàries.

2. La recollida de dades. Les fonts d'informació, factors determinants de l'estudi

Abordar la cerca entorn de l'HIV i les infermeres que hi van treballar ha esdevingut un repte a l'hora de recollir informació. Els més de 80 anys transcorreguts des del final de la GC, així com els silencis imposats i autoimposats per la repressió franquista han impossibilitat l'accés a testimonis orals. L'especificitat del tema, un hospital de les BI a Vic, en funcionament entre l'abril del 1936 i el gener del 1939, i la diversitat de procedències de les infermeres que hi van treballar ha obligat a la consulta de fonts arxivístiques disperses a nivell geogràfic i a consultar documents escrits en català, espanyol, francès, alemany, anglès, holandès, romanès i ucraïnès.

A continuació es descriuran les fonts emprades per elaborar aquesta investigació.

2.1 Documents electrònics

La informació electrònica consultada sobre les infermeres de l'HIV van ser: la web SIDBRINT (Sistema d'informació sobre les BI) de la Universitat de Barcelona³⁵, PARES, el Portal de Archivos Españoles³⁶, la base de dades The Abraham Lincoln Brigades Archives (ALBA)³⁷ i la Canada and the Spanish Civil War³⁸. La base de dades de tesis doctorals del Ministerio de Educación, Cultura y Deportes, TESEO, també ha estat un bon recurs a l'hora d'aprofundir en alguns aspectes relacionats amb les activitats políticoculturals portades a terme a l'HIV.

---

³⁵ L'adreça electrònica del SIDBRINT és <http://sidbrint.ub.edu/>

³⁶ L'adreça electrònica de PARES és <https://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/archivos/portada.html>

³⁷ L'adreça electrònica de l'ALBA és <https://alba-valb.org/volunteer-database/>

³⁸ L'adreça electrònica d'aquest entorn virtual és <https://spanishcivilwar.ca/volunteers>

a. SIDBRINT

Aquesta web de la Universitat de Barcelona ha permès disposar d'informació sobre infermeres destinades a l'HIV, a partir del nom, cognoms o àlies o bé a través de dos filtres: gènere femení i Hospital de Vic.

En funció de la informació que es disposa de cada membre de les BI identificat en aquest portal, es poden identificar, entre d'altres, característiques com: procedència, religió, etc., data i lloc de naixement i de defunció, cos de l'exèrcit, hospitals militars/sanitat de les BI en els quals va treballar, ideologia política, organitzacions/partits polítics/sindicats als quals va pertànyer, professió, anys/mesos de la seva estada a Espanya, esdeveniments del segle XX en els quals va participar, camps de concentració/de refugiats/presons on van estar, moviments de resistència/repressió, etc., a més de les fonts bibliogràfiques o arxivístiques de les quals s'ha obtingut la informació. En ocasions, aquestes dades es complementa amb la fotografia de la brigadista.

La gran quantitat de consultes que s'han fet en el SIDBRINT ha provocat que la cita a peu de pàgina de la consulta sigui *Annex 16: Web SIDBRINT*. En aquest annex titulat "Adreces electròniques de la consulta de brigadistes a la web SIDBRINT", hi consta una taula amb el nom dels brigadistes consultats i l'adreça electrònica que permet visualitzar la imatge.

b. Bases de dades The Abraham Lincoln Brigades Archives (ALBA)

Aquest recurs ha permès accedir a la biografia de les infermeres nord-americanes destinades a l'HIV, així com les fonts de procedència d'aquesta informació. A l'igual que el SIDBRINT, en ocasions, aquestes dades van acompanyades d'una fotografia.

Per simplificar la cita a peu de pàgina del volum de consultes que s'han fet d'aquesta base de dades s'ha optat per identificar-les com *Annex 15: Base dades ALBA*. En aquest annex titulat *Adreces electròniques de la consulta de brigadistes a la Base de dades ALBA*, hi consta una taula amb el nom dels brigadistes consultats, el dia, mes i any de la consulta i l'adreça electrònica que permet accedir al brigadista en qüestió.

c. Canada and the Spanish Civil War

Aquesta base de dades aporta informació sobre la biografia de voluntaris canadencs que van participar a la GC a favor de la República espanyola, com la de la infermera Florence Pike, l'única infermera canadenca.

d. PARES, el Portal de Archivos Españoles

A través d'aquest portal s'ha accedit a la consulta d'algunes biografies d'infermeres i metges que van treballar a l'HIV i s'han identificat les fonts de procedència d'aquesta informació, cosa que ha facilitat la consulta per complementar i contrastar les dades amb les procedents d'altres fonts.

e. Altres bases de dades: Dialnet, Scopus, Web of Science, CINAHL i SCIELO

Aquestes bases de dades han permès obtenir articles, capítols de monografies col·lectives, tesis doctorals i llibres sobre la sanitat durant la GC, el SSI i el seu desplegament en funció de l'evolució del conflicte armat i sobre les infermeres de les BI i les activitats que van portar a terme durant la GC. De la mateixa manera, aquestes bases de dades també han facilitat l'accés a articles relacionats amb les circumstàncies que va viure la ciutat de Vic durant aquest període, i en concret, durant el funcionament de l'HIV (abril 1938 – gener 1939).

Els descriptors que es van utilitzar i que es van anar creuant en funció dels apartats de l'estudi són: Segona República espanyola, Guerra Civil espanyola, Brigades Internacionals, Servei Sanitari Internacional, infermeres i el nom i cognoms i àlies de cadascuna d'elles, comissaris polítics, Partit Comunista d'Espanya, hospitals, Catalunya, Vic, tifus, educació, biblioteques, música, teatre, cinema i refugiats.

2.2 Fonts arxivístiques

Les fonts arxivístiques internacionals, de l'Estat Espanyol i de Catalunya consultades han estat múltiples fruit de la diversitat de procedències de les infermeres que van treballar a l'HIV i s'exposen a la figura 1. Cal ressaltar que els resultats d'aquestes consultes no sempre van proporcionar documentació sobre l'HIV i/o les infermeres. La major part de documents seleccionats escrits en castellà i en català es van transcriure per facilitar el seu estudi, ja que no sempre eren fàcils de llegir ja que, una bona part, els havia elaborat personal estranger que no tenia un bon domini de la llengua i, la qualitat dels documents no facilitava la lectura. Pel que fa als escrits en francès, anglès, alemany i ucraïnès es van traduir de forma literal per respectar l'estil dels originals.

Figura 1. Fonts arxivístiques internacionals, de l'Estat Espanyol i de Catalunya consultades

ARXIUS INTERNACIONALS

- Russian State Archive of Socio-Political History. Moscou

- Abraham Lincoln Brigade Archives de la Tamiment Library. Universitat de New York
- Hoover Institution Library & Archives. Universitat de Stanford
- Stanford Medical History Center de la Lane Medical Library. Universitat de Stanford

- Spanienarchiv del Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Viena

- Warwick Digital Collection de la University of Warwick Library and Modern Records Centre. Coventry
- Glasgow City Archives de la Mitchell Library. Glasgow
- Royal College of Nursing Archives. Londres
- Marx Memorial Library de Londres
- Working Class Movement Library. Salford

- Centre d'histoire social des mondes contemporains. Paris
- Bibliothèque La Contemporaine. Nanterre
- Archives du Parti Communiste Français. Paris

- Drejtoria e Përgjithsme e Arkivave. Tirana

ARXIUS ESTAT ESPANYOL

- Archivo Histórico Militar de Ávila
- Centro Documental de la Memoria Histórica. Salamanca

Instituto Nacional de Antropología e historia. Mèxic

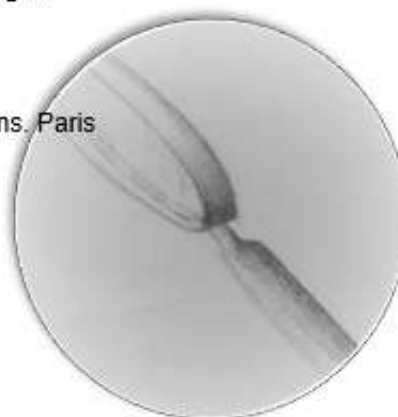
Archives du Comité International de la Croix Rouge. Ginebra

- Centro de Documentación de Cruz Roja. Madrid
- Biblioteca Nacional de España. Madrid
- Fundación Juan Negrín. Las Palmas de Gran Canaria
- Centro de Estudios y Documentación de las Brigadas Internacionales. Albacete

ARXIUS CATALANS

- Arxiu General de la Diputació de Barcelona
- Arxiu Històric de Sabadell
- Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Monestir de Poblet. Vimbodí
- Arxiu Comarcal d'Osona. Vic
- Arxiu Municipal de Vic
- Arxiu Episcopal. Vic
- Biblioteca Joan Triadú. Vic
- Arxiu Municipal de Sant Hipòlit de Voltregà

De tots aquests arxius, els que han esdevingut referents a l'hora d'elaborar el contingut d'aquesta tesi han estat els següents:

Arxius internacionals

a. Russian State Archive of Socio-political History (RGASPI), Moscou (Rússia)

Aquest arxiu disposa del Fons 545. Brigades Internacionals de l'Exèrcit Republicà d'Espanya, disponible en línia³⁹. La impossibilitat de fer una cerca en l'alfabet ciríl·lic rus en el sistema de filtres que consta en aquest fons i la possibilitat de l'existència de documents no publicats van motivar una visita a aquesta institució, el març del 2018, però no es va obtenir informació nova. Per accedir a la documentació on-line del RGASPI es va optar per la traducció a l'espanyol que ofereix el sistema informàtic i per fer una revisió dels sis inventaris de què consta el fons, a partir dels fitxers que, pel títol del seu contingut, podien aportar informació sobre l'HIV i les infermeres que hi van treballar.

La revisió i el posterior estudi de documents d'aquest fons han estat determinants a l'hora d'orientar la tesi, ja que el contingut politicosocial dels documents va obrir noves perspectives relacionades amb l'activitat en els hospitals de les BI, així com en la participació de les infermeres en el seu desenvolupament. Els documents seleccionats d'aquest arxiu són els que es van elaborar entre finals del 1936 i principis dels anys 40.

Per indicar el nom dels inventaris i els fitxers consultats s'ha utilitzat la Guide to the Records of the International Brigades (Comintern Archives, Fond 545) at the Russian Center for the Preservation and Study of Recent History (RGASPI), Moscow, elaborat per la The Tamiment Library & Robert F. Wagner Labor Archives, en una versió ampliada del novembre de 2017, realitzada per l'equip del SIDBRINT-CRAI Biblioteca Pavelló de la República, format per Jordina Candela, Oriol González, Judit Navarrete, Carlota Sánchez i Francesc Ventura.

L'inventari 3, titulat "35 i 45 divisió, brigades mixtes de l'Exèrcit Republicà Espanyol", i en concret el fitxer 708, amb el títol d'"Informe de l'administració hospitalària de Vic al servei sanitari internacional" està format íntegrament per documents sobre l'HIV i el seu personal, entre ell les infermeres que hi van treballar. La documentació d'aquest fitxer 708 és variada, però sobresurten els informes que el comissari polític Maurice Sauvard

---

³⁹ L'adreça electrònica del fons 545 del RGASPI és:
<http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/organizations/cards/94999/childs>

va dirigir al Comissariat de Guerra de Barcelona. En aquest arxiu també hi ha un informe, sense signar, d'una de les responsables d'infermeria, llistes del personal femení i documents sobre l'activitat del PC a l'hospital, entre d'altra informació.

A partir del fitxer 708 es van trobar altres documents sobre l'HIV i les infermeres en d'altres fitxers de l'inventari 3 i dels inventaris 1 i 6. A la taula 2 s'exposen els inventaris i els fitxers on s'ha obtingut informació sobre l'HIV i a la taula 3 s'hi especifiquen aquells on s'han trobat documents sobre les infermeres que van treballar en aquest hospital.

Taula 2. Informació consultada en el RGSPi sobre l'HIV

Nº Fitxer	Títol del fitxer	Contingut HIV
Inventari 3. 35 i 45 divisió, brigades mixtes de l'Exèrcit Republicà Espanyol		
658	Projecte de l'organització del servei sanitari de les BI, plans de treball, circulars, instruccions, referències.	Hospitals que hi havia a la zona catalana, entre ells el de Vic, a partir del 6 d'abril del 1938.
660	Diferents informes, entre ells els del Comissariat Polític i de l'instructor del partit del Servei Sanitari Internacional.	Nomenament de Maurice Sauvard com a Comissari de l'HIV i informe dels hospitals de les BI de Mataró, Farners de la Selva, Vic, Moià i S'Agaró, realitzat per l'instructor del PC en el SSI, Antonio Silva ⁴⁰ , del 15 de gener del 1939.
662	Correspondència del comandament del SSI i del Servei Sanitari de les BI.	Informació sobre el director, administrador i el comissari polític a l'inici de l'HIV, així com del director, comissari i delegat del PC durant l'últim període. També s'ha trobat un document que informa sobre alguns aspectes del PC a l'HIV.
665	Plans de treball i actes de reunions del Comissariat Polític del Servei Sanitari de les BI.	Expedició de llibres destinats als hospitals de Mataró, Moià, S'Agaró, Vic i Santa Coloma.
701	Informes de la Comissió de Control del Servei Sanitari de les BI sobre els resultats de la inspecció dels hospitals.	Informe sobre l'HIV realitzat per l'inspector del PC a les BI, del 31 de desembre del 1938.
Inventari 1. Documents i materials de la Comissió Militar de les BI i del Comissari General Comissari Inspector Luigi Gallo⁴¹		
25	Correspondència del Comissari Inspector amb el servei sanitari.	Informe sobre l'hospital que feia referència al brot de febre tifoide que hi va haver l'abril i maig del 1938.

⁴⁰ Antonio Silva Vega era un representant del PC (Casañ, 2006a, p. 501).

⁴¹ L'italià Luigi Gallo, de nom real Luigi Longo, va néixer a Fubine Monferrato, el 15 de març del 1900 i va morir a Roma el 16 d'octubre del 1980 (Albertosi, 2004).

Taula 3. Informació consultada al RGASPI sobre les infermeres destinades a l'HIV

Fitxers	Títol del fitxer	Tipus de contingut
Inventari 3. 35 i 45 divisió, brigades mixtes de l'Exèrcit Republicà Espanyol		
692	Fulls de bonificació en efectiu de voluntaris ferits de les BI en hospitals.	Nomina corresponent el novembre del 1938 de les persones que estaven a l'HIV, entre elles les infermeres.
709	Llista i característiques dels metges i assistents, voluntaris ferits.	Llistes del personal sanitari de l'HIV.
Contingut sobre personal sanitari de les BI, on hi consten infermeres destinades a l'HIV		
645a	Articles, notes de premsa, memòries i altres materials de voluntaris romanesos.	Opuscles de propaganda atribuïts a l'estudiant de medicina romanesa Hermina Marcusohn durant la seva estada a l'Hospital de les BI a Oriola ⁴² . Declaració sobre el valor de les infermeres voluntàries de les BI escrit per la infermera francesa Fanny Bré.
658	Projecte de l'organització del servei sanitari de les BI, plans de treball, circulars, instruccions, referències.	Infermeres destinades a Vic que van treballar a l' <i>auto-chir</i> número 4.
662	Correspondència del comandament del servei sanitari internacional i del Servei Sanitari de les BI.	Llista de dones estrangeres que formaven part de les BI.
664	Correspondència del comandament del servei sanitari de les BI amb el Comitè d'Assistència al Poble Espanyol (a París).	Infermeres que el mes de setembre del 1938 volien tornar al seu país de procedència.
669	Llistes i característiques del personal de comandament de personal mèdic del Servei Sanitari de les BI.	Llistes i característiques sociodemogràfiques d'homes i dones de les BI i valoracions relacionades amb la seva activitat professional i/o política vinculada amb el PC.
Contingut d'hospitals de les BI a Catalunya on hi consten infermeres destinades l'HIV		
670	Llistes i característiques de metges i assistents dels hospitals del Servei Sanitari.	Personal dels hospitals de Mataró i de Farners de la Selva l'agost del 1938.
731	Llistes amb breus característiques i informació biogràfica de personal mèdic.	Característiques del personal de Santa Coloma de Farners.
Inventari 1. Documents i materials de la Comissió Militar de les BI i del Comissari General Comissari Inspector Luigi Gallo		
25	Correspondència del Comissari Inspector amb el servei sanitari.	Personal que va quedar aïllat a la zona de Llevat, al no poder arribar a Catalunya abans del 15 d'abril del 1938, entre el qual hi havia la infermera nord-americana Rose Wachsmann, que va treballar a l'HIV.

⁴² En castellà Orihuela.

La informació de les infermeres es va complementar a través de l'inventari 6. *Documents sobre els voluntaris de l'Exèrcit Republicà*, on hi consten documents amb característiques sociodemogràfiques dels voluntaris i algunes biografies dels que eren militants del PC, organitzats per països de procedència i per ordre alfabètic. Això no treu que en ocasions s'hagi trobat informació sobre una brigadista que no estava relacionada amb el país on es feia la consulta. Aquest va ser el cas de la infermera belga Petronille Saloreá de la qual hi ha informació entre els brigadistes francesos. En aquest inventari també s'han localitzat algunes fotografies de brigadistes. A la taula 4 es mostra el contingut dels fitxers consultats relacionats amb personal sanitari de les BI, entre ells les infermeres que van treballar a l'HIV.

Taula 4. Biografies de voluntaris de les BI consultades al RGASPI

Fitxers	Contingut
Inventari 6. Documents sobre els voluntaris de l'Exèrcit Republicà	
48	Llistes de voluntaris del servei sanitari amb notes de Marty.
ALBÀNIA	
83	Informe de Luarasi Skender ⁴³ sobre els voluntaris albanesos.
84	Llistes i fotos de voluntaris albanesos.
86	Expedients personals de voluntaris albanesos (N-V).
ALEMANYA	
349	Llistes diverses amb biografies i característiques de voluntaris alemanys.
350	Llistes elaborades por Gustav Szinda ⁴⁴ amb característiques i dades personals (A-E).
351	Llistes elaborades por Gustav Szinda amb característiques i dades personals (F-J).
353	Llistes elaborades por Gustav Szinda amb característiques i dades personals (R-S).
ÀUSTRIA	
72	Llista de voluntaris austríacs de les BI (A-G).
74	Llista de voluntaris austríacs de les BI (P-Z).
BÈLGICA	
238	Llistes amb detalls personals de voluntaris belgues (per ordre alfabètic).
289	Llistes amb detalls personals de voluntaris belgues (Sa-Sc).
CANADÀ	
564	Expedients personals de voluntaris canadencs (Pi-Py).
CUBA	
588	Expedients personals de voluntaris cubans (Ca-Cu).
EMIGRANTS RUSSOS	
1541	Expedients personals d'emigrants russos (B), voluntaris de les BI.
1556	Expedients personals d'emigrants russos (V-W-Z), voluntaris de les BI.
ESPANYA	
447	Llistes de voluntaris espanyols (per ordre alfabètic).

⁴³ Luarasi Skender era un albanès que va treballar en el servei de censura de les BI (Annex 16: Web SIDBRINT).

⁴⁴ L'alemany Gustav Szinda va ser un dels encarregats d'escriure informes sobre els voluntaris estrangers per a la Internacional Comunista (Annex 16: Web SIDBRINT).

Fitxers	Contingut
ESTATS UNITS	
857	Expedients personals de voluntaris americans (Am-An).
862	Expedients personals de voluntaris americans (Bea-Ben).
872	Expedients personals de voluntaris americans (Ce-Chz).
878	Expedients personals de voluntaris americans (Da).
884	Expedients personals de voluntaris americans (Du-Dw).
906	Expedients personals de voluntaris americans (Han-Har).
935	Expedients personals de voluntaris americans (Li).
967	Expedients personals de voluntaris americans (Raa-Ran).
975	Expedients personals de voluntaris americans (Roh-Rose).
1008	Expedients personals de voluntaris americans (Wac-Wan).
1010	Expedients personals de voluntaris americans (Wea-Wei).
FRANÇA	
1097	Expedients personals de voluntaris francesos (Bre).
1395	Expedients personals de voluntaris francesos (Sao-Sat).
1396	Expedients personals de voluntaris francesos (Sau).
1428	Expedients personals de voluntaris francesos (Val).
Inventari 6. Documents sobre els voluntaris de l'Exèrcit Republicà	
GRAN BRETANYA	
88	Informes del Comitè d'Ajuda Mèdica per a la República espanyola a Londres sobre el treball del personal mèdic britànic en el servei sanitari, enviats a la Comissió de Personal Estranger.
195	Expedients personals de voluntaris britànics (Ru-Ry).
201	Expedients personals de voluntaris britànics (SI).
HOLANDA	
404	Llistes de voluntaris holandesos confeccionades per la Comissió de Personal Estranger, amb característiques i dades personals.
LITUÀNIA	
610	Expedients personals de voluntaris lituans (J-M).
PALESTINA	
625	Llistes de voluntaris palestins.
626	Expedients personals de voluntaris palestins.
POLÒNIA	
671	Dades personals de voluntaris polonesos (Sa-Sr).
774	Dades personal de voluntaris polonesos (Sch).
ROMANIA	
836	Algunes informacions sobre biografies de voluntaris romanesos (Comissió de Personal Estranger) (A-F).
838	Algunes informacions sobre biografies de voluntaris romanesos (Comissió de Personal Estranger) (K-P).
839	Algunes informacions sobre biografies de voluntaris romanesos (Comissió de Personal Estranger) (R-Z).

El RGASPI, a més de proporcionar documentació sobre l'HIV i les infermeres, ha permès accedir a informació de caràcter general a l'entorn del SSI. A la taula 5 s'hi concreten els inventaris, els fitxers i el contingut consultat.

Taula 5. Inventaris i fitxers dels RGASPI amb documents consultats sobre el SSI i el seu funcionament

Inventari	Fitxer	Contingut
1	26	Ubicació dels hospitals abans del seu trasllat cap a Catalunya.
3	658	Ubicació dels hospitals abans del seu trasllat cap a Catalunya. Comissaris polítics i les seves funcions.
	660	Creació i funcions de l'AME (Barcelona), una de les seccions en què es va dividir el SSI.
	660	Comissaris polítics i les seves funcions. Preparació de l'evacuació dels voluntaris ferits i malalts de les BI, així com el personal dels hospitals.
	661	Organització i control del PC als ferits, malalts i personal dels hospitals.
	662	

- b. Tamiment Library/Robert F. Wagner Labor Archives, col·lecció Abraham Lincoln Brigade Archives (ALBA), Universitat de Nova York (Estats Units)

En la col·lecció ALBA s'hi troben documents relacionats amb voluntaris i voluntàries d'Estats Units, amb informació relativa a abans, durant i després de la GC. La web d'aquesta biblioteca permet consultar la informació que hi ha sobre aquests voluntaris⁴⁵ però la documentació no està digitalitzada i no s'hi pot accedir on-line. Per això, la sol·licitud de documentació en aquest arxiu va venir determinada pel títol i la descripció dels seus fitxers i la primera petició que es va cursar va ser la relacionada amb una institució sanitària a Vic. El seu estudi va permetre identificar algunes infermeres nord-americanes destinades a l'HIV i les seves vivències en aquest centre. Aquest últim element va determinar que es demanessin nous fitxers, en aquest cas vinculats amb les infermeres Rose Weiner, Sally Kahn i Mary Edythe Dyer i la tècnica de laboratori Dorothy Fontaine, que incloguessin el període de la GC i, en concret, l'any 1938.

Per a aquesta investigació s'han consultat documents procedents dels fons de la infermera Fredericka Martin i de la historiadora Frances Patai⁴⁶.

Fredericka Martin va recopilar material que havia de servir per escriure un llibre sobre els serveis mèdics de l'exèrcit de la República espanyola i de les BI, que va començar però no va poder acabar. Les capses que s'han consultat fan referència a la primera etapa de funcionament de l'HIV i a les infermeres Sally Kahn, Edith Dyer i Rose Weiner.

⁴⁵ L'adreça electrònica d'ALBA es: <https://specialcollections.library.nyu.edu/search/tamiment>

⁴⁶ Frances Patai va néixer el 1930 a Nova York i morí el 1988. Fou educadora, escriptora, historiadora i activista feminista que va investigar sobre les voluntàries nord-americanes que van formar part dels serveis mèdics del Estats Units durant la GC, sobretot infermeres (Social Networks and Archival Context, s. d.).

Entre els documents hi ha escrits elaborats per l'AMB durant la GC i articles de revistes d'aquest període i posteriors. Però el contingut més important és la correspondència que Martin va mantenir amb voluntaris de les BI durant els anys 60 i 70, així com documents elaborat per la pròpia Martin i que són fruit de l'estudi d'aquesta activitat epistolar. Pel que fa a les cartes, mostren les dificultats d'alguns testimonis per recordar dates, persones i aspectes relacionats amb les seves vivències durant la GC, ja que havien passat uns 30 anys. Entre les estratègies que F. Martin va utilitzar per estimular la memòria dels i les informants hi havia:

1. Enviar còpies d'escrits d'altres persones que havien participar en els mateixos esdeveniments. En una carta a la infermera Rose Weiner, del 26 de setembre del 1969, li deia:

"Tinc còpies d'aquests escrits a fi que altres persones que van participar en els mateixos esdeveniments les llegeixin per estimular els seus records, o les corregeixin,..."⁴⁷

2. Llegir llibres que estimulessin els records, cosa que va recomanar a la mateixa Rose Weiner el 1969:

"Alguna vegada has llegit Art Landis⁴⁸ "The Abraham Lincoln Brigade"? Té milers de petites inexactituds, però la seva lectura ajuda a posar en perspectiva l'origen de tota l'acció. Si no l'has llegit en paper, val \$ 3.00, m'encantaria donar-te'n un, però acabo d'enviar 16 còpies en paper a Europa, als veterans de les Brigades Internacionals de varies nacionalitats, i aquest és el meu límit per un temps. Pots aconseguir-lo a través de qualsevol llibreria important, crec"⁴⁹.

En una carta del febrer del 1971 li tornava a insistir sobre l'ús d'aquesta estratègia davant la dificultat d'obtenir informació: "Realment t'estic afartant en la meva desesperada esperança de despertar els teus records. Llegeix en els moments d'oci i deixa que t'entri, i ajuda'm tant com puguis"⁵⁰.

---

⁴⁷ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. September 26, 1969.

⁴⁸ Arthur Harold Landis va néixer a Birmingham (Alabama) el 21 de novembre del 1917 i morí a Los Angeles (Califòrnia) el 31 de gener del 1938. Va lluitar en les BI i publicà The Abraham Lincoln Brigade el 1967 (PARES, s. d.a).

⁴⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. September 26, 1969.

⁵⁰ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Written Feb. 12, 1971. Typed February 17, 1971.

3. Fer visualitzacions sobre l'esdeveniment que es volia recordar. En una carta del 23 de setembre del 1970, a Rose Weiner li suggeria que rememorés l'evacuació de l'Hospital de Villa Paz (Saelices, Conca) d'aquesta manera:

“Posa't la gorra de pensar i tanca els ulls i intenta veure el que anava succeint.

“T'adjunto molts testimonis i fets per ajudar-te a tornar allà i amb la teva ment precisa i ordenada hauries de poder aclarir misteris i confusions”⁵¹.

4. Conversar amb altres infermeres. A Weiner li proposà que visités a Anne Taft⁵²:

“No trucaries a Anne Taft Muldavin i després l'aniries a veure algun dia per si parlant amb ella et poden aflorar records del passat? També seria molt amable per part teva anar-la a veure. Chelsea 2 – 0936”⁵³.

Les investigacions de Frances Patai (Nova York, 1938-1988) centrades en dones voluntàries nord-americanes que van participar en la GC, entre elles les infermeres, també han estat una font d'informació per completar la biografia Dorothy Fontaine.

La taula 6 mostra el material consultada dels fons de Fredericka Martin i Frances Patai.

Taula 6. Material de l'ALBA al qual s'ha accedit

Tema: HIV	
Documents Fredericka Martin	Contingut
Sèrie II: Arxius de temes mèdics	Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46.
Accés HIV	Sol·licitud carpetes on-line i recepció el desembre del 2018.
Tema: Infermeres destinades a l'HIV	
Documents Fredericka Martin	Contingut
Sèrie I. Personal mèdic: Arxius biogràfics i correspondència	Sally Kahn. Capsa 9, carpeta 26.
	May Edythe Dyer. Capsa 7, carpeta 5.
	Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29.
	Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30.
Documents Frances Patai	Contingut
Sèrie I. Arxius biogràfics	Edyth Dyer. Capsa 1, carpeta 10.
	Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15.
Accés Infermeres	Sol·licitud carpetes on-line i recepció el gener del 2020

⁵¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència I qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. September 23, 1970.

⁵² Anne Taft nasqué el 31 de desembre del 1912 a Nova York i morí en aquesta mateixa ciutat el 17 de març del 1989 (Annex 15: Base dades ALBA).

⁵³ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. September 23, 1970.

- c. Hoover Institution Library & Archives (Hoover Institution), Universitat de Stanford, Palo Alto, a Califòrnia (Estats Units)

A través d'Online Archive of California (2022), es va accedir al Register of the Leo Eloesser papers on es va identificar informació sobre tres infermeres nord-americanes, que van treballar a l'HIV. A la taula 7 s'indiquen els seus noms i la localització del material en aquest registre.

Taula 7. Material consultat de l'Hoover Institution

Infermera	Capsa	Carpeta	Anys documents
Evelyn Andell	13	10	1938
Ave Bruzzichesi		12	1938-1940
Alice Wagnon		20	1938
Accés	Sol·licitud de carpetes on-line i recepció l'abril del 2019		

En aquestes carpetes hi ha cartes escrites per aquestes infermeres al metge nord-americà, el Dr. Leo Eloesser⁵⁴, que va ser el primer director de l'HIV.

- d. Spanienarchiv del Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (DÖW), Viena (Àustria)

L'Arxiu d'Espanya del Centre de Documentació de la Resistència Austríaca custodia una col·lecció que l'exbrigadista austríac Hans Landauer (1921-2014) va començar a crear a la dècada dels 80 i que va instal·lar en aquest centre, on va treballar com a documentalista.

La consulta a aquest fons es va fer de forma presencial el març del 2019 i la visita va permetre l'obtenció d'informació sobre sis brigadistes que van treballar a l'HIV: les alemanyes Ise Bartels, Eva Jansen i Hedwing Rahmel, les austríaques Paula Draxler i Gundl Steinmetz i la suïssa d'origen austríac Liselotte Matthey.

A les carpetes relacionades amb aquestes brigadistes hi ha retalls de diaris i escrits i en alguns casos alguna fotografia del seu carnet d'afiliació al PC. El domini del castellà de la gestora d'aquest arxiu, Irene Filip, va facilitar la selecció tant de les carpetes com dels documents.

⁵⁴ El Dr. Eloesser va néixer el 29 de juliol del 1981 a San Francisco (Califòrnia) i va morir en aquesta mateixa ciutat, el 4 d'octubre del 1976. Va dirigir el desè grup de l'AMB i va formar part del SSI de les BI (Annex 15: Base dades ALBA).

- e. Warwick Digital Collection, Biblioteca de la Universitat de Warwick i el Modern Records Centre (WDC), Coventry (Gran Bretanya)

En aquest arxiu es conserva el document titulat “Reports received from Mrs. Leah Manning and circulated to the Committee in accordance with resolution 10th August 1938”, on es fa referència a l’HIV i a algunes infermeres angleses que s’hi van quedar després de l’episodi de febre tifoide. Es pot accedir a aquest document de forma on-line⁵⁵ i la consulta es va fer el febrer del 2019. El document forma part de l’Archives of the Trades Union Congress, Carpeta Rebel·lió espanyola: Ajuda mèdica, 1937-1940.

- f. Centre d’Histoire Sociale des Mondes Contemporains (CHS), París (França)

En l’exposició on-line titulada “André Marty et les Brigades Internationales (CHS, 2016)”, concretament a la pestanya Les Brigades Internationales i dins el menú *Service de Santé*, es va localitzar el document *Service sanitaire. Murcie-Villa Paz-Vich*, escrit per la infermera Fanny Bré, el 18 de setembre del 1948. El document permet seguir el recorregut que va fer aquesta infermera, que va iniciar la seva activitat professional durant la GC a l’Hospital Casa Roja (Múrcia), la va continuar a l’Hospital de Villa Paz (Saelices, Conca) i la va acabar a l’HIV.

Arxius de l’Estat Espanyol

- a. Archivo General Militar de Ávila (AGMAV)

En aquest arxiu es va trobar informació sobre infermeres que van treballar a l’HIV i que també van exercir en altres hospitals de les BI. A la taula 8 s’exposen les capses consultades i els documents obtinguts.

Taula 8. Material consultat a l’AGMA

Signatura	Contingut
AGMAV, C.1092,8	Característiques del personal de l’Hospital de Mataró, 16 d’agost del 1938.
AGMAV, C.1092,10	Personal femení destinat a la Clínica Militar nº 17, a Vic.
AGMAV, C.1093,10	Personal a l’Hospital de Villanueva de la Jara. Març del 1938.
Accés	Presencial. La consulta es va fer el juliol del 2018.

⁵⁵ L’adreça electrònica per accedir a aquesta informació és <https://wdc.contentdm.oclc.org/digital/collection/scw/id/9621/rec/2>

- b. Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), Salamanca

En aquest arxiu es va consultar la secció politicosocial referent a les BI i les sèries Barcelona i Militar. Només en aquesta última es van localitzar documents vinculats amb l'HIV i el seu personal, la qual cosa es detalla a la taula 9.

Taula 9. Material del CDMH, secció politicosocial, al qual s'ha accedit

Capses	Contingut
1688	Ferits i malalts ingressats a l'HIV l'octubre del 1938, així com informació del personal i d'infermeres que van treballar en aquest hospital.
4762	Situació de l'AME el febrer del 1938, material i personal vinculat amb l'HIV, a més de documents que fan referència a l'episodi de febre tifoide que es va viure a l'hospital en els seus inicis.
4764	Informació anterior a la creació de l'HIV referent a infermeres que hi van treballar.
Accés	Presencial. La consulta es va fer el juliol del 2018.

A través d'aquest arxiu també s'ha pogut accedir a documents d'arxius estrangers que han proporcionat informació rellevant per la tesi, relacionada o no amb l'HIV. A la taula 10 s'indiquen els documents, la seva procedència i el seu contingut.

Taula 10. Material d'altres arxius als quals s'ha accedit a través del CDMH

Documents	Procedència	Contingut
ACIR.C.ESCI.C01129	Arxiu del Comitè Internacional de la Creu Roja.	Material indispensable per crear un hospital de rereguarda el 1938.
CDMH.ES.7274.PHO, 10, 83	Arxiu de la Paraula, Institut Nacional d'Antropologia i Història (Mèxic).	La informació sobre l'estada a l'HIV de Ceferino Palencia Oyarzábal, consta en la tercera entrevista que li va fer Enriqueta Tuñón, el 25 de setembre del 1981 (Palencia i Tuñón, 1981, pp. 77-132).

Arxius catalans

- a. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS), Vic

La informació sobre l'HIV que s'ha localitzat en aquest arxiu està relacionada amb un cartell del fons Pietx on s'indica la participació de les infermeres d'aquest hospital en una festa per recaptar fons pels nens i els combatents del front.

Un altre fons que es va consultar va ser el de l'Hospital de la Santa Creu de Vic, en concret les fitxes dels ingressats d'abril a juny del 1938, per poder identificar l'abast que va tenir a la ciutat de Vic l'epidèmia de febre tifoide que es va viure a l'Hospital Internacional. Per a la recollida de dades d'aquestes fitxes es va elaborar un document a través del programa Microsoft Office Excel on, per mesos, s'anotà: nom de la persona ingressada, número de fitxa blanca i/o groga, edat, estat civil, activitat professional, procedència, residència, motiu de l'ingrés, data d'entrada i de sortida a l'hospital, dies d'ingrés, mort i metge que va fer el diagnòstic relacionat amb febre tifoide.

L'accés a la documentació d'aquest arxiu va ser presencial i es va fer el febrer del 2019.

b. Arxiu Municipal de Vic (AMV)

Els documents que s'han trobat en aquest arxiu sobre l'HIV i les infermeres que hi van treballar estaven dipositats en diferents capsas, en funció del seu contingut. A la taula 11 s'especifica la seva localització.

Taula 11. Material de l'AMV relacionat amb l'HIV i les infermeres

Capsa	Carpets	Contingut
Correspondència 1938 (I).	D'abril a octubre del 1938.	Comunicats entre el director, l'administrador o el comissari polític i l'alcalde de la ciutat.
Correspondència 1938 (II) - 1939 (I).	Novembre i desembre del 1938.	
Assistència social, consums, assistència sanitària, beneficència (1935-1938).	Sanitat.	Ús de L'Escorial per acollir una colònia de nens madrilenys el 1937.
Assistència social, consums, assistència sanitària, beneficència (1935-1938).	Assistència social.	Correspondència entre l'Ajuntament i l'hospital relacionada amb l'ús de determinats espais de l'Escorial, com la ubicació de la casa d'assistència social nº 3, les quadres, etc.
Cementiri. Declaracions de defunció i serveis funeraris 1932-1938.	Declaracions de gener a juny del 1938.	Defuncions d'hospitalitzats i també de la infermera Chaisie Wallace, que morí de febre tifoide, al complicar-se el procés amb una pneumònia ⁵⁶ .
Accés	Presencial. La consulta es va fer el juliol del 2018.	

⁵⁶ Carta del Dr. Simon Boulka, escrita en francès, des de Vic, el 15 de maig del 1938. Còpia proporcionada per l'estudiós de les Brigades Internacionals a Vic i comarca d'Osona, el Sr. Manuel Montero. El contingut i les característiques del document sembla que forma part del RGASPI.

c. Arxiu Municipal de Sant Hipòlit de Voltregà (AMSHV)

La finalitat de consultar aquest arxiu era identificar a quins refugiats de Sant Hipòlit de Voltregà anava dirigida la donació de pa que van fer els hospitalitzats i el personal de l'HIV, segons s'indica en alguns informes setmanals del comissari polític d'aquest hospital⁵⁷.

La documentació examinada formava part de la correspondència d'entrada a l'Ajuntament, entre el 1937 i el 1939 i la de sortida del 1938. A la taula 12 s'indica la localització i el contingut de les capses consultades. La cerca no va aportar cap informació relacionada amb les donacions de pa de l'HIV.

Taula 12. Material de l'AMSHV relacionat amb l'HIV i els refugiats de Sant Hipòlit de Voltregà

Capses	Unitat d'instal·lació	Contingut
Correspondència d'entrada, 1938.	1733	Cartes procedents de l'Ajuntament de Vic vinculades amb la formació d'auxiliars d'infermeria i la necessitat de matalassos per l'HIV.
Correspondència de sortida, 1938	137	Llista de refugiats.
Menjador infantil, 1938.	1242	Cap informació sobre les donacions de pa realitzades per l'HIV als refugiats d'aquesta població.
Accés	Presencial. La consulta es va fer el juny del 2020.	

2.3 Fonts hemerogràfiques

La digitalització de fonts hemerogràfiques realitzades per diferents arxius de Catalunya, l'Estat Espanyol i internacionals ha permès la consulta on-line de diferents periòdics, revistes i butlletins. La taula 13 mostra les publicacions que s'han consultat, així com la seva tipologia i localització.

⁵⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/91.

Taula 13. Publicacions, tipologia, localització i contingut de les fonts hemerogràfiques

Publicació	Tipus	Localització i consulta
<i>L’Hora Nova</i>	Periòdic local de Vic	ACOS Consulta: A través del cercador de premsa de la pàgina web d’aquest arxiu: https://xac.gencat.cat/ca/l/llista_arxius_comarcals/osona/
Contingut: S’han consultat diferents números (desembre 1936 – desembre 1938) on s’especificaven aspectes relacionats amb la formació d’ajudants d’infermeria i amb l’episodi de febre tifoide que va viure l’HIV, així com les seves conseqüències.		
<i>La voz de la sanidad de la XV división</i>	Revista amb articles en espanyol, anglès, alemany i, més tard, en francès (Núñez 2006, p. 209).	Biblioteca Nacional de Espanya. La revista es pot recuperar a: http://hemerotecadigital.bne.es/results.vm?q=parent%3A0031396086&s=0&lang=es
Contingut: S’han consultat articles relacionats amb les mesures preventives i l’actuació per controlar els brots de febre tifoide, així com el significat d’algunes activitats políticoculturals que van desenvolupar en els hospitals.		
<i>AMI Ayuda Médica Internacional</i>	Diari del SSI	RGASPI La consulta d’aquest diari es pot fer on-line: RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/1-38b. Recuperat el 18 juny 2021, de http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/organizacions/cards/222989/images
Contingut: Aquest diari consta de 10 números (setembre 1937 – març 1938) que són anterior a la creació de l’HIV. S’han consultat articles relacionats amb la funció d’aquest diari i el que va escriure la infermera belga Petronille Saloreá.		
<i>Orientación</i>	Butlletí del comissariat de guerra de l’AME	RGASPI Referència: RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/1-40b.
Contingut: Informació general sobre els comissaris polítics i els seus col·laboradors, així com les activitats que portaven a terme en els hospitals de les BI, situats fora de Barcelona, des de l’11 de juliol al 10 d’octubre del 1938.		

2.4 Fonts orals

Conscient de la dificultat per trobar persones que poguessin explicar les vivències de la seva estada a l'HIV o que haguessin conegut aquesta institució i el seu funcionament, es van concertar dues entrevistes, els pobres resultats de les quals em van fer descartar l'opció de continuar buscant testimonis a Vic.

El pas següent va ser provar d'obtenir informació a través de fonts orals indirectes, concretament contactant amb familiars d'infermeres, de personal o d'ingressats que haguessin estat a l'HIV. El contacte via e-mail establert el 9 de març de 2018 amb el Dr. Vladimir Tismăneanu, fill d' Hermina Marcusohn, estudiant de medicina romanesa que va treballar com a infermera a l'HIV i de Leonid Tisminetsky, que hi va estar ingressat, només em va permetre identificar la infermera romanesa Galia Burca.

Un segon intent, a l'hora de poder obtenir informació de les infermeres de l'HIV va ser a través del Genealogy-Geni, un servei que permet crear arbres genealògics de forma col·laborativa. En aquest cas, l'intent de trobar informació a través de Theodore Sand Kirk (Berowitz, 2015), fill de la infermera nord-americana Hilda Bell, em va portar a establir contacte amb la Sra. Judith Berlowitz, que l'havia conegut. La informació que em va proporcionar sobre aquesta infermera estava relacionada amb l'activisme social de Bell després de la GC i les seves investigacions a la col·lecció de Fredericka Martin de l'Abraham Lincoln Brigade Archive, a la Tamiment Library de la Universitat de Nova York no mostraven cap indici del pas d'aquesta infermera per l'HIV. Aquest resultat tancava de nou la porta a obtenir informació a partir de testimonis de familiars i va ser una prova de la necessitat de contrastar la informació a través de diferents fonts, ja que Bell va ser una militant compromesa amb PC a l'HIV.

De tota manera, quedava pendent un últim intent, posar-me en contacte amb els familiars d'un metge, el cognom del qual era Terricabras i que havia dirigit uns curssets d'infermeria en un dels quals hi havia participat Soledat Ralló, que va triar anar a fer pràctiques a l'HIV (Vilaseca, 1997). La manca de resultats va fer que centrés la cerca d'informació en fonts arxivístiques, hemerogràfiques i bibliogràfiques.

2.5 Cerca bibliogràfica

La cerca bibliogràfica, també es va centrar en les infermeres destinades a l'HIV i en l'activitat que van desenvolupar durant la seva estada a Espanya en la GC i en la creació i el funcionament d'aquest hospital.

a. Infermeres destinades a l'HIV

En relació a la biografia de referència a l'hora de completar la llista d'infermeres que van passar per l'HIV, així com diferents aspectes de la seva trajectòria personal i professional abans, durant i després de la GC cal citar el volum *La Medicina en el exilio Republicano*, del metge exiliat Francisco Guerra (2003), que centrà la seva investigació en el personal sanitari, partint del seu nom i cognoms, el lloc i la data de naixement i mort, la seva participació en el conflicte bèl·lic i el seu destí en marxar d'Espanya. A *Frauen und der spanische krieg 1936-1939. Eine biografische Dokumentation*, de les germanes Ingrid Schiborowski i Anita Kochnowski (2016), filles d'Adolf Preisslerel, brigadista txec de la minoria ètnica alemanya dels Sudets, s'hi recopila el nom de 1143 dones que van formar part de les BI (Martínez, 2017; Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 4), entre elles infermeres espanyoles i estrangeres.

Un altre volum que documenta aspectes vinculats amb la vida de les dones que van participar en les BI, entre elles algunes infermeres estrangeres que van treballar a l'HIV ha estat *Spanienkämpferinnen. Ausländische Frauen im spanischen Bürgerkrieg 1936-1939*, de la historiadora i periodista austríaca Renée Lugschitz (2012). Per altra part, l'estudi d'Anna Sospedra (2019), *Doblement olvidades. Les dones espanyoles i la seva col·laboració en l'esforç de guerra de les Brigades Internacionals*, ha permès contrastar informació sobre les infermeres espanyoles que van treballar a l'HIV.

Els diccionaris sobre brigadistes d'ambdós sexes d'un determinat país, també han facilitat la consulta sobre infermeres destinades a l'HIV. Aquest va ser el cas del diccionari de l'excombatent austríac de les BI Hans Landauer escrit en col·laboració amb Erich Hackl (2005) i centrat en els voluntaris austríacs, el de Werner Abel i Erico Hilbert (2015) sobre els alemanys, el de Peter Huber escrit en col·laboració amb Ralph Hug (2010) i relacionat amb els brigadistes suïssos i el de Gino Baumann (2009) sobre brigadistes llatinoamericans. Per altra part, la web de Kevin Buyers sobre la XV International Brigade in Spain, a la pestanya Medical Services, juntament amb el llibre de Serge Alternès i Alec Wainman (2017), *Almas vivas. La Guerra Civil Española en*

imágenes, a més de complementar la biografia d'algunes infermeres escoceses destinades a l'HIV, també els han posat rostre.

Els treballs de l'alemany d'origen jueu Arno Lustiger (1991), els de l'excombatent de les BI Efraïm Wuzek (2012) i els de Jerónimo E. Boragina i Ernesto R. Sommaro (2016) han proporcionat informació sobre l'origen jueu d'algunes de les infermeres que van treballar a Vic.

Les edicions d'Ian MacDougall (1986) i Cary Nelson i les de Jefferson Hendricks (1996) m'han acostat al testimoni d'infermeres del SSI. La primera a través d'entrevistes, com la realitzada a l'escocesa Anne Murray, i la segona a partir de cartes de membres de la Brigada Abraham Lincoln⁵⁸, com les d'Ave Bruzzichesi.

Biografies com la de la infermera austríaca Gundl Steinmetz elaborada per Requena i Peláez (1996), la de la nord-americana Irene Goldin de Julia Newman (2004), la de la francesa Fanny Bré de Daniel Grason i Claude Pannetier (2019) i la de l'holandesa Dini Heroma de Seran de Leede i Cindy van Veenlan (2021) han complementat la informació de les fonts primàries consultades.

Autors que han centrat el seu treball en hospitals de les BI, com Robert Llopis (2007; 2020) que ho ha fet amb els de Benissa i Dènia, Albert Sabaté (2014) amb el front de l'Ebre o Ida Carrau (2018), que ha estudiat l'hospital de Vallcarca (Barcelona) han corroborat el trajecte que van recórrer infermeres destinades a l'HIV.

b. L'HIV

En relació a l'HIV, s'han consultat dietaris i memòries de testimonis⁵⁹ com el d'Antoni Bassas (1991) present en *La guerra civil a Vic. Dietari 1936-1939*, així com el de Candi Espona (2002), que en l'obra *Entre el roig i el blau. Memòria de la guerra i altres coses: 1934-1942*, va descriure, amb ulls d'infant, la impressió que li van causar els i les brigadistes internacionals que hi havia a Vic. Per conèixer aspectes de la vida quotidiana de l'HIV ha estat de gran valor l'entrevista que Josep Mª Vilaseca (1997) va fer a Soledat Ralló Terrats, que va fer pràctiques en aquest hospital i que publicà amb el títol de *L'Hospital Internacional de Vic durant la Guerra Civil Espanyola 1936-1939*, així com el

---

⁵⁸ El nom de la Brigada Abraham Lincoln es va crear amb la finalitat de representar a tots els nord-americans que van servir en el Batalló Abraham Lincoln i, també a aquells que ho van fer en altres batallons i grups militars (Carroll, 2018, p. 9).

⁵⁹ Sospedra (2019, p. 46) considera que els testimonis dels individus que van viure en primera persona la GC com a brigadistes, a partir de la memòria escrita, com diaris personals, memòries i autobiografies, o oral, a partir d'entrevistes, són fonts primàries.

capítol “L’Hospital de les BI”, que Vilaseca (2002) va incloure en la seva tesi doctoral titulada *Aspectes sanitaris de l’Hospital de la Santa Creu de Vic durant la guerra civil espanyola: 1936-1939*.

De gran utilitat han estat els treballs de Marta Costa, en concret el seu article *Apuntes sobre l’hospital americà de les Brigades Internacionals*, publicat al 2005 i el capítol “Los Hospitales Internacionales de Vic, Mataró, S’Agaró. Apuntes para una investigación”, del 2007 i que forma part de l’obra *Las Brigadas Internacionales: 70 años de Memoria Histórica*, de la quals són editors Antonio R. Celada, Daniel Pastor i Rosa Mª López.

Per entendre les circumstàncies que es van viure a l’HIV han estat de gran ajuda articles com *Typhoid fever occurring in immunized persons* del metge nord-americà Barney Malbin⁶⁰ (1940) o el capítol titulat “Evaluación del Hospital de las brigadas Internacionales de Benicàssim a Catalunya en abril de 1938”, de Guillem Casañ (2006a), dins el llibre *Castelló al segle XX. I Congrés d’història local contemporània*, editat per Rosa Monlleó.

Per identificar el significat de les activitats políticoculturals en les quals van participar les infermeres de l’HIV s’ha partit de les investigacions de Javier Echenagusía (1983), Juan Manuel Fernández Soria (1987, 2007) sobre la importància que el govern de la República va atorgar a l’educació, dels treballs de Luís Miguel Gómez Díaz (2006) i Francesc Foguet (2007) relacionats amb el teatre que es representava l’any 1938, dels estudis de Magí Crusells (2001) i Abel Muñoz i Ana Laura Pérez Flores (2017) sobre el gènere de les pel·lícules que es van projectar durant la GC, així com de les investigacions de Joaquina Labajo (2004, 2011) i Javier Pérez López (2014, 2015) sobre la importància de la música i els cors a les BI.

El personal i els ferits i malalts de l’HIV també van portar a terme activitats d’ajuda als refugiats i per tal de contextualitzar aquesta activitat en el marc de les BI cal fer referència al llibre *Quan les campanes van emmudir* de Josep Casanovas Prat (1993), l’article *Las consecuencias de la Guerra Civil española en los niños de la República: de la dispersión al exilio* d’Alicia Alted (1996) i la tesi doctoral *La Sanitat Catalana durant la República i la Guerra Civil* de Carles Hervàs (2004).

---

⁶⁰ Barney Ivan Malbin, d’ascendència jueva, va néixer a Cleveland (Ohio) el 1910 i va morir a Oregon el 1959. Fou membre del PC americà (Guerra, 2003, p. 515).

3. Tècniques metodològiques

Les tècniques instrumentals a les que s'ha recorregut en aquest estudi han estat la revisió bibliogràfica i l'explotació documental, a través de la seva anàlisi externa i interna, de la forma i el contingut (Aróstegui, 2001).

La informació recopilada s'ha organitzat a partir de dues categories temàtiques: Infermeres del SSI destinades a l'HIV i HIV.

3.1 Anàlisi quantitativa: Categories temàtiques, codis i indicadors

Com a investigació històrica, s'ha estudiat el contingut de documents recopilats i això ha permès fer una anàlisi estadística descriptiva retrospectiva de les infermeres del SSI destinades a l'HIV i d'alguns aspectes d'aquest hospital.

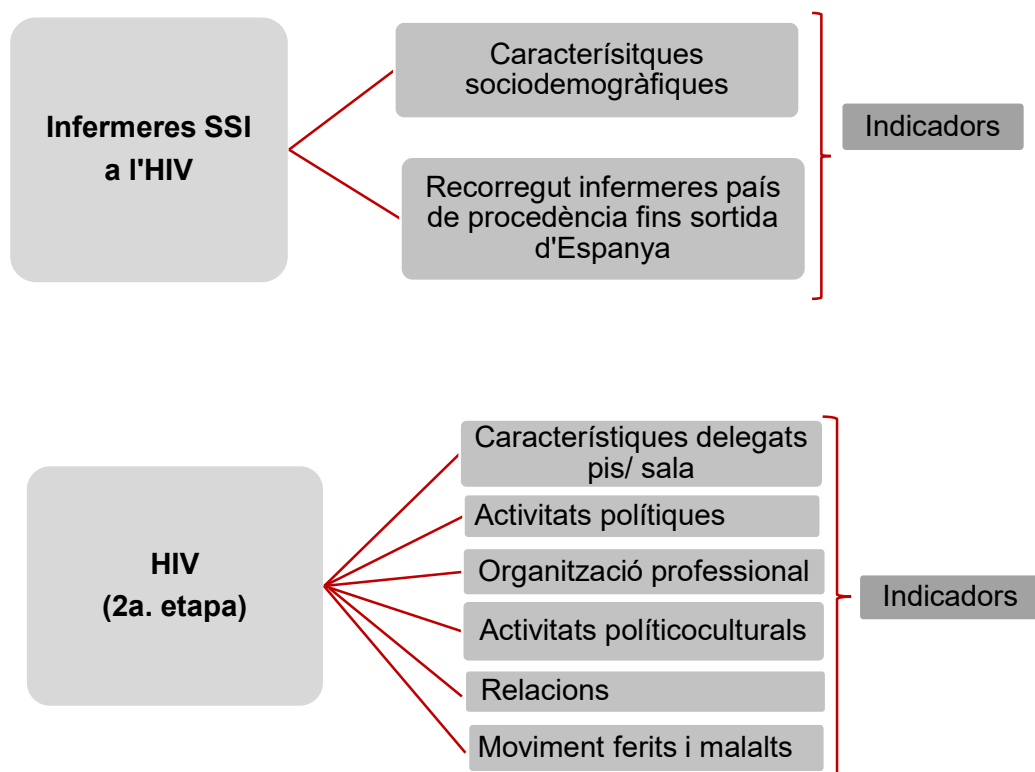
L'anàlisi de la categoria temàtica de les infermeres del SSI destinades a l'HIV s'ha fet a través de l'estudi de dos codis, el de les característiques sociodemogràfiques i el del recorregut de les infermeres des del país d'origen fins a la sortida d'Espanya. A partir d'aquests codis es van examinar diferents indicadors que es detallaran més endavant.

Com a segona categoria temàtica, l'estudi descriptiu retrospectiu de l'HIV s'ha centrat en la segona etapa que va viure aquest hospital, sota la direcció del metge alemany Wilhelm Glaser⁶¹. En aquest cas, els codis estudiats han estat: les característiques dels delegats polítics de pis/sala, les activitats polítiques, l'organització professional, les activitats politicoculturals, les relacions i els moviments de ferits i malalts, a partir d'informes elaborats pel comissari polític de l'hospital, Maurice Sauvard. A partir d'aquests codis es van concretar diferents indicadors que es detallaran a continuació. La figura 2 mostra de forma esquemàtica les categories temàtiques i els codis estudiats.

---

⁶¹ Wilhelm Glasser va néixer a Hanau (Alemanya) el 1885 i va morir el 1949 (Guerra, 2003, p. 347).

Figura 2. Categories, codis i indicadors en l'anàlisi quantitativa

Els documents que es van utilitzar per estudiar cada categoria i els indicadors que es van determinar per examinar cada codi són els següents:

Categoria 1: Infermeres del SSI destinades a l'HIV

Per elaborar el registre d'infermeres del SSI destinades a l'HIV s'ha tingut en compte el criteri d'inclusió: constar com a infermera de l'HIV en alguna de les fonts primàries consultades. Els documents utilitzats per a la seva confecció van ser:

- a. "Lista de personal de Dirección y Sanitario del Hospital Militar de Vic" (Font: RGASPI) (annex 1).
- b. "Lista del personal del Hospital de Vich" (Font: RGASPI) (annex 2).

Aquests dos llistats són similars tant en el contingut com en l'estructura, i tot i no estar datats, es poden situar a l'inici de de la creació de l'HIV, ja que hi apareix el primer director en cap que va tenir aquest centre sanitari, el metge nord-americà Leo Eloesser.

Segons unes notes de Mildred Rackley⁶², assistent del Dr. Barsky, el 10 de maig del 1938, el Dr. Eloesser ja treballava a l'Hospital de Mataró⁶³.

- c. “Lista de mujeres y su tendencia política (Hospital de Vich. B.I.)”, i que, escrita a mà, hi havia la data 20 de maig del 1938 (Font: RGASPI) (Annex 3).
- d. Registre del personal de l'HIV per signar una vegada rebuda la nòmina del mes de novembre del 1938 (Font: RGASPI) (Annex 4).
- e. Diferents documents procedents del RGASPI, ALBA, AGMAV i CDMH i també d'un familiar d'una brigadista, el Dr. Tismăneau, fill d'Hermina Marcusohn. Entre aquests documents hi ha fitxes del personal femení de l'hospital, llistats de personal femení per repatriar i notes procedents de l'AME.

A partir d'aquesta documentació, la investigació s'ha centrat en 95 infermeres. En aquest grup no hi consten l'austríaca Dora Kaiser, ni l'alemanya Josephine Liebert, ja que no s'ha localitzat cap document en les fonts primàries consultades que els atribuís la funció infermera a l'HIV. Dora Kaiser figurava com a mecanògrafa a l'HIV⁶⁴, tot i que exercí de cap d'infermeria a l'Hospital Universidad de Múrcia (Lugschitz, 2012) i, possiblement per això, diferents autors indiquen que era infermera (Guerra, 2003, p. 368; Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 155; González, 2017), tot i que abans de venir a Espanya estudiava filologia alemanya i llengües romàniques a Viena (Filip, 2011). Per altra part, diferents documents procedents de fonts primàries assignen a Josephine Liebert⁶⁵ la funció d'assistent de radiologia⁶⁶.

Una vegada identificades les infermeres del SSI destinades a l'HIV que configuraven aquesta categoria, els indicadors que es van contemplar per estudiar els codis establerts van ser:

---

⁶² Mildred Rackley va néixer el 13 d'octubre del 1906 a Carlsbad (Nou Mèxic) i morí el novembre del 1992 (Annex 15: Base dades ALBA).

⁶³ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa16, carpeta 46. Vick/Mataro. From Mildred Rackley Notes, May 10, 1938.

⁶⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/73.

⁶⁵ Josephine Liebert va néixer a Berlin, l'1 de novembre del 1912 i morí el 27 de novembre del 2007 (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 49).

⁶⁶ CDMH.PS.Militar.C4762/20; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 349/87; AGMAV,C.1092,10/1 i 2.

a. Codi: Característiques sociodemogràfiques de les infermeres

Indicadors:

Nacionalitat	
Origen jueu	
Naixement	Lloc
	Data
Mort	Lloc
	Data
Activitat professional en el país origen	
Activitat professional en els hospitals	
Institució on va estudiar	
Data del títol	
Afiliació política/sindical	

b. Codi: Recorregut des del país d'origen fins a la sortida d'Espanya

Indicadors:

Data de sortida de país d'origen		
Amb qui va venir		
Mitjà de transport d'arribada		
Data d'arribada a Espanya		
Activitat professional durant la GC		
Data d'ingrés en el SSI		
Brigada assignada		
Temps d'estada a la brigada		
Cos de l'exèrcit		
Graduació militar		
Destí	Front	Zona
		Temps estada
	Localitat hospital rereguarda	Hospital
		Temps estada
		Nomina HIV
	Tren Hospital	Nº del tren
Temps estada		
Cases de repòs	Localitat	
	Temps estada	
Permisos		
Data de repatriació		
Destí de repatriació		
Data d'arribada a destí		
Altra informació		

Categoria 2: Hospital Internacional de Vic (segona etapa):

Per identificar els delegats i les activitats polítiques i políticoculturals en les quals van participar les infermeres de l'hospital, es va treballar amb 20 informes que el comissari polític, el francès Maurice Suavard, va enviar al Comissariat de guerra de Barcelona⁶⁷.

⁶⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708.

El primer report fa referència a l'activitat realitzada durant la setmana de l'11 al 17 de juliol del 1938⁶⁸ i l'últim correspon a la del 28 de novembre al 4 de desembre del 1938⁶⁹. L'únic informe que no es va trobar va ser el de la setmana de l'1 al 7 d'agost. A la taula 14 es pot observar la regularitat amb la qual es van escriure aquests informes, així com els dies de la setmana sobre els quals s'enviava la informació:

Taula 14. Informes del comissari polític de l'HIV

Nº informes	Nº de dies sobre els que fa referència	Dies de la setmana que engloba
17	7	De dilluns a diumenge.
1	10	De dilluns a dimecres.
1	5	De dijous a dilluns.
1	6	De dimarts a diumenge.

Nota. Localització: RGASPI, inventari 545, fitxer 708.

Una vegada identificats els delegats de sala/pis i les activitats en les quals van participar les infermeres de l'HIV, els indicadors que es van contemplar per cada codi van ser:

- a. Codi: Característiques del delegats polítics identificats en els informes:

Indicadors:

Nom i cognoms del delegat
Nacionalitat
Afiliació política/sindical

- b. Codi: Activitat política

Indicadors:

Setmana	
Acta significatiu	
Activistes	
Reunions del col·lectiu polític	Nº Temes
Reunions de sala	
Reunions generals	

- c. Codi: Organització professional

Indicadors:

Reunions del col·lectiu de dones
Reunions del col·lectiu mèdic
Moral dels professionals

⁶⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer, 708/18-20.

⁶⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/90-91.

d. Codi: Activitats políticoculturals

Indicadors:

Escoles	Tipus
	Data de funcionament
	Persona que impartia el curs
	Assistents
Periòdics murals	Nº
	Col·lectiu elaboració
	Nº participants
Biblioteca	Moviment de llibres
Grup artístic	Activitats
	Instrumentos musicals
Lleure	Activitats esportives
	Jocs
Mitjans Comunicació	Butlletí de l'hospital
	Aparells de ràdio
	Premsa diària

e. Codi: Relacions

Indicadors:

Organitzacions del Front Popular (FP) de Vic
Població civil
Brigades del front

f. Codi: Moviment de ferits i malalts

Indicadors:

Entrades de ferits i malalts
Sortides de ferits i malalts
Número d'ingressats
Moral dels ingressats

3.2 Anàlisi qualitativa

Mentre que la classificació de les característiques sociodemogràfiques de les infermeres han estat la base per l'estudi d'aquest personal sanitari, les etapes per les quals va passar l'hospital, vinculades amb els tres directors que hi va haver: el nord-americà Dr. Leo Eloesser, el metge l'alemany Wilhelm Glaser i el metge l'espanyol Ceferino Palencia Oyarzával⁷⁰, van ser l'eix que ha permès conèixer la seva creació, desenvolupament i finalització com a centre de les BI i les activitats que hi van portar a terme les infermeres.

Les dades procedents de les fonts primàries sobre l'HIV i l'activitat de les infermeres s'han relacionat, sempre que ha estat possible, amb una realitat més àmplia, com era la del SSI i la política del govern de la República, i és en aquest context més general on han adquirit sentit (Serna i Pons 2000). Quan la informació estava fragmentada i era incompleta, se n'ha buscat d'altra per complementar-la i dotar-la de significat, ja que com diu Aróstegui, (2001): "En rigor, ninguna realidad presente o pasada nos está dada de inmediato: hay que inferirla" (p. 409.). Aquesta contextualització i contrastació de fonts és la que ha ajudat a donar credibilitat al discurs.

Per altra part, els relats biogràfics de 15 infermeres que van treballar a l'HIV han estat la forma d'incloure'ls en la narració, ja que com diu Santesmases et al. (2017), les històries de col·lectius socials, culturals, associacions, etc., a vegades les anomenen i en d'altres les amaguen. Aquestes biografies han estat una manera de constatar les diferències entre aquestes dones, ja que com diu Bolufer (2014) "(...) en modo alguno ser 'mujer' define por completo a una mujer concreta (...)" (p. 97) i és per això que cadascuna d'elles s'ha vinculat amb una característica representativa de la seva participació a la GC. De tota manera a la taula 15 es mostren les categories i els codis que s'han tingut en compte a l'hora de confeccionar aquestes biografies.

---

⁷⁰ Ceferino Palencia Oyarzával va néixer a Madrid el 10 de maig del 1910 i morí el 27 de novembre del 1995 a Mèxic, D.F. (Fundación Pablo Iglesias, s. d.b).

Taula 15. Categories i codis en l'anàlisi qualitativa

Categories	Codis
Vida	Família
	Formació
	Espais relacionals en els destins durant la GC
	Vincles i relacions establertes durant la GC
	Significat de l'experiència de la GC
Desenvolupament professional	Activitat professional abans de la GC
	Activitat professional durant la GC
	Activitat professional després de la GC
	Sentit atribuït a l'activitat professional
Militància en organitzacions (sindicats, partits polítics, etc.)	Activitat en organització/ns abans de la GC
	Activitat en organització/ns durant de la GC
	Activitat en organització/ns després de la GC
	Compromís amb aquestes organitzacions
Condicions de vida durant la GC	Personals
	Familiars
	Laborals
	Econòmiques
Conseqüències d'haver participar a la GC	Personals
	Familiars
	Laborals
	Econòmiques

4. Limitacions i dificultats de l'estudi

El temps transcorregut des de la GC, ha impossibilitat obtenir informació a partir de testimonis que van estar a l'HIV o d'altres que hi van estar vinculats.

La documentació procedent de les fonts arxivístiques i hemerogràfiques consultades per elaborar aquesta tesi ha limitat i al mateix temps ha obert noves temàtiques per explorar. Les consultes realitzades al RGASPI han permès obtenir informació sobre les infermeres destinades a l'HIV i la participació d'algunes d'elles en activitats de caràcter polític i a favor de la República espanyola, però, sempre que ha estat possible, aquesta informació s'ha contrastat amb d'altres fonts, tenint en compte la intencionalitat dels autors dels documents.

Cal remarcar la dificultat per localitzar informació sobre l'experiència de les infermeres destinades a Vic. La mateixa Fredericka Martin, cap de les infermeres nord-americanes que van participar a la GC, ja manifestà els problemes que va tenir per recopilar informació sobre els equips sanitaris nord-americans, a través dels records dels seus protagonistes, a finals dels anys 60 i principis dels 70. En les cartes d'alguns metges i

infermeres i alguns comentaris de la pròpia Martin, dipositats a l'ALBA, posen de manifest el handicap que suposà el llarg temps transcorregut des del final de la GC. Mentre en alguns textos els autors exposen la dificultat per recordar situacions i persones amb les quals van coincidir, en d'altres expressen la manca de temps per fer-ho o la negativa de deixar per escrit allò que havien viscut.

Les fonts arxivístiques i hemerogràfiques de Catalunya que s'han consultat han proporcionat poca informació sobre l'HIV i el seu personal i per això es va decidir posposar la cerca de documentació a l'Arxiu Nacional de Catalunya. A nivell internacional, la fragmentació de la documentació i la diversitat d'idiomes a l'hora de consultar fonts arxivístiques també han dificultat la cerca, tenint en compte la diversitat de procedències de les infermeres destinades a aquest hospital. Davant el volum important de documentació per estudiar, es va optar per no consultar arxius i associacions vinculades amb exbrigadistes de països com Romania, Bulgària, la República Txeca, la República Eslovaca i Israel.

Una de les dificultats a l'hora de buscar informació sobre les infermeres en les quals s'ha centrat l'estudi ha estat els diferents noms i cognoms amb els que se les coneixia. Les infermeres estrangeres a vegades apareixen amb el seu cognom de soltera, d'altres de casada (n'hi ha que es van casar més d'una vegada) i en ocasions amb diferents sobrenoms. El portal SIDBRINT ha estat una ajuda important a l'hora d'identificar aquesta informació.

5. Consideracions ètiques

Els aspectes ètics que s'han tingut en compte a l'hora de dissenyar i desenvolupar aquesta investigació han estat:

1. Reconèixer com a valor la individualitat dels subjectes com a part constitutiva del procés de recerca (González Ávila, 2002) i per tant, assumir, sempre que n'he estat conscient, la influència de la meua ideologia, identitat, judicis i prejudicis i altres elements de la cultura a la qual pertanyo en l'elaboració del relat.
2. Assumir l'honestedat i la justícia com a valors que han guiat aquesta investigació.

L'honestedat m'ha ajudat a allò que Vidal (2013) anomena procurar la veritat o possibles veritats i en la mateixa línia Cateura expressà (2007):

“No es pot pas dir: ‘Aquesta és la veritat’. Perquè cadascú que va viure aquell darrer enfrontament armat [la GC] té la seva part de veritat, com segurament també la seva part de culpa col·lectiva. La història, però, no és pas única, no té solament una lectura; és complexa” (p. 254).

La justícia ha contribuït a centrar aquesta cerca en donar visibilitat a les dones que van treballar a L’HIV com a infermeres qualificades o no i que, a l’igual que els altres membres del personal, així com els ferits i malalts, van participar en les activitats que s’hi van portar a terme.

3. Vetllar pel rigor del relat històric a través de la identificació de la procedència, autoria i data d’elaboració dels documents consultats, la contextualització i la contrastació de la informació aportada, sempre que ha estat possible (Aróstegui, 2001; Núñez, 2003). Aquest últim aspecte ha estat molt present en la narració dels records de testimonis de l’època ja que, a vegades, havien passat anys entre la situació viscuda i la seva rememoració. A més, per mantenir el rigor s’ha adoptat una actitud flexible i davant la incertesa en un esdeveniment, s’han introduït termes com: sembla, possiblement, probablement, a l’hora de construir el discurs. Lozano (2015) considera que aquests elements eviten el rebuig o l’exclusió en la interpretació del lector.
4. Posar en valor la participació pública en la societat i en la GC de les infermeres a través de la seva activitat personal i professional com a membres del SSI.
5. Considerar les persones des de la seva complexitat i tenir en compte que les circumstàncies així com l’entorn en el que actuen influeixen en les seves conductes.

6. Consideracions d’estil

Per les referències bibliogràfiques s’ha optat per la normativa APA (American psychological Association), seguint la *Guia per elaborar citacions bibliogràfiques en format APA 7a.* (Benito, 2020). Ara bé, les característiques d’aquesta investigació han fet que no s’hagi respectat el criteri d’APA de no posar cites a peu de pàgina relacionades amb referències arxivístiques, hemerogràfiques i biogràfiques i aquestes s’han presentat de forma ordenada i unificada.

El *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos*, de Josep Maria Mestres, Joan Costa, Mireia Oliva i Ricard Fité (2009), també ha estat una bona guia per als aspectes d'estil. En les citacions i traduccions literals que apareixen en el text s'ha optat per la lletra rodona i entre cometes. A més, en aquestes citacions i després d'un punt i a part, també s'han utilitzat cometes per mostrar que la citació continuava. Les persones que han col·laborat en les traduccions han estat: Marta Araúna Mauri, Berta Álvarez Isern i Marta Segalés Sadurní per als textos en anglès, Isabel Esteve Torres, Enric Clos Acebes i Oriol Portell Torres per a la traducció de documents en alemany, la Dra. Gemma Delgar Farrés per a alguns textos en francès, Cristina Daniela Sabau per a les traduccions del romanès, Larisa Pervushina per a les de l'ucrainès i Marta Rovira Palau, per a les de l'holandès.

En relació a les cites literals procedents de documents on-line que no tenen identificades les pàgines, s'ha indicat la pàgina d'impressió on es trobava el paràgraf en qüestió. Per això després de l'any d'elaboració del document apareix: "par. seguit del número de pàgina on es troba la citació" (Benito, 2020).

Per altra part, els títols de revistes i llibres s'han senyalat en cursiva, en canvi els títols d'articles, capítols de llibres i documents apareixen entre cometes amb l'objectiu de diferenciar-los de la resta del text. Per facilitar la lectura, també s'han intercalat taules, gràfiques i figures explicatives.

A l'hora d'escriure números, i tenint en compte les regles APA (Pico, 2020, p. 13), s'ha optat, de forma general, per utilitzar paraules en els números del zero al nou i xifres a partir del 10 en endavant. Ara bé, s'han utilitzat xifres a l'hora d'escriure les edats, els percentatges i els números que hi estan relacionats, els dies i els números d'una sèrie de qualsevol tipus (taules, gràfiques, capítols, etc.)

A la taula 16 s'indica la forma que s'ha utilitzat per citar en el peu de pàgina les fonts arxivístiques d'Europa, a la taula 17 les d'Estats Units, a la taula 18 les de l'Estat Espanyol i a la taula 19 les de Catalunya.

Taula 16. Citació de les fonts arxivístiques internacionals en el text. Europa

Nom arxiu/ col·lecció	Sigles/ abreviatures
Russian State Archive of Socio-political History (Moscou), consulta en línia	RGASPI
<p>Citació en el text: Sigles de l'Arxiu. Fons 545, número inventari, número fitxer/ número document consultat.</p> <p>Exemple: RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/90.</p> <p>A l'annex 13. Adreces electròniques de les imatges dels documents consultats al RGASPI, hi consta una taula amb les cites a peu de pàgina dels documents consultats en aquest arxiu, el dia, mes i any de la consulta i l'adreça electrònica que permet visualitzar la imatge⁷¹.</p>	
Centre d'Histoire Sociale des Mondes Contemporains (Paris), consulta en línia	CHS
<p>Citació en el text del document <i>Service sanitaire. Murcie-Villa Paz-Vich</i> (Bré, 1948). S'ha fet igual que un llibre: Bré, F. (1948, nº de pàgina). En relació a les pàgines del document, n'hi ha dues amb el número 7 i per això la primera s'ha identificat amb aquest número i la segona com a 7b.</p> <p>A l'annex 14. <i>Adreça electrònica de les imatges del document Service sanitaire. Murcie-Villa Paz-Vich (Bré, 1948), consultat al CHS</i>, hi consta una taula amb les cites d'aquest document, el dia, mes i any de la consulta i l'adreça electrònica que permet accedir a cadascuna de les pàgines.</p>	
Spanienarchiv del Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Viena)	DÖW
<p>Citació en el text: Abreviatura de l'arxiu, carpeta nom de la brigadista.</p> <p>Exemple: DÖW, carpeta Paula Draxler</p>	
Warwick Digital Collection (University of Warwick Library and Modern Records Centre, a Coventry)	WDC
<p>Citació en el text: Abreviatura de la col·lecció digital. Arxiu on pertany el document. Carpeta. Data recuperació, direcció electrònica de la imatge.</p> <p>Exemple: WDC. Archives of the Trades Union Congress. Carpeta Rebel·lió espanyola: Ajuda mèdica, 1937-1940. Recuperat 20 octubre 2021, de https://wdc.contentdm.oclc.org/digital/api/singleitem/image/scw/9621/default.jpg</p>	

⁷¹ El suggeriment d'establir un vincle entre la cita del RGASPI i la direcció de la imatge la va fer la directora de la Biblioteca del Pavelló de la República, la Dra. Lourdes Prades Artigas (comunicació personal, 18 juny 2021).

Taula 17. Citació de les fonts arxivístiques internacionals en el text. Estats Units

Nom arxiu/ col·lecció	Sigles/ abreviatures
Tamiment Library/Robert F. Wagner Labor Archives, col·lecció Abraham Lincoln Brigade Archives (Universitat de Nova York)	ALBA
<p>Citació en el text: Sigles i número de referència de la col·lecció. Fons. Contingut. Número capsa, número capeta. Document, data.</p> <p>Exemple: ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Shaw, L. G. (1938, setembre 2). Girl scientist who chucked career with Lindy finds all jobs flat after hospital in Spain. Herald-News.</p>	
Hoover Institution Library & Archives (Universitat de Stanford, Palo Alto).	Hoover Institution
<p>Citació en el text: Abreviatura de l'arxiu. Col·lecció. Títol del contingut. Tipus de document. Número capsa, número carpeta, nom de la carpeta.</p> <p>Exemple: Hoover Institution. Leo Eloesser. Arxiu de la Medical Bureau to Aid Spanish Democracy. Correspondència. Capsa 13, carpeta 10. Evelyn Andell</p>	

Taula 18. Citació de les fonts arxivístiques de l'Estat Espanyol en el text

Nom arxiu/ col·lecció	Sigles/ abreviatures
Archivo General Militar de Ávila	AGMAV
<p>Citació en el text: Abreviatura de l'arxiu. Armari. Lligall. Carpeta/número document consultat (si hi consta)</p> <p>Exemple: AGMAV,C.1092,8/11</p>	
Centro Documental de la Memoria Histórica (Salamanca)	CDMH
<p>Citació en el text: Abreviatura de l'arxiu. Secció. Sèrie. Capsa/número del document consultat (si hi consta)</p> <p>Exemple: CDMH.PS.Militar.C4762/16b</p>	

Taula 19. Citació de les fonts arxivístiques de Catalunya en el text

Nom arxiu/ col·lecció	Sigles/ abreviatures
Arxiu Comarcal d'Osona (Vic)	ACOS
<p>Citació en el text: Abreviatura de l'arxiu i número de fons propi de l'arxiu-codi del fons. Mes i any del document.</p> <p>Exemple: ACOS80-23-Hospital Santa Creu. Abril 1938.</p>	
Arxiu Municipal de Vic	AMV
<p>Citació en el text: Abreviació de l'arxiu. Capsa. Carpeta/sobre. Document</p> <p>Exemple:</p> <p>AMV. Capsa Cementiri. Declaracions de defunció i serveis funeraris 1932-1938. Carpeta Declaracions de gener-juny 1938. Declaració número 1657.</p>	
Arxiu Municipal de Sant Hipòlit de Voltregà	AMSHV
<p>Citació en el text: Material consultat. Any. (Abreviació de l'arxiu. Unitat d'instal·lació). Document, data.</p> <p>Exemple:</p> <p>Correspondència d'entrada. 1938. (AMSHV. UI 1733). Carta conjunta de l'alcalde de Vic, el comandant militar i el tinent d'intendència, 14 abril 1938.</p>	

TERCERA PART. EL RELAT

Capítol 4. Infermeres de l'Hospital Internacional de Vic

En el primer apartat d'aquest capítol es descriuen algunes característiques sociodemogràfiques del personal d'infermeria destinat a l'HIV, com la nacionalitat, l'origen jueu d'algunes de les infermeres estrangeres, l'afiliació política o sindical, la graduació militar, l'edat que tenien quan van arribar a Vic, la titulació (infermeres titulades, ajudants d'infermeria, tècniques de laboratori i raig X, fisioterapeutes, etc.).

A continuació es fa referència a com la formació de les infermeres titulades i el sistema de cures de Florence Nightingale podien actuar com a punts de connexió entre professionals de procedències tan diferents. A més, el valor que les infermeres van atribuir a la formació va afavorir que les infermeres titulades participessin en la preparació de les ajudants d'infermeria espanyoles que van formar part de les BI, creant-se un nou espai de relació entre elles.

Al final d'aquest capítol s'exposa l'arribada a Espanya de les infermeres estrangeres, la seva destinació abans d'arribar a l'HIV. Davant la diversitat de destins del personal d'infermeria estudiat i del fet que les primeres infermeres que van arribar a Vic vinguessin de l'Hospital de Villa Paz (Saelices, Conca) ha generat la narració de l'evacuació dels ferits, malalts i personal d'aquest hospital.

1. Identitat de les infermeres

El 23 de juny del 1938, en una carta dirigida al cap de l'AME, signada pel metge alemany Wilhelm Glaser, director de l'HIV, i per Maurice Sauvard, comissari de guerra de l'hospital, s'exposava el tipus de personal que hi treballava:

- “1º Enfermeras (internacionales y españolas) afectadas a las BI
- “2º Practicantes y sanitarios, afectados a las BI
- “3º Personal civil (hombres y mujeres) contratados por la Administración y
- “4º Cerca 40 enfermeras mecanicas [sic]”⁷².

Aquestes infermeres mecàniques, segons la informació aportada pel mateix document, eren dones que, l'abril del 1938, es van traslladar a Catalunya en l'evacuació de les BI, tot i no formar-ne part, i la majoria ho van fer “por motivos personales”. L'AME els assignà un hospital per continuar desenvolupant les tasques que havien fet fins a les hores. En el document no s'especifica la funció que tenien, només s'exposa que havien fet moltes pràctiques.

Les 95 infermeres que formen part d'aquesta investigació i que van ser destinades a l'HIV pel SSI, en algun moment del seu funcionament com a unitat d'aquesta organització (abril del 1938 - gener del 1939, s'han identificat en els següents documents:

1. “Lista de personal de Dirección y Sanitario del Hospital Militar de Vic” (veure annex 1), procedent del RGASPI. En aquest llistat hi ha enregistrades 28 infermeres, entre les quals hi havia 24 infermeres titulades: Rosa Weiner (responsable d'infermeria), Felicita Álvarez, Encarnación Martos, Angel Sánchez, Edna Romer, Justina Shupki, Cleo Duncan, Alice Wagnon, Fanny Bré, Dorothy Rutter, Ruth R. Davidow, Selma Chadewick, Grace Berkowitz, Edith Mac Dyer, Wera Wilenski, Juanita Justo, Lola Serrano, Eva Jansen, Sally Kahn, Carmen Barbadillo, Ave Bruzzichesi, Evelyn Andell, Sarolea Petronilla (Petronille Saloreá) i Trajana Vradloska, dues infermeres de laboratori: Dorothy Fontaine i Gudula Steinmetz i dues infermeres de radiologia: Liselotte Matthey i Franka Sternberg⁷³.

---

⁷² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/9.

⁷³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/73-74.

2. “Lista del personal del Hospital de Vich” (veure annex 2), també del RGASPI. De format idèntic a l’anterior, el llistat presenta alguns canvis en relació al personal d’infermeria. Apareixen 2 infermeres titulars, Irene Golden i Anne Murray⁷⁴ i per contra no hi consta l’alemanya Eva Jensen ni la polonesa Franka Sternberg, presents en la primera llista. Amb aquests canvis, s’arribava a un total de 30 infermeres destinades a Vic.

Tot i que en aquestes dues llistes no hi constava cap data, corresponien a l’entrada en funcionament de l’hospital, ja que hi apareix el primer director en cap que va tenir aquesta institució, el metge nord-americà Leo Eloesser, que inicià el seu mandat el 16 d’abril del 1938⁷⁵ i l’abandonà abans del 10 de maig⁷⁶.

3. “Lista de mujeres y su tendencia política (Hospital de Vich. B.I.)” (veure annex 3), amb data del 20 de maig del 1938, escrita a mà, s’ha fet servir per completar les infermeres destinades a l’HIV. Entre les 30 infermeres que consten en aquesta llista i que s’han incorporat aquesta investigació, hi ha: Ilse Bartels, Hedwig Rahmel, Anna Srulovici⁷⁷, Dolores Arizaga, Dolores Asturiano, Milagros de la Casa, Concha Crecente (Concha Miquis Crecente), Angeles Fernández, Isabel Fernández, Clotilde Gironès, María Javega, Cira Lumbreras, i Claudia Sánchez, que en les dues llistes anteriors figuraven com a auxiliars d’infermeria. Per altra part Magdalena Weber també consta com a infermera mentre que en els anteriors llistats tenia la funció d’assistent de raig X. La resta d’infermeres incloses en aquest document són: Gregoria Zamorano, Paquita Carreño, Stefania Wenzl, Concha Tovar, Soledad J. Montoano, Piedad Fernández, Rosa Martí (Rosa Martín), Pilar López, Ruth Meitez, Erica Glaser, Rozalia Alimeser, Marcelle Valensi, Florence Pike, Herma Girondina (Gerondina Heroma), Mary E. Slater i Janet C. Robertson.

El format i contingut d’aquesta llista és diferent de les dues anteriors. Mentre en les dues primeres el personal de l’hospital, homes i dones, estava agrupat en base a la funció que hi realitzava, en la tercera llista, “Lista de mujeres y su tendencia política (Hospital de Vich. B.I.)”, no se segueix cap criteri.

---

⁷⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/77.

⁷⁵ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vick-Eloesser, Dr.-Larson, Dr.-Rintz, Dr.; Eloesser Spain, 1937-38.

⁷⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Segons unes notes de Mildred Rackley, assistent del Dr. Barsky, el 10 de maig del 1938 el Dr. Eloesser ja treballava a l’Hospital de Mataró.

⁷⁷ En el RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 839/53 s’identifica Anna Sami i entre parèntesi posa (Srulovici), i això s’ha entès que era la mateixa persona, en canvi Guerra considera que es tracta de dues persones diferents, Ana Sami (Guerra, 2003, p. 480) i Ana Srulovici (Guerra, 2003, pp. 400-401). Com que no s’ha obtingut nova informació, en aquesta investigació s’ha considerat que ambdues eren la mateixa persona.

Possiblement l'interès de qui l'elaborà estava més centrat en la identificació de l'afiliació política o sindical que en la seva capacitat professional.

4. Llistat que el personal havia de signar per avalar el cobrament de la nòmina corresponent el novembre del 1938 (veure annex 4), localitzat al RGASPI. Aquest document ha permès la identificació de 23 infermeres més, 5 de les quals no van signar i també s'ha inclòs en l'estudi. Entre aquestes 5 infermeres hi havia Rose Wachsmann, Luisa Carreras, Emmy Dörfel, Ludovica Fernand i Florinda Pérez. Aquesta última, tot i no constar com a infermera en aquest registre, se li atribueix aquesta funció en una llista complementària on hi havia anotades totes les persones que no van rebre la nòmina. En aquesta llista, també hi apareix com a infermera Hermina Marcusohn⁷⁸, Sarah Gartenstein, Erika Viering, Maria Glaser, Hilda Bell, Harris Rey (Ray Harris), Else Schauer, Erika Prades, María Zamorano, Dobre Hurcova, Edith Diener, Maria Burckova, María Javega Cuesta⁷⁹, Paquita Madueno, Isabel Garcia, Mercedes Arno, Sofia Fitjman⁸⁰ i Mathilde Escalante.

Amb aquestes quatre llistes, el total d'infermeres de les BI destinades a l'HIV arriba fins a 84.

5. El registre d'infermeres s'ha tancat amb la identificació d'11 dones més, a partir del testimoni del Dr. Vladimir Tismăneanu, de fitxes de personal femení destinat a l'HIV, de cartes de l'AME on s'informava de l'arribada d'infermeres en aquest hospital, a més d'un llistat on hi figurava una breu biografia d'infermeres que s'havien de repatriar (veure annex 5). Les infermeres que tanquen aquest llistat són: Galia Burca⁸¹, Paula Draxler⁸², Agustina Egea⁸³, Ruth Epstein (de soltera Ruth Wilson)⁸⁴, Rosa Glaussel⁸⁵, Fanny Golub⁸⁶, Hannah Hershkowitz, Rebeca

---

⁷⁸ En les llistes anteriors (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/73 i 77) Marcusohn tenia la funció de practicant en la tercera (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/4) hi constava com a estudiant de medicina.

⁷⁹ En aquest document van signar la nòmina de novembre del 1938 la María Javega (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 692/101) i la María Javega Cuesta (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 692/100b).

⁸⁰ La signatura diu Sofia Fijtman.

⁸¹ Vladimir Tismăneanu (comunicació personal, 26 març 2018).

⁸² AGMAV,C.1092,10/5.

⁸³ AGMAV,C.1092,10/8.

⁸⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/141.

⁸⁵ CDMH.PS.Militar.C4762/16b.

⁸⁶ CDMH.PS.Militar.C4762/16b.

Schulman⁸⁷, Grace Margulies⁸⁸, Rozalia Munczer⁸⁹, Mary Rader⁹⁰ i Rachel Sctwartzman⁹¹.

A l'annex 6 hi consta una taula amb aquestes 95 infermeres, ordenades alfabèticament per cognoms i on s'especifiquen altres noms i cognoms amb els quals se les coneixia, a més d'algunes característiques sociodemogràfiques, com la seva procedència/nacionalitat, el seu origen jueu, la seva afiliació política o sindical, la graduació militar i la data en la qual van arribar a Vic, sempre que ha estat possible. Aquesta informació proporciona una visió general entorn d'aquest grup d'infermeres que van estar a l'hospital en algun període del seu funcionament.

2. Països de procedència d'aquestes infermeres

Les infermeres que van treballar a l'HIV procedien de 17 països: Espanya, Estats Units, Alemanya, Romania, Txecoslovàquia, Anglaterra, França, Àustria, Polònia, Suïssa, Albània, Bèlgica, Bulgària, Canadà, Holanda, Palestina i Cuba. Els grups més nombrosos van ser els de les espanyoles i el de les nord-americanes. No s'ha pogut identificar la procedència de tres infermeres: Mercedes Arno, Ludovica Fernand i Rosa Glaussel. La figura 3 mostra la procedència de les infermeres que van treballar a l'HIV distribuïdes amb el nom i cognoms que s'ha utilitzat en aquesta investigació. A més, la gràfica 1 permet observar el nombre d'infermeres segons el país de procedència.

---

⁸⁷ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Bershkowitz, Hannah/ Schulman, Rebeca. Informant Rebeca Schulman told F. M. Cuernavaca, Oct. 13, 1970.

⁸⁸ CDMH.PS.Militar.C4762/16b.

⁸⁹ AGMA,C.1092,10/13.

⁹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 967/21.

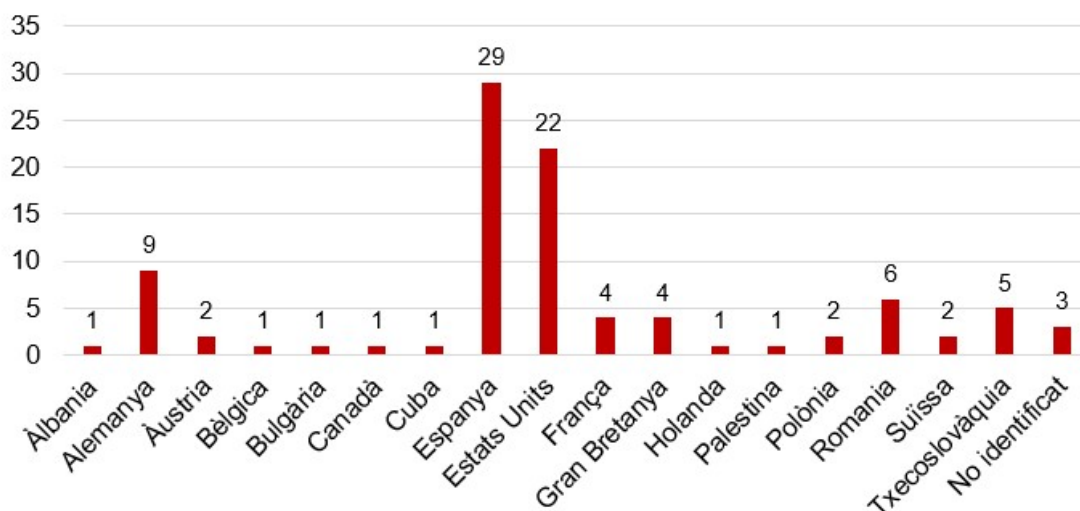
⁹¹ AGMAV,C.1092,10/16.

Figura 3. Identitat de les 95 infermeres del SSI destinades a l'HIV segons el país de procedència

Gràfica 1. Infermeres de l'HIV segons el país de procedència

Tot i que en la revisió de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques hi ha hagut, de forma majoritària, una coincidència a l'hora d'atribuir el país de procedència de les 95 infermeres destinades a Vic, cal considerar que:

- a. Alguns documents identifiquen la nacionalitat de les infermeres amb el territori d'on procedien, com va ser el cas de les infermeres Anne Murray⁹² i Janet Robertson⁹³, que van venir en un equip sanitari d'Escòcia i mentre algunes fonts s'hi refereixen com a escoceses, n'hi ha d'altres que ho fan com a angleses.
- b. La vinculació de la nacionalitat de les infermeres no sempre es relacionava amb el país on van néixer, a vegades ho estava amb el país on residien abans de venir a Espanya i en d'altres amb alguna circumstància de la seva trajectòria vital. En el cas d'algunes infermeres, no s'ha pogut trobar una explicació a alguna de les nacionalitats que se'ls atribuïen. Un exemple és el de Hedwig Diener que va néixer a Zuric⁹⁴ i d'aquí que se li atorgui la nacionalitat suïssa, però en l'"Informe sobre las camaradas enfermeras que tendrían que salir de aquí para formar otro Hospital, este informe es basado sobre de los informes sucesivos hechos para Falquieri⁹⁵ y datos recogidos para nosotros últimamente"⁹⁶, s'indica

⁹² Murray era escocesa i per això Celada et al. (2009, p. 505) li atribueixen aquesta nacionalitat, mentre que el RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/65; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/77; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 731/53 i Gonzalez Moreno-Navarro, 2009, p. 59 li assignen l'anglesa.

⁹³ El RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/55 indica que Robertson era escocesa mentre que el RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/5 i Celada et al. (2009, p. 521) l'esmenten com a anglesa.

⁹⁴ Huber i Hug (2010, p. 191); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 210).

⁹⁵ L'italià Antonio Falchieri va ser el primer delegat del PC a l'HIV (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/105).

⁹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/11.

que era de nacionalitat alemanya, cosa que podria estar relacionada amb el fet que va treballar a Berlín des del 1927 fins el 1934, moment en que va tornar a Zuric (Huber i Hug, 2010).

En el cas de la tècnica de laboratori Liselotte Matthey, tot i haver nascut i residir a la ciutat austríaca de Graz, tenia nacionalitat suïssa⁹⁷. La seva família provenia de Le Locle (Neuchâtel, Suïssa) i havia marxat d'aquest país per obrir una impremta a Graz. Tot i desconèixer els vincles que Matthey tenia amb Suïssa, va passar per Basilea abans d'arribar a la seu de les BI a París. La primavera del 1939, mentre estava internada al camp de concentració de Saint Zacharie (França), el seu germà, que vivia a Zuric des del 1938, fou qui preparà tota la documentació perquè s'hi pogués traslladar (Schober, 2003), ja que el passaport li havia caducat (Huber i Hug, 2010).

La cerca sobre la nacionalitat de la nord-americana Ray Harris també es una mostra de la dificultat a l'hora de determinar aquesta condició. Diferents fonts indicaven que tenia doble nacionalitat, russa i nord-americana, però que havia nascut a Winnipeg, capital de la província canadenca de Manitoba⁹⁸. Indagacions posteriors van mostrar que Harris havia nascut a Rússia i després la seva família es traslladà al protectorat britànic de Palestina, des d'on va emigrar a Winnipeg, fins que abans del 1929 se'n va anar cap als Estats Units (The Abraham Lincoln Brigades Archive, s.d.).

A l'annex 7 s'exposa la nacionalitat o nacionalitats atribuïdes, el país de naixement i el de procedència de les infermeres Fanny Bré, Luisa Carreras, Edith Diener, Sofia Fijtman, Ray Harris, Liselotte Matthey i Ruth Wilson Epstein.

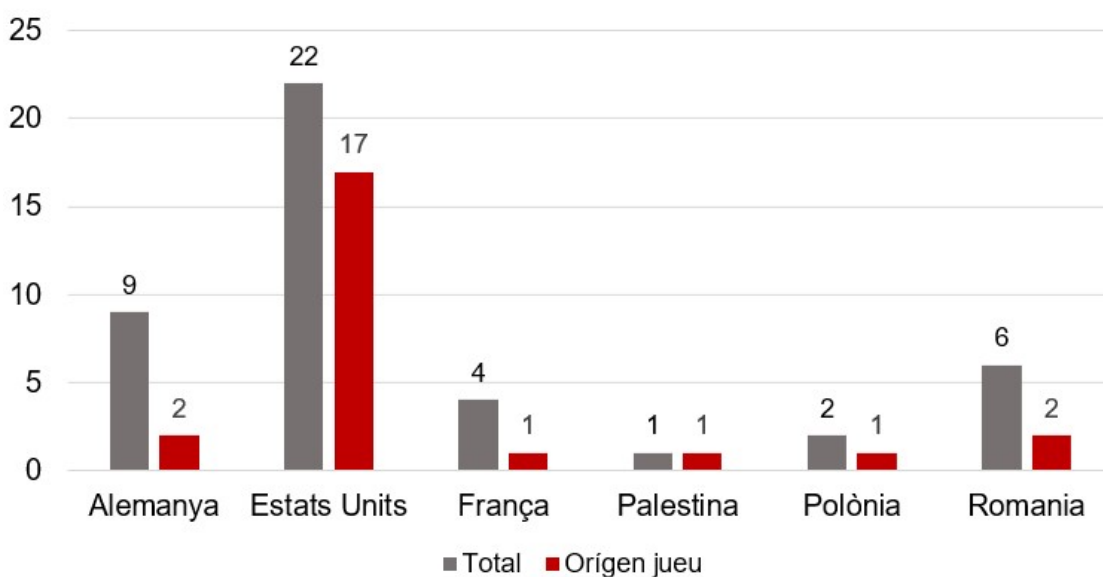
⁹⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1493/74.

⁹⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 906/77; Buyers (s. d.); PARES (s. d.b); Annex 15: Base dades ALBA. En aquesta última font semblava que aquest territori era rus en el moment del naixement de Harris, cosa que es va descartar.

3. Origen jueu d'algunes infermeres

Tot i que els documents procedents de fonts arxivístiques com el RGASPI i l'ALBA, no fan menció a la condició de jueves de les infermeres, a l'HIV se n'han identificat 24, fet que representa un 38,1% d'un total de 63 infermeres procedents de l'estranger i un 25,3% del total d'infermeres que formen part d'aquest estudi. La gràfica 2 mostra aquesta relació⁹⁹.

Gràfica 2. Infermeres d'origen jueu segons el país de procedència

Les infermeres de nacionalitat nord-americana d'origen jueu eren: Hilda Bell, Grace Berkowitz, Selma Chadwich, Ruth Davidow, Irene Goldin, Fanny Golub, Ray Harris, Hannah Hershkowitz, Sally Kahn, Grace Margulis, Mary Rader, Edna Romer, Rebecca Schulman, Rose Wachsmann, Alice Wagnon, Rose Weiner i Ruth Wilson. Entre les alemanyes hi havia Maria Glaser i Erika Graser i en el grup de les romaneses ho eren Sofia Fijtman i Hermina Marcusohn. També eren d'origen jueu la francesa Fanny Bré, la polonesa Rachel Schwartzman i la palestina Ruth Meitez. Aquestes dades indiquen que el 77,3% de les infermeres nord-americanes i el 33,3% de les romaneses que van treballar a Vic tenien aquest origen.

A més, el 37,5% de les infermeres jueves destinades a l'HIV havien emigrat dels seus països d'origen, ja fos cap a Amèrica o cap a altres països europeus. Entre el grup de

⁹⁹ Aquesta és una aproximació a les infermeres d'origen jueu destinades a l'HIV. Caldria un estudi més acurat de la resta d'infermeres estrangeres per assegurar que no tenien aquest origen.

les infermeres nord-americanes que havien nascut en d'altres països i que van emigrar als Estats Units amb les seves famílies, gaudint així de doble nacionalitat, hi havia Grace Berkowitz¹⁰⁰, Ray Harris¹⁰¹ i Rose Weiner¹⁰² que tenien nacionalitat russa, Selma Chadwich tenia la nacionalitat polonesa¹⁰³ i Sally Kahn tenia la lituana¹⁰⁴. Per altra banda, l'alemanya Maria Glaser va venir a Espanya amb el seu marit, el metge alemany Wilhelm Glaser, l'any 1935, i la seva filla Erika es va reunir amb ells el gener del 1936¹⁰⁵. La romanesa Sofia Fijtman va emigrar a Argentina, on es va formar com a infermera i des d'on va venir a Espanya¹⁰⁶. A diferència de la seva compatriota, Fanny Bré se'n va anar a Bèlgica, on va estudiar infermeria, i més endavant es traslladà a França, on vivia quan va esclatar la GC¹⁰⁷. Aquestes migracions van estar condicionades pel seu origen jueu i pel creixement de l'antisemitisme en els seus països d'origen (Ibáñez, 2006).

En relació a l'atenció proporcionada per aquestes infermeres abans d'arribar a l'HIV i lligada amb el seu origen jueu, només s'ha trobat una referència relacionada amb la infermera polonesa Rachel Schwartzman. Diamant (1979) va posar de manifest que el seu origen jueu va facilitar la creació d'un espai compartit de comunicació i empatia davant la solitud i l'enyorança d'un soldat jueu durant la seva estada en un hospital d'Albacete. Aquestes van ser les paraules que el soldat li va dir: "Petita Rachel, asseu-te a prop meu. Avui és nit de Shabat. La meva mare ha fet carpa farcida¹⁰⁸, i a casa tots estan asseguts al voltant de la taula i segur que estan parlant de mi. Petita Rachel, asseu-te a prop meu" (Diamant, 1979, p. 170).

4. Afiliació política/sindical

L'anàlisi de les fonts consultades indica que la majoria d'infermeres estaven afiliades a diferents organitzacions polítiques i/o sindicals. Tot i simplificar la realitat individual d'aquestes dones s'ha optat per vincular cada infermera amb un únic partit polític o sindicat. De les 95 infermeres estudiades, 64 (67,4%) formaven part d'un partit polític o

---

¹⁰⁰ Annex 15: Base dades ALBA.

¹⁰¹ Annex 15: Base dades ALBA.

¹⁰² Weiner va néixer a Lyubar, actualment d'Ucraïna (Annex 15: Base dades ALBA; Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 283).

¹⁰³ Chadwick va néixer a Ignalina, actualment de Lituània (Annex 15: Base dades ALBA; Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 260).

¹⁰⁴ Annex 15: Base dades ALBA.

¹⁰⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/47.

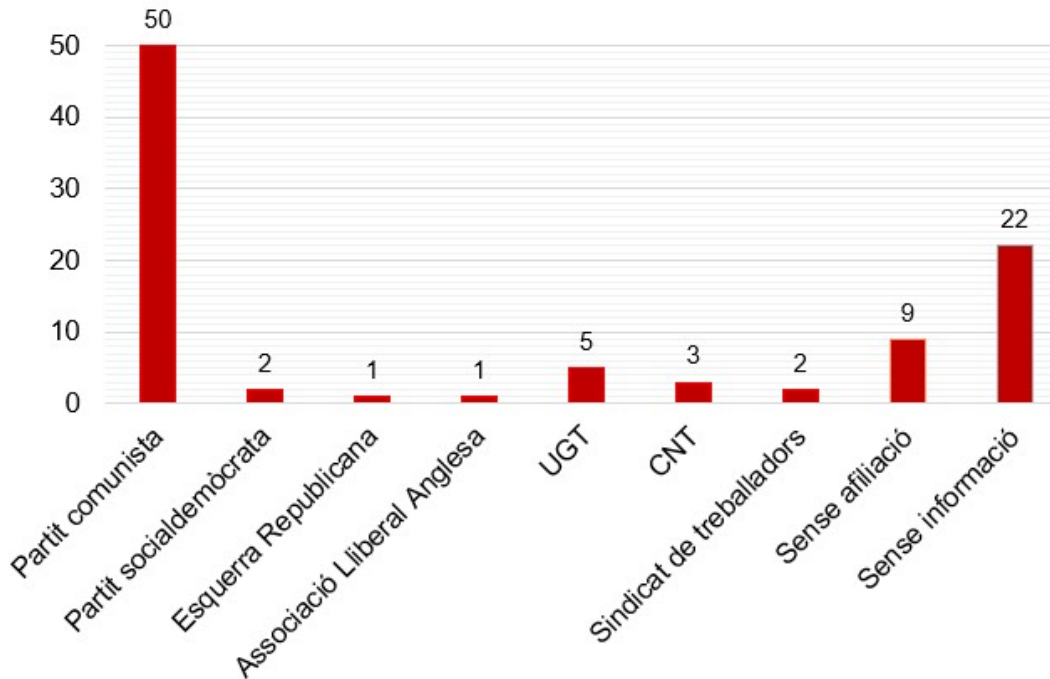
¹⁰⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/46.

¹⁰⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 836/40; Guerra (2003, p. 398). La biografia de Fanny Bré es pot llegir en el capítol 6.

¹⁰⁸ El peix farcit (guefilte fish) és un plat representatiu de la cuina jueva i sol ser el primer plat del sopar del Shabat (Alt Miller, 2020).

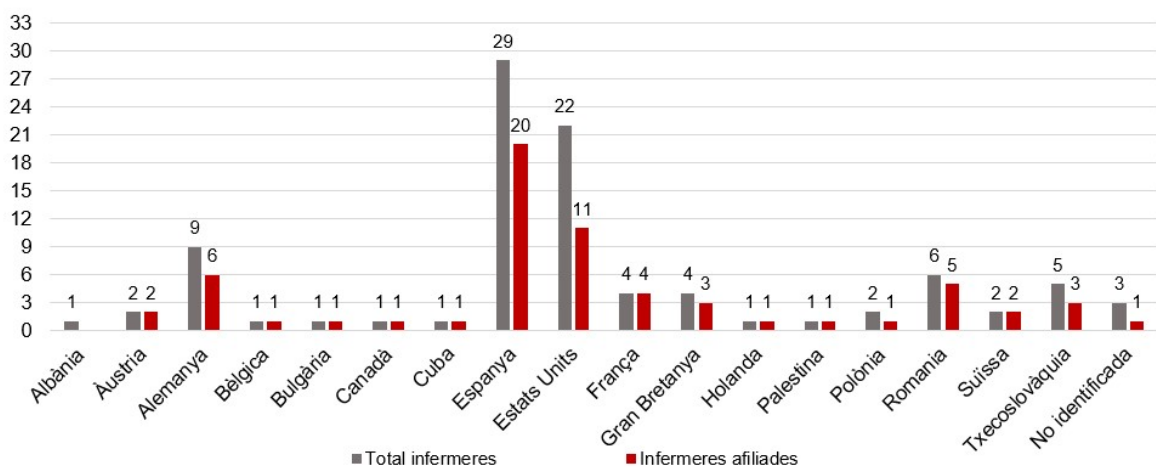
sindicat i a la gràfica 3 s'exposa la seva afiliació, destacant el PC del país de procedència o del Partit Comunista d'Espanya (PCE).

Gràfica 3. Afiliació política o sindical de les infermeres destinades a l'HIV

A la gràfica 4 es pot observar quin era el país de procedència d'aquestes 64 infermeres de l'HIV que estaven afiliades a una organització política o sindical.

Gràfica 4. Afiliació política o sindical de les infermeres destinades a l'HIV segons el país de procedència

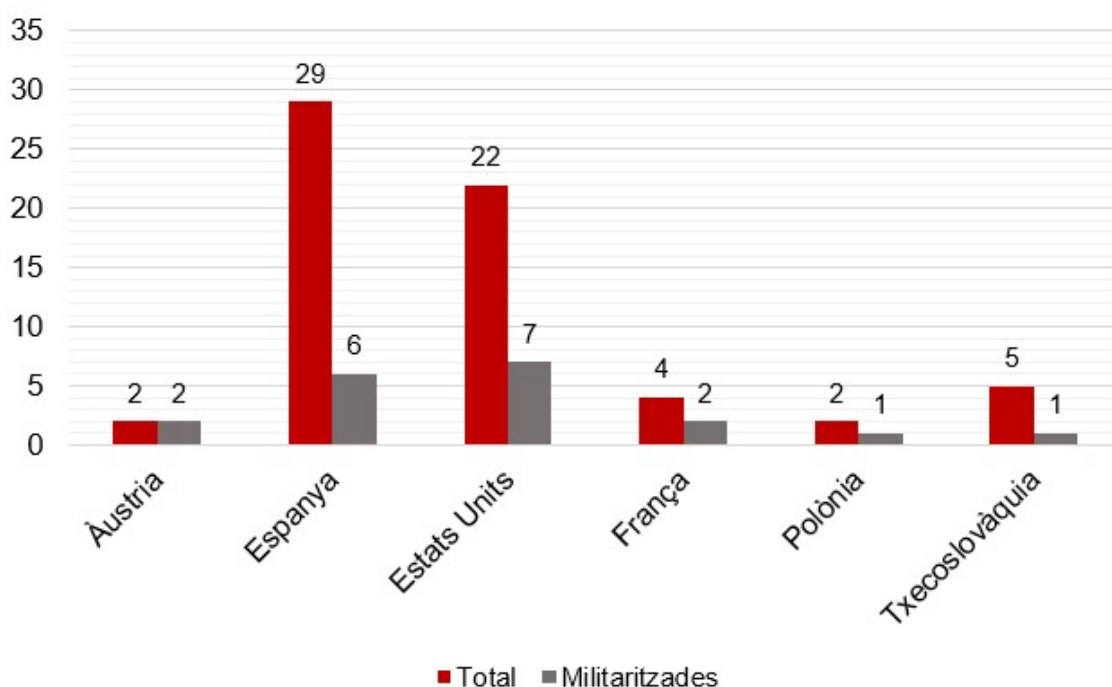

Pel que fa a les 24 infermeres d'origen jueu, 15 (62,5%) eren membres d'alguna organització política i/o sindical i, d'aquestes, 14 (93,3%) eren membres del PC. Només 3 (12,5%) de les infermeres d'origen jueu que van treballar a l'HIV no tenien cap vinculació ni política ni sindical i de les 6 (25%) restant no se'n té informació.

5. Infermeres amb graduació militar

S'han pogut identificar 19 infermeres (20%) que van treballar a Vic amb graduació militar. En la gràfica 5 es pot veure aquest indicador en relació al país de procedència i és significatiu que només 2 (9,1%) de les set infermeres nord-americanes amb graduació van ostentar un rang superior al de soldat, en concret Ruth Wilson Epstein va ser sergent i Dorothy Fontaine va tenir la graduació de sotstinent.

Gràfica 5. Infermeres militaritzades segons el país de procedència

De les 66 infermeres restants, 39 (51,3%) no tenien graduació militar i de 37 (48,7%) no se'n té informació.

Segons el registre de nòmines de l'hospital corresponents el mes de novembre del 1938, les infermeres tenien un sou de 300 pessetes, igual que els soldats¹⁰⁹, mentre que els xofers¹¹⁰ i les mecanògrafes¹¹¹ cobraven 150 pessetes més.

6. L'edat de les infermeres

Un altre dels indicadors estudiat és l'edat que tenien les infermeres l'any 1938, moment en què van ser destinades a l'HIV. Les fonts consultades no sempre coincideixen en l'any de naixement d'una determinada infermera i per això es va optar per establir intervals de cinc anys a l'hora d'analitzar aquesta informació. La taula 20 mostra les 58 (61%) infermeres que la seva data de naixement s'ha pogut situar en aquests intervals, segons el seu país de procedència.

---

¹⁰⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 692/101.

¹¹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 692/100.

¹¹¹ La mecanògrafa Josefina Saura (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/73) també va cobrar 450 pessetes (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 692/101b).

Taula 20. Any de naixement de les infermeres destinades a l'HIV segons el país de procedència

Anys de naixement	País de procedència	Infermeres HIV n=95 (%)	Cognom de les infermeres
1881-1885 (53a-57a)	França	1(1)	Wilenski
1886-1890 (48a-52a)	Estats Units	1 (1)	Berkowitz
1891-1895 (47a-43a)	Txecoslovàquia	1 (1)	Munzerova
1896-1900 (38a-42a)	Alemanya	5 (5,3)	Maria Glaser i Rhamel
	Estats Units		Kahn i Rader
	França		Valency-Ginsburg
1901-1905 (33a-37a)	Estats Units	8 (8,5)	Fontaine, Golub i Chadwick
	Alemanya		Bartels i Träger
	Gran Bretanya		Slater
	Àustria		Draxler
	Canadà		Pike
1906-1910 (28a-32a)	Estats Units	21 (22,1)	Andell, Margulis, Goldin, Harris, Wachsmann, Wagnon, Weiner i Wilson
	Alemanya		Dorfel i Viering
	Espanya		Javega Cuesta i Rosa Martín
	Albània		Shkupi
	Bèlgica		Saloreá
	Bulgària		Vradloska
	Cuba		Carreras
	França		Bré
	Gran Bretanya		Murray
	Holanda		Heroma
	Palestina		Meitez
	Romania		Schauer
1911-1915 (23a-27a)	Estats Units	16 (16,9)	Bell, Bruzzichesi, Davidow, Dyer, Hershkowitz, Romer i Schulman
	Romania		Gartenstein, Marcusohn i Srulovici
	Suïssa		Matteý i Diener
	Txecoslovàquia		Hurkave i Wenzelova
	Gran Bretanya		Rutter
	Polònia		Schanzman
1916-1920 (18a-22a)	Espanya	4 (4,2)	Piedad Fernández Rodríguez
	França		Egea
	Àustria		Steinmetz
	No identificat		Fernand
1921-1925 (17a-21a)	Alemanya	1 (1)	Erika Glaser
No identificat		37 (38,9)	

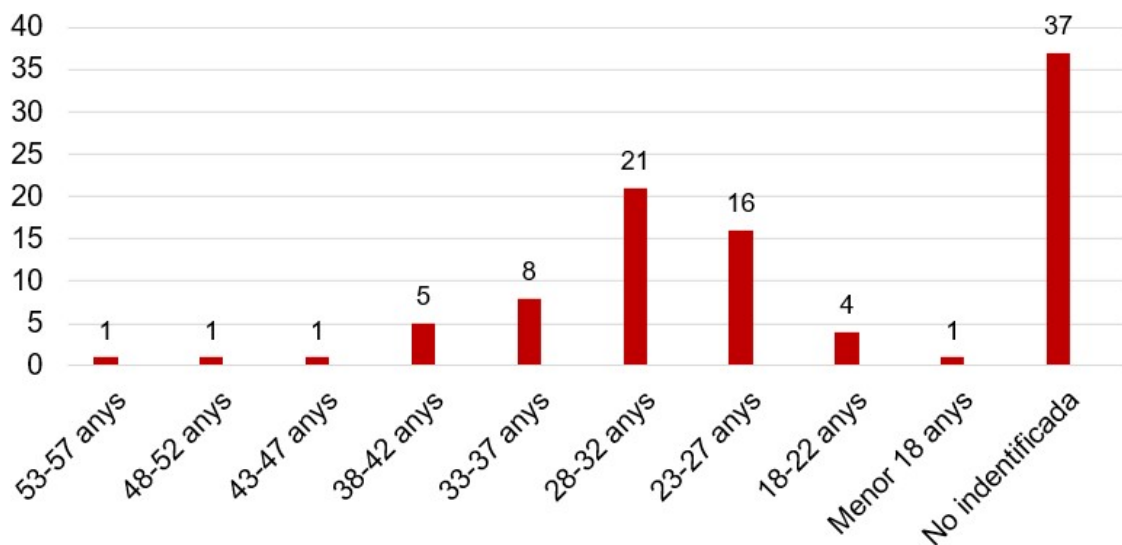
Nota. A l'annex 8 s'especifica l'any de naixement de cadascuna d'aquestes infermeres i les fonts arxivístiques i bibliogràfiques utilitzades.

De tota manera, en ocasions les diferències entre els anys de naixement d'una infermera era tan important que caldria un estudi més acurat per poder determinar aquesta dada en qüestió. La romanesa Sofia Fijtman i l'alemanya Magdalena Weber no s'han inclòs en aquests grups per motius diferents. Mentre que en el cas de Fijtman les fonts consultades mostraven dues dates de naixement amb una diferència de 10 anys (1902¹¹² i 1912¹¹³), la documentació referent a Weber indiquen tres anys diferents per al seu naixement, 1894¹¹⁴, 1898¹¹⁵ i 1908¹¹⁶, amb una diferència de 14 anys entre el primer i l'últim.

La gràfica de barres número 6 vol mostrar les franges d'edat de les infermeres que van treballar a Vic:

Gràfica 6. Infermeres de l'HIV distribuïdes per franges d'edat

De les 58 infermeres de les quals s'ha determinat l'any de naixement, un 63,8% tenien entre 23 i 32 anys. La francesa d'origen rus Vera Wilensky, nascuda el 1880¹¹⁷ i amb 58 anys, fou la de més edat, mentre que l'alemanya Erica Glaser, que va néixer el 1922, va ser la més jove, tenia 16 anys.

¹¹² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/46; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 836/95; Guerra (2003, p. 398); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 150).

¹¹³ Boragina i Sommaro (2016, p. 244) i Baumann (2009, p. 45).

¹¹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/63.

¹¹⁵ Abel i Hilbert (2015, p. 535).

¹¹⁶ Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 69).

¹¹⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1556/10.

Entre les 23 infermeres jueves, que s'han pogut situar en alguna de les franges d'edat establertes, 18 (78,3%) van néixer al voltant del període que Ibáñez (2006, p. 102) va anomenar generació de crisis i que comprèn les nascudes entre 1905 i 1915. Aquesta generació va viure l'augment de l'antisemitisme en els partits de dretes i la negació de la identitat jueva, fora de la religiosa, o que la toleraven fins a aconseguir l'assimilació en el lloc on vivien. A aquest pes, cal afegir-hi el fet que algunes d'aquestes infermeres van formar part de la primera generació nascuda en el país de procedència abans d'arribar a Espanya i que era on la seua pare van emigrar.

7. Les funcions del personal d'infermeria

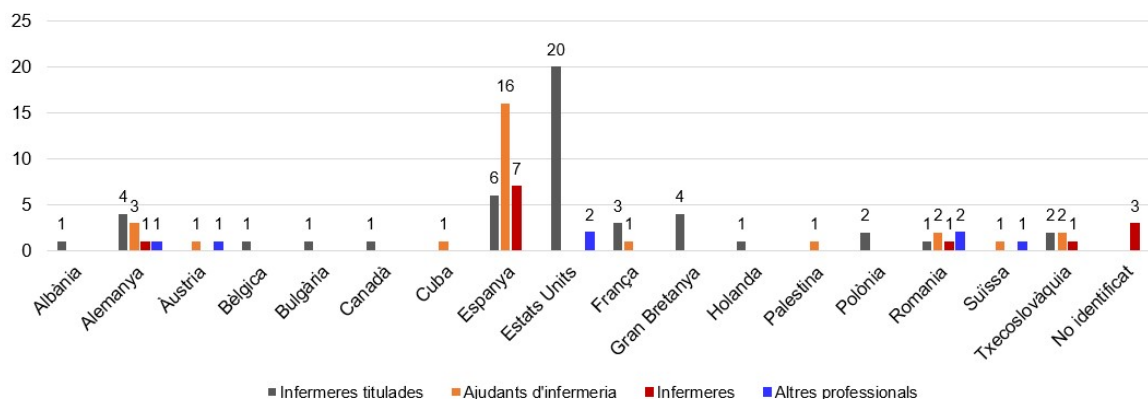
Tot i que com s'ha dit a l'inici d'aquest capítol, el director de la Clínica Militar de Vic classificava el personal sanitari en infermeres i infermeres mecàniques, en cap dels documents consultats s'ha utilitzat aquesta classificació a l'hora de referir-se a la funció de les dones que tenien cura dels ferits i malalts. La diversitat de funcions atribuïdes a una mateixa persona i la possible informació sobre la formació abans d'incorporar-se al SSI són els elements que s'han tingut en compte a l'hora d'atorgar una funció/professió a cadascuna de les 95 infermeres destinades a l'HIV. Entre aquestes funcions hi ha les d'anestesia, infermera titulada o qualificada, infermera de radiologia, ajudant d'infermeria o infermera no qualificada, infermera¹¹⁸, tècnica de laboratori o de radiologia, fisioterapeuta i estudiant de medicina.

La gràfica 7 permet observar les funcions que tenien les infermeres per nacionalitats, essent significatiu el nombre de titulades entre les angleses (100%), les nord-americanes (90.9%) i les franceses (75%). En canvi entre les espanyoles hi havia un 55,2% d'ajudants d'infermeria. La infermera de radiologia polonesa Franka Sternberg s'ha comptabilitzat dins el grup de les infermeres titulades.

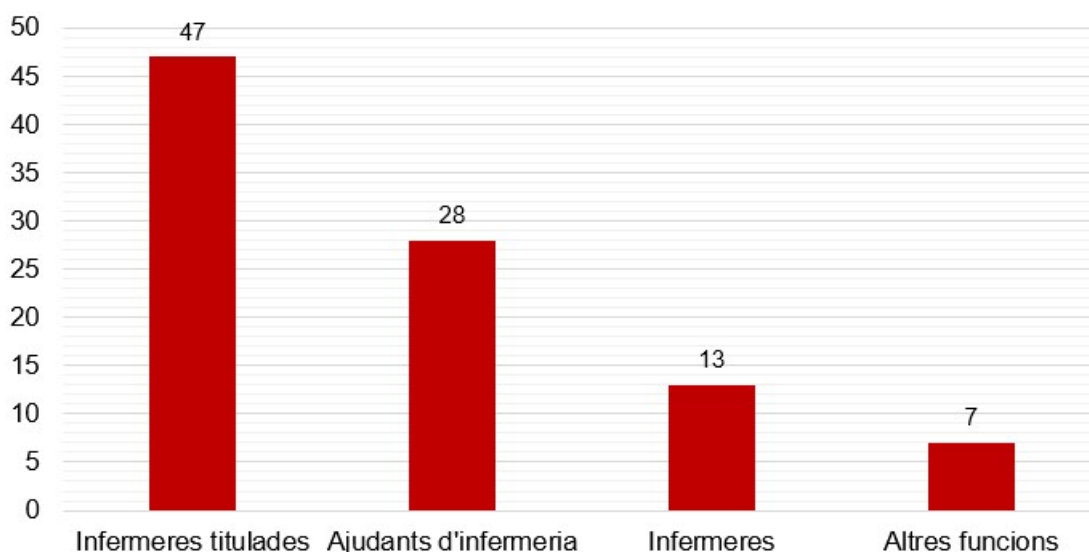
¹¹⁸ Aquesta funció s'ha atribuït a aquelles dones que els documents consultats no aporten informació per relacionar-les amb el grup de les infermeres qualificades o amb el de les no qualificades, ni sobre la seva professió abans de la GC.

Gràfica 7. Funció de les infermeres de l'HIV segons el país de procedència

La gràfica 8 mostra el nombre d'infermeres a les quals se'ls atribuïa cadascuna de les funcions anteriorment esmentades. De les 95 dones estudiades, 47 (49,5%) eren titulades i d'aquestes un 87,2% eren estrangeres. Hi havia 13 (13,7%) dones a qui se'ls va assignar la funció d'infermera i que no s'ha pogut determinar si eren infermeres titulades, ajudants o quina era la seva activitat professional.

Gràfica 8. Funcions atribuïdes a les infermeres de l'HIV

El nom i cognoms de les 95 infermeres que formen part d'aquesta investigació, així com la funció que se'ls va atribuir, es pot consultar a l'annex 9, tot i que estudis posteriors sobre la bibliografia d'algunes d'elles podran precisar aquesta funció. A la taula 21 hi consten les infermeres titulades que s'han pogut identificar distribuïdes segons el seus països de procedència.

Taula 21. Infermeres titulades segons el país de procedència

País de procedència	Infermeres titulades
Albània	Justina Shupki.
Alemanya	Emmy Dörfel, Maria Glaser, Erika Neumann-Prados i Magdalena Weber.
Bèlgica	Petronille Sarolea.
Bulgària	Trajana Vradloska.
Canadà	Florence Pike.
Espanya	Felicitas Álvarez, Carmen Barbadillo, Juanita Justo Poveda, Encarnación Martos, Ángel Sánchez i Lola Serrano.
Estats Units	Evelyn Andell, Hilda Bell, Grace Berkowitz, Ave Bruzzichesi, Selma Chadewick, Ruth Davidow, Edyth Dyer, Irene Golden, Fanny Golub, Ray Harris, Hannah Hershkowitz, Sally Kahn, Grace Margulis, Mary Rader, Edna Romer, Rebecca Schulman, Rose Wachsman, Alice Wagnon, Rose Weiner i Ruth Wilson Epstein.
França	Fanny Bre, Marcelle Valency- Ginsburg i Wera Wilenski.
Gran Bretanya	Anne Murray, Janet Roberstson, Dorothy Rutter i Mary Slater
Holanda	Gerondina Heroma.
Polònia	Rachel Schwartzman i Franka Sternberg.
Romania	Sofia Fijtman.
Txecoslovàquia	Rosalie Münzerová i Stefania Wenzlová.

1. La formació del personal d'infermeria

Després d'identificar les diferents funcions atribuïdes al personal d'infermeria assignat a l'HIV, s'ha posat l'atenció sobre la seva formació, centrant-la en la de les infermeres titulades i en la de les ajudants d'infermeria.

7.1 Formació de les Infermeres titulades

La documentació estudiada ha permès identificar alguns aspectes relacionats amb la formació de 19 (40,4%) de les 47 infermeres titulades destinades a l'HIV. En concret, s'ha pogut determinar l'escola on van estudiar 15 infermeres, 12 nord-americanes, 1 canadenca i 2 angleses. A la taula 22 s'especifica per països de procedència, la identitat d'aquestes infermeres i la informació que s'ha obtingut relacionada amb la seva formació.

Taula 22. Lloc de formació i any d'acabament estudis d'infermeres

País de procedència	Infermeres	Escola i ciutat o país on van estudiar	Any acabament
Estats Units	Andell	St. Luke's Hospital, San Francisco (Califòrnia) ¹¹⁹ .	-
	Bell	Jewish Hospital School of Nursing, Philadelphia (Pennsilvània).	1933 ¹²⁰
	Bruzzichesi	City Hospital, Newark (Nova Jersey).	1936 ¹²¹
	Chadwich	Bellevue Hospital, Nova York.	1928 ¹²²
	Davidow	Jewish Hospital, Brooklyn (Maine) ¹²³ .	-
	Dyer	St. Luke's Medical Center, Philadelphia (Pennsilvània) ¹²⁴ .	1931 ¹²⁵
	Golub	Bellevue Hospital, Nova York ¹²⁶ .	-
	Harris	Nova York ¹²⁷ .	-
	Rader	Lakeside Hospital en Chicago (Illinois) ¹²⁸ .	-
	Romer	Metropolitan Hospital de Nova York ¹²⁹ .	-
	Wagnon	Children's Hospital, San Francisoco (Califòrnia).	1929 ¹³⁰
Weiner	Montefiore Hospital School of Nursing, Nova York.	1932 ¹³¹	
Canadà	Pike	Western Hospital, Toronto.	1932 ¹³²
Gran Bretanya	Murray	Edinburgh Royal Infirmary ¹³³ .	-
	Robertson	Edinburgh ¹³⁴ .	-
	Slater	Saint Peter's Hospital, Londres.	1932 ¹³⁵
França	Bré	Bèlgica.	1930 ¹³⁶
Romania	Fijtman	Buenos Aires.	1932 ¹³⁷
Holanda	Heroma	Leiden (Holanda Meridional) ¹³⁸ .	-

¹¹⁹ Annex 15: Base dades ALBA; Celada et al. (2009, p. 419); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 258).

¹²⁰ Annex 15: Base dades ALBA.

¹²¹ Annex 15: Base dades ALBA.

¹²² Annex 15: Base dades ALBA.

¹²³ Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 261).

¹²⁴ ALBA 001. Documents de Fredericka Martin. Sèrie I: Personal mèdic: Arxius biogràfics i correspondència. Estats Units: May Edythe Dyer. Capsa 7, carpeta 5. November 14, 1968. Registrar State Nurses Registry Harrisburg, Pa., USA. Es en aquesta carta de Martin on apareix la ciutat de Philadelphia.

¹²⁵ Annex 15: Base dades ALBA.

¹²⁶ Annex 15: Base dades ALBA.

¹²⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/48; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 906/75b.

¹²⁸ Annex 15: Base dades ALBA.

¹²⁹ Annex 15: Base dades ALBA.

¹³⁰ Annex 15; Base dades ALBA.

¹³¹ Annex 15: Base dades ALBA.

¹³² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 731/43; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 564/8; Guerra, (2003, p. 508); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 136).

¹³³ MacDougall (1986).

¹³⁴ Guerra (2003, p. 335).

¹³⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 201/28 i Guerra (2003, p. 335) indiquen que Mary Slater va obtenir el títol d'infermera el 1935.

¹³⁶ Guerra (2003, p. 398).

¹³⁷ Guerra (2003, p. 398).

¹³⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 5, fitxer 48/48.

Segons el llistat del 20 de maig del 1938¹³⁹, a l'HIV van coincidir-hi infermeres titulades procedents d'11 països: Espanya, Estats Units, Alemanya, França, Txecoslovàquia, Gran Bretanya, Bèlgica, Bulgària, Albània, Canadà i Holanda. Tot i les diferències culturals i de formació que hi havia entre elles, sembla que hi va haver dos elements professionals que, en estar presents en fòrums internacionals, podrien haver actuat com a nexes d'unió, un era la necessitat de millorar les competències professionals i l'altre el model de cures d'infermeria proposat per Florence Nightingale el 1859.

La necessitat de millorar les competències professionals de les infermeres davant els dèficits docents i assistencials va generar que als Estats Units, ja abans de la Primera Guerra Mundial, s'iniciés una reforma educativa en la infermeria, convertint-se en un país de referència a nivell internacional. El 1910, en els hospitals, ja hi havia unes 100 escoles que oferien classes teòriques i formació pràctica i els fonaments científics relacionats amb les cures servien per recolzar la infermeria generalista (Judd i Sitzman, 2014).

Tot i això, la infermera canadenca Isabel Maitland Stewart¹⁴⁰, membre de la National League of Nursing Education (NLN)¹⁴¹, considerà que fins el 1932 als Estats Units no es van començar a produir canvis reals a nivell educatiu i assistencial i que el període comprès entre el 1913 i el 1933 serví perquè les infermeres prenguessin consciència del valor de l'educació a l'hora d'oferir un servei de qualitat (Stewart, 1945). Així és com expressà el que van significar aquests anys: "Ja estava en marxa una transició entre el sistema vell i el nou, la seva forma encara era una mica indefinida però començava a tenir-ne" (p. 235).

El deteriorament provocat per la Gran Depressió del 1929 es posà de manifest en l'educació d'infermeria, quan els hospitals van utilitzar estudiants d'infermeria com a força de treball davant la manca de recursos per poder pagar el personal. Davant d'aquesta situació la NLN, l'American Nurses Association (ANA), l'American College of Surgeons, l'American Hospital Association i l'American Public Health Association van iniciar un estudi sobre l'estat de la infermeria i es va procedir al tancament de les escoles

---

¹³⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/4-5.

¹⁴⁰ Isabel Maitland Stewart va néixer a Fletcher (Ontàrio) el 1878 i morí el 1963 (Donahue, 1985, p. 388).

¹⁴¹ Associació nord-americana que des del 1912 va centrar la seva atenció en augmentar les ajudes econòmiques per a les escoles d'infermeria, implantar programes de formació més adequats i millorar els vincles amb institucions del més alt nivell educatiu (Donahue, 1985, p. 369). Stewart fou secretària d'aquesta organització entre el 1914 i el 1917 i en fou la seva presidenta entre el 1920 i el 1937 (Donahue, 1985, p. 386).

que no complien amb els requisits de funcionament marcats per la NLN (Parentini, 2002).

Aquest treball realitzat als Estats Units sobre la formació de les infermeres i les beques de la Fundació Rockefeller van afavorir que, entre el 1931 i el 1936, un total de 14 infermeres espanyoles es desplaressin als Estats Units per millorar el seu nivell formatiu, becaes per la Fundació Rockefeller (Berbabeu i Gascón, 1995; Galiana, 2019; Galiana et al., 2014; Rodríguez Ocaña, 2000). Tot i que les beques d'aquesta fundació solien ser per un any, la durada es va allargar a dos per pal·liar els dèficits de la formació de base de les infermeres espanyoles, així com les seves dificultats amb l'anglès. Tot i això, Vera i Hernández (2011) fan constar que la SRE va procurar que les infermeres rebessin una formació específica i semblant a la de les infermeres europees. En el marc del sistema de cures de Florence Nightingale, l'habilitat tècnica i la instrucció moral van esdevenir aspectes fonamentals.

En altres països europeus com Txecoslovàquia, des del 1920, les infermeres van gaudir de beques de la Creu Roja Txeca i Americana, la Lliga de Societats de la Creu Roja i la Fundació Rockefeller per realitzar cursos d'especialització als Estats Units, Anglaterra, Canadà, França i Finlàndia. En aquest país i també a Polònia, la Fundació Rockefeller també va participar en la creació d'escoles d'infermeria, algunes d'elles sota la direcció d'infermeres nord-americanes que van introduir llibres d'aquest país.

La preocupació per l'educació de les infermeres, entre el 1920 i el 1930, també va estar present en el Consell Internacional d'Infermeres que amplià el seu Comitè d'educació amb representants de la Lliga de Societats de la Creu Roja i la Fundació Internacional Florence Nightingale (Zaoralová et al., 2015). És probable que les infermeres que, en algun moment o altre van compartir treball i experiències a l'HIV, visquessin aquest moviment i aquestes inquietuds professionals, ja fos durant la seva formació o en el període que van treballar en hospitals en els seus països de residència.

El segon element que va actuar com un fil conductor entre les infermeres titulades que van treballar al SSI fou la manera d'entendre les cures. El llibre *Notes on Nursing: What it is and What it is Not*, escrit per Florence Nightingale el 1859, continuava essent un referent en la formació i l'assistència que oferien les infermeres de molts països, tot i haver passat més de 70 anys de la seva publicació.

Un dels països en els que s'observà la influència d'aquest model va ser Argentina, on emigrà i estudià la romanesa Sofia Fijtman¹⁴². Ramacciotti (2019) explica que la influència del model de Nightingale a Buenos Aires s'inicià el 1886 quan Cecília Grierson¹⁴³, aleshores estudiant de medicina, va començar a impartir cursos amb l'objectiu de formar el personal que tenia cura de malalts. Aquesta iniciativa acabà amb el reconeixement de l'Escola d'Infermeres, Infermers i Massatgistes de la Ciutat de Buenos Aires el 1892. Ana Luisa Martín (2012) indicà que "Las escuelas porteñas escribieron una historia de la enfermería en la cual ubicaron a Florence Nightingale como protagonista absoluta y universal" (p. 11).

El 1937, la infermera nord-americana i directora de l'American Journal of Nursing, Mary Roberts¹⁴⁴, va escriure l'article "Florence Nightingale as a Nurse Educator", on mostrava la vigència d'alguns principis del sistema Nightingale en estar en sintonia amb alguns dels plantejaments proposats per la NLN. Entre les connexions descrites per Roberts (1937) cal destacar:

1. Cada persona, i per tant, cada infermera, té una capacitat única i intransferible de contribuir en el món.
2. La infermeria "és un art, en el qual el progrés constant és la llei de la vida" (p. 774).
3. "La capacitació consisteix en ensenyar a la infermera a ajudar el pacient a viure. La infermeria dels malalts és un art, i un art que requereix una formació organitzada, pràctica i científica; perquè la infermeria es la servidora experta de la medicina, la cirurgia i la higiene" (p. 774).
4. Els professors han d'ensenyar les estudiants a conèixer els símptomes i les seves causes i se'ls ha de donar temps per aprendre "les causes d'aquests símptomes" (p. 775).
5. L'èxit és fruit d'una ment que observa i s'adapta als desitjos i esdeveniments, no l'elaboració d'un esquema de regles i regulacions fetes per endavant.

A nivell de la pràctica infermera, Nightingale (1990) considerà indispensable "(...) el uso apropiado del aire, la luz, el calor, la limpieza, la tranquilidad y la selección de la dieta y su administración, y con el menor gasto de energía por el paciente", mentre que "una

---

¹⁴² Guerra (2003, p. 398); Baumann (2009, p. 45); Annex 16: Web SIDBRINT.

¹⁴³ Cecília Grierson va néixer el 22 de novembre de 1859 a Buenos Aires i va morir en aquesta ciutat el 10 d'abril de 1934. Va ser la primera dona que va obtenir el títol de medicina en una universitat argentina Binda et al., 2010, pp. 361 i 365).

¹⁴⁴ Mary Roberts, fou directora de l'American Journal of Nursing del 1920 fins el 1949 (Donahue, 1987, pp. 379-380).

mala sanidad, una mala arquitectura y una mala administración a menudo hacen imposible cuidar” (p. 2).

Aquesta concepció infermera era compartida per les infermeres titulades de les BI, les quals hi van afegir matisos vinculats amb el seu compromís antifeixista. Un exemple el trobem en el document titulat “L’Infirmiere Volontaire des Brigades Internationale [sic]”¹⁴⁵, escrit en francès, sense data i atribuït a la infermera francesa Fanny Bré¹⁴⁶. En to propagandista, el text posa en valor l’activitat de les infermeres que treballaven en hospitals de rereguarda i situa els soldats ferits o malalts en el centre de l’atenció infermera i la tasca de les infermeres al servei de les idees antifeixistes: “En les nostres mans hi ha material preciós, essencial per a la nostra victòria, el cos mutilat dels combatents ferits”¹⁴⁷.

Des d’aquesta perspectiva, insisteix en la importància de l’entorn en el procés de recuperació:

“(…) reparar no solament els seus cossos sinó també la seva moral (...) En les condicions actuals, l’hospital ha de representar per als nostres camarades combatents tant el relaxant i reconfortant asil como el lloc on se’ls cuida”¹⁴⁸.

Per tal d’aconseguir resultats satisfactoris en la lluita contra el feixisme a través de les cures, Bré exposà:

“Es necessari calcular cada cosa i una minuciosa organització del treball ens portarà bons resultats. Sapiguem també i sobretot com alimentar i tenir cura de la moral dels nostres camarades, perquè les plaques i les fèrules (tauletetes) els obliguen a passar a vegades una llarga i depriment estada al llit”¹⁴⁹.

---

¹⁴⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/161-162. Documents escrits en francès hi apareix escrit a mà el nom de Fanny Bré, però no hi ha cap signatura.

¹⁴⁶ Bré va néixer a Călărași (Romania), el 15 d’octubre i va morir a Drap (Alps Marítims), el 5 de gener del 1993 (Grason i Pennetier, 2019).

¹⁴⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/161. “L’Infirmiere Volontaire des Brigades Internationale [sic]”, s.d.

¹⁴⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/161. “L’Infirmiere Volontaire des Brigades Internationale [sic]”, s.d.

¹⁴⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/162. “L’Infirmiere Volontaire des Brigades Internationale [sic]”, s.d.

Dins aquesta organització, Bré considerava que el son, el repòs, l'alimentació i la higiene eren fonamentals en el procés de recuperació dels ferits i malalts:

“És amb pena que sovint veiem les nostres camarades infermeres despertar els ferits que no es troben en un estat greu, a les sis del matí per prendre'ls la temperatura (d'acord amb les regles de la llei). (...)

“Combinar diferents menús amb les mateixes verdures i no presentar el mateix plat durant setmanes als camarades que ja no tenen massa gana. (...)

“Ser enginyoses amb la petita bugaderia i sobretot amb la poca aigua que tenim a la nostra disposició, perquè tots els nostres ferits estiguin nets als seus llits”¹⁵⁰.

Fanny Bré considerava que aquesta activitat infermera dirigida als ferits i malalts s'havia de complementar amb un treball cultural per estimular la seva moral com a soldats i reforçar el seu compromís antifeixista i amb la guerra:

“De moment no poden usar armes letals, però tot i això poden ajudar a la causa justa manejant aquestes poderoses armes: la ploma i la paraula.

“Interessem-los en el treball cultural, desenvolupem el seu esperit, mostrem-los quant volem donar-los suport, amb l'únic propòsit de retornar-los a les seves brigades no solament forts físicament, sinó amb una moral i una consciència política encara més potents que abans”¹⁵¹.

Hi va haver altres infermeres que van compartir aquesta visió de Bré, entre elles la belga Petronille Saloreá, que també va treballar a Vic. En un article escrit l'1 de gener del 1938 i publicat a l'*AMI, Ayuda Médica Internacional*¹⁵², Saloreá exposà el compromís de les infermeres a la causa antifeixista a través de la seva activitat a quiròfan i al servei d'esterilització. Així explicava com donava prioritat a la persona, en aquest cas als soldats ferits i/o malalts, a partir de preguntes formulades per un compatriota ferit:

“Aquesta responsabilitat [cap d'infermeria dels departaments de quiròfan i esterilització] és en tot moment la mateixa que la del cirurgià que opera, però sense que ningú ho sospiti, la vida dels nostres companys ferits està a les nostres mans, perquè una esterilització mal feta o insuficient, una operació mal preparada ha de ser la nostra contínua preocupació, el nostre continu terror, del

---

¹⁵⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/161. “L'Infirmiere Volontaire des Brigades Internationale [sic]”, s.d.

¹⁵¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/162. “L'Infirmiere Volontaire des Brigades Internationale [sic]”, s.d.

¹⁵² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/38.

qual molt sovint depèn la vida i la curació dels nostres amics. Per a aquest equip s'han de tenir els membres més conscients, els més disposats, i amb una constitució nerviosa prou forta, perquè hem d'estar preparats en tot moment i no equivocar-nos"¹⁵³.

Petronille Saloreá va aprofitar aquesta entrevista per explicar què era l'esterilització, quina era la seva funció i els seus efectes, així com les conseqüències d'una cura amb o sense mesures d'asèpsia. En les seves descripcions s'observen les habilitats pedagògiques d'aquesta infermera, quan per fer-se entendre relaciona conceptes de caire professionals amb situacions de guerra que eren properes als seus interlocutors. Un exemple d'aquestes habilitats es pot veure quan exposà l'acció del sistema immunitari per evitar infeccions:

“Entre gèrmens i cèl·lules hi ha una guerra continua desencadenada per gèrmens, a l'igual que entre feixistes i antifeixistes sense que vostès ho sàpiguen, en el seu cos, en les seves ferides hi ha altres batalles; el camarada ferit o que sembla que estan bé, pot ser la víctima o el vencedor depenent de si les condicions de lluita i ajuda són dolentes o bones”.

En el seu relat, Sarolea tornà a utilitzar el símil de la guerra per descriure la importància d'una tècnica correcta a l'hora de curar una ferida:

“Un camarada ferit ha perdut sang, per tant cèl·lules, altres s'han destruït, l'arma que ha produït la ferida no està neta, ha portat gèrmens a la ferida, per tant hi ha elements dolents que ataquen directament per destruir les cèl·lules però aquestes no ho permeten i la lluita comença si al posar un embenat nosaltres hi portem altres gèrmens; és com si portéssim altres municions als feixistes, si al contrari utilitzem un embenat estèril, sense cap germen, paralitzem les seves accions ja que no tenen cap ajuda externa, la neteja i la desinfecció reforcen l'ajuda a les cèl·lules, per tant l'ajuda als antifeixistes. Si les cèl·lules surten victorioses, és un camarada salvat”¹⁵⁴.

L'exemplificació del sentit de les cures infermeres exposada per Petronille Saloreá es pot entendre des de les seves motivacions i conviccions ideològiques¹⁵⁵.

---

¹⁵³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/38. “Une infirmière parle de son travail”, 30 gener 1938.

¹⁵⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/38. “Une infirmière parle de son travail”, 30 gener 1938.

¹⁵⁵ La biografia de Petronille Saloreá es pot llegir en el capítol 6.

7.2 Formació de les infermeres no qualificades o ajudants d'infermeria

Diferents autors (Torres i Valls, 2008; Torres i Valls, 2015) expliquen que durant la GC moltes dones, abans de poder treballar en un hospital, van haver de realitzar cursos específics, de curta durada, amb un temari reduït i impartit per infermeres titulades supervisores d'hospitals. Sovint, l'organització d'aquests cursos anava a càrrec de la Creu Roja, d'associacions de dones, sindicats o institucions polítiques (Martín i Ordóñez, 2009; Nelson et al., 2020). Aquestes entitats, a excepció de la Creu Roja, van afavorir que el compromís personal d'aquestes ajudants adquirís un caràcter més polític (Nash, 2006), considerant el seu treball com una manera de demostrar la seva lleialtat amb el govern de la República (Martín i Ordóñez, 2009). En el cas de les infermeres no qualificades estrangeres, les motivacions polítiques van ser el motor per realitzar un curs d'infermeria que els permetés venir a Espanya i integrar-se a les BI (Lugschitz, 2012).

A Vic, des del començament de la guerra, la Creu Roja va portar a terme cursos d'auxiliar d'infermeria. El periòdic local *L'Hora Nova*, del 19 de desembre del 1936, ja anuncia l'inici d'un curs d'infermeria que havia de començar el gener del 1937:

“OBERTURA D'UN CURSET D'INFERMERIA.

“Aquest comitè local de la Creu Roja, assabenta a totes aquelles persones que simpatitzin amb els serveis d'infermeria, que el dia 4 de gener provinent, tindrà lloc l'obertura d'un curs oficial.

“Els que vulguin prendre-hi part, són pregats de personar-se a aquest dispensari, plaça Caputxins, 9, on se'ls facilitaran totes les dades, així com també el preu de la matrícula, que deurà fer-se efectiu en el moment de la inscripció.”

(Creu Roja Vic, 1936, desembre 19)

Aquest anunci es va tornar a repetir, exactament igual, el 24 de desembre del 1936 (Creu Roja Vic, 1936, desembre 24). Sembla que el curs es va endarrerir i en una nota informativa de *L'Hora Nova* dels dies 7 i 9 de gener del 1937 s'especificava:

“ALS INSCRITS AL CURS D'INFERMERIA

“Es posa en coneixement als inscrits al curs d'infermeria, i a totes aquelles persones a qui pugui interessar, les dades següents :

“L'obertura serà el dia 18 de l'actual mes de gener, a dos quarts de set de la tarda.

“Aquest curs serà de classes alternes, i l’orientació definitiva del text i programa serà resolt el primer dia de classe.

“El preu de la matrícula d’ingrés és de 25 pessetes i aquesta podrà adquirir-se tots els dies feiners, de 6 a 7 de la tarda, al nostre local plaça Caputxins. La inscripció quedarà closa definitivament el dia 16.”

(Creu Roja Vic, 1937, gener 7)

Vilaseca (2002, p.142) fa referència a la possibilitat que hi haguessin dificultats per omplir totes les places, ja que en la mateixa pàgina de *L’Hora Nova* que s’hi anunciava el curs hi apareixia un aclariment per incentivar les inscripcions, explicitant-se que no es requeria un gran esforç per obtenir el títol i algunes estratègies que ho podien facilitar:

“Nota important sobre el curs d’infermeria:

“No creguin tots aquells estudiants i simpatitzants a infermeria, que el curs sigui costós i difícil, sinó que, al contrari, voldrà el més petit esforç per part vostre per tal d’arribar al lloc desitjat. No cal dir que tant les Clínicas com els Hospitals ens seran facilitats per assistir a tota mena d’operacions, raig X i pràctiques diverses. L’assistència a classe facilitarà enormement l’estudi, ja que un concepte ben entès amb una explicació clara i concisa, serà una satisfacció en la lectura del text considerat en aquell moment com una novel·la de màxim interès. Creiem, doncs, que tot el que podia fer pensar en un curs difícil i impossible per la majoria de vosaltres, serà fàcil, atractiu, i amb un prevenir altament satisfactori.”

(Creu Roja Vic, 1937, gener 7)

Finalment en el mateix diari i el 19 de gener del 1937, 10 dies després de l’anunci del curs, apareixia una nota d’agraïment a les persones i institucions que havien fet possible el seu inici:

“Creu Roja-Vic

“REMERCIAMENTS

“Ens plau fer públic el nostre agraïment més sincer al compatriota M. Izern¹⁵⁶, que va facilitar-nos una aula de la seva acadèmia per tal de poder-hi inaugurar el curs d’infermeria.

“Aprofitem l’avinentsa per a remerciar també la Junta de la Cooperativa Obrera¹⁵⁷, haver posat a la nostra disposició l’escola nocturna, per tal de poder-

---

¹⁵⁶ L’Acadèmia Maurici Izern era un centre de referència a Vic i comarca on s’hi cursaven estudis de comerç. Va ser fundada pel francès Maurice Izern després de la seva arribada a Vic (Cateura, 2014).

¹⁵⁷ La Cooperativa Obrera, nom amb el que es coneixia la Cooperativa Panadera Mútua, estava situada al carrer Nou, 17, funcionava des del 1921 com a resultat de la fusió de tres cooperatives creades a finals del

hi cursar definitivament les classes teòriques del curs d'infermeria.

“Hem rebut de la UGT la quantitat de Ptes. 120'15, recaptades en el festival benèfic a profit nostre. Agraïdíssims!”

(Creu Roja Vic, 1937, gener 19)

Aquest curs es va repetir en d'altres moments, i mentre a *L'Hora Nova* del 9 d'abril del 1938 (Creu Roja de Vic, 1938, abril 9), uns dies abans que l'HIV entrés en funcionament, apareixia una nota informativa que instava les persones que havien aprovat el curs d'infermeria que anessin a recollir el títol i la insígnia corresponent, a *L'Hora Nova* del 14 de maig s'anunciava un nou curs per infermeres auxiliars, en aquest cas, organitzat per l'Institut d'Adaptació Professional de la Dona:

“Pròximament s'inaugurarà un curset d'infermeres auxiliars, amb classes de teoria i pràctica, i a l'efecte es convoca a totes les companyes inscrites per infermeres en l'Institut d'Adaptació Professional de la Dona, per al dilluns, dia 16, a la tarda, en les oficines de l'Institut, carrer Trinquet, núm. 5.”

(Institut d'Adaptació Professional de la Dona, 1938, maig 14)

En un d'aquests cursos hi va assistir Soledat Ralló Terrats, de la qual Vilaseca (1997, p. 207; 2002, p. 140) va fer la següent ressenya biogràfica:

“(…) nascuda el 16 de juny de 1922 a La Bisbal d'Empordà i resident des dels 3 anys d'edat a Vic. Quan ella tenia 15 anys (1937)¹⁵⁸, assistí a uns cursets d'infermeria (dirigits pel Dr. Terricabras¹⁵⁹) que duraren dos o tres mesos, passats els quals l'enviaren a fer pràctiques a un dels tres hospitals que hi havia a Vic aleshores, i escollí l'Hospital Internacional.”

El curs sembla que també s'endarrerí, tal com va passar el desembre del 1936, ja que s'ha localitzat una carta de l'alcalde de Vic, Marià Serra Badell¹⁶⁰, dirigida a l'alcalde de Voltregà, Ramon Serra Clapera¹⁶¹, del 17 de juny del 1938, on l'informava d'un curset d'infermeres auxiliars que havia de començar el juliol:

---

segle XIX, l'Antigua, la Catalana i la Panaderia Mutua. Joan Aliet, excooperativista, recordava que “Aquí baix hi havia el forn de pa i la botiga de la cooperativa; hi havia vist matar i embotir porc tot sovint” i Soley, en aquells moments tresorer de la societat que gestiona l'edifici, especificava “l al primer pis hi havia hagut un cafè, una sala de ball i fins i tot una escola. Entre els anys 20 i 40 va tenir 300 socis.” (El futur (incert) de la Cope, 2013, par. 1).

¹⁵⁸ És molt possible que Soledat Ralló fes el curs que s'anunciava pel mes de maig 1938 (Vilaseca, 1997, p. 207).

¹⁵⁹ Possiblement es tractava del Dr. Joaquim Terricabras que va exercir de metge de capçalera a Tona.

¹⁶⁰ Alcaldes de la Segona República d'Osona, del 1931 al 1939 (s. d.a).

¹⁶¹ Alcaldes de la Segona República d'Osona, del 1931 al 1939 (s. d.b).

“L’Institut d’Adaptació Professional de la dona, Secció local, de Vic, d’acord amb el FP, prepara un curset d’Infermeres Auxiliars que començarà el dia 1 del proper mes de juliol, a la ciutat de Vic, baix la direcció de metges especialitzats en les diferents matèries a exposar.

“La matrícula per als dits cursets quedarà oberta fins el dia 30 del corrent mes. Lo qual ens plau de posar al vostre coneixement per tal que hi doneu publicitat, al objecte de que las dones de la vostra localitat pugin assabentar-se’n i assistir-hi, a quins efectes, us preguem que ho comuniquem a les directives de les organitzacions polítiques i sindicals, les quals s’encarregaran de fer-ho conèixer a llurs afiliades i simpatitzants”¹⁶².

Fos com fos, Vilaseca (2002, p. 141) deixa constància de la formació rebuda per Ralló en el curs que va realitzar:

“La formació de la Soledat i les seves companyes (unes noies de Roda de Ter que devien tenir uns 25 anys i una altra noia de la seva edat, vigatana) consistia primer en aprendre de curar els malalts, donar-los el menjar, etc., tal com feien les infermeres. Posteriorment ella passà a la sala de massatges i finalment a quiròfan.”

Tot i que Vic és un exemple de l’organització de cursos per a auxiliars d’infermeria que es produí al llarg del conflicte bèl·lic (López et al., 2021), hi va haver dones que entraven a treballar en els hospitals sense cap tipus d’estudi, ni formació previs relacionats amb el tenir cura, fet habitual en els hospitals que les BI creats en zones rurals. Per això, les infermeres titulades es van responsabilitzar de proporcionar-los coneixements sobre cures bàsiques d’infermeria a l’hospital on treballaven (Anton, 2010, pp. 183-184 i 300-301; Anton et al., 2019; Bingham, 1975; De la Guardia, 2017; Gallego et al., 2015; Nelson et al., 2020; Torres i Valls, 2008). Una de les infermeres de les BI que feu referència a aquesta formació abans d’arribar a Vic, fou la nord-americana Ruth Wilson Epstein. En l’emissió de Radio Madrid per a Estats Units, del 10 de gener del 1938, Wilson va parlar, entre d’altres aspectes, de l’aula improvisada que va crear i que va anomenar la "primera escola d’infermeria" de la província (Nelson et al., 2020, p. 67), tractant-se possiblement de Múrcia¹⁶³, on se la va destinar a finals de maig del 1937, quan va arribar a Espanya amb el sisè grup de l’AMB (Levenson, 1996-1997). El pla de

---

¹⁶² Correspondència d’entrada.1938. (AMSHV. UI 1733).

¹⁶³ Les fonts que indiquen que Wilson Epstein va treballar als hospitals de Casa Roja i Universidad són: RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/141 i Guerra (2003, p. 508) i en el cas del segon s’hi afegix el document del RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/62.

formació exposat per Wilson mostrava els canvis que s'anaren fent per adaptar-se a les demandes de les estudiants:

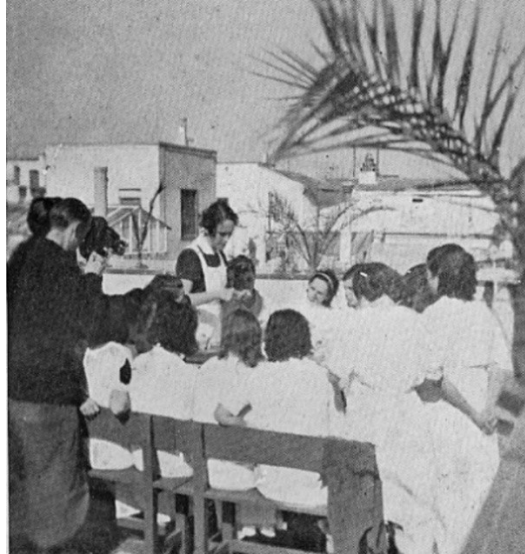
“Al principi l'ensenyament era totalment pràctic, però a mesura que aprenien la tècnica, les noies volien saber el perquè de tot. En aquesta etapa vam avisar els metges a fi que ens ajudessin i junts vam planificar un curs de conferències... dissenyat per ensenyar quelcom d'anatomia, fisiologia, les causes de les malalties i així successivament”.

(Levenson, 1996-1997, p. 9)

Una altra de les infermeres que va exposar la necessitat de formació de personal espanyol cuidador va ser la francesa Fanny Bré, durant la seva estada a l'Hospital Casa Roja (Múrcia), entre el 15 de febrer i el 25 d'octubre del 1937. L'escassetat de personal, “2 metges (un polonès, un austríac), tres infermeres (2 franceses, una italiana); cap parlava l'espanyol” (Bré, 1948, p. 2) i “prop de 20 dones, la majoria refugiades, que eren personal de neteja (bugaderia, cuina i neteja de les sales dels malalts)” (Bré, 1948, p. 3) per atendre 300 ferits i les jornades laborals de 20 hores, van ser els motius, que segons Bré (1948), afavoriren la creació d'una escola per formar aquelles 20 dones, tot i algunes dificultats organitzatives:

“Analfabetisme entre els elements espanyols, desconeixement de la llengua espanyola per part dels elements estrangers. No obstant això, vam aconseguir ensenyar els rudiments [les bases] de la professió d'infermeria, és a dir, saber primer de tot: transportar un ferit, fer el seu llit, rentar-lo, en fi donar les primeres cures respectant els principis d'higiene” (p. 3).

Escola d'infermeres a Múrcia (Minkoff, 1937)¹⁶⁴.
Anne Murray era la infermera que impartia la classe.

Fanny Bré (1948) també es referí a l'escola d'infermeres que hi hagué a Villa Paz (Saelices, Conca), tot i que no va funcionar quan ella hi va treballar (1 de novembre del 1937 al 8 d'abril del 1938):

“Actualment tenim una escola d'infermeres que va funcionar un mes i que ha quedat suspesa durant alguns dies, jo espero que es reobri aviat, en tot cas les camarades espanyoles treballen amb nosaltres i aprenen a ser bones infermeres“ (p. 6).

En un text d'infermeres nord-americanes, escrit en anglès i espanyol i sense data, es feia referència a dues infermeres espanyoles formades en els hospitals de Tarancón, Castillejo i Villa Paz, aquests dos últims situats al municipi de Saelices (Cuenca), així com a un dels objectius de la seva formació:

“Nuestras dos enfermeras españolas Juliana Brico y Petra Díaz han recibido instrucción en nuestros hospitales y han sabido aprovecharla. (...)

“Nos hemos propuesto formar un hospital de primera y una unidad militarmente disciplinada. Tenemos confianza que sabremos cooperar en la actuación de La Brigada y que ayudaremos a conservar su tradición más victorias y menos bajas. ¡Salud!”¹⁶⁵.

¹⁶⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/18b.

¹⁶⁵ ALBA 001. Fredericka Martin. Rosa Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Presentado: Continuación de la pag. 17.

Per poder realitzar aquesta formació, les infermeres demanaven llibres en els seus països d'origen, cosa que quedà palesa en una carta de la nord-americana Ave Buzzichesi al Dr. Eloesser del 13 de juliol del 1938, davant l'inici d'una formació d'infermeres a l'Hospital de Vallcarca (Barcelona):

“Com a última petició, podries, a través de l'ajuda del Medical Bureau enviar-me llibres de tècniques de quiròfan, malalties infeccioses, malalties mèdiques, infermeria pràctica d'Harmer¹⁶⁶, pediatria i un [llibre] sobre ginecologia i obstetrícia, ja que estem començant cursos per a infermeres a Valcarca”.

(Bruzzichessi, 1938)¹⁶⁷

Segons la informació proporcionada per les fitxes de "Personal femenino de la Clínica Militar de Vic, nº 17", una de les ajudants d'infermeria de l'HIV que podria haver rebut formació a l'Hospital anglès de Huete (Conca) fou la jove madrilenya Piedad Fernández Rodríguez, que arribà a Vic amb 18 anys¹⁶⁸. La infermera anglesa, Anne Murray, que treballà un temps a Huete, expressà la manca de formació de les "little girls" que les ajudaven i la seva predisposició i l'aprenentatge que van adquirir en poc temps (McDougall, 1986, p. 69), cosa que corroborà Nan Green, secretària adjunta a Huete, entre juliol i desembre del 1938 (Green, 2021).

Piedad Fernández es va incorporar a les BI el 28 de juliol del 1937 i va adquirir el rang militar de soldat i rebia un sou d'aquest organisme. Va treballar a Huete, des del juliol del 1937 fins a l'abril del 1938¹⁶⁹, cosa que indicaria que va coincidir uns mesos amb Green i no s'ha pogut determinar si, també es va trobar amb Murray. Green manifestà que a Huete "Sólo vi una determinación alegre para hacer lo que se debía hacer y atender lo mejor posible a los pacientes. A veces trabajaban tres días y tres noches sin parar mientras hubiera heridos a los que atender" (Preston, 2001, pp. 124-125), malgrat la brutícia i les diferències polítiques. Així mateix, Green esmentà la motivació política de les noies espanyoles a l'hora d'aprendre i dedicar-se a tenir cura dels ferits:

“Una madre le dijo: ‘Antes de la República no había ni un lápiz en este pueblo y ahora todos los niños van a la escuela. ¡Sí, mi hija vendrá y ayudará! Estos

---

¹⁶⁶ La canadenc Bertha Harmer va desenvolupar la seva activitat com a infermera, professora i gestora universitària als Estats Units i és reconeguda en infermeria per la seva obra *Text-book of the principles and practice of nursing*, publicada el 1922, que, durant anys, va ser un llibre de referència per estudiants i professionals d'infermeria (McNally, 2009).

¹⁶⁷ Hoover Institution. Leo Eloesser. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy. Correspondence. Capsa 13, carpeta 12. Bruzzichesi, Ave 1938-1940. Document: Ambulancia quirúrgica nº 5. Valencia, 13 de juliol del 1938.

¹⁶⁸ CDMH.PS.Militar.C4762/37.

¹⁶⁹ CDMH.PS.Militar.C4762/37.

hombres heridos están luchando para que nuestros hijos puedan aprender. Mucha gente del pueblo aprendió enfermería con una rapidez que procedía de esta poderosa motivación.”

(Preston, 2001, p. 125)

Entre les activitats que va realitzar Piedad Fernández, tant a Huete com a Vic, hi havia l'administració de medicació, concretament injectables, i l'atenció general als malalts. En la fitxa elaborada a Vic hi constava que tenia més coneixements pràctics que no pas teòrics¹⁷⁰.

8. Arribada, incorporació i destins abans d'arribar a Vic

De les 63 infermeres estrangeres que s'han identificat a l'HIV, s'ha pogut determinar el mes i l'any d'ingrés a SSI de 56 d'elles (88,9%). En els documents on només hi constava el mes i l'any d'arribada a Espanya, durant el conflicte bèl·lic, aquesta informació s'ha considerat com el moment d'ingrés al SSI d'aquestes infermeres. Entre aquestes 56 infermeres no s'hi ha pogut incloure la txeca Stefania Wenzelová ja que hi ha diferències significatives entre les fonts consultades, totes situen la seva arribada el 1937, una indica que fou l'abril¹⁷¹, l'altra el juny¹⁷² i l'última assenyala que fou l'octubre¹⁷³. A l'annex 10 s'exposa el mes i any d'ingrés al SSI d'aquestes infermeres, així com l'organisme i el mitjà de transport utilitzar per arribar a Espanya.

La gràfica 9 mostra el número d'infermeres que van arribar o van ingressar al SSI de les BI entre el setembre del 1936 i el juny del 1938, mes en què va arribar la romanesa establerta a l'Argentina, Sofia Fijtman. El major nombre d'infermeres va arribar entre el febrer i el juliol del 1937, a excepció del març, que només s'ha identificat l'arribada de la francesa Marcelle Valency-Ginsburg. De les 21 (95,4%) infermeres nord-americanes, de les quals es coneix el mes i any d'arribada a Espanya, 15 (71,4%) ho van fer els mesos d'abril, maig i juliol del 1937.

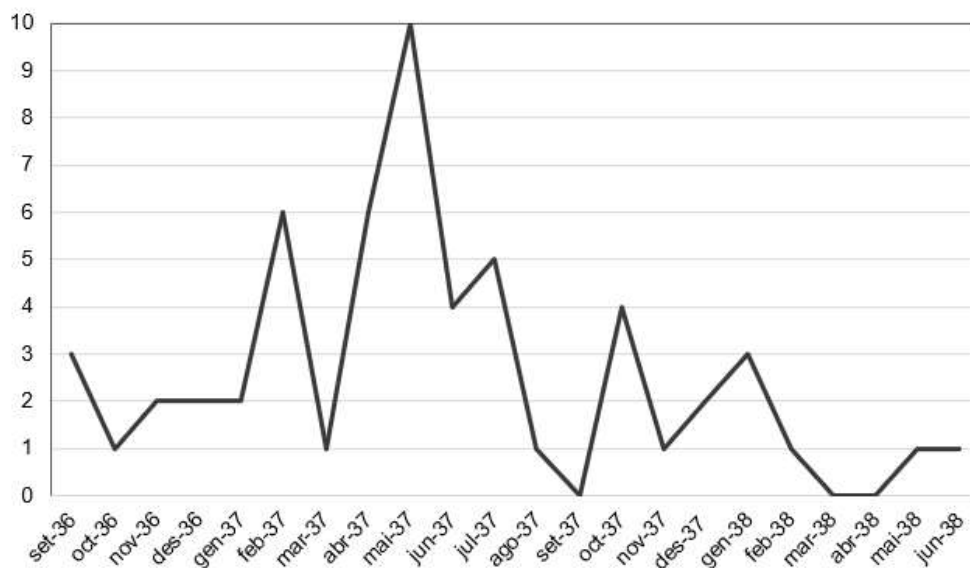
¹⁷⁰ CDMH.PS.Militar.C4762/37.

¹⁷¹ Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 250).

¹⁷² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/150.

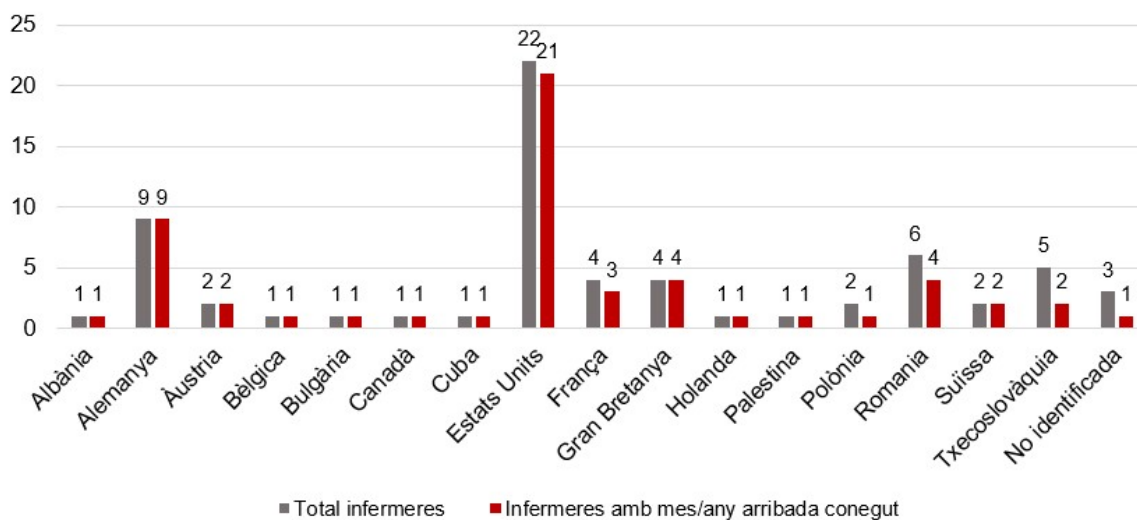
¹⁷³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/120.

Gràfica 9. Mes i any d'ingrés a les BI de les infermeres destinades a l'HIV

A la gràfica 10 s'exposa les infermeres de les quals es coneix la data d'ingrés a les BI per països de procedència i se les relaciona amb el total d'infermeres d'aquests països que van treballar a l'HIV.

Gràfica 10. Infermeres amb coneixement de la data d'ingrés a les BI, segons el país de procedència

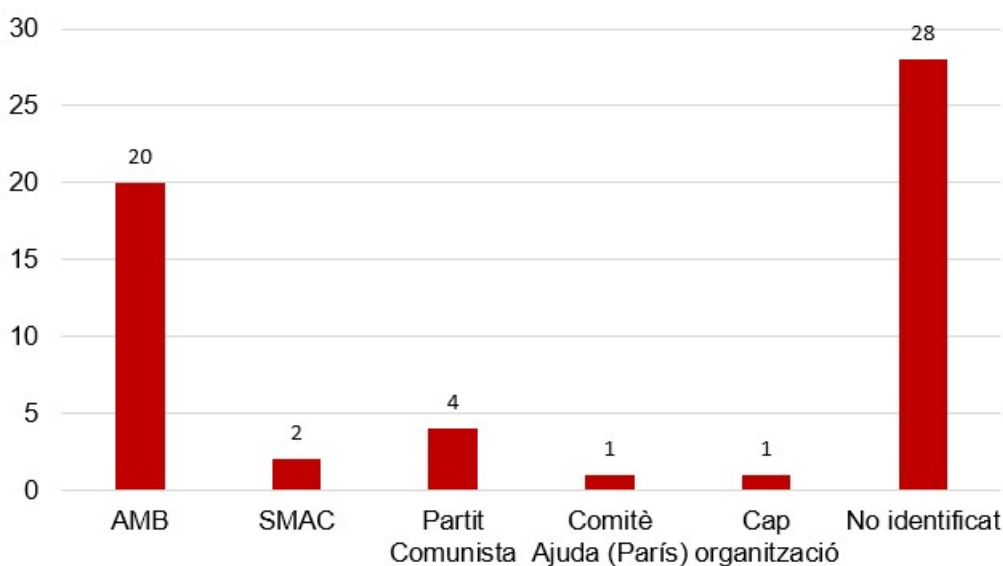
De les 56 infermeres estrangeres de les quals s'ha pogut determinar el mes i any d'ingrés al SSI, s'ha determinat la forma en què van fer-ho 28 (50%). Les infermeres nord-americanes juntament amb la canadencs Florence Pike i les angleses van arribar a Espanya a través d'organitzacions mèdiques, les nord-americanes i la canadencs ho

van fer a través de l'AMB i les britàniques a través del SMAC, essent totes elles infermeres titulades, a excepció de la nord-americana Dorothy Fontaine, que era tècnica de laboratori. En el cas de les nord-americanes el mitjà de transport utilitzat va ser el vaixell.

Les sis dones restants, l'ajudant d'infermeria palestina Ruth Meitez, la infermera polonesa Rachel Schwartzman, l'estudiant de medicina romanesa Hermina Marcusohn i la tècnica de radiologia suïssa Liselotte Mattheÿ van arribar mitjançant el PC, la tècnica de laboratori austríaca Gudula Steinmetz ho va fer via Comitè d'Ajuda a la República a París i l'holandesa Dini Heroma va venir pel seu compte i risc. Entre els mitjans de transport utilitzats per les infermeres d'aquest grup hi va haver el tren i el vaixell i la francesa d'origen rus Vera Wilensky va venir en avió.

La gràfica 11 mostra la forma a través de la qual les infermeres estrangeres destinades a l'HIV van arribar a Espanya.

Gràfica 11. Organismes d'arribada a Espanya d'infermeres estrangeres de l'HIV

Tant les infermeres espanyoles com les estrangeres van haver de passar per la Base de les BI a Albacete per integrar-se al SSI i poder assignar-les-hi un destí. Les fonts primàries consultades fan difícil seguir el trajecte d'aquestes infermeres ja que la informació sol estar fragmentada i sovint és poc específica. Per això s'ha optat per exposar el recorregut d'aquelles que va quedar enregistrat el lloc on van treballar i el moment/període en què ho van fer.

8.1 Infermeres destinades als fronts (1936 – 1938)

Hospital mòbil nord-americà per al front (Un hospital mòbil para el frente ha sido enviado por el pueblo americano al pueblo español, 1938)¹⁷⁴.

L'activitat sanitària de les infermeres al front se centrava, sobretot, en la pràctica quirúrgica realitzada en les *auto-chirs* o en els trens-hospitals que permetien donar una atenció immediata als ferits. S'han identificat 22 infermeres que van treballar a Vic i que se les va destinar al front, de les quals 18 (81,8%) eren titulades: 13 nord-americanes (72,2%), 3 angleses (16,6%), 1 canadenca (5,6%) i 1 francesa (5,6%). A la taula 23 s'indica la identitat d'aquestes infermeres distribuïdes segons el país de procedència.

---

¹⁷⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/33.

Taula 23. Infermeres titulades al front abans i/o després d'estar a l'HIV

País de procedència	Infermeres
Estats Units	Evelyn Andell
	Hilda Bell
	Ave Bruzzichesi
	Selma Chadwich
	Ruth Davidow
	Edith Dyer
	Fanny Golub
	Ray Harris
	Hannah Hershkowitz
	Sally Kahn
	Grace Margulis
	Edma Romer
	Rose Weiner
Anglaterra	Anne Murray
	Dorothy Rutter
	Marry Slater
Canadà	Florence Pike
França	Wera Wilensky

Entre les quatre sanitàries restants, hi havia l'anestesista nord-americana Cleo Duncan, la tècnica de laboratori de la mateixa nacionalitat Dorothy Fontaine, l'ajudant d'infermeria cubana Luisa Carreras i la palestina Ruth Meitez de la qual no s'ha pogut identificar si era una infermera titulada o no, ja que mentre en dues biografies que se li van fer com a militant del PC hi constava que era infermera¹⁷⁵ i que havia cursats estudis en una "escuela de enfermera por niños [sic]"¹⁷⁶, en d'altres documents s'indicava que era infermera no qualificada¹⁷⁷.

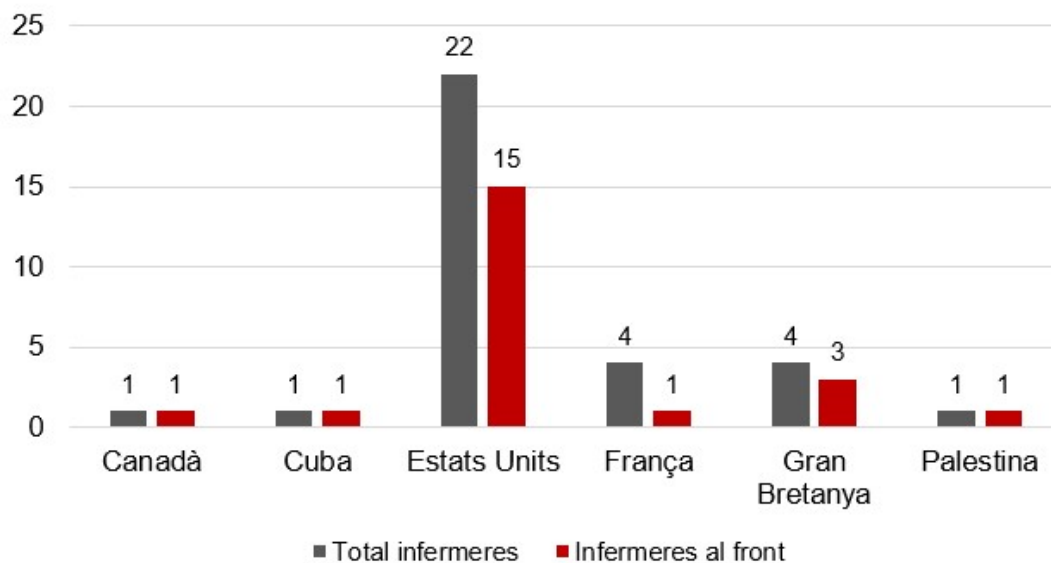
La gràfica 12 mostra la relació de totes les infermeres que s'han localitzat en algun front respecte al total d'infermeres segons el país de procedència.

¹⁷⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 626/96 i 98.

¹⁷⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 626/98.

¹⁷⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/52; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer, 626/105.

Gràfica 12. Infermeres de l'HIV al front, segons el país de procedència.

A l'annex 11 s'especifica el front o fronts on van ser destinades aquestes 22 infermeres. A la taula 24 es mostra el front on van estar onze d'aquestes infermeres, així com el cos, la divisió i/o brigada que van acompanyar i l'equip mèdic del qual van formar part, durant el 1937 i 1938.

Taula 24. Infermeres identificades al front en un cos/divisió/brigada i/o en un equip mèdic (any 1937)

Infermera	Cos/Divisió/Brigada	Equip mèdic
<i>Batalla del Jarama (Madrid), del 6 al 27 febrer del 1937</i>		
Harris ¹⁷⁸	-	Dr. Barsky ¹⁷⁹
<i>Front de Còrdova¹⁸⁰</i>		
Fontaine ¹⁸¹	86 Brigada ¹⁸²	
Harris ¹⁸³	86 Brigada ¹⁸⁴	Dr. Barsky ¹⁸⁵
Kahn ¹⁸⁶	-	Dr. Barsky ¹⁸⁷
<i>Ofensiva de Terol, del 15 de desembre del 1937 al 7 de gener del 1938</i>		
Chadwich	15 Cos de l'exèrcit ¹⁸⁸	
Dyer	35 Divisió internacional ¹⁸⁹	
Romer	35 Divisió internacional	Equip nº 6, amb Dr. Busch i Dr. Barsky ¹⁹⁰
<i>Ofensiva d'Aragó, març i abril del 1938</i>		
Margulis	15 Cos de l'exèrcit ¹⁹¹	
Rutter	35 Divisió internacional ¹⁹²	
Slater	27 Divisió internacional ¹⁹³	
Meitez	45 Divisió internacional ¹⁹⁴	
<i>Front de Ebre, del 25 de juliol al 16 de novembre del 1938</i>		
Romer	XV Cos de l'exèrcit ¹⁹⁵	

¹⁷⁸ AGMAV,C.1092,10/11; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 906/77b; Guerra (2003, p. 522). En el document RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 906/75 s'exposa que Ray Harris va estar a "Colemenar", possiblement es tractava de Colmenar de Oreja on hi havia un hospital que va atendre els ferits de la Batalla del Jarama (Ávila, 2009, p. 10; Pastor i González de la Aleja, 2017, p. 131).

¹⁷⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/48; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 906/76; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/19.

¹⁸⁰ A The Southern Front, escrit a Villa Paz el gener del 1938, el Dr. Friedmann exposa la intervenció de l'equip del Dr. Barsky al Front de Còrdova, d'abril a novembre del 1937 (ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15.

¹⁸¹ Annex 15: Base dades ALBA; Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 284).

¹⁸² Patai, 1988, p. 12. A la web SIDBRINT s'indica que va estar a la XV Brigada (veure annex 16 per accedir-hi a la informació).

¹⁸³ AGMAV,C.1092,10/11; Guerra (2003, p. 522).

¹⁸⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/48.

¹⁸⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/19.

¹⁸⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 610/5.

¹⁸⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/19.

¹⁸⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 872/12.

¹⁸⁹ El RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 884/97 i el CDMH.PS.Militar.C4762/1 situen a Edyth Dyer a Valverde, tractant-se possiblement de La Puebla de Valverde, poble situat a la vora de la Serra de Javalambre a uns 23 km. de Terol. El RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 884/97 i AGMAV,C.1092,8/11 (16.08.38) expliquen que va estar a Terol els mesos de febrer i març del 1938.

¹⁹⁰ La informació sobre Edna Romer consta en el RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 975/70. La constància de què un equip del Dr. Barsky va participar en el front d'Osca l'aporta Anne Taft en una carta a Fredericka Martin del 12 de novembre del 1970, localitzada a ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30.

¹⁹¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/53. Aquest document situa Grace Margulis a Aragó del març al juny del 1938.

¹⁹² Broggi (2001, p. 245) i Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 105).

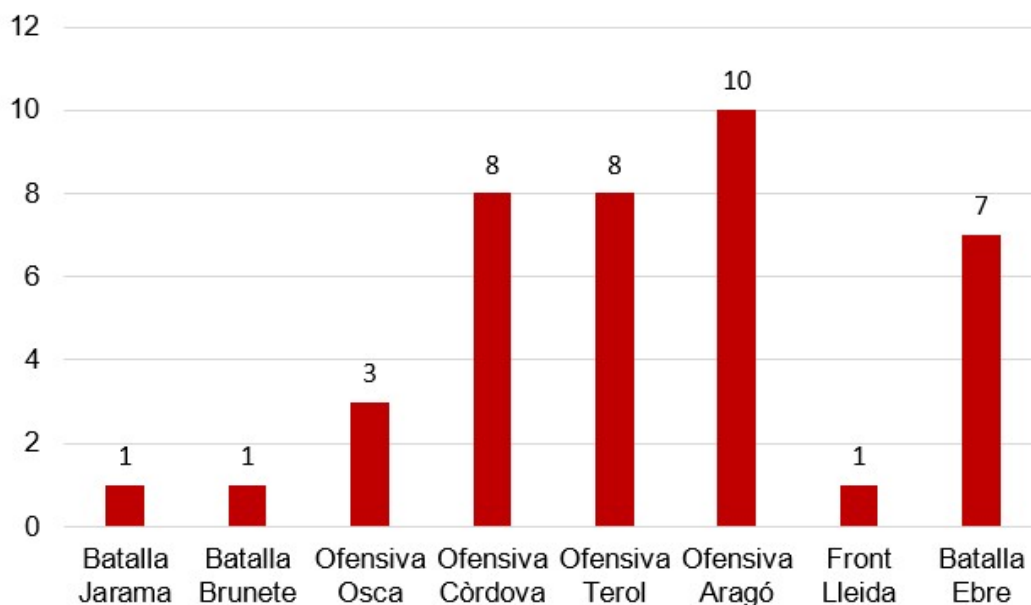
¹⁹³ AGMAV,C.1092,8/141 (28 octubre 1938) ; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/57; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 201/36; Guerra (2003, p. 335); Buyers (s. d.).

¹⁹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 626/100.

¹⁹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 975/70.

La disposició gràfica del front o fronts on van treballar aquestes 22 infermeres durant la GC es pot observar a la gràfica 13.

Gràfica 13. Infermeres de l'HIV localitzades en fronts de guerra

Nota: La identitat de les infermeres que van actuar en aquests fronts s'especifica a l'annex 11

La infermera nord-americana Ave Bruzzichesi va explicar la seva experiència al front de Terol, el desembre del 1937 i gener del 1938. En la seva narració posà de manifest les condicions deplorables d'un dels hospitals establerts en aquest front i en una carta del 8 de gener del 1938, enviada al Dr. Eloesser des de Barcelona, remarcà l'absència de millores entre la primera i l'última vegada que hi van estar:

“Vam operar amb el llum de les espelmes i amb una petita làmpada de flash que se subjectava al cap i que solia fer servir en el vell Flirt¹⁹⁶. Imagina't fent laparotomies amb això! Sense estufes. Feia molt fred, 16-18 graus sota zero i tenia tant fred quan em vaig estirar al terra sobre un matalàs de molles, embolicada en el meu sac de dormir, un regal de Déu, que no vaig poder dormir”.

Nelson i Hendricks (1996, p. 364)

¹⁹⁶ Possiblement Harris feia referència a la làmpada que utilitzaven quan treballaven en els trens-hospital.

A l'hora d'atendre els ferits la situació encara adquirí un aire més dramàtic per a la seva duresa:

“Diversos homes van arribar amb les extremitats congelades. Els ferits jeien tots a la gran sala de classificació sobre matalassos farcits de cotó, a prop de l'estufa. No vaig gosar moure'ls cap a les sales gelades fins que van estar ben calents”.

Nelson i Hendricks (1996, p. 364)

“(…) embolicats en una dotzena de samarretes i roba, mirant de mantenir-los calents; (…)

Nelson i Hendricks (1996, p. 366)

A més, el treball de les infermeres no només es centrava en la cura als ferits, sinó que també col·laboraven amb els metges en la realització d'autòpsies al cementiri (Nelson i Hendricks, 1996).

Bruzzichesi deixà constància de la manca de material i mostra la desesperació de les infermeres davant l'escassetat de llits de campanya, de matalassos, de mantes i per la impossibilitat de poder esterilitzar l'instrumental. La situació va acabar amb actuacions com l'exposada per aquesta infermera en el despatx on estaven reunits l'administrador de l'hospital i els seus ajudants:

“(…) vaig desconnectar l'estufa al voltant de la qual estaven asseguts i jo mateixa la vaig portar al quiròfan. Això va ser el súmmum!, robant una estufa calenta!. Així que durant els propers dies em vaig continuar barallant fins que el vell equip ja estava apunt de tallar-me el coll, però llavors ja teníem l'hospital força net”.

Nelson i Hendricks (1996, p. 364)

Ave Bruzzichesi narrà que les dificultats per obtenir material comportava que les provisions es fessin a través dels regidors de l'ajuntament o eren les pròpies infermeres les que miraven d'aconseguir-lo. Ella va formar part d'una expedició a la ciutat de Terol després d'un bombardeig i l'exploració d'un magatzem abandonat i d'una ferreteria li proporcionà utensilis de cuina i roba per als llits, a més de tisores, ganivets, estufes, etc. (Nelson i Hendricks, 1996).

La vida que va descriure Bruzzichesi al front de Terol permet entendre el caràcter extraordinari que per ella van adquirir activitats tan quotidianes com rentar-se:

“Em vaig encoratjar i vaig escalfar un cubell d'aigua en una petita estufa, vaig tancar la porta del quiròfan, vaig agafar una capsa de cartró, la vaig posar al terra i vaig prendre un bon bany. Tan bo com podia ser en aquelles circumstàncies”.

Nelson i Hendricks (1996, p. 366)

L'estada al front de Bruzzichesi la va portar a plantejar-se les següents preguntes en una carta del 8 de gener del 1938:

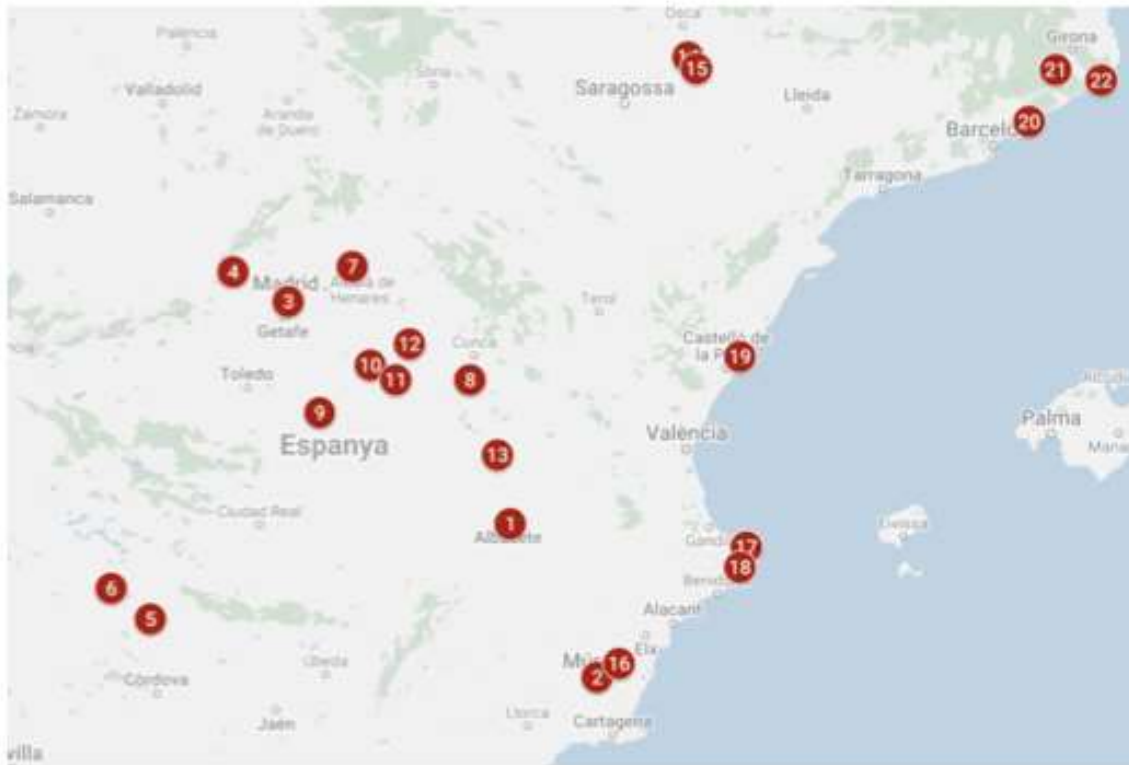
“Hi ha llocs on es pot engegar una aixeta i que surti aigua, sense haver-la de treure d'un pou amb una galleda? I fins i tot llocs, on l'aigua calenta surti d'un aixeta? I gallines que hagin post un ou? O on hi hagi altres coses a més d'una llauna de llet condensada, una cosa molt preuada, per beure? I carrers pavimentats? Fins i tot paviment d'asfalt? I llums? I habitacions sense gent que faci soroll durant tot el dia i tres quartes parts de la nit? Hi ha coses semblants? On?”.

Nelson i Hendricks (1996, p. 366)

8.2 Infermeres destinades als hospitals de rereguarda (1937-1938)

De les 95 infermeres estudiades, se n'han localitzat 66 (69,5%) en hospitals de rereguarda (veure annex 12) i d'aquestes n'hi ha 38 (57,6%) que s'ha pogut establir el moment o període en el que hi van estar. La mobilitat de les infermeres titulades entre els fronts i els hospitals va ser una constant al llarg de la guerra i de ben segur que això va influir a l'hora de determinar els destins i el temps que hi van estar. A la figura 4 es pot observar la ubicació geogràfica dels hospitals on van treballar les 66 infermeres i a la gràfica 14 s'ha especificat el número d'infermeres localitzades en cada ciutat, a excepció de Saelices (Conca), on s'ha especificat les que van estar als hospitals de Villa Paz i Castillejo.

Figura 4. Hospitals on van estar algunes de les infermeres destinades a l'HIV (1936-1938)

Múrcia:

- 1** Hospital nº1 a Albacete
- 2** Hospitals de Casa Roja, Pasionaria, Radio i Universidad a Múrcia

Castella la Nova:

- 3** Hospitals de Madrid
- 4** Hospital El Escorial a Sant Lorenzo de El Escorial (Madrid)
- 7** Hospital Komensky (Guadalajara)
- 8** Hospital de Valdeganga (Conca)
- 9** Hospital de El Romeral (Toledo)
- 10** Hospital de Tarancón (Conca)
- 11** Hospitals de Villa Paz i Castillejo a Saelices (Conca)
- 12** Hospital de Huete (Conca)
- 13** Hospital de Villanueva de la Jara (Conca)

Andalucía:

- 5** Hospital de Pozoblanco (Còrdova)
- 6** Hospital de Belalcázar (Còrdova)

Aragó:

- 14** Hospital de Granyén (Osca)
- 15** Hospital de Polinyino (Osca)

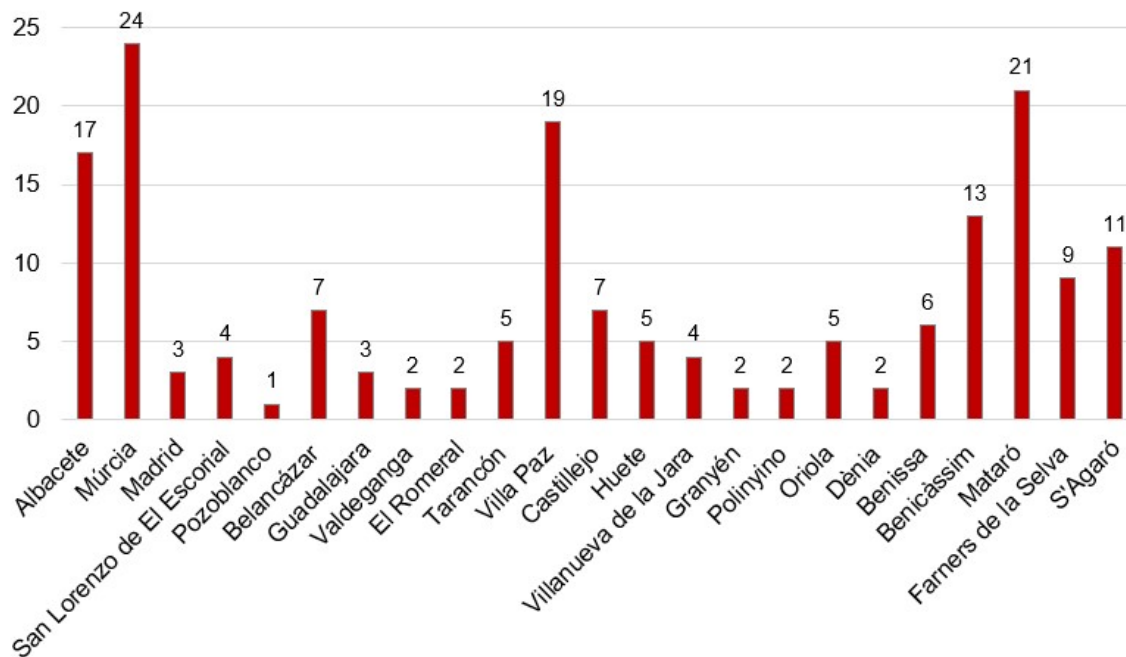
València:

- 16** Centre de repòs i convalescència de Oriola (Alacant)
- 17** Centre de repòs i convalescència de Dènia (Alacant)
- 18** Centre de repòs i convalescència de Benissa (Alacant)
- 19** Centre de Benicàssim (Castelló)

Catalunya:

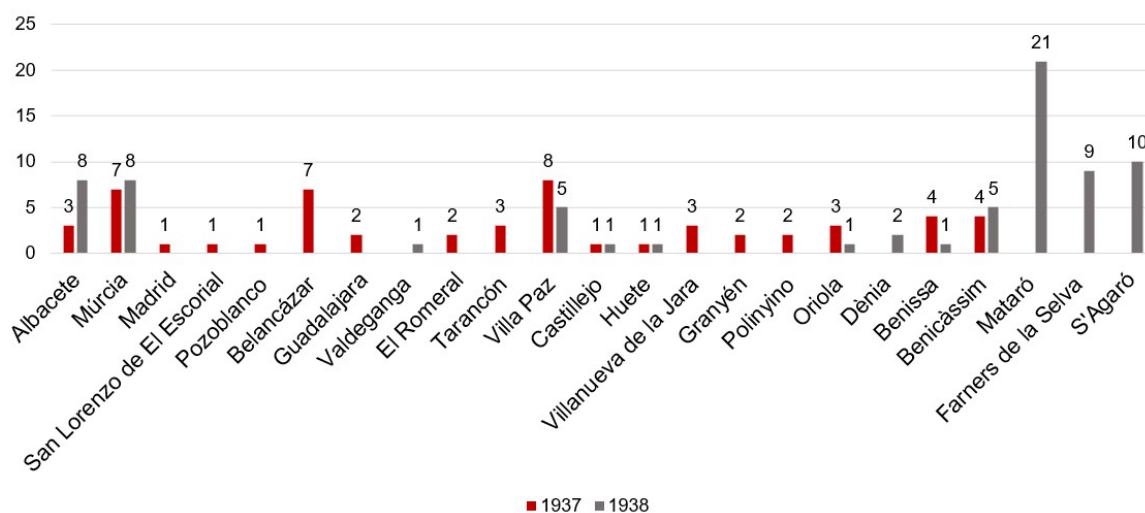
- 20** Hospital de Mataró (Barcelona)
- 21** Hospital de Farners de la Selva (Girona)
- 22** Hospital de S'Agaró (Girona)

Gràfica 14. Infermeres destinades a l'HIV i localitzades en hospitals de rereguarda de les BI (1936-1938)

A la gràfica 15 s'ha identificat el nombre d'infermeres que el 1937 i el 1938 van treballar en ciutats o pobles on les BI van instal·lar hospitals de rereguarda.

Gràfica 15. Infermeres localitzades en ciutats o pobles amb hospitals de les BI, durant els anys 1937 i 1938

Per continuar aprofundint amb la trajectòria d'aquestes 66 infermeres (69,5%), se situarà el focus en les 38 (57,6%) que van treballar en hospitals de rereguarda de les BI, en una data o període contret entre el 1936 i el 1938. A la taula 25 hi consten les infermeres que van treballar a Madrid, Albacete, Múrcia, Dènia i/o Benicàssim, a la taula 26 les que ho van fer en hospitals patrocinats per Estats Units, a la taula 27 les que van exercir en hospitals patrocinats per Gran Bretanya, Holanda i/o Txecoslovàquia i en centres de repòs i a la taula 28 hi consten les infermeres que van estar en altres hospitals de Catalunya a més de l'HIV.

Taula 25. Infermeres de l'HIV que van estar a Madrid, Albacete, Múrcia, Dènia i/o Benicàssim, en dates conegudes

Província	Ubicació	Hospital	Infermera	Data
Madrid	Ciutat	nº 20 ¹⁹⁷	Carreras	07/36 al 11/36 ¹⁹⁸
	El Escorial		Hurkova	05 i 06/37 ¹⁹⁹
Albacete	Albacete	Base número 1	Matteý	06/37 al 04/38 ²⁰⁰
			Schwarzman	10/37 al 04/38 ²⁰¹
			Srulovici	12/37 al 04/38 ²⁰²
			Rahmel	01 al 04/38 ²⁰³
Múrcia	Múrcia	Comandante Dubois-Domanski (Casa Roja)	Bré	02 al 10/37 ²⁰⁴
			Carreras	12/37 al 4/38 ²⁰⁵
		Pasionaria	Diener ²⁰⁶	12/36 al 04/38 ²⁰⁷
			Egea	01/37 al 04/38 ²⁰⁸
	Federica Montseny (Universidad)	Sarolea	01 al 03/38 ²⁰⁹	
Alacant	Dènia	Centro de repòs	Vradloska	04/38 ²¹⁰
			Wachsmann	04 al 10/38 ²¹¹
Castelló	Benicàssim		Maria Glasser	12/37 al 04/38 ²¹²
			Erika Glaser	
			Hurkova	08/37 al 04/38 ²¹³
			Münzerová	04/38 ²¹⁴
			Pike	05/37 al 02/38 ²¹⁵

¹⁹⁷ L'Hospital número 20 situat a la Cuesta del Zarzal tenia un grup electrogen que es podia utilitzar en cas de necessitat (Estellés, 1986, p. 48).

¹⁹⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 588/47.

¹⁹⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/164.

²⁰⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/52.

²⁰¹ AGMAV.C.1092,10/15 i 16; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/58; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 201/36.

²⁰² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/57; AGMAV.C.1092,8/144.

²⁰³ RASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/55.

²⁰⁴ Bré (1948, pp. 2 i 5).

²⁰⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 588/47.

²⁰⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/64; Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 210); Huber i Hug (2010, p. 191); Annex 16: Web SIDBRINT.

²⁰⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/43 i 44.

²⁰⁸ AGMAV.C.1092,10/7 i 8.

²⁰⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/38; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1395/42b.

²¹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/61.

²¹¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/38; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1008/4.

²¹² La informació sobre Maria i Erika Glaser es pot trobar a Llopis (2020, p. 126).

²¹³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/164.

²¹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/52.

²¹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/53; CDMH.PS.Militar.C4762 (02.02.1938) sembla que també fa referència a Florence Pike, tot i que el nom que hi ha escrit és "Florence Dike".

Taula 26. Infermeres de l'HIV que van estar en hospitals sota patrocini nord-americà, en dates conegudes

Província	Ubicació	Hospital	Infermera	Data
Còrdova	Belalcázar		Davidow	06 al 11/37 ²¹⁶
			Fontaine	05 al 11/37 ²¹⁷
			Weiner	11/37 ²¹⁸
Toledo	El Romeral		Sally Kahn	02 al 03/37 ²¹⁹
			Ray Harris	
Conca	Tarancón ²²⁰		Weiner	08/37 ²²¹
			Wachsman	07 al 11/37 ²²²
			Fontaine	11 i 12/37 ²²³
	Saelices	Villa Paz	Wachsman	01 al 07/37 ²²⁴
			Dyer	07/37 ²²⁵
			Harris	10 i 12/37 ²²⁶
			Bré	11/37 al 04/38 ²²⁷
			Davidow	12/37 ²²⁸
			Golub	01/38 ²²⁹
			Margulis	03/38 ²³⁰
			Kahn	05 o 06/37 ²³¹
			Weiner	04 ²³² i 12/37 al 04/38 ²³³
			Fontaine	05/37 i 11/37 al 04/38 ²³⁴
			Castillejo	Davidow
Weiner	A partir d'abril 1937 ²³⁶			

²¹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/44.

²¹⁷ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Chronology of Dorothy Fontaine (Mardfin).

²¹⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. American Nursing Staff, Belcazar, Nov. 2, 1937.

²¹⁹ F. Martin (1989, p. 46).

²²⁰ Tres hospitals a Tarancón (comunicació personal Màximo Molina, 25 abril 2019).

²²¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Tarancon/ Weiner, Rose.

²²² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/38; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1008/4.

²²³ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Carta de Fredericka Martin a Rose Weiner, del 26 de setembre del 1969.

²²⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/38; RGASPI. Fons 454, inventari 6, fitxer 1008/4.

²²⁵ Annex 15: Base dades ALBA.

²²⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 906/75, 77 i 77b.

²²⁷ Bré, 1948, pp. 5 i 10.

²²⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/44; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 878/81-81b.

²²⁹ CDMH.PS.Militar.C4764 (13.01.38).

²³⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/53.

²³¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Sally Kahn. Capsa 9, carpeta 26. Kahn, Sally/ Lifland, Jack, her Husband/ Villa Paz.

²³² ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Weiner, Rose. Villa Paz, Castillejo, Belcazar.

²³³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1556/7b.

²³⁴ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Carta de Fredericka Martin a Rose Weiner, del 26 de setembre del 1969.

²³⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/44.

²³⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Nursing service at Castillejo.

Taula 27. Infermeres de l'HIV que van estar en hospitals sota patrocini anglès, holandès, txec i centres de repòs, en dates conegudes

Província	Ubicació	Hospital	Infermera	Data	
Hospitals sota patrocini anglès					
Osca	Granyén		Murray	09/36 a 01/37 ²³⁷	
			Slater	10/36 a 01/37 ²³⁸	
	Polinyino		Murray	03/37 ²³⁹	
			Slater	03/37 ²⁴⁰	
Conca	Huete		Murray	09/37 ²⁴¹	
			Kahn	05/38 ²⁴²	
	Valdeganga		Rader	04/38 ²⁴³	
Hospital sota patrocini holandès					
Conca	Villanueva de la Jara		Maria Glaser	03 al 10/37 ²⁴⁴	
			Dörfel	08 al 12/37 ²⁴⁵	
			Kahn	11/37 ²⁴⁶	
Hospital sota patrocini txec					
Guadalajara	Ciutat	Komensky	Hurkova	07/37 ²⁴⁷	
			Münzerová	08/37 ²⁴⁸	
Centres de repòs i convalsència					
Alacant	Oriola		Maria Glaser	12/36 al 03/37 ²⁴⁹	
			Schauer	02/37 al 04/38 ²⁵⁰	
			Marcusohn	12/37 al 04/37 ²⁵¹	
	Benissa			Meitez	10/37 al 04/38 ²⁵²
				Maria Glaser	11 i 12/37 ²⁵³
				Erika Glaser	11 i 12/37 ²⁵⁴
				Kahn	11/37 ²⁵⁵

²³⁷ Buyers (s. d.).

²³⁸ Buyers (s. d.).

²³⁹ Jackson (2002, p. 112).

²⁴⁰ Jackson (2002, p. 112).

²⁴¹ Buyers (s. d.).

²⁴² AGMAV, C.1092,8/42; Guerra (2003, p.523).

²⁴³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 967/21; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/147.

²⁴⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/47.

²⁴⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 670/23.

²⁴⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 935/25.

²⁴⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/164.

²⁴⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/52.

²⁴⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/47.

²⁵⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/58; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 839/25.

²⁵¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/53; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 838/35; Guerra (2003, p. 395).

²⁵² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/52.

²⁵³ Llopis (2020, p. 126).

²⁵⁴ Llopis (2020, p. 126).

²⁵⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 935/25; Llopis (2020, p. 1).

Taula 28. Infermeres de l'HIV que van estar en altres hospitals de les BI a Catalunya, en dates conegudes

Província	Ubicació	Hospital	Infermera	Data
Barcelona	Mataró		Hurkova	04/38 ²⁵⁶
			Slater	04 i 05/38 ²⁵⁷
			Münzerová	04 al 08/38 ²⁵⁸
			Dörfel	08/38 ²⁵⁹
			Margulis	08 i 10/38 ²⁶⁰
			Dyer	08/38
			Wilson Epstein	08/38
			Shkupi	08/38
			Andell	08/38
			Golden	08/38
			Rutter	08/38
			Wagnon	08/38 ²⁶¹
			Weiner	10/38 ²⁶²
Girona	Farners de la Selva ²⁶³		Robertson	05/38 ²⁶⁴
			Pike	08 al 10/38 i 01/39 ²⁶⁵
			Weiner	08/38 ²⁶⁶
	S'Agaró		Saroleá	10, ²⁶⁷ 11 ²⁶⁸ i 12 ²⁶⁹ /38
			Marcusohn	01/39 ²⁷⁰

Entre el personal d'infermeria que s'ha localitzat en hospitals de les BI en una data, uns dies o un període determinat hi ha 26 infermeres titulades, 8 ajudants d'infermeria, 2 tècniques de laboratori i 2 estudiants d'infermeria. A la taula 29 s'identifica el nom d'aquest personal en funció del país de procedència.

²⁵⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/164.

²⁵⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 201/30.

²⁵⁸ AGMAV, C.1092, 10/13 i 14.

²⁵⁹ González Moreno-Navarro (2009, p. 73).

²⁶⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/53; González Moreno-Navarro (2009, p. 73).

²⁶¹ La Informació de Dyer, Wilson, Shkupi, Andell, Goldin, Rutter i Wagnon consta en l'AGMAV, C.1092, 8/10, 11, 14 i 16, del 16 d'agost del 1938.

²⁶² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/60.

²⁶³ La SRE va canviar el nom de Santa Coloma de Farners pel de Farners de la Selva.

²⁶⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/55.

²⁶⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 670/72; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/53; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 564/5b i 7; Guerra (2003, p. 508).

²⁶⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 670/71.

²⁶⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/1 és la pàgina d'inici del document característiques d'individus del Servei Sanitari que han estat repatriats, on hi consta la data, i la referència de Saloreá està a RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/59.

²⁶⁸ CDMH.PS.Militar.C1688 (28.11.1938).

²⁶⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/111. La data de l'Informe d'instructor del PCE, Antonio Silva figura a RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/112.

²⁷⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 838/36.

Taula 29. Personal d'infermeria localitzat en hospitals de les BI, en dates concretes

País de procedència	Funcions	Noms
Albània	Infermera titulada	Justine Shkupi
Alemanya	Infermeres titulades	Maria Galser i Emmy Dörfel
	Ajudants infermeria	Hedwing Rahmel i Erika Glaser
Bèlgica	Infermera titulada	Petronille Saloreá
Búlgara	Infermera titulada	Traiana Vradloska
Canadà	Infermera titulada	Florence Pike
Cuba	Ajudant infermeria	Luisa Carreras
Estats Units	Infermeres titulades	Evelyn Andell ,Ruth Davidow, Edith Dyer, Irene Golden, Fanny Golub, Ray Harris, Sally Kahn, Grace Margulis, Mary Rader, Rose Wachsman, Alice Wagnon, Rose Weiner i Ruth Wilson Epstein
	Tècnica laboratori	Dorothy Fontaine
França	Infermera titulada	Fanny Bré
	Ajudant infermeria	Agustina Egea
Gran Bretanya	Infermeres titulades	Anne Murray, Dorothy Rutter, Mary Slater i Janet Robertson
Palestina	Ajudant infermeria	Ruth Meitez
Polònia	Infermera titulada	Rachel Schwarzman
Rumania	Ajudant infermeria	Anna Srulovici
	Estudiants medicina	Hermina Marcusohn i Sara Schauer
Suïssa	Ajudant infermeria	Edith Diener
	Tècnica laboratori	Liselotte Mattey
Txecoslovàquia	Infermera titulada	Rosálie Munzerová
	Ajudant infermeria	Dobre Hurkave

La informació sobre les infermeres que van estar a Albacete no especifica la secció o seccions a les quals se les va destinar. En el cas de Múrcia, de les 24 infermeres que s'hi van localitzar, només s'ha pogut determinar l'hospital i el període d'estada de les infermeres titulades Fanny Bré i Petronille Saloreá i de les ajudants d'infermeria Luisa Carreras, Edith Diener i Agustina Egea.

La majoria d'infermeres nord-americanes van estar en hospitals patrocinats pels Estats Units, només Sally Kahn exercí a l'hospital holandès de Villanueva de la Jara i a l'anglès d'Huete, i Mary Rader passà per l'hospital anglès de Valdeganga, tots ells a la província de Conca. Per altra banda, la francesa Fanny Bré va ser l'única infermera del grup d'aquestes 38 infermeres que s'ha localitzat en un hospital de patrocini nord-americà abans de la seva arribada a Vic, concretament a Villa Paz, on hi va estar des de l'1 de novembre del 1937 fins el 8 d'abril del 1938 (Bré, 1948, pp. 5 i 10). Durant aquesta estada, la seva activitat assistencial va anar lligada a l'activisme per millorar els dèficits estructurals, de funcionament i organitzatius. Així explicava les conseqüències de la

desorganització entre les infermeres i la proposta que va fer als responsables per canviar la situació en el relat titulat *Service Sanitaire. Murcie-Villa Paz-Vich (1948)*:

“(…) La cura la realitzava en gran part el camarada Herman, que no era infermer professional y no tenia noció sobre l’asèpsia de ferides, fet que va tenir com a conseqüència vàries infeccions.

“Cada dia i a vegades diversos cops al dia es canviava el servei de les infermeres, cosa que suposava grans perjudicis per als ferits. A la meua proposta feta al Comandant Buche²⁷¹ a fi que es donés a cada infermera qualificada un nombre determinat de ferits, ell em va respondre que era necessari que cada infermera qualificada conegués tots els malalts que hi havia i que eren 125, aquest mètode nefast va continuar fins el mes de gener del 1938, data en la qual el Comandant Telge va donar l’ordre de distribuir el treball”.

(Bré, 1948, p. 5)

Entre el personal sanitari que va fer estades llargues a una institució hospitalària de les BI hi ha la suïssa Hedwig Diener, destinada 16 mesos a l’Hospital Pasionaria de Múrcia, seguida de la romanesa Sara Schauer que en va treballar 15 a l’Hospital d’Oriola i la cubana Luisa Carreras que en va estar 13 a l’Hospital de Pozoblanco. Entre les infermeres nord-americanes cal destacar l’estada de 7 mesos de Rose Wachsman a l’hospital de Villa Paz (Saelices, Conca).

Diferents infermeres que van treballar a l’HIV van coincidir prèviament en hospitals de les BI, com en el Pasionaria (Múrcia), en el de Benissa (Alacant) i en el de Benicàssim (Castelló). Tot i aquesta coincidència, llevat de Maria i Erika Glaser²⁷² que eren mare i filla, ha estat difícil constatar relacions d’amistat entre aquestes infermeres i per això cal destacar l’amistat que es va establir entre l’austríaca Gudula Steinmetz i la suïssa d’origen austríac Liselotte Matthey (Galanda i al., 1986, p. 221), la de les nord-americanes Ave Bruzzichesi, Alice Wagnon i Evelyn Andell²⁷³ o el vincle que es va crear entre la romanesa Hermina Marcusohn i la jove Erika Glaser a l’HIV (Tismăneanu, 2015).

---

²⁷¹ El Comandant Buche (Bre, 1948, p. 5) o Bouche (Bré, 1948, p. 7) sembla que fa referència a la mateixa persona i podria tractar-se del metge nord-americà Irving Busch, que va néixer a Nova York el 1897 i morí a Philadelphia el 1978 (Guerra, 2003, pp. 512-513). Busch juntament amb Barsky eren Comandants metges a Villa Paz II, una nova instal·lació de Villa Paz (Fuster, 2018, p. 158).

²⁷² La biografia d’Erika Glaser es pot llegir en el capítol 6.

²⁷³ Hoover Institution. Leo Eloesser papers. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy File, 1937-1971. Correspondece. Capsa 13, carpeta 12. Bruzzichesi, Ave 1938-1940. Document: Ambulancia quirúrgica nº 5. Valencia, 13 de juliol del 1938.

9. De l'Hospital de Villa Paz a l'Hospital Internacional de Vic.

Quan a principis d'abril del 1938 el govern de la República va ser conscient de la imminent divisió del territori espanyol que els era fidel, el responsable del SSI va donar l'ordre d'evacuar tots els internacionals dels hospitals de les BI de la zona Centre i de Llevant cap a Catalunya. Tot i que ja s'havien començat a organitzar hospitals per acollir els ferits i malalts evacuats, alguns es van haver de crear amb certa improvisació, com va ser el cas de l'HIV.

Entre el primer personal sanitari que s'instal·là a l'HIV hi hagué el de Villa Paz (Saelices, Conca). Tot i que el personal i els ferits arribaven a Barcelona, segons el document "Disposiciones tomadas en la reunión del Servicio Sanitario", on hi eren presents André Marty, com a president, Luigi Gallo, inspector, el Dr. Barsky, cap de l'AME, Carlos²⁷⁴, comissari polític, Paul Janke, ajudant del comissari polític, Silva²⁷⁵, responsable cultural i Edo Maniou, organitzador, i que es va celebrar el 15 d'abril del 1938, es decidí que "Los heridos no podrán de ninguna manera quedarse en los hospitales de Barcelona-Evacuación antes de los ocho días -(responsables Dr. Barsky y Comisario político Carlos)-"²⁷⁶.

Bré (1948, p. 8) explicà que els ferits i el personal procedent de l'Hospital de Villa Paz van arribar a Barcelona l'11 d'abril del 1938 i mentre els ferits se'ls hospitalitzà en diferents hospitals d'aquesta ciutat, ella va continuar fins a l'hospital que s'havia d'organitzar a Vic.

Per tal de conèixer les circumstàncies en què es produí l'evacuació de Villa Paz i l'arribada d'algunes d'aquestes infermeres a Vic, s'ha elaborat un relat a partir de les vivències de personal sanitari que hi participarà, com va ser el cas de les infermeres nord-americanes Rose Weiner, Sana Goldblatt²⁷⁷ i la tècnica de laboratori de la mateixa nacionalitat Dorothy Fontaine, a més del de la mateixa Fanny Bré. De totes elles, només Goldblatt no fou destinada a Vic.

Mentre Fanny Bré (1948) va explicar la seva experiència en l'informe, ja citat, *Service Sanitaire. Murcie-Villa Paz-Vich (1936-1938)*, Weiner i Goldblatt ho van fer uns 30 anys

---

²⁷⁴ El camarada Carlos o Carlos Gonzalez Díaz en realitat era Salomón Elguer, de nacionalitat argentina (Casañ, 2006a, p. 530) i exercí de comissari polític general del SSI a partir del 6 d'abril del 1938 (Llopis, 2020, p. 62).

²⁷⁵ Es podria tractar d'Antonio Silva Vega era un representant del PC (Casañ, 2006a, p. 501).

²⁷⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/45.

²⁷⁷ La infermera titulada Sana Goldblatt va néixer a Nova York el 8 de gener del 1915 i morí el 25 de febrer de 2003 a San Francisco (Annex 15: Base dades ALBA; Saiz, 2003, p. 20).

després d'acabar la GC, quan Fredericka Martin els demanà col·laboració per aclarir alguns aspectes de l'evacuació de Villa Paz. Així manifestà Weiner el repte d'aquesta demanda:

“(…) no sé si puc ser-te d'alguna ajuda, ha passat molt, molt temps i he estat lluny de les ‘coses’”²⁷⁸.

“Vaig rebre el teu qüestionari: sento no poder ser de molta ajuda ja que no vaig fer un diari i les dates i llocs són bastant vagues després de tots aquests anys (…)”²⁷⁹.

La insistència de Fredericka Martin en la precisió d'algunes dades obligà a Weiner a compartir la seva opinió sobre fragilitat de la memòria:

“És molt poc el que puc agregar a la gran quantitat d'informació que ja has recopilat a través de la teva investigació, ja que em fa por que només siguin conjectures ja que no vaig escriure cap nota”²⁸⁰.

Sovint, aquests comentaris anaven acompanyats de la seva predisposició a col·laborar i Fredericka Martin ho aprofitava per reforçar el valor del testimoni de Rose Weiner, cosa que quedà palesa en una carta enviada el 23 de setembre del 1970:

“Tu ets una de les poques persones que podeu recordar detalls excel·lents de l'evacuació de Villa Paz. Posa't la gorra de pensar i tanca els ulls i intenta veure el que va passar allà.

“En el moment de l'evacuació de Villa Paz, etc., durant l'abril, eres responsable d'infermeria o cap d'infermeria”²⁸¹.

Les informacions de les infermeres que es trobaven a l'Hospital de Villa Paz abans de l'evacuació mostren que una de les qüestions a les que es van haver d'enfrontar fou la de prendre la decisió de qui assumiria la responsabilitat de les infermeres que es quedaven en aquest hospital. Tot i no trobar quina va ser la decisió final, Weiner indicà que l'estratègia adoptada fou la de “capacitar a una infermera espanyola a fi que se'n

---

²⁷⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Letter, April 2, 1969.

²⁷⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Letter, May 5, 1969.

²⁸⁰ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Letter, Dec. 25, 1970.

²⁸¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Letter, September 23, 1970.

fes càrrec el més aviat possible. Carmen, l'única infermera espanyola, se l'entrenava per a aquesta feina²⁸².

L'ordre d'evacuació arribà el 6 d'abril del 1938 i la sortida es produí el 8 d'abril (Bré, 1948, p.7b-8), la qual cosa coincideix amb la informació aportada pel Dr. Barky (1969) que explicà que Villa Paz es va evacuar "dins les properes 96 hores, abans que els feixistes poguessin reduir la línia republicana del mar"²⁸³. Malgrat que l'ordre anava signada pel cap de l'AME, el metge nord-americà Edward Barsky, Fredericka Martin afirmà que ell no l'havia enviat:

"En realitat, l'ordre va ser enviada des de Barcelona per André Marty ordenant l'evacuació de tots els hospitals de les BI cap al sud de Catalunya, un telegrama que ell va signar amb el nom d'Eddie Barsky, l'ordre deia que primer es moguessin els ferits"²⁸⁴.

El metge búlgar Jaroslav Franek, cap del Servei Sanitari de la Base de les BI, confirmà aquesta informació quan va afirmar que aquesta ordre l'envià André Marty i el general Gómez, nom amb el que es coneixia l'alemany Wilhelm Zaisser²⁸⁵, Cap de la Base de les BI a Albacete (Casañ, 2006a, p. 512).

La infermera Sana Goldblatt explicà el malestar que es va viure durant el temps que va durar la preparació de la sortida:

"Va ser un període agitat de 2 dies amb rumors d'avançament generats pels vols d'avions feixistes, el plor de les espanyoles amb les que treballàvem i no podíem emportar-nos.

"Rose Weiner era la directora d'infermeria i hauria d'haver estat amb nosaltres"²⁸⁶.

Aquesta infermera també relatà algunes de les activitats que es van portar a terme i la confusió viscuda en alguns moments:

---

²⁸² ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Letter, April 24, 1971.

²⁸³ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Post evacuation to Catalonia. Vich April 1938; Dr. Barsky in Barcelona? Interview with F. M. Cuernavaca, 22-1-69.

²⁸⁴ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Martin's letter to Weiner, written Feb. 12, 1971, typed February 17, 1971.

²⁸⁵ Wilhelm Zaisser va néixer a Rotthausen, el 20 de juny de 1893 i morí a Berlin Oest, el 3 de març del 1958 (Annex 16: Web SIDBRINT).

²⁸⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Villa Paz/ Rose Weiner/ Evacuation, elaborat per Martin a partir d'una carta de Sana Goldblatt del novembre del 1969.

“Recordo que vaig rebre ordres d’empaquetar-ho tot, després ens van ordenar que només ens emportéssim una maleta, el més essencial del quiròfan. Llavors, va venir l’últim comunicat que deia que agaféssim el que havíem deixat perquè ho faríem servir per establir un altre hospital”²⁸⁷.

Entre el material que se’n van endur de Villa Paz, el conductor d’ambulància Sam Schiff²⁸⁸ explicà que es carregà un camió amb llits i altre material²⁸⁹. Per altra part, Weiner assenyalà que el menjar pel viatge se’l van endur de Villa Paz²⁹⁰, un fet que també es produí en l’evacuació de Benicàssim on el seu director, el metge austríac Fritz Jensen²⁹¹, declarà que se’n van emportar 600 racions de menjar i el responsable del tren, el metge polonès Saül Trocki²⁹², confirmà que s’havia descarregat una ambulància amb queviures en el vagó-restaurant (Casañ, 2006a, p. 513).

En relació a la preparació dels ferits, Fanny Bré (1948, p. 8) va escriure que “durant 2 dies i 2 nits vam procedir a enguixar els ferits per limitar el seu sofriment durant el viatge d’evacuació”. A més, Rose Weiner recordà que entre els 60-72 ferits i malalts que hi havia a Villa Paz, uns 10 o 12 es van haver d’evacuar en llitera²⁹³.

En un qüestionari que Weiner va respondre l’any 1939, posà nom a algunes emocions que van experimentar les infermeres, els metges, els ferits i els malalts a l’hora d’abandonar Villa Paz i destacà “la por i el coratge possiblement. No recordo pànic ni vaig sentir una sensació d’alleujament, una pregunta molt difícil de respondre després de tant temps. T’imagines la reacció d’un poble derrotat? Hi va haver expressió de profunda gratitud”²⁹⁴.

En l’evacuació de Villa Paz no s’ha trobat cap referència relacionada amb la presència d’espanyoles casades amb personal de les BI i que rebessin salconduits per acompanyar els brigadistes, ni tampoc de l’existència de conflictes davant la

---

²⁸⁷ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Villa Paz / Rose Weiner / Evacuation.

²⁸⁸ Solomon Shiff va néixer a Rússia el 22 de desembre del 1911 i morí el 19 de febrer del 2000 (Annex 15: Base dades ALBA).

²⁸⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Villa Paz evacuation from Villa Paz/ Vich. Letter of Sam Schiff to F. M. May 24, 1971.

²⁹⁰ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Villa Paz, Dec. 37 to the Evac. 38. Enquesta que va fer Federika Martin a Rose Weiner, sense data.

²⁹¹ El nom real de Fritz Jensen era Friedrich Albert Jerusalem i va néixer a Praga el 1903 i morí el 1955 (Guerra, 2003, pp. 362-363).

²⁹² Saül Ignacy Trocki va néixer a Mikulincy (Polònia) el 1911 i fou assassinat per la Gestapo a Berlín el 1944 (Guerra, 2003, p. 430).

²⁹³ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Villa Paz, dec. 1937 to the evacuation, 1938.

²⁹⁴ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Villa Paz, Dec. 1937 To The evacuation, 1938, sense data.

impossibilitat que dones espanyoles volguessin sortir amb els evacuats internacionals, cosa que sí que passà en l'evacuació de l'hospital de Benicàssim (Casañ, 2006a).

No hi ha unanimitat entre els testimonis que fan referència a l'hora de la sortida del personal i dels ferits de Villa Paz. Mentre Weiner la situà a mitjanit, Bré (1948, p. 8) explicà que fou a la matinada del dia 8 d'abril. Ambdues coincidiren en el fet que es va traslladar els ferits i malalts en ambulància fins a l'estació de Tarancón on els esperava el tren i mentre Fanny Bré va anar en la primera ambulància, Weiner ho va fer en l'última²⁹⁵.

Qui sembla que no va acompanyar als ferits i malalts en el tren va ser precisament el Dr. Rintz²⁹⁶, que en el moment de l'evacuació era el metge en cap de Villa Paz. Aquesta és la narració que va fer Fredericka Martin el febrer del 1971:

“Un assumpte que em desconcerta, realment em preocupa perquè sé moltes coses sobre el Dr. Rintz a Espanya, és el fet que no va acompanyar els pacients, ni el personal com a metge en cap. En lloc d'això, va conduir la caravana de 30 vehicles, com si fos un xofer. No sé si això ho va fer pel seu compte, però quan li vaig preguntar, va pensar que, després d'haver vist tothom fora de les instal·lacions, s'havia de fer càrrec de l'última secció que marxava”²⁹⁷.

Tot i l'estranyesa manifestada per Martin, és possible que Rintz revés l'ordre de no abandonar l'hospital fins a nou avís, com es produí en la segona evacuació de l'Hospital de Benicàssim (nit del 6 i 7 d'abril del 1938). En aquest cas el director, Fritz Jensen i el seu ajudant, el metge alemany Rolf Becker²⁹⁸, no van marxar amb els ferits i malalts, i per això van assignar al Dr. Saül Trocki metge responsable del tren. Més tard, Jensen i Becker van col·laborar en les evacuacions dels centres de Múrcia i Oriola (nit del 8 al 9 d'abril) i de Dènia, Benissa i Gandia (9 d'abril) (Casañ, 2006a, p. 524).

La correspondència consultada entre Fredericka Martin i Rose Weiner no ha permès identificar ni el personal ni els ferits i malalts que van marxar amb el tren des de Tarancón. Weiner (1971) recordava poca cosa després de tants anys:

---

²⁹⁵ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència I qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Villa Paz, Dec. 37 to the Evac. 38 i Ruth Weiner/ 3339 Hull Ave/ Brox, N.Y. 10467. Letter, Jan. 20, 1972.

²⁹⁶ El metge nord-americà Norman Charles Rintz va néixer Filadèlfia, el 16 d'abril del 1906 i morí a Chevy Chase (Maryland) (Annex 15: Base dades ALBA).

²⁹⁷ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Martin's letter to Weiner, written Feb. 12, 1971, typed February 17, 1971.

²⁹⁸ Rolf Becker va néixer a Eberwalde (Alemanya) i morí el 1989 (Guerra, 2003, p. 344).

“(…) em vaig quedar amb ells [els ferits i malalts] fins que vam arribar a Barcelona. No puc recordar els noms de les altres infermeres que hi havia al tren, érem vàries. Recordo anar d’un cotxe a un altre amb Mannie Lancer²⁹⁹ durant un bombardeig i tranquil·litzar els pacients”³⁰⁰.

En una nova carta del gener del 1972, Weiner tornà a parlar del tren i afegí algun detall:

“El personal no estava separat en el tren. Either Smith o M. Lancer estaven amb mi en el tren i durant el bombardeig vam anar d’un vagó a l’altre per tranquil·litzar els nois que no podien baixar del tren per posar-se a cobert”³⁰¹.

A més de Smith i Lancer, en una carta del febrer del 1971, Fredericka Martin explicà com havia identificat un del metges que possiblement anava en el tren:

“El Dr. Rintz finalment ha recordat amb molta dificultat a un petit ginecòleg, amb un nom jueu, possiblement Cohen³⁰², que estava a Villa Paz i creu que se’n va anar amb els pacients”³⁰³.

Aquesta hipòtesi sembla que Martin la va verificar, ja que en un post scriptum d’una carta del setembre del mateix any afirmà: “el Dr. Cohen estava amb tu [Rose Weiner] en el tren d’evacuació. Quan dius que estàveu tots en el mateix tren”³⁰⁴.

Segons la tècnica de laboratori Dorothy Fontaine, no tot el personal viatjava en el mateix tren ja que explicà que “els pacients i els metges van anar en el tren hospital cap a Vich. La resta de nosaltres vam seguir en vagons de càrrega via Albacete a Barcelona, un viatge de tres dies” (Patai, 1988, p. 11).

En relació a les condicions d’aquest viatge, Fontaine relatà que “no hi havia bany i rentar-se era impossible; recordo que tenia polls! Però jugàvem al pòquer, vam cantar i vam dormir” (Patai, 1988, p. 11). Quan va tornar als Estats Units, en una entrevista que li feu

---

²⁹⁹ Possiblement es tracti de Manny Lancer, de nom real Emmanuel Lacer, que formà part de la Brigada Abraham Lincoln amb el grau de comandant de l’Estat Major de les BI (Annex 16: Web SIDBRINT).

³⁰⁰ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Weiner’s letter to Martin, April 24, 1971.

³⁰¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Villa Paz, Dec. 37 to the Evac. 38 i Ruth Weiner/ 3339 Hull Ave/ Brox, N.Y. 10467. Letter, Jan. 20, 1972.

³⁰² El metge nord-americà Lewis I. Cohen va néixer a Mogiloff (Rússia), l’1 de desembre del 1892 i morí el maig del 1976 (Annex 15: Base dades ALBA).

³⁰³ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Martin’s letter to Weiner, written Feb. 12, 1971, typed February 17, 1971.

³⁰⁴ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Martin’s letter to Weiner, September 7, 1971.

Lydia Gray Shaw, el setembre del 1938, narrà com va viure una evacuació en tren, i tot i que no especificà que es tractés de la de Villa Paz, possiblement ho era:

“Una vegada vaig viatjar cinc dies en un vagó de càrrega i mai em vaig treure la roba. Cada vegada que hi havia perill de bombardeig, saltàvem del tren i intentàvem amagar-nos en els forats provocats per les bombes. Mentrestant paràvem el tren i ens reuníem al llarg de les vies mentre es preparava el menjar en un foc a l'aire lliure”³⁰⁵.

Pel què fa als bombardejos, el conductor d'ambulàncies Sam Schiff (1971) feu referència a la por i a que el tren hagués de circular, sobretot, de nit i hagués de parar “moltes vegades”³⁰⁶. La infermera francesa Fanny Bré (1948) també esmentà aquests bombardejos i concretà alguna de les dificultats amb què es van trobar:

“En el transcurs d'aquest viatge molt dolorós que va durar 3 dies i 3 nits, vam patir diversos bombardejos sense grans danys, les bombes van caure al costat, la metralla va causar alguns ferits. Davant de Tortosa, el nostre tren es va apropar al pont sobre l'Ebre 3 vegades abans de poder-lo travessar. A l'estació de Tortosa ens van bombardejats de nou” (p. 8).

Fontaine ratificà aquestes dificultats i exemplificà el valor de les activitats quotidianes quan manifestà: “(...), però finalment vam arribar a Barcelona per passar la nit, agraïts per les banyeres d'aigua freda” (Patai, 1988, p. 11).

En diferents cartes, Martin demanava a Weiner si hi havia hagut algun problema entre el personal i els ferits i la resposta sempre va ser la mateixa, que no n'hi havia hagut cap i així ho explicà el desembre del 1970:

“(...) mai vaig tenir coneixement de cap divisió entre el personal mèdic i els ferits o malalts. Pel que recordo, l'evacuació va ser fàcil i ordenada: el personal assignat va acompanyar els pacients, tots estaven en el mateix tren (no estaven fora de perill)”³⁰⁷.

Mentre s'anaven evacuant els hospitals de les BI de la zona centre i de Llevant, a Barcelona s'anava organitzant la infraestructura d'autobusos i ambulàncies per

---

³⁰⁵ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Shaw, L. G. (1938, setembre 2). Girl scientist who chucked career with Lindy finds all jobs flat after hospital in Spain. Herald-News.

³⁰⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Villa Paz evacuation from Villa Paz/ Vich. Letter of Sam Schiff to F. M. May 24, 1971.

³⁰⁷ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Weiner's letter to Martin, Dec. 25, 1970.

traslladar els ferits i malalts, així com d'hospitals per disposar de llits per acomodar-los. Tot i el treball realitzat pels responsables de l'AME, els hospitals no estaven apunt³⁰⁸ i el Dr. Franek, cap del Servei Sanitari de la Base de les BI, posà de manifest les dificultats per acollir els aproximadament 2400 malalts i ferits i els 900 membres del personal que van arribar a Barcelona (Casañ, 2006a).

El tren amb els ferits i el personal de Villa Paz va arribar a Barcelona l'11 d'abril (Bré, 1948, p. 8). El personal sanitari es va dispersar per diferents hospitals de les BI a Catalunya, segons exposà Weiner en una carta a Martin, del 5 de maig del 1969: "Després de l'evacuació de Villa Paz, el grup es va dividir: jo vaig treballar a Vic (prop de Barcelona) en un hospital internacional durant la resta de temps"³⁰⁹.

Fanny Bré (1948) ho ratificà en explicar que després de deixar els ferits i malalts "em vaig dirigir a Vich on havíem de muntar un Hospital en un convent" (p. 8).

No tots els trens procedents de les zones Centre i Llevant van poder arribar a Barcelona abans del 15 d'abril del 1938. Llopis (2020, p. 309) explica que un tren amb ferits i malalts en el qual hi viatjaven els nord-americans Dr. Abraham Etnesson³¹⁰ i la seva dona, la infermera titulada Dora Etnesson³¹¹, el Dr. Philip Galland³¹² i la seva dona, a més de la infermera Rachel Watchman, va ser bombardejat el dia 14 d'abril i no pogué arribar a Barcelona. No s'ha identificat a cap infermera nord-americana amb el nom de Rachel Watchman i per això és possible que es tractés de la infermera nord-americana Rose Wachsman, ja que en la "Lista de los que han quedado al otro lado. Personal de Ayuda Médica extranjera"³¹³, del 24 d'abril del 1938 hi apareix la infermera Rose Waxman, un dels noms amb què es coneixia Wachsman a Espanya³¹⁴. El nom de Rose Waxman torna a aparèixer en un altre document corresponent al Servei Sanitari de les BI, escrit a València l'1 de maig del 1938³¹⁵. El fet que Waxman no pogués arribar a Catalunya va fer que es quedés a l'Hospital de Dènia fins el mes d'octubre³¹⁶. moment en què va poder

---

³⁰⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Dr. Barsky in Barcelona? Interview with Fredericka Martin, Cuernavaca, 22.01.69.

³⁰⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Weiner's letter to Martin, Dec. 25, 1970.

³¹⁰ El seu nom real era Abraham Ettelson i va néixer el 1897 i morí a Phoenix (Arizona) el 1971 o 1972 (Annex 15: Base dades ALBA).

³¹¹ Dora Ettelson va néixer el 1905 i morí a Sun City (Califòrnia) el 1998 (Guerra, 2003, p. 521).

³¹² Possiblement es tractava de Philip Parker Goland (Guerra, 2003, p. 514) o Philip Pakier Goland (Annex 15: Base dades ALBA). No està clar la data de naixement que segons aquestes fonts se situa el 1908 o 1909, ni en el lloc i data de la seva mort, que Guerra (2003, p. 514) la situa el 1984, mentre que la web portal ALBA ho fa el 1971.

³¹³ RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/29.

³¹⁴ Annex 15: Base dades ALBA; Annex 16: Web SIDBRINT.

³¹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/57.

³¹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/38.

arribar a Barcelona. Destinada a l'HIV, s'hi quedà fins a la seva repatriació el 20 de desembre del 1938³¹⁷.

Més endavant, a Vic hi va arribar un grup de personal txec procedent de l'Hospital Internacional de Mataró i que prèviament havia treballat a l'Hospital de Benicàssim (Casañ, 2006a). Entre les infermeres d'aquest grup hi havia Dobre Hurkova³¹⁸, Rosálie Münzerová³¹⁹ i Štefania Wenzelová³²⁰.

Com a resum de l'estudi de la documentació consultada sobre les infermeres de les BI destinades a l'HIV durant al seu funcionament es pot dir que sota el paraigua de la funció infermera s'hi aixoplugaven infermeres titulades, ajudants d'infermeria, tècniques de laboratori i radiologia, estudiants de medicina, una anestesista i una fisioterapeuta. Aquestes dones procedien de 17 països, entre ells Espanya i en el grup de les estrangeres n'hi havia de jueves. Entre les característiques sociodemogràfiques d'aquestes infermeres cal destacar que tenien entre 23 i 32 anys i un fort compromís antifeixista, moltes d'elles estaven afiliades a un partit polític i/o sindicat, essent majoritàries les que eren membres del PC. Les infermeres estrangeres que va treballar a l'HIV van arribar, sobretot, entre el febrer del 1937 i el juliol del 1938 i mentre les nord-americanes ho van fer a través de l'AMB, les angleses ho van venir amb l'SMAC, en altres casos va ser el PC qui va facilitar la seva arribada a Espanya. La mobilitat va ser una constant durant tota la guerra i les infermeres titulades van desenvolupar la seva activitat professional tant al front com als hospitals de rereguarda. El seu compromís amb les cures de qualitat va afavorir que organitzessin i/o participessin en la formació de dones que treballaven o van anar a fer pràctiques en els hospitals de les BI i el compromís polític les obligar a detallar com les cures podien contribuir a la lluita contra el feixisme. El primer grup d'infermeres que va arribar a l'HIV va ser el que provenia de l'Hospital Americà de Villa Paz (Saelices, Conca).

---

³¹⁷ Annex 15: Base dades ALBA.

³¹⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/164.

³¹⁹ AGMAV,C.1092,10/13 i 14 i RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/52.

³²⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/120; AGMAV,C.1092,8/65, del 14 de setembre del 1938.

Capítol 5. L'Hospital Internacional de Vic (abril 1938 - gener 1939). Les etapes

En aquest capítol s'hi narra la trajectòria de l'HIV, que va estar en funcionament des de mitjans d'abril del 1938 fins el gener del 1939 com una unitat del SSI de les BI.

El capítol s'ha estructurat amb les tres etapes per les quals va passar i que s'han relacionat amb els tres directors que va tenir. En la seva primera etapa, l'hospital fou dirigit pel metge nord-americà Dr. Leo Eloesser i el brot de febre tifoide que va viure l'hospital va ser l'esdeveniment més significatiu .

El relat de la segona etapa esta relacionada amb la direcció del metge alemany Wilhelm Glaser, coincideix amb el final del període de febre tifoide, la basant política i cultural dels hospitals militars i el paper del PCE, les activitats políticoculturals i d'ajuda als refugiats organitzades per l'hospital, així com les relacions amb diferents organitzacions vinculades amb els partits del FP.

El capítol es tanca amb la tercera i última etapa de l'HIV, sota la direcció del metge espanyol Ceferino Palencia Oyarzábal, on es pot observar la continuïtat de les lluites de poder i el seu funcionament.

1. Primera etapa (abril - maig del 1938)

1.1 La creació de l'hospital

La creació de l'HIV va lligada a la creació de la xarxa d'hospitals de les BI a Catalunya, davant la necessitat d'evacuar els ferits, malalts i personal de les BI abans que aquesta quedés aïllada de la resta de territori republicà, fet que es produí el 15 d'abril del 1938 (Hervàs 2014, p. 149; Navarro, 1989, p. 244). En el punt tres del document titulat "Service Sanitaire International. Tableau général des cadres", sense data, s'indicava que després del 6 d'abril del 1938, l'HIV estava destinat a atendre malalts, mentre que el de Mataró havia d'acollir ferits que requerissin cirurgia, el de Moià s'havia de fer càrrec dels malalts tuberculosos i amb malalties venèries i el de S'Agaró havia de ser un centre d'evacuació per a ferits greus³²¹. En una nota informativa del 22 d'agost del 1938, la capacitat de la Clínica Militar de Mataró era de 706 llits, la de Vic de 500, la de Farners de la Selva de 400 i la de Moià de 469 llits. L'informe no indica el nombre de llits que disposava l'Hospital de S'Agaró³²². Fruit de l'evolució de la guerra sembla que la funció d'algun d'aquests hospitals va variar, concretament el de Vic es va transformar en un centre per ferits que requerien cirurgia, amb una capacitat per 800 llits, en el cas de Farners de la Selva es va reduir la seva capacitat a 300 llits, mentre que Moià, amb 80 llits, va reduir la seva activitat a l'atenció a malalts tuberculosos i S'Agaró, amb capacitat per 500 llits, va esdevenir un centre per convalescents³²³.

El 7 d'abril del 1938, en una nota del cap de l'AME, s'autoritzava al Tinent de Sanitat Militar, Edgar Linick,³²⁴ a realitzar les gestions oportunes per instal·lar un hospital a "Caldas de Montbuy"³²⁵, a sota d'aquest nom hi apareixia el nom de "Vich", amb un termini de 24 hores. La nota anava dirigida a totes les autoritats i organitzacions de Vic i l'objectiu era que Linick trobés l'ajuda necessària davant la urgència de la situació³²⁶.

Casanovas Prat (1993) explicà que Vic reunia una sèrie de condicions que afavorien que s'hi instal·lés un hospital de les BI: estava allunyada del front de batalla, no era un punt estratègic important i, per tant, no hi havia gaires possibilitats de bombardeigs de

---

³²¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/74.

³²² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/1.

³²³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/162. En el document no hi consta la data.

³²⁴ El metge alemany d'origen jueu, també conegut com a Edgar Linik, havia treballat a l'hospital de Tarancón (Conca) i havia format part de l'equip americà del Dr. Barsky en el front (Guerra, 2003, p. 348).

³²⁵ En una nota del 10 d'abril del 1938, el cap de l'AME assignava al Dr. Siegfried Fried "la evacuación de 10 personas que ocupan el balneario 'Remedio', en Caldas de Montbuy" amb la finalitat de destinar-lo a Hospital Internacional (CDMH.PS.Militar.C4762/16).

³²⁶ CDMH.PS.Militar.C4762/16.

l'aviació franquista i estava al mig d'una zona agrícola que, tot i l'escassetat del moment, facilitava l'obtenció d'aliments.

El 12 d'abril del 1938, l'AME va autoritzar i encarregar al francès Ely Salem³²⁷, “auxiliar y actuar en todas las cuestiones técnicas relacionadas con la instalación del Hospital de la A.M.E. en Vich”³²⁸ i va encomanar al metge Fritz Jensen³²⁹ que fes una inspecció mèdica, convertint-se, segons ell, en el responsable d'organitzar l'HIV, que havia de comptar amb un mínim de 1000 llits (Casañ, 2006a).

El metge nord-americà Barney Malbin (1940) explicà que el convent de L'Escorial va ser el lloc escollit per situar-hi l'hospital i l'edifici es va ocupar a finals d'abril, només cinc dies abans de l'arribada del personal per organitzar-lo³³⁰. L'Escorial, era i és el nom amb el que es coneix la casa mare de les Germanes Carmelites Vedrunes, estava situat al carrer dels Caputxins (Bassas, 1991), actual carrer de Santa Joaquina de Vedruna, nº 6.

L'hospital apareix en la historiografia amb diferents noms, com el d'Hospital Americà número 1 (Costa, 2005, p. 182), gràcies al patrocini de l'AMB (Cateura, 2007, p. 268), Hospital Militar³³¹, Hospital Militar de les BI³³², Hospital Militar Internacional³³³, Hospital Internacional³³⁴, Hospital de Vic³³⁵, Clínica Militar Internacional³³⁶, Clínica número 17 del SSI³³⁷ i Clínica Militar número 5M de Vic³³⁸.

---

³²⁷ Eli Salem, va néixer el 7 de setembre del 1938, es va integrar al SSI a Albacete el novembre del 1936 i se'l destinà al centre de recuperació de Mahora fins que va arribar a l'HIV (CDMH.PS.Militar.C1688. Característica de Salem, Eli; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 670/26.

³²⁸ CDMH.PS.Militar.C4762.

³²⁹ CDMH.PS.Militar.C4762.

³³⁰ Testimonis de l'època, com Antoni Bassas (1991, p. 124), indicava en el seu dietari de la GC que el dia 14 d'abril del 1938 el Ministeri de Defensa havia habilitat com a hospital, els edificis de l'Escorial i les Josefines a Vic.

³³¹ RGSPi. Fons 54, inventari 3, fitxer 709/73.

³³² AMV. Capsa Correspondència, 1938 (I), carpeta juny 1938. Carta del director de l'hospital, 4 de juny.

³³³ AMV. Capsa Correspondència, 1938 (I), carpeta maig 1938. Carta de l'alcalde accidental de Vic. 19 de maig.

³³⁴ AMV. Capsa Correspondència, 1938 (I), carpeta juny 1938. Carta de l'administrador de l'hospital, 22 de juny.

³³⁵ RGSPi. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/77.

³³⁶ AMV. Capsa Correspondència, 1938 (I), carpeta abril 1938. Carta de administrador de la clínica, 27 d'abril.

³³⁷ AMV. Capsa Correspondència, 1938 (I), carpeta setembre 1938. Carta del comissari de guerra de la clínica, 2 de setembre.

³³⁸ AMV. Capsa Correspondència, 1938 (II)-1939(I). Carpeta novembre 1938. Carta de l'administrador de guerra de la clínica, 22 de novembre.

a. L'edifici de l'HIV: el convent de L'Escorial

Casa Mare (2007). Fons Maria Teresa Llach. Vic.

Segons Montserrat de Rocafiguera (2013), la construcció del convent i l'escola de L'Escorial data de 1896. L'espai estava configurat per un pati central i dos de laterals, amb un edifici de tres plantes, on hi havia la planta baixa amb els serveis de cuina, safareig, bugaderia, etc., la primera planta amb el noviciat i les sales de treball i la segona planta amb els dormitoris dividits en tres ales.

L'immoble, també disposava d'un rebost i un espai per preparar aliments. En el recinte també hi havia la capella de Sant Rafel, amb el cementiri per la comunitat, i una església, a més d'horts, bestiar (porcs, conills, aviram) i una bassa, situats a la part baixa.

A l'inici de la GC, concretament el 21 de juliol del 1936, L'Escorial va ser expropiat (Llach, 2019) i les 190 religioses que hi havia, entre el convent i el noviciat (Cateura, 2007), van haver de fugir. A les germanes malaltes i les més grans se les va traslladar a la Casa Caritat³³⁹ en el cotxe d'un metge que portava la identificació de la Creu Roja, i les altres,

---

³³⁹ Era una casa de beneficència i des del 21 de juliol del 1936 es va convertir en un hospital de sang, sota la protecció de la Creu Roja, i disposava de 30 llits reservats per a aquest hospital, situats en els passadissos del primer i segon pis (Cateura, 2007, pp. 249 i 279).

en un primer moment, van ser allotjades en cases particulars fins que una gran majoria va retornar a casa seva (Cateura, 2007; Llach, 2019).

Segons el testimoni de Rosa Clavería (1940), durant la GC i abans de l'arribada de les BI a L'Escorial, l'edifici es va destinar a diferent usos, concretament a:

“(…) Cuartel general de las milicias rojas, se instaló allí el Departamento de Abastecimientos; cobijó diferentes grupos escolares; fue regalado a la Generalidad, que lo destinó a Instituto, Escuela de Artes y Oficios, Colegios de primera Enseñanza, estableció en él también, Secciones Técnicas, talleres de corte y confección, secciones de Música, Lenguas, Dibujo, etc. en conjunto bastante bien distribuido. Posteriormente, albergó a tropas de carabineros que iban o venían de la contienda (?)”

(Llach, 2019, p. 375)

El periòdic *L'Hora Nova*, del 22 de març del 1938, feia referència a aquesta activitat educativa a través del regidor Jaume Vila Moncau que informava de la reobertura de les Escoles Municipals de dibuix i música:

“Han estat inaugurades les noves instal·lacions de les Escoles Municipals de Dibuix i Música, a l'ex-Convent de l'Escorial. Donat el caire d'Escola de Treball que s'ha començat a imprimir a la mateixa, i que tindrà la consecució del seu fi amb el traspàs que aquest Ajuntament farà a la Generalitat de Catalunya, segons l'acord aprovat en la sessió de la Comissió de Govern del dia 16 del mes en curs, fem avinent, per l'interès dels alumnes, que ha estat adquirit l'utilitatge necessari per al seu desenvolupament, i que l'horari serà el mateix d'abans, i l'entrada per la porta de l'Escola.”

(Vilà, 1938)

Des del principi, l'ús de L'Escorial com a hospital va exigir canvis estructurals i, molta aviat, també es va veure la necessitat de fer-ne d'organitzatius. Així quedà palès en “Bericht des Politkommissars des Hospital Militar de las Brigadas Internacionales de Vic”, dirigit al camarada Carlos, comissari polític de l'AME³⁴⁰. Un dels espais que el

---

³⁴⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/98, 98b i 99 (traducció realitzada per Enric Clos Acebes). El títol del document és “Informe del Comissari Polític de l'Hospital Militar de las Brigadas Internacionales de Vic”, el va elaborar el comissari polític de l'Hospital Militar de les Brigades Internacionales de Vic i no té data. La referència que s'hi fa al dia 18 i el contingut que s'hi descriu sembla que es va elaborar el mes d'abril, moment en què l'austriac Leo Wurzel era el comissari polític.

comissari considerava que s'havien de reformar era el menjador i les raons que exposava per fer-ho eren les següents:

“Des de la perspectiva dels espais, la mancança més important consisteix en una cuina adossada però sobretot falta un menjador suficientment gran per tants ferits, que permeti garantir un àpat sense queixes. Hi ha una sala que es fa servir de menjador, que en el millor dels casos permet encabir-hi 400 camarades d'un total de 1200 homes ferits, el que significa que hom ha de menester tres torns per fer els àpats. A la meua arribada el 18 al vespre vaig poder observar que el servei de menjar començava a les 7 i no acabava fins a les 12, el que per descomptat despertava molt descontentament en els pacients i provocava una evident i inadequada mala maror”³⁴¹.

La infermera francesa Fanny Bré (1948), tot i no exposar el motiu, manifestà com una dificultat la necessitat d'ampliar els horaris dels àpats: “Es van servir menjars als malalts: dinar d'11 a 17 h; Sopar de 18:00 a mitja nit” (p. 8).

La necessitat d'espai es feu cada vegada més patent fins al punt que en una carta del responsables de l'hospital, del 27 de abril, es demanava un altre edifici per allotjar el personal sanitari, a fi que les dependències que aquest ocupava es poguessin utilitzar per acollir el gran nombre de ferits que arribaven diàriament³⁴².

No s'ha pogut identificar on es va allotjar el personal masculí, però les dones van ocupar una casa a la Plaça dels màrtirs³⁴³. De tota manera, la manca d'espai va continuar ja que, en una carta del 14 de juny, la direcció de l'hospital demanà a l'alcalde dues habitacions per allotjar a dos treballadors³⁴⁴.

---

³⁴¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/98. “Bericht des Politkommisars des Hospital Militar de las Brigadas Internacionales de Vic”, s.d.

³⁴² AMV. Capsa Correspondència 1938 (I), carpeta abril 1938.

³⁴³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/26.

³⁴⁴ AMV. Capsa Correspondència 1938 (I), carpeta juny 1938.

b. El primer personal

En els inicis de l'hospital el Dr. Malbin (1940) apuntà que en conjunt el personal de l'hospital se situava al voltant de 200 persones. Aquesta xifra s'acostava al registre que presentava la "Lista de personal de Dirección y Sanitario del Hospital Militar de Vic"³⁴⁵ on n'hi constaven 189. Tot i que aquest llistat no té data, el fet de constar-hi el primer director que va tenir l'hospital, el Dr. Leo Eloesser, permet relacionar-lo amb els primers moments.

c. Recursos materials

Després de l'arribada del primer personal a l'HIV, el 14 d'abril del 1938, el cap de l'AME dirigí la següent petició a la Comissió reguladora de l'Estació de França a Barcelona:

"(...) mande los vagones abajo indicados directamente a Vich.

Se trata de ocho vagones viniendo de los Centros de nuestros hospitales, cargados con material Sanitario y destinados para nuestros nuevos Hospitales en Vich.

"Los números de los vagones son los siguientes: K 1507. K TH T V 9561. K 8813. K T 12220. K T 15862. 7266. K 6377. 10199"³⁴⁶.

Per poder desenvolupar l'activitat hospitalària es requeria material i organitzar els serveis de l'hospital abans de l'arribada dels ferits i malalts.

No s'ha trobat cap referència en relació al material que portava el tren procedent de Barcelona, però és interessant veure el material considerat indispensable per atendre un centenar d'hospitalitzats. La informació l'aportà la infermera suïssa Lucie Odier, membre del Comitè Internacional de la Creu Roja³⁴⁷, en una carta de resposta al coronel Denzler, metge en cap de la Creu Roja Suïssa³⁴⁸, el 15 de setembre del 1938, on aquest

---

³⁴⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/76.

³⁴⁶ CDMH.PS.Militar.C4762.

³⁴⁷ Lucie Odier (1885-1984) es va diplomar el 1914 i durant la Primera Guerra Mundial es va centrar en els militars ingressats, refugiats civils que van arribar a Suïssa i els malalts que van contraure la "grip espanyola". El 1930 es va incorporar al Comitè Internacional de la Creu Roja i es va encarregar de la contractació i formació d'infermeres i de l'adquisició de material sanitari i de rehabilitació. Més endavant, fou nomenada cap de la secció d'enviaments sanitaris, comestibles, roba, etc. a la Xina i Espanya i responsable de la secció de correspondència amb Espanya, de l'intercanvi de nens entre el dos bàndols i la protecció de les colònies infantils ateses per la Creu Roja Internacional també en col·laboració amb els delegats de la zona republicana i la rebel (Brieba, 1961, p. 49; Fallecimiento de la señorita Lucie Odier, 1985).

³⁴⁸ El coronel Edouard Denzler (1893-1947) va treballar, des del 1937, amb la finalitat que els serveis sanitaris militars disposessin de material, en temps de pau, i va vetllar perquè es fabriqués aquest material hospitalari quan aquests serveis s'haguessin de mobilitzar a resultes de la guerra (Guisan, 1941, p. 24).

li demanava la seva opinió sobre el material necessari per equipar un hospital d'aquestes característiques.

La proposta de material sanitari per a 100 llits que va fer Lucie Odier en relació a la demanda del coronel Denzler es mostra a la taula 30³⁴⁹:

Taula 30. Material per 100 llits de la infermera Lucie Odier (Creu Roja Internacional) a partir de la demanda del coronel Denzler

(5 infermers i 5 infermeres per 100 malalts. És un infermer i una infermera per cada 20 llits)

	Material demanat pel Coronel Denzler	Coronel Denzler	Lucie Odier (proposta)
		Estimació quantitat	
1	<p>Llits metàl·lics plegables. El model adoptat 100 x 90 sembla de dimensions normals. Cal notar que si el llit es més alt a la zona dels peus, les cures que s'han de realitzar són menys esgotadores. Creiem que seria un avantatge que cada home tingués un llit en lloc d'una màrrega. Seria útil posar sobre el somier metàl·lic, un protector de matalàs de xarpellera de jute o qualsevol altra cosa que sigui forta, fàcil de netejar. Hem enviat a Espanya llits de 195x90 cm., amb travesser mòbil, somier metàl·lic i protector de matalàs de xarpellera de jute que es fixa amb ganxos de molla al marc del somier als peus i en el marc del respallier metàl·lic del capçal del llit.</p>	50	100
2	<p>Matalàs. A títol d'indicació, us enviem les mostres de xarpellera de jute i de crin vegetal utilitzats pels matalassos de boles a 15 francs que el Comitè Internacional de la Creu Roja ha fet confeccionar a la casa Gras Coutance – Ginebre per Espanya. Utilitzen 13 kg de crin vegetal per matalàs. Sembla que és més pràctic triar un teixit de la mateixa qualitat però de color menys embrutadís. Quan vam encarregar els matalassos, no vam poder trobar a Ginebre un estoc suficient de teixit de raíó a bon preu.</p>	20	100

³⁴⁹ CDMH.ACIR.C.ESCI.C01129. "Matériel Sanitaire pour 100 lits", 15 setembre 1938.

	Material demanat pel Coronel Denzler	Coronel Denzler	Lucie Odier (proposta)
		Estimació quantitat	
3	<p>Màrfegues.</p> <p>Desaconsellem les màrfegues ja que presenten els següents inconvenients:</p> <p>Són molt poc còmodes pels ferits, sobretot pels ferits de membres inferiors i abdomen, si no és possible remoure la màrfega cada dia;</p> <p>Massa pesades per manejar fàcilment.</p> <p>Deixen anar molta pols quan es remouen.</p> <p>No presenten suficients garanties de netedat (casos de sarna s'han declarat al Servei d'Internament de Ginebre, servei que utilitzava màrfegues militars).</p>	30	-
4	<p>Coixins.</p> <p>Seria possible fer els coixins de crin vegetal en lloc de fer-los de palla?</p> <p>Els coixins rectangulars (58x78 cm. per fundes de 60 x 80 cm) presenten l'avantatge de poder situar el malalt més confortablement; els coixins es poden posar en diferents posicions.</p>	20	100
5	<p>Coixins de palla (95x52 cm).</p> <p>Són menys necessaris si els llits tenen respatl·lers metàl·lics, però poden ser útils per a alguns tipus de ferits o d'operats.</p>	80	
6	<p>Fundes de coixins (97 x 54 cm).</p> <p>Sovint varien les mides del coixins.</p> <p>Hem enviat coixineres de 60 x 80 cm.</p>	200	200
7	<p>Llençols (250 x 170 cm).</p> <p>Creiem que aquests llençols són molt curts i preferiríem, tenint en compte les mides del llit, llençols de 280 x 180 cm.</p>	400	400
8	<p>Mantes de llana (210x150 cm).</p> <p>Hem demanat a Anglaterra una manta de mostra de llana i cotó que us enviarem.</p> <p>Creiem que la mida prevista és massa estreta. Preferiríem 210 cm x 170 cm.</p>	100	200
Roba per als pacients hospitalitzats i utensilis per a les habitacions dels malalts			
9	<p>Camises.</p> <p>Després de les recents experiències fetes en diferents hospitals, sobretot a l'estranger, seria preferible preveure pijames de franel·la de cotó per tots els malalts o ferits lleus, les camises seran utilitzades en els casos més greus i els ferits de l'abdomen i dels membres inferiors. Les camises generalment utilitzades, obertes per darrera, no són practiques pels malalts que es poden asseure al seu llit. No són prou calentes i es necessita una peça de roba complementària (jersei).</p> <p>Proposem 200 pijames i 100 camises, tenint en compte la roba de recanvi. Les diferents mides dels pijames es podrien reconèixer a partir del seu color i serien:</p> <p>25 pijames grisos (talla petita).</p> <p>50 pijames blaus (talla mitjana).</p> <p>25 pijames beix (talla gran).</p>	200	100 (c) 200 (p)

	Material demanat pel Coronel Denzler	Coronel Denzler	Lucie Odier (proposta)
		Estimació quantitat	
10	Sabatilles. Pensem que cada malalt hauria de tenir el seu parell de sabatilles. Se'n necessitarien de dues o tres mides diferents.	30	100
11	Teixit de llana per a samarretes (150 cm x 55 cm.). Pensem que se'n necessiten 4 per a infermera.	10	20
12	Tela de llana (150 x 200 cm). Les trobem molt útils en un servei de cirurgia per evitar el refredament provocat pels narcòtics.	10	30
13	Tovalloles.	50	50
14	Bates pels metges.	5	5
15	Vestimenta per als infermers (per 5 infermers).	30	30
16	Vestimenta per a les infermeres (per 5 infermeres).	10	15
Si es compten 10 infermers, caldria augmentar-ne el nombre.			
17	Draps de cuina.	30	30
18	Orinals plans per persones enllitades.	20	50
19	Orinals (gibrelletes). Els orinals plans per persones enllitades els reemplacen.	8	-
20	Orinal.	50	100
21	Escopidores.	50	50
22	Ventoses ³⁵⁰ (60 per infermers).	30	300
23	Bosses d'aigua calenta (4 per infermer).	10	20
24	Palanganes.	50	50
25	Gerres d'aigua.	10	10
26	Raspalls d'ungles.	10	10
27	Batea reniforme (ronyonera).	10	20
28	Termòmetres (preveure la seva substitució en cas de trencar-se).	25	25
29	Làmpada d'alcohol.	5	5
30	Marmites noruegues ³⁵¹ .	2	4
31	Cubells per rentar-se.	2	5
32	Vàter portàtil.	1	inútil
33	Tauletes de nit. Aconsellem una mena de taula de metall amb estanteries dobles.	25	50
34	Capses pels efectes personals (1 per malalt i alguns de suplement).	20	120
35	Respatllers, estan adaptats als llits.	2	-

³⁵⁰ L'aplicació de ventoses era una de les tècniques d'infermeria indicada pels metges o infermers experts (Atienza i Amezcua, 2016) o per practicants els anys 30, segons el testimoni del practicant rural, Rodolfo Marco (Blázquez, 2016, p. 459). En relació a l'efecte d'aquesta tècnica s'indica que "Actúan ejerciendo una revulsión enérgica por la aspiración que se produce al hacer el vacío en unos recipientes de cristal íntimamente adaptados a la pared del tórax." (Usandizaga, 1943, p. 487).

³⁵¹ La marmita noruega (o cuina sense foc, estufa aïllant, *wonder overn* o aparell d'autococció) és un procés de cocció lenta. Consisteix en cuinar o completar la cocció dels aliments fora del foc, en un recipient aïllant a fi que el menjar es continuï coent sense despesa econòmica. (Saimpaul, 2013, p. 7 i Cerisebio, 2015).

Material demanat pel Coronel Denzler		Coronel Denzler	Lucie Odier (proposta)
		Estimació quantitat	
Material de cuina, de neteja i il·luminació.			
36	Culleres, forquilles i ganivets.	50	100
37	Culleretes.	25	100
38	Gots (preveure la substitució en cas que es trenquin).	100	100
39	Tasses.	20	100
40	Biberons.	20	10
41	Bufadors.	3	10
42	Plats.	50	150
43	Gerres per a la llet.	6	6
44	Safates.	20	10
45	Soperes.	2	5
46	Recipients per servir vegetals.	3	5
47	Cullerots.	4	5
48	Escumadores.	3	5
49	Gerres per l'aigua.	3	5
50	Cossis (possiblement per posar aigua) (en comptem deu de més pels contagiosos).	2	4
51	Cubells d'escombraries.	3	5
52	Raspalls per les escombraries.	3	5
53	Pales per les escombraries.	3	5
54	Raspalls per netejar (inclou fregar).	3	5
55	Fanal d'espelma.	3	5
56	Candelers.	10	25
57	Espelmes.	50	100

Llista complementària de Lucie Odier	
Quantitat	Material
Rober	
250	Tovalloles per als hospitalitzats.
125	Mocadors (sembla difícil tenir en compte els dels homes).
5	Bates.
30	Draps per fregar el terra.
Mobiliari	
25	Cadires de fusta o 15 cadires i 10 tamborets.
8	Taules.
5	Escombres.
2	Taules de llit.
	Làmpada de nit – recipient per espelmes.
1	Banyera (tina).
5	Armaris per a les medecines i utensilis.
Roba pel llit	
250	Protector de llit.
Utensilis	
5	Suports per làmpades d'alcohol.
5	Tapes.
5	Classificadors de fusta.

Llista complementària Lucie Odier	
Quantitat	Material
Per les cures	
	Teles cataplasmes en peces.
5	Navalles d'afaitar.
5	Tisores per les ungles.
5	Maquineta per tallar els cabells.
1000	Fulls per registrar la temperatura.
12	Irrigadors (gota a gota i ènema).
3	Escarificadors.
5	Inhaladors.
5	Esterilitzadors.
5	Xeringues Record ³⁵² 20 cc.
5	Xeringues Record 5 cc.
10	Xeringues vidre 5 cc.
5	Xeringues per rentat de bufeta 250 cc.
Objectes de cautxú	
100	Gomes de llit. Cautxú o "mosetich" per a cures. Bosses pel gel.
20	Sondes per a ènemes.
30	Sondes colzades, en forma de pic (diversos calibres). Tub de cautxú a metres. Coixins d'aire.

"[Lucie Odier] Creiem que els objectes de cautxú no es poden guardar en estoc i proposem assegurar-nos objectes de goma amb un fabricant que pugui lliurar-los en dues hores si és necessari."

	Carretó?
	Safates d'apòsits amb instrumental?
	Aparells d'extensió?

Identificat el material que es necessitava per un hospital de 100 llits, s'ha pogut determinar que l'AME va ser l'organisme proveïdor de material a l'HIV, tot i algunes contribucions fetes per diferents ajuntaments de la comarca, a partir de la demanda que se'ls va fer des de l'Ajuntament de Vic.

Entre el primer material que l'AME va aportar a l'hospital hi havia 3.000 mantes i 1.000 catres que van arribar a Vic el 16 d'abril del 1938 amb el primer director, el Dr. Leo

³⁵² Les xeringues hipodèrmiques Record eren unes xeringues molt fàcils de netejar que es van utilitzar a Europa per administrar qualsevol injectable, mentre que Amèrica es feien servir per a l'anestèsia (Jean-Pierre Martin, 2018, p. 131).

Eloesser, que anava acompanyat dels metges nord-americans Leonard Hans Larson³⁵³ i Norman Charles Rintz³⁵⁴. A més, el 20 d'abril també es van enviar, en dos camions, entre 150 i 200 matalassos “para poder alojar esta noche ya a los inválidos”³⁵⁵.

Pel que fa als ajuntaments, la Comandància Militar de Catalunya ordenà que es requisessin aproximadament 2.500 matalassos que s'havien de destinar a l'hospital militar que s'estava instal·lant a Vic de forma urgent. El nombre de matalassos que havia d'aportar cada població depenia del cens d'habitants, concretament Voltregà n'havia de facilitar 165³⁵⁶. No s'ha pogut determinar si aquests matalassos van arribar, els que sí que ho van fer el dia 13 d'abril van ser els procedents de Manlleu, però en aquest cas no se n'ha pogut determinar la quantitat³⁵⁷.

La falta de recursos materials era tan gran que Fanny Bré (1948, p. 8) explicà que quan van arribar els ferits van convertir les capses en armaris per col·locar l'escàs material que s'havien emportat de Villa Paz (Saelices, Conca) i van utilitzar les portes que no servien com a taules. Aquesta informació coincideix amb l'aportada per Costa (2008, p. 38) quan explicava que l'equipament procedent de Villa Paz s'havia perdut. Segons el comissari polític Leo Wurzel, entre el material que més escassejava era la roba pels llits, l'instrumental quirúrgic³⁵⁸ i els utensilis per cuinar i menjar, en concret feia referència a: “(...) la manca de vaixelles i olles per a cuinar (en total només hi havia 300 plats disponibles i encara menys gots per beure)”³⁵⁹.

Per esmenar aquesta situació, Wurzel explicà l'actuació que va portar a terme:

“Vaig parlar immediatament amb els camarades de la cuina i el personal del servei, vaig organitzar alguns voluntaris entre les files dels ferits i els vaig enviar a comprar, entre altres coses, plats al poble...”³⁶⁰

En l'Informe de la situació general de los hospitales del Servicio Sanitario Internacional y el desarrollo del Partido Comunista en los mismos”, amb data del 14 de gener del

---

³⁵³ El cognom real de Leonard Hans Larson era Larsen i va néixer a Fresno (Califòrnia) i va morir el 13 de maig de 1938 a San Francisco (Califòrnia) (Annex 15: Base dades ALBA).

³⁵⁴ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Eloesser Spain, 1937-38; Vick-Eloesser, Dr.-Larson, Dr.-Rintz, Dr.; CDMH.PS.Militar.C4762/16b. Carta enviada pel cap de l'AME, 20 d'abril del 1938.

³⁵⁵ CDMH.PS.Militar.C4762/16b. Carta enviada pel cap de l'AME, 20 d'abril del 1938.

³⁵⁶ Correspondència d'entrada.1938. (AMSHV. UI 173). Carta conjunta de l'alcalde de Vic, el comandant Militar i el tinent d'intendència. No s'ha pogut determinar si van arribar o no a l'hospital.

³⁵⁷ AMV. Capsa: Correspondència 1938 (I), carpeta abril 1938.

³⁵⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/97.

³⁵⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3.708/98. “Bericht des Politkommissars des Hospital Militar de las Brigadas Internacionales de Vic”, s.d.

³⁶⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3.708/98. “Bericht des Politkommissars des Hospital Militar de las Brigadas Internacionales de Vic”, s.d.

1939, Antonio Silva, instructor del PC en el SSI, tornà a referir-se a l'escassetat i desorganització que es va viure a l'HIV en els seus inicis:

“(…) sin el correspondiente material sanitario que pudiera atender a las necesidades de las heridas que requerían urgencia y que era imposible por la falta de esta materia (faltaban camas, ropas para las camas, material de cirugía como hemos dicho y el perfeccionamiento de las cocinas que pudiera atender a los heridos en mejor condimentación, pues todos los días se daba el rancho en frío”³⁶¹.

Tot i la manca d'equipaments, les sol·licituds que es van fer des de la direcció de l'hospital per incrementar-los, no sempre van tenir una resposta favorable. Un d'aquests casos es produí el mes de juny quan es denegà el trasllat a Vic d'un aparell de faradització i galvanització que es trobava en un magatzem de Barcelona³⁶². En altres ocasions, no s'ha trobat la resposta definitiva, davant la insistència d'algunes peticions, com la d'una cisterna mòbil que es va demanar el 7 de juny i es va tornar a reclamar el 16 del mateix mes³⁶³.

Un altre aspecte a tenir en compte va ser el moviment de material entre els diferents hospitals de les BI. Mentre un ordre del dia 26 d'abril, instava a Ely Salem, intendent de l'AME a Vic, a fer arribar, en ambulància, 600 mantes i 1.200 llençols a l'Hospital Internacional de S'Agaró³⁶⁴, el 29 d'abril es demanava que es lliurés l'aparell de raig X, procedent de Villanueva de la Jara (Conca), al capità Endler³⁶⁵. A més de material sanitari, l'AME, també va requerir llibres que es vingueren a buscar amb una ambulància³⁶⁶.

Tanmateix, l'HIV esdevingué un centre d'aprovisionament, concretament, era el responsable de subministrar material farmacèutic a l'Hospital Internacional de Mojà, prèvia sol·licitud al seu director mèdic³⁶⁷.

---

³⁶¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/97.

³⁶² CDMH.PS.Militar.C4762/16b, del 9 de juny del 1938; CDMH.PS.Militar.C4762/16b, del 15 de juny del 1938.

³⁶³ CDMH.PS.Militar.C4762/16b, del 16 de juny del 1938.

³⁶⁴ CDMH.PS.Militar.C4762/16.

³⁶⁵ CDMH.PS.Militar.C4762/16. Possiblement es tracti d'Hermann Endler que era austríac i membre del PC (Annex 16: Web SIDBRINT). Guerra (2003, p.346) indica que va ser metge del grups d'evacuació.

³⁶⁶ CDMH.PS.Militar.C4762/16b, del 16 d'abril del 1938.

³⁶⁷ CDMH.PS.Militar.C4762/16b, del 18 d'abril del 1938.

El control del material semblava fonamental per a l'AME. Una sèrie d'ordres permeten observar les persones responsables d'inventariar utensilis i productes. A la taula 31 es mostra una relació entre aquestes persones i la responsabilitat que se'l atribuïa:

Taula 31. Responsables del material i la seva funció a l'HIV

Data	Responsable	Funció atribuïda
19/04	Roberto Fierro, farmacèutic ³⁶⁸	Elaborar l'inventari de material farmacèutic i instrumental ³⁶⁹ .
19/04	Hermann Endler	Inventariar el material que hi havia al magatzem central ³⁷⁰ .
24/04	Jack Levine ³⁷¹	Inventariar i controlar el material químic i de laboratori que hi havia al magatzem de l'hospital, per ordre de Fierro ³⁷² .
21/06	Ely Salem Hermann Endler	Inventariar la roba "(...) (mantas, sábanas, almohadas, etc.) no podemos dar ninguna relación por no haber encontrado la actual dirección ningunas registraciones administrativas" ³⁷³ .

Durant el període de funcionament de l'HIV, s'han localitzat diferents peticions de la direcció, de l'administració o del Comissariat de guerra dirigides a l'Ajuntament de Vic o a la Comandància militar de Vic per poder cobrir diferents necessitats de l'hospital. A la taula 32 s'exposen aquestes sol·licituds, els tràmits i les respostes, de les que se'n té constància³⁷⁴.

³⁶⁸ Roberto Fierro era argentí i des del gener del 1938 era el cap de la Farmàcia Central del Servei Sanitari de les BI (Guerra, 2003, p. 772).

³⁶⁹ CDMH.PS.Militar.C4762/16b.

³⁷⁰ CDMH.PS.Militar.C4762/16b.

³⁷¹ El nord-americà Jacob Mordecai Levine era tècnic sanitari nord-americà (Annex 15: Base dades ALBA).

³⁷² CDMH.PS.Militar.C4762/16.

³⁷³ CDMH.PS.Militar.C4762/16b. Salem i Endler van desenvolupar aquesta funció fins el mes de juny.

³⁷⁴ AMV. Capsa Correspondència 1938 (I), carpetes abril, juny i setembre 1938; AMV. Capsa Correspondència 1938 (II) – 1939 (I), carpetes novembre i desembre 1938.

Taula 32. Sol·licituds de material i resultat de les mateixes (abril - novembre 1938)

Sol·licitud	Respostes
27/04/38 (dues sol·licituds) i 02/09/38 Tres màquines d'escriure.	-
18/06/38 Dues neveres per conservar els aliments.	22/06/38 L'alcaldia no disposava de cap nevera i l'únic que es podia fer era requisar-ne dues, cosa que només podia fer el Destacament d'Intendència de Vic.
07/09/38 Una màquina de cosir per aprofitar roba usada i pels llits.	-
22/11/38 Tros de terreny per plantar, el més a prop possible de l'hospital.	03/12/38 L'alcaldia va traspasar la demanda al President de la Junta Municipal Agrària per una entrevista i poder donar resposta a la sol·licitud.
19/11/38 Local per tancar les dues ambulàncies, el camió i el turisme (hi havia un responsable de transport).	24/12/38 El consistori encara no havia cedit cap local per a aquesta finalitat.

1.2 La direcció del Dr. Leo Eloesser i el brot de febre tifoide

El director de l'hospital, el Dr. Leo Eloesser i els seus col·laboradors, els metges nord-americans d'origen jueu Leonard Hans Larsen i Norman Charles Rintz, van començar la seva activitat el 16 d'abril del 1938³⁷⁵ i només arribar ja van detectar que alguns hospitalitzats presentaven diarrea. Tot i que la majoria de ferits i malalts estaven vacunats contra les febres tifoide i paratifoide, una pràctica sistemàtica a l'exèrcit republicà i no a les BI, la situació va acabar amb la declaració d'un brot epidèmic de febre tifoide³⁷⁶, que quedà circumscrit a l'hospital (Sadurní et al., 2021).

Aquest episodi va provocar que 1900 persones quedessin confinades a l'hospital durant cinc setmanes, des del 25 d'abril fins el 29 de maig del 1938. Entre aquests confinats hi havia 1.700 ingressats i 200 membres del personal (Malbin, 1940)³⁷⁷.

³⁷⁵ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vick-Eloesser, Dr.-Larson, Dr.-Rintz, Dr.; Eloesser Spain, 1937-38.

³⁷⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Dr. Leonard Larson. From Dr. Eloesser's replay to Questionnaire.

³⁷⁷ A partir d'una entrevista que Martin va fer al Dr. Barsky, aquest manifestava la confusió d'aquest últim entre Vic i Mataró, i comentava que possiblement el Dr. Barsky va visitar Vic (ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich – Typhoid Epidemic. Dr. Barsky Interview with F. Martin, Cuernavaca, Jan 22, 1969).

Diferents factors van contribuir a l'aparició d'aquest episodi de febre tifoide, entre ells l'arribada massiva de ferits i malalts quan l'hospital encara no estava organitzat per poder-los atendre i la manca de mesures per assegurar la potabilitat de l'aigua de l'hospital.

a. Arribada dels ferits i malalts

Diferents testimonis de l'època fan referència a l'allau de ferits i malalts que van arribar amb poques setmanes a l'HIV, que com s'ha dit, no disposava d'unes infraestructures adequades per atendre'ls. Bassas (1991), en el seu dietari, explicava que el dia 13 d'abril del 1938, a l'hospital hi van ingressar "uns vuit-cents ferits de guerra, la majoria estrangers procedents de les Brigades internacionals" (p.124). Fanny Bré (1948, p.8) exposà que se'n van acollir uns mil, en pocs dies, Tommy Hamilton³⁷⁸, assenyala que: "(...), en una setmana, en teníem quinze centenars"³⁷⁹.

La dificultat a l'hora d'acollir els ferits i malalts que havien arribat a Barcelona, procedents dels hospitals de les BI de la zona centre i de Llevant, va esdevenir un repte pels responsables del SSI, ja que aquests s'havien d'anar ubicant a mesura que s'anaven organitzant els hospitals i en funció dels problemes de salut que presentaven. En una nota del cap de l'AME del 21 d'abril s'especificava que l'evacuació de ferits prevista cap a Vic es posposava fins el dia 23, com a molt aviat. El motiu era que, abans, s'havia de produir el trasllat de malalts i ferits de l'Hospital de Mataró cap al de Santa Coloma de Farners i per poder-ho fer efectiu es demanava que totes les ambulàncies estacionades a Vic, menys una, es dirigissin cap a Mataró³⁸⁰.

En relació a les característiques dels hospitalitzats de l'HIV, Vilaseca (2002) exposà els records de Soledat Ralló, ajudant d'infermeria en aquest hospital³⁸¹:

"Era un hospital de sang, amb malats militars ferits de guerra, bàsicament estrangers però amb alguns espanyols. Recorda molts ferits de bala (eren

---

³⁷⁸ L'abril del 1938 a l'HIV només s'ha pogut identificar un Robert Hamilton que exercia d'infermer i que provenia de l'Hospital Americà. Era canadenc i havia treballat dos anys d'infermer en un hospital militar al Canadà abans d'ingressar a les BI el març del 1937 (AGMAV, C.1092,10/11).

³⁷⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Dr. Rintz/ Valdivaño. Taped Testimony of T. Hamilton obtained by F. M. from Metropolitan Toronto Central Library. Dec. 1970. Cap dels veterans amb què Martin va connectar no recordava cap Tommy o Timmy Hamilton. El contingut d'aquesta gravació l'explica Fredericka Martin en una carta del 28 de desembre del 1970, enviada des de Cuernavaca i amb destinatari desconegut i es tractava d'un relat dels records d'aquest home, des del front de Còrdova fins arribar a S'Agaró, passant per Villa Paz, Terol, Aragó, Vic, S'Agaró i finalment Villavaña (possiblement es tracti de la Vall de Bianya, on hi havia un quarter de recuperació (CDMH.PS.Militar.C4762/107).

³⁸⁰ CDMH.PS.Militar.C4762.

³⁸¹ La informació de Vilaseca (1997, pp. 207-209) mostra que Soledat Ralló va començar a fer pràctiques a l'hospital a partir del maig, quan el director ja era el metge alemany Wilhelm Glaser.

especialment difícils de curar els ferits de bala explosiva, que no explotava fins que era a dintre del cos), també els que havien quedat atrapats per les mans a les ´alambradas” (p. 140).

b. Els problemes d'organització

En l'esmentat “Informe del Comissari Polític de l'Hospital Militar de les Brigades Internacionals de Vic”³⁸², es constaten els dèficits organitzatius que va patir l'hospital en els seus inicis. A la taula 33 s'exposen les dificultats organitzatives, les accions empreses i els canvis proposats per aquest comissari a fi de revertir la desorganització que hi havia a l'hospital.

---

³⁸² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/98, 98b i 99. “Bericht des Politkommissars des Hospital Militar de las Brigadas Internacionales de Vic”, s.d.

Taula 33. Dificultats, accions i propostes de millora per fer front a la desorganització en els inicis de l'HIV

Dificultats organitzatives	Accions realitzades	Canvis proposats
Cuina		
Inexperiència del personal a l'hora d'elaborar menús pels ferits, malalts i personal.	Parlar amb el personal de cuina.	"(...) enviar aquí el cap de cuina de Mariano Cubi, que té capacitats per treballar amb aquestes dimensions" ³⁸³ .
Escassetat i inexperiència del personal que repartia el menjar: eren sis homes del personal civil i "cada vegada cadascun d'ells porta dos plats a les mans des de la cuina al menjador" ³⁸⁴ .	Reducció a dues hores el servei de menjador.	
Malalts i ferits		
"(...), l'hospital està per sobre de la seva capacitat" ³⁸⁵ .		"(...) segons l'opinió dels metges i també la meua, caldria almenys fer marxar un 25% dels camarades vinguts d'Oriola i d'altres cases de repòs" ³⁸⁶ .
Ferits barrejats, sense tenir en compte el grau de les ferides.		
Presència de malalts crònics.	Evacuació de molts d'ells per part de la comissió mèdica.	
Personal		
Personal molt divers.		
Distribució injusta de la feina, "una part treballa 24 hores al dia, mentre l'altre personal no se li dona cap activitat" ³⁸⁷ , possiblement per això la neteja encara no s'havia acabat.		
Acusacions de negligència entre el col·lectiu mèdic arran de la mort d'un ferit per urèmia i d'un altre per tètanus.		

³⁸³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/98. "Bericht des Politkommissars des Hospital Militar de las Brigadas Internacionales de Vic", s.d.

³⁸⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/98.

³⁸⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/98b. "Bericht des Politkommissars des Hospital Militar de las Brigadas Internacionales de Vic", s.d.

³⁸⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/98b.

³⁸⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/98b.

c. La contaminació de l'aigua de L'Escorial, l'origen del brot de febre tifoide

El metge nord-americà Barney Malbin, que va estar a l'HIV durant l'episodi de febre tifoide, va escriure un *article* titulat "Typhoid fever occurring in immunized persons" (1940) on s'atribuïa el seu origen a la contaminació de l'aigua de L'Escorial.

L'aigua que arribava a l'hospital provenia de dues de les tres deus que abastien la ciutat, una portava aigua potable i l'altra no, però el fet que els sistema de canalitzacions de L'Escorial desemboqués en el mateix dipòsit va provocar la contaminació de tota l'aigua. Per altra part, L'Escorial també disposava d'un pou en els jardins d'on s'extreia aigua per bombeig i, segons el bacteriòleg de la ciutat, aquesta també devia estar contaminada amb organismes tifoides. Més endavant es va saber que el brot de febre tifoide va ser fruit del desbordament d'un sistema de clavegueram proper (Malbin, 1940).

Aquestes evidències no van ser suficients per a alguns membres del personal que van atribuir l'episodi de febre tifoide a una operació de sabotatge orquestrada pels feixistes. Així s'expressà la infermera Fanny Bré (1948):

"L'aigua per beure que s'utilitzava a l'Hospital no s'havia analitzat des de l'inici. Aquesta aigua havia estat contaminada per l'enemic quan va deixar el convent. La responsabilitat requeia en el comandant de l'hospital" (p. 9).

Fos com fos, Eloesser i els seus ajudants van centrar la seva actuació en canviar el sistema de distribució i reserva d'aigua del convent de L'Escorial, però el temps requerit per a aquesta operació va fer que el nombre d'infectats de febre tifoide anés augmentant (Malbin, 1940). A més, l'escassetat d'aigua que hi havia a Vic, també va comportar que s'hagués de continuar utilitzant l'aigua no potable per usos diferents al de la ingesta³⁸⁸.

La rapidesa en l'aparició de malalts amb febre tifoide i la variabilitat del curs clínic de la mateixa van dificultar el diagnòstic³⁸⁹. La situació a l'hospital arribà a ser tan complexa que els responsables es van veure obligats a crear una sala específica per poder

---

³⁸⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich – Typhoid epidèmic. Dr. Barsky interview with F. Martin, Cuernavaca, Jan 22, 1969.

³⁸⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. July 21, 1938. Les referències que hi ha en aquesta carta sobre el curs de la malaltia i la realització de puncions espinals per a l'obtenció de mostres fa pensar que es tracta d'un metge, i tenint en compte l'estudi del Dr. Malbin, possiblement ell fos el seu autor. A més, al final de la carta s'indica que una vegada l'epidèmia va estar controlada, aquesta persona fou requerida a Barcelona per formar part d'una comissió i Guerra (2003, p. 515) esmenta que el Dr. Malbin va ser cap de la Comissió d'Inutilitats.

atendre aquests malalts³⁹⁰ i les infermeres van haver de centrar la seva activitat en aquest servei (Costa, 2008).

Barney Malbin (1940) exposà que entre les mesures terapèutiques que es van adoptar hi hagué el repòs absolut al llit per disminuir la temperatura i millorar l'estat general i, davant la manca d'aliments adequats, es va optar per una dieta a base de petites quantitats de la carn que es disposava, puré de cigrons, arròs, torrades i sucre en funció de la tolerància, obtenint bons resultats. Els malalts que presentaven distensió abdominal se'ls reduïa el sucre i se'ls administrava ènemes de flux de retorn, i en cas de no millorar se'ls injectava prostigmina per via subcutània a dosis baixes per augmentar l'activitat peristàltica.

La situació de l'hospital durant aquest període va ser preocupant, fins al punt que la infermera nord-americana Anne Taft, des de l'Hospital de Mataró, i tot i els dubtes que li generava no haver-ho vist, la qualificà de "gran desastre" i va escriure:

"(...) tot l'hospital feia una olor com si es tractés d'una gran latrina... Hi havia una corrent d'excrements en alguns passadissos fins als lavabos... No sé quant es va exagerar, però es pot imaginar l'agonia, la incomoditat i només uns quants lavabos"³⁹¹.

Segons Malbin (1940, p.), entre el 25 d'abril i el 29 de maig, pràcticament tots els ingressats i membres del personal de l'hospital van presentar alguna alteració gastrointestinal, però l'absència d'un laboratori adequat només va permetre confirmar el diagnòstic de febre tifoide a 147 persones (8,6%) de les 1700 que hi havia a l'hospital, de les quals en van morir 9 (6,1%). Les proves que se'ls va practicar van ser el test de Widal³⁹² i cultius de sang, orina o femta, utilitzant-se en alguns casos les tres mostres. A la taula 34 es resumeix l'estudi fet per Malbin (1940) a partir de les 147 persones diagnosticades de febre tifoide, considerant les que estaven vacunades contra la febre tifoide i havien rebut dues o més injeccions de la vacuna entre un any i tres mesos abans de contraure la malaltia i les que no estaven vacunades.

---

³⁹⁰ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. July 21, 1938. La carta no està signada i es desconeix a qui va dirigida.

³⁹¹ ALBA. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. «Anne Taft. Tom Kerr, Irish. Vich». Anna Taft va parlar de disenteria en lloc de febre tifoide.

³⁹² El test de Widal s'utilitzava, i en cara s'utilitza, pel diagnòstic serològic de la febre tifoide, a partir de l'aglutinació antígen-anticòs. El test de Widal és poc específic i pot donar falsos negatius o positius (Labañino i Rodríguez, 2013).

Taula 34. Resultat d'un estudi sobre la febre tifoide en persones vacunades i no vacunades a l'HIV

	Persones amb diagnòstic de febre tifoide n=147 (%)	Persones mortes n=9 (%)
Persones vacunades	98 (66,7)	4 (4,1)
Persones no vacunades	49 (33,3)	5 (10,2)

Tot i que l'estudi de Malbin (1940) sobre la febre tifoide a l'HIV va confirmar que l'administració de la vacuna antitifoïdal no evitava el contagi però reduïa la mortalitat, la infermera Fanny Bré (1948) calculà que a l'HIV "van morir prop de 300 camarades, entre ferits i cuidadores i cuidadors" (p. 9).

Entre el personal que es va contagiar hi hagué el metge nord-americà Leonard Larsen³⁹³, el metge hongarès Tibor Burger³⁹⁴ i l'irlandès Tom Kerr que havia treballat com a vigilant a Villa Paz i que morí a Vic, víctima d'aquesta malaltia³⁹⁵. En el diari local *L'Hora Nova*, del 17 de maig del 1938, va aparèixer una nota d'agraïment del metge polonès Simon Boulka³⁹⁶ davant les mostres d'afecte rebudes arran de la mort de la seva dona, l'escocesa Chaisie Wallace de 23 anys:

“REMITIT

“Doy las gracias a nuestra gloriosa aviación, a la brigada de carabineros, a las organizaciones antifascistas de Vic, a los heridos y personal del Hospital Militar, como a todo el pueblo de Vic por las demostraciones de condolencia que me han expresado en la parte que han tenido en el entierro de mi querida esposa.

“Simón Boulka, Capitán Médico

“Adreço el més pregó agraïment a la nostra gloriosa aviació, a la brigada de carabiners, a les organitzacions antifeixistes de Vic, als ferits i personal de l'Hospital Militar, àdhuc a tot el poble de Vic, per les demostracions de

³⁹³ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich-Dr. Leonard Larson. From Dr. Eloesser's replay to Questionnaire» i «From Barsky. Interview F. M. Jan. 1969. Cuernavaca; Guerra (2003, p. 515).

³⁹⁴ CDMH.PS.Militar.C4762/16b. Nota de la Direcció de l'Hospital Militar de les Brigades Internacionals de Vic dirigida a l'Ajuda Mèdica Estrangera a Barcelona, del 18 de juny del 1938.

³⁹⁵ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Anne Talf/ Tom Kerr, Irish/ Vich.

³⁹⁶ Simon Boulka va néixer a Polònia el 1910 i va morir a Auschwitz el 1942. Va estudiar medicina a París i el 1934 se'n va anar a Gran Bretanya i va treballar a Londres i Edinburgh. Es va integrar al SSI el desembre del 1936 (Guerra, 2003, p. 420-421).

condolença que m'han expressat, en la part que han tingut en l'enterrament de la meva estimada esposa.

“Simón Boulka, Capità Metge”
(Boulka, 1938)

Tota aquesta situació que es va viure a l'HIV va generar que l'instructor del PC en el SSI, Antonio Silva³⁹⁷ acusés de negligència el Dr. Eloesser i el metge nord-americà Abraham Friedmann³⁹⁸ i l'administrador de l'hospital, Eli Salem³⁹⁹. Això és el que Silva va declarar en relació al director de l'hospital, Dr. Eloesser:

“En el principio la moral estaba muy decaída, pues las condiciones de los hospitales como Vich en el que semetieron 1300 camas, y la incapacidad del director en el que el comisario tenía que realizar un trabajo administrativo y de dirección, lo que le privaba de ocuparse de la moral de los hospitalizados y del personal, pues las faltas de agua y el reducido espacio en el que los heridos estaban amontonado dio como consecuencia que viniese una epidemia de tifo el que tomo proporciones alarmante, dándose caso de morir tres o cuatro diario [sic]”⁴⁰⁰.

Les indagacions i els treballs realitzats per Leo Eloesser desmenteixen les denúncies del responsable del PC (Sadurní i al., 2021) i infermeres com Ave Bruzzichesi, que va treballar amb ell en altres hospitals a Espanya, va reconèixer la seva professionalitat i el seu bon fer en una carta escrita el 16 de juny de 1938:

“Tu has estat un exemple aquí a Espanya, Dr. Eloesser, i volem que et sentis orgullós de tots nosaltres quan acabem el nostre treball aquí. Tots ens esforcem per seguir aquest excel·lent exemple”⁴⁰¹.

---

³⁹⁷ Aquest representant del PC era el mateix que va denunciar els responsables mèdics de l'evacuació de l'Hospital de Benicàssim, entre els quals hi havia el metge polonès Saul Trocki, fet que va contribuir al seguiment per part del partit de la seva dona, la infermera txeca Wenzlová, Štefania.

³⁹⁸ Abraham Irving Friedmann (a vegades Friedman) va néixer el 27 de maig del 1908 a Nova York i morí en aquesta mateixa ciutat el 25 de novembre del 1966 (Annex 15: Base dades ALBA. Segons Guerra (2003, p. 514). Per altra part, Guerra (2003, p. 514) situa el seu naixement a Varsòvia i juntament amb la seva família va emigrar als Estats Units.

³⁹⁹ CDMH.PS.Militar.C4762/1. Certificat del 8 de juny del 1938 on s'exposa que aquest càrrec l'havia exercit als hospitals de Vic i Mahora (Albacete).

⁴⁰⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/100 i 101.

⁴⁰¹ Hoover Institution. Leo Eloesser. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy. Capsa 13, carpeta 12 Bruzzichesi, Ave.

La mateixa Bruzzichesi, en una carta del 13 de juliol del 1938, especificà la vàlua professional i humana del director de l'HIV, quan aquest va tornar als Estats Units:

“Quina pena que Espanya hagués de perdre un cirurgià tan excel·lent. Totes les persones amb les que has estat en contacte aquí pregunten per tu contínuament”⁴⁰².

Fos com fos, el Dr. Eloesser va ser substituït pel metge alemany Wilhelm Glaser, i tot i que aquest últim ja es trobava a Vic el 10 de maig del 1938, Eloesser no va marxar fins el dia 19 de maig cap a l'Hospital de Mataró⁴⁰³. A l'administrador Eli Salem també se'l va destinar a Mataró, en aquest cas com a administrador de la casa de personal⁴⁰⁴ i sembla que el va substituir Margalith⁴⁰⁵, de qui no s'ha trobat cap referència. De tota manera, els documents consultats on es fa referència a l'administració de l'HIV en el període de Glaser estan signats per J. Soteras⁴⁰⁶.

Tots aquests canvis de responsables a l'HIV, fets per l'AME, van anar acompanyats de la creació d'una comissió d'inspecció per conèixer les condicions en les que es trobava l'hospital, però la visita d'aquesta es posposà fins el 27 de maig del 1938 a causa de la situació del brot de febre tifoide⁴⁰⁷.

---

⁴⁰² Hoover Institution. Leo Eloesser. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy. Capsa 13, carpeta 12 Bruzzichesi, Ave.

⁴⁰³ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Eloesser Spain, 1937-38.

⁴⁰⁴ CDMH.PS.Militar.C1688. Característica de Salem, Eli, 29 de novembre del 1938.

⁴⁰⁵ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vick/Mataró. From Mildred Rackley Notes, May 10, 1938.

⁴⁰⁶ AMV. Capsa Correspondència, 1938 (I), carpeta juny 1938. Carta de l'administrador de la Clínica Militar número 1 de Vic, 18 de juny del 1938.

⁴⁰⁷ “Informe sobre la inspección realizada en el Hospital Militar de Vic” (RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/33).

2. Segona etapa (maig - octubre del 1938)

Aquest període va ser el més llarg que va viure l'HIV, es va caracteritzar per un gran moviment de ferits, malalts i personal i es va acabar amb la sortida de l'hospital de la majoria de ferits, malalts i personal sanitari estranger.

Aquests mesos van estar marcats pel final de l'episodi de febre tifoide i les seves conseqüències, les relacions de poder entre la direcció mèdica de l'hospital i el comissari polític, així com la programació d'activitats políticoculturals per refermar el compromís de les BI amb la República, a través de l'educació, l'ajuda als refugiats i la col·laboració amb organitzacions vinculades amb el FP. L'organització que va crear el PCE dins l'hospital va facilitar el control de les persones i les activitats dins i fora de l'hospital.

2.1 La direcció del metge Wilhelm Glaser i la continuïtat en la gestió de la febre tifoide

Només començar el mandat del Dr. Glaser, en unes notes de Mildred Rackley⁴⁰⁸, del 10 de maig del 1938, ja s'indicava: "es necessiten urgentment infermeres per Vic"⁴⁰⁹ i aquesta demanda va venir acompanyada de l'arribada d'infermeres nord-americanes i angleses. De fet, en un raport del 26 de juliol de l'anglesa Leah Manning⁴¹⁰, s'atribueix gran part de l'èxit en el control de l'epidèmia de tifus de l'HIV a "l'atenció acurada del personal anglès, juntament amb el nord-americà, que es van enviar allà específicament per a aquest propòsit"⁴¹¹. El mateix informe feia referència al fet que una vegada el brot de febre tifoide estigué controlat, la major part d'aquest personal va tornar als hospitals d'on provenien, a excepció de les infermeres angleses Mary Slater i Janet Robertson. No s'ha pogut identificar el moment en el qual Mary Slater va arribar a Vic. En canvi, en el document titulat "Servicio Sanitario Internacional. Características del personal técnico" s'exposa que Janet Robertson⁴¹² ho va fer el 13 de maig del 1938, vuit dies després de la seva arribada a Barcelona i d'una estada de vuit dies a l'Hospital de Santa Coloma. Aquesta infermera encara era a Vic el 3 d'octubre del 1938. En relació a la sortida

---

⁴⁰⁸ Mildred Rackley va néixer a Carlsbad (Nou Mèxic) el 13 d'octubre del 1906 i va morir el novembre del 1992. Va venir a través de l'AMB i actuà com a intèrpret i va ser l'administradora de diferents hospitals de les BI (Annex 15: Base dades ALBA).

⁴⁰⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46.

⁴¹⁰ Manning va viatjar a Espanya el 1938 amb l'encàrrec de redactar un informe sobre els metges i infermeres britànics que treballaven en hospitals espanyols per l'Spanish Medical Aid Committee (Cornejo, 2017).

⁴¹¹ WDC. Archives of the Trades Union Congress. Carpeta Rebel·lió espanyola: Ajuda mèdica, 1937-1940. Recuperat 20 octubre 2021, de

<https://wdc.contentdm.oclc.org/digital/api/singleitem/image/scw/9621/default.jpg>

⁴¹² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/55. Fyrth (1986, p. 123) situà Slater i a Robertson a l'Hospital de Santa Coloma de Farners a principis de juny. El brot de febre tifoide que si va viure, també afectà aquestes dues infermeres.

d'infermeres nord-americanes, Ericka Glaser, en una carta a Fredericka Martin del juliol de 1971, va explicar que en les notes del seu pare, el Dr. Glaser, hi constava que l'agost van marxar "12 infermeres nord-americanes de primera categoria"⁴¹³. La manca d'infermeres qualificades no fou un fet puntual a l'HIV, sinó que es tornà a posar de manifest en el primer informe del mes d'octubre del 1938, elaborat pel comissari polític de l'hospital, Maurice Suavard⁴¹⁴.

La situació creada a l'HIV arran de l'episodi de febre tifoide va propiciar que la direcció de l'AME creés una comissió especial per investigar les condicions en les que es trobava⁴¹⁵. La comissió la formaren el metge polonès Leon Samet⁴¹⁶ i la infermera letona Mara Gincburg⁴¹⁷, director i ajudant de la cap d'infermeria de l'Hospital de Mataró respectivament, així com el francès Maurice Sauvard⁴¹⁸, que estava hospitalitzat a Vic. Aquesta comissió visità l'hospital el 27 de maig i l'informe que elaborà mostrava les millores estructurals, higièniques, alimentàries i de personal que s'havien produït des que es posà en funcionament i alguns dels problemes que persistien en relació a l'administració, els serveis i material, la higiene, l'alimentació i el personal⁴¹⁹.

Els dèficits que destacà l'informe elaborat per aquesta comissió foren:

- a. La negligència de l'administració de l'hospital a l'hora de vetllar pel subministrament de tabac als ferits, cosa que corroborà l'infermer Tommy Hamilton en explicar els problemes per obtenir-ne i que al mateix temps evidenciava el control al qual estaven sotmesos els brigadistes:

"L'últim dia de maig vaig rebre l'únic paquet que vaig aconseguir a Espanya, valorat exactament en trenta-cinc cèntims. Va ser l'enviament de Pasqua i dins del paquet hi havia una salutació del primer de maig. Vaig tenir la sort d'aconseguir un paquet de tabac, alguns dels nois mai ho van aconseguir. Durant el temps que vaig ser a Vic, el correu va arribar amb força freqüència d'Escòcia. A cada carta, la meva germana em preguntava si havia rebut les cigarretes. No podia respondre i dir que no,

---

⁴¹³ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Erica Wallach's letter to Fredericka Martin, July 15, 1971.

⁴¹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/67. Informe del 3 al 9 d'octubre del 1938.

⁴¹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/36.

⁴¹⁶ Leon o Lev Samet va néixer a Boryslaw el 1908 i morí a Varsòvia el 1973 (Guerra 2003, 429).

⁴¹⁷ Mara Gincburg va néixer el 1909 i va obtenir el títol d'infermera a Riga (Guerra 2003, 450).

⁴¹⁸ Sauvard va néixer al poble de La Flèche, que pertany al departament de Sarthe, a la regió de País del Loira. Abans d'allistar-se a les BI va treballar en el sector de la metal·lúrgia. Estava afiliat a la Confédération Générale du Travail Unitaire (CGT) i a la Jeunesse Communiste (JC). Va arribar a Espanya el 10 d'octubre del 1936 (RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1396/59).

⁴¹⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/33-36.

la carta no sortiria d'Espanya. De manera que solament vaig ignorar les seves preguntes. Algunes de les cartes que em va enviar portaven grans de tabac⁴²⁰ en el sobre. Va ser la millor manera d'enviar cigarretes. Si alguna persona hagués començat a parlar de robatoris, no tindria més correu. Per tant, en la majoria dels casos, no vam dir res sobre les cigarretes. Una carta tenia més valor que fumar⁴²¹.

- b. L'absència de col·laboració entre els responsables de l'hospital (director, administrador i comissari polític):

“La administración, hace un trabajo muy malo. Nunca se ha podido celebrar una reunión del director con el administrador y el comisario político por culpa del administrador. No se nota trabajo positivo. (...)”

“En general las insuficiencias que se observan en el Hospital, son debidas a la Administración y a la mala colaboración de la misma con la Dirección⁴²².”

- c. A nivell de serveis i material, faltaven finestres i portes en dues o tres sales, el quiròfan no reunia les condicions d'un gran hospital de rereguarda i no es disposava de tauletes de nit, a més hi havia una manca de vàters i lavabos. La inexistència de banys i dutxes i les seves conseqüències, així com l'escassetat de roba quedaren reflectits en una text de Fredericka Martin a partir de la informant Rebecca Schulman:

“Becky [Rebecca] va dormir amb Honey [Hannah Bershkowitz] a Vic al mateix llit.

“Amb les seves terribles fòbies per la neteja, d'alguna manera, en algun lloc, Honey va trobar llençols per al seu llit.

“Becky recorda una foto de Honey, que li mirava si tenia polls al cap⁴²³.”

El dèficit en el material també es posà de manifest amb la falta d'històries clíniques i d'objectes de neteja, destacant que “la despensa tiene que estar más

---

⁴²⁰ El gra de tabac estava fet amb tabac en pols (Departamento de Salud Pública de California, 2021).

⁴²¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Dr. Rintz/ Valdivaia. Taped Testimony of T. Hamilton obtained by F. M. from Metropolitan Toronto Central Library. Dec. 1970.

⁴²² RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/35.

⁴²³ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Bershkowitz, Hannah/ Schulman, Rebeca. Informant Rebeca Schulman told F. M. Cuernavaca, Oct. 13, 1970.

limpia”⁴²⁴. Tot i que la comissió va lloar el treball de neteja realitzat, va atribuir l’aparença bruta de les sales al fet que les parets estaven sense pintar.

Lligada a la higiene, l’informe tornava a posar en evidència el problema de l’aigua tant a l’hospital com a la ciutat de Vic, remarcant un subministrament pràcticament inexistent al matí.

L’informe estengué alguns d’aquests dèficits a les cases del personal i denuncià l’existència d’habitacions sense finestres i massificades, una manca de vàters i d’aigua. De fet la tècnica de laboratori Dorothy Fontaine explicà:

“Per aclarir la situació a Vich. Dormia a la ciutat amb la resta de les infermeres, però el bany de la casa funcionava tan malament que literalment vaig emmalaltir, així que quan vaig veure aquell estatge tant encantador amb dues obertures al costat de l’habitació que feia de laboratori, el vaig reclamar. És clar que no tenia aigua corrent, però tampoc n’hi havia a Belalcázar”⁴²⁵.

- d. Les referències que la comissió va fer sobre l’alimentació a l’hospital estaven relacionades amb la manca d’utensilis (gots, plats, etc.), cosa que provocava que els ferits haguessin d’esperar molt temps per menjar, i amb l’elaboració de menús repetitius i escassos en les dietes “de règimen”⁴²⁶, tot i considerar que estaven ben condimentats, destacant la falta de mantega en el cas dels malalts de febre tifoide. A més, es feia referència a falta de vi i d’aigua mineral i al fet que el pa només es distribuís una vegada al dia i que els hospitalitzats l’haguessin de continuar guardant dins o sota el llit.

El testimoni de l’infermer Tommy Hamilton deixa palès la seva vivència en relació a la manca d’aliments:

“em deia a mi mateix: ‘just per sobre d’aquestes muntanyes, la gent menja tant com vol’. (...)”

“Tres mesos de servei de nit amb només un petit peix de fang i un pa, a les dotze de la nit cada nit, gairebé van acabar amb mi. Això va provocar que pujar les escales em fes esbufegar com si hagués tingut un dia de treball dur. (...)” Llavors,

---

⁴²⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/34.

⁴²⁵ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Nurses quarters/ Belalcazar/ Villa Paz/ Typhoid/ Letter of D. Fontaine to F. M. Apr. 10, 1971.

⁴²⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/35.

el Dr. Rintz va venir passats uns dies i em va dir que no tenia cap problema cardíac, que el que m'anava malament era la inanició⁴²⁷.

La tècnica de laboratori, Dorothy Fontaine, també va explicar que alguns productes, com la xocolata, estaven racionats:

“Pel juny, a Vic, quan els subministraments eren escassos, una de les regles era que solament les dones embarassades podien tenir una mica de xocolata. Això ens molestava, a mi no m'agradaven els dolços, però sens dubte podia molestar a una persona llaminera⁴²⁸.

La mateixa Fontaine, el juny del 1979, feu notar que: “El juny del 1938, el menjar a l'hospital de Vich era força dolent, i sovint no n'hi havia gaire⁴²⁹.

A més, la cultura culinària lligada als països de procedència i/o a les creences religioses dels brigadistes també devia influir a l'hora de fer una valoració del menjar, ja fos al front o en els hospitals de rereguarda. Un exemple el narrà Fredericka Martin a partir d'un relat de Dorothy Fontaine, quan el seu marit li va enviar a Vic un paquet amb cansalada. Tot i les explicacions que aquesta tècnica de laboratori va donar al cuiner, el plat no va respondre a les expectatives dels comensals:

“[Dorothy Fontaine] Volia cansalada i ous. Vaig conèixer un pacient cubà que coneixia un restaurant on podíem comprar ous. Es va oferir a explicar al cuiner com cuinar cansalada i ous.

“Esperàvem amb impaciència la nostra festa, veient la cansalada cruixent amb dos ous ferrats. Per desgràcia, el cuiner va portar la cansalada tallada amb un gruix d'1/4 de polzada⁴³⁰, com a mínim, i gairebé crua; i cap ou! Quan la cansalada ja era freda, va portar els ous.

“El noi estava tan decebut que vaig pensar que es posaria a plorar. Jo també tenia ganes de plorar⁴³¹.

---

⁴²⁷ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Dr. Rintz/ Valdivaia. Taped Testimony of T. Hamilton obtained by F. M. from Metropolitan Toronto Central Library. Dec. 1970.

⁴²⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Anècdotes gravades per Dorothy Fontaine Mandfin el juny del 1979, mentre visitava i treballava a l'arxiu AMB a la casa de Fredericka Martin.

⁴²⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. D. F. M. June-79. Vich. Note from Dorothy Fontaine Mandfin.

⁴³⁰ ¼ de polzada equival a 0,4 cm.

⁴³¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. D. F. M. June '79. Vich. Note from Dorothy Fontaine Mandfin.

El dèficit alimentari, tant a nivell quantitatiu com qualitatiu, així com una preparació culinària inadequada, també es produí en altres hospitals, com els de Mataró i S'Agaró. Segons l'"Informe de la situación general de los hospitales del Servicio Sanitario Internacional y el desarrollo del Partido Comunista en los mismos", elaborat per l'instructor del PC en el SSI, Antonio Silva, el 15 de gener del 1939, la condimentació inadequada del menjar va comportar que els ferits es neguessin a consumir-lo⁴³².

- e. El cansament de les infermeres i ajudants d'infermeria va ser un altre dels problemes que es van constatar després de l'episodi de febre tifoide, tot i que la comissió recomanà no canviar aquest personal fins que la situació estigués completament controlada "por conocer muy bien ese trabajo en las actuales condiciones de guerra"⁴³³. Fredericka Martin va confirmar aquesta situació d'esgotament a través del testimoni de Dorothy Fontaine:

"Un dia mentre [Dorothy Fontaine] estava asseguda abrigada amb la seva capa i congelada, el doctor Abe Friedman va preguntar: 'Com estàs?' (...) "Estic cansada, abatuda i vull tornar a casa", va respondre Dotty"⁴³⁴.

En la mateixa línia s'expressà la que va ser cap d'infermeria durant la direcció del Dr. Eloesser, Rose Weiner⁴³⁵:

"Recordo l'episodi amb el Dr. Barsky sobre la meua salut. Quan em va veure a Vic, va pensar que estava "esgotada"; havia perdut pes i semblava cansada, per la qual cosa em va aconsellar unes vacances a París. No obstant, el vaig poder convèncer que no tenia res, que alguns bons àpats i un parell de nits de son no poguessin curar. Hi va estar d'acord i així em vaig quedar a Vic fins que les BI van ser repatriades el desembre del 1938"⁴³⁶:

A l'esgotament de les infermeres i de les ajudants, la comissió feu constar que el treball administratiu dels metges (informes sobre el moviment de ferits, el número d'hospitalitzats a cada sala amb els seus diagnòstics, etc.) no estava actualitzat, tot i especificar que això no anava en perjudici dels hospitalitzats i que el nombre de dones de la neteja, "[infermeres] mecanicas" [sic]⁴³⁷, era insuficient.

---

⁴³² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/100.

⁴³³ RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/34.

⁴³⁴ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ DR. Friedman/ Dorothy Fontaine.

⁴³⁵ La biografia de Rose Weiner es pot llegir en el capítol 6.

⁴³⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner. Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29.

⁴³⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 25/34.

La informació aportada per l'informe d'aquesta comissió després del brot de febre tifoide a l'HIV desmentia les acusacions de negligència atribuïdes al Dr. Eloesser i apuntava l'administrador com a responsable dels dèficits que presentava l'hospital. De fet, en l'informe de l'inspector del PC del 15 de gener del 1939 s'indica que tant l'administrador de Vic com els de Mataró i S'Agaró van ser substituïts arran de les denúncies que van arribar a l'AME contra ells⁴³⁸.

2.2 Els serveis i les aules de l'HIV

Tot i l'allau de malalts i la desorganització que va viure l'HIV en els seus inicis, els serveis que es van anar creant, així com la distribució de les estances pels hospitalitzats són una mostra dels esforços realitzats per crear una estructura hospitalària que permetés oferir una atenció adequada⁴³⁹. La taula 35 mostra la distribució de diferents serveis i sales de l'HIV a partir de l'"Informe sobre la reunió de los buros⁴⁴⁰ de células del hospital de Vic"⁴⁴¹ i les aportacions de Costa (2007) i Vilaseca (1997, p. 208 i 2002, p.141).

Taula 35. Serveis i sales d'hospitalització a l'HIV

Espai	Serveis
Planta baixa de l'antic col·legi	Porteria, comissariat, direcció, administració, correus, menjador, cantina, rebost, rober, safareig, guarderia, serveis de raigs X i de massatges, laboratori, farmàcia i l'edifici de quiròfan o sales de la 15 a la 24.
Antic noviciat	Sales de la 1-14. Sales de la 29 a la 39. També hi havia la sala 36a i la 48.

El metge vigatà Miquel Conill Santies⁴⁴² explicà algunes característiques de l'HIV i dels seus serveis, a partir del que li havia explicat Jaume Soldevila, practicant de l'Hospital de la Santa Creus de Vic que anava a fer radiografies a l'HIV quan li demanaven:

⁴³⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/100.

⁴³⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/42-53. "Informe sobre la reunió de los buros de células del hospital de Vic", amb data de 30 d'agost del 1938. Aquest informe consta de 12 pàgines i tot i que el seu objectiu era deixar constància del treball del PC així com dels seus militants, ha permès identificar serveis i sales pels ingressats a l'HIV. Els documents utilitzats per identificar els serveis i les sales de l'HIV són : RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/42, 44-47.

⁴⁴⁰ Según la Real Academia Española (2022), el buró en las antiguas organizaciones políticas comunistas era "el órgano colegiado de dirección".

⁴⁴¹ Aquest informe consta de 12 pàgines i consta en el RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/42-53. Els documents utilitzats per identificar els serveis i les sales de l'HIV són : RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/42, 44-47.

⁴⁴² El 1936, Miquel Conill Santies era estudiant intern de medicina a l'Hospital de la Santa Creu de Vic (Vilaseca, 2002, p. 74).

“Era un hospital militar fabulós per lo que deia en Soldevila, van dur molt material bo de fora, venien coses de Rússia...”

“Només era per malalts de les Brigades Internacionals, jo no hi havia esta mai. Tenien aparells de RX, les feien allà mateix, quan hi havia una RX difícil li deien en Soldevila que la fes. Tot el material se’n va anar cap amunt.”

(Vilaseca, 2002, p. 140)

Per altra banda, Soledat Ralló, l’ajudant d’infermeria a l’HIV, aportà aquesta informació sobre la sala de massatges i el quiròfan:

“La sala de massatges contenia diversos aparells: una gàbia de fusta amb bombetes a l’interior, preparada per allotjar una extremitat i escalfar-la abans de fer-li un massatge; aquest aparell va ser construït per un electricista local. Unes plaques de goma que s’endollaven i produïen calor; s’aplicaven també al lloc on calia fer massatge. I finalment, una làmpada de raigs ultraviolats.

“El quiròfan era com una mena de galeria tapada, com una tribuna a planta tancada per vidre per quatre costats. Hi havia taula d’operacions, però no làmpada, la il·luminació consistia en una simple bombeta que havia de ser aguantada per un ajudant. No hi havia aspirador, i l’anestèsia es feia amb una mascareta d’èter.”

(Vilaseca, 2002, p. 141)

En una carta del director de l’hospital, del 14 de juny, també deixava constància que l’hospital disposava d’un servei d’higiene, del qual n’era responsable el Tinent austríac Dr. Bilger⁴⁴³.

Pel que fa a les sales, els criteris que es van fer servir a l’hora de distribuir els ferits i malalts eren la gravetat i la patologia que presentaven (Costa, 2007). Els ferits més greus es van instal·lar a les sales 20, 21 i 22 que eren les més petites i disposaven d’uns 10-12 llits, i a la resta d’ingressats se’ls ubicà en sales més espaioses on hi podien haver fins a 40 llits i que Soledat Relló les recorda “molt llargues” (Vilaseca 2002, p. 141). A més, l’hospital va habilitar una sala per atendre els hospitalitzats que presentaven una malaltia venèria (Vilaseca 2002, p. 141) i una altra destinada a malalts de febre tifoide,

---

⁴⁴³ AMV. Capsa Correspondència 1938 (I), carpeta juny 1938. Ferdinand Bilger era doctor en química i en arribar a Espanya el 1937 se’l nomenà cap de la secció d’higiene i exercí a l’Hospital Base de les BI a Albacete (Guerra, 2003, p. 360).

on la infermera especialista en dietes, Sally Kahn, n'era la responsable (Guerra, 2003, p. 523)⁴⁴⁴ i on hi va treballar l'anglesa Dorothy Rutter⁴⁴⁵.

2.3 L'organització política de l'HIV

Abans d'exposar l'organització política de l'HIV, s'emmarcarà la dimensió política que tenien els hospitals que formaven part del SSI.

El trasllat dels hospitals de les BI a Catalunya, l'abril del 1938, no va suposar cap canvi en la doble funció que se'ls atribuïa i que es concretava en oferir assistència sanitària als soldats ferits i malalts i al mateix temps contribuir a la lluita antifeixista i a favor de la República espanyola, segons s'expressava en el butlletí del Comissariat de Guerra del SSI, *Orientación*, de l'11 de juliol del 1938⁴⁴⁶. La participació del personal sanitari en la lluita antifeixista ja l'havia expressat la tècnica de laboratori, Dorothy Fontaine, en una entrevista realitzada el 28 de febrer del 1938 a Ràdio Madrid sobre el seu treball al laboratori i a la farmàcia dels hospitals de Belalcázar (Còrdova) i de Tarancón (Conca):

“M'agradaria donar-los una imatge de com les unitats mèdiques americanes estan ajudant el poble espanyol en la seva lluita per la democràcia”⁴⁴⁷.

La responsabilitat de les qüestions de caràcter polític i cultural en cada hospital requeia en el seu comissari polític o de guerra, el qual depenia del Comissariat primer del SSI i després de l'AME.

Des de l'agost del 1937 i amb la finalitat d'unificar el treball políticocultural en els hospitals s'establí un major control sobre els comissaris dels hospitals, s'anomenà l'alemany, Arthur Dorf, comissari polític general del SSI. Dorf considerava que el treball polític en aquestes institucions sanitàries s'havia de centrar en mantenir i/o augmentar la moral dels ferits i malalts i ajudar-los a incrementar els seus coneixements polítics i per això era necessari que els comissaris polítics coneguessin els ferits i malalts i fossin

---

⁴⁴⁴ En el document titulat “Características de Kahn (Liffland) Sally”, del 12 de setembre del 1938, indica que aquesta infermera va treballar durant força temps en aquesta sala (AGMAV,C.1092,8/42). La biografia de Sally Kahn es pot llegir en el capítol 6.

⁴⁴⁵ Autorització de permís de descans expedida pel Dr. Glaser, 18 de juny del 1938 (CDMH.PS.Militar.C4762).

⁴⁴⁶ L'11 de juliol del 1938, el butlletí *Orientación* explicava que sortiria cada dia o cada dos o tres dies, amb l'objectiu d'ajudar en l'activitat cultural i política dels comissaris i delegats polítics i donar visibilitat a les activitats que es portaven a terme en els hospitals i serveis sanitaris. La seva finalitat era millorar la moral tant del personal sanitari com dels ferits i malalts i això fa que tingués un caràcter propagandista (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/1).

⁴⁴⁷ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Entrevista microfilmada que David M. Miller va trobar a la Biblioteca Pública de Nova York i que va enviar a Frances Patai, el dia 13 de juliol del 1975.

capaços d'adaptar-se a les circumstàncies de cada hospital (Llopis, 2020). Tot i que majoritàriament aquesta funció la van desenvolupar homes, algunes dones també la van exercir (Sill, 2016).

A partir del 6 d'abril del 1938, Dorf fou substituït per Carlos González Díaz, essent el seu adjunt Paul Janke (Llopis, 2020, p. 62). En una carta enviada per González Díaz a tots els comissaris polítics d'hospitals s'exposava que la funció del Comissariat de l'AME era investigar totes aquelles qüestions que els hi fessin arribar els comissaris polítics dels hospitals de les BI, a través dels informes setmanals⁴⁴⁸. L'incompliment d'aquesta obligació va provocar que l'1 de juliol del 1938 s'ordenés als comissaris polítics que enviessin un informe per duplicat cada dilluns⁴⁴⁹.

Les funcions que tenien atribuïdes aquests comissaris polítics, i que havien de desenvolupar amb la col·laboració amb el delegats de sala/pis de l'hospital, estaven relacionades en fomentar la unitat entre els ingressats de diferents països i idiomes, estimular la cultura i el treball polític antifeixista i controlar les persones i les seves activitats dins i fora de l'hospital, entre d'altres⁴⁵⁰. D'aquí la necessitat que els delegats de sala coneguessin personalment tots els malalts i ferits i s'interessessin per la seva situació⁴⁵¹.

El reglament que se seguia en els hospitals a l'hora d'escollir els col·laboradors del comissari polític era el mateix que el de qualsevol unitat de l'exèrcit. Per això, el comissari era qui escollia els responsables o delegats polítics de sala d'entre tots els ingressats a l'hospital, així com els delegats del personal⁴⁵². A vegades, el comissari polític també comptava amb l'ajuda d'activistes polítics, que segons el butlletí *Orientación* en el seu número 11, del 17 d'agost del 1938, havien de ser un referent per la resta d'hospitalitzats a l'hora de participar i col·laborar en les activitats de l'hospital, fossin de caràcter políticocultural o no:

“Cada camarada activista, a pesar de sus dolencias físicas, debe ser como en el frente lo ha sido el primero en todo, por su disciplina ejemplar, por su participación activa en la redacción del periódico de pared, o en la organización de juegos y distracciones para todos los camaradas de su Sala, por su ayuda a los camaradas que no pueden bajar de la cama, en todas aquellas cosas

---

⁴⁴⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/55.

⁴⁴⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/41.

⁴⁵⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/11; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/14-15.

⁴⁵¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/14.

⁴⁵² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/11.

pequeñas que desea un enfermo; por su trabajo en la Biblioteca o en las clases para los analfabetos; en su participación en las discusiones políticas o charlas diarias que da el Delegado Político de Sala, etc”⁴⁵³.

Durant l'etapa del director Wilhelm Glaser, el francès Maurice Sauvard va ostentar el càrrec de comissari polític de l'HIV des del 6 de juny⁴⁵⁴ fins el 21 de desembre del 1938⁴⁵⁵, en substitució de Leo Wurzel. Sauvard, era el malalt de l'HIV que havia participat en la comissió que elaborà l'informe de la situació en la qual es trobava, el 27 de maig del 1938.

Dels 20 informes setmanals localitzats i elaborats per Sauvard entre el 4 de juliol i el 4 de desembre del 1938⁴⁵⁶, s'han pogut identificar 169 delegats de sala i/o pis. El nom de delegat polític va variant al llarg del període i mentre es manté entre l'11 i el 31 de juliol i el 8 d'agost i el 18 de setembre⁴⁵⁷, aquest canvia la setmana del 26 de setembre i el 2 d'octubre, quan se'ls anomena col·laboradors en xerrades a la sala⁴⁵⁸ i va ser a partir del 3 d'octubre fins el 4 de desembre que el comissari va ampliar aquesta col·laboració amb el treball polític en general⁴⁵⁹.

La setmana del 19 al 25 de setembre del 1938 no hi ha constància dels delegats de sala⁴⁶⁰, possiblement perquè va ser una setmana especial per les BI, ja que el dia 21 de setembre davant la Societat de les Nacions a Ginebra, el President del Consell de Ministres d'Espanya, Juan Negrín, anuncià la retirada dels efectius estrangers d'Espanya, incloent-hi els que havien adquirit la nacionalitat espanyola després del 18 de juliol del 1936 (Álvarez, 1996b; Romero Salvadó, 2011).

A la gràfica 16 es pot veure el número de setmanes que els 169 delegats van ostentar aquesta funció a l'HIV, essent significatiu que 83 (49,1%) d'ells només van exercir-la una setmana, un període molt curt per poder-la desenvolupar de forma eficaç.

---

⁴⁵³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/12.

⁴⁵⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/30.

⁴⁵⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1396/55.

⁴⁵⁶ No s'ha localitzat l'informe corresponent a la setmana de l'1 al 7 d'agost.

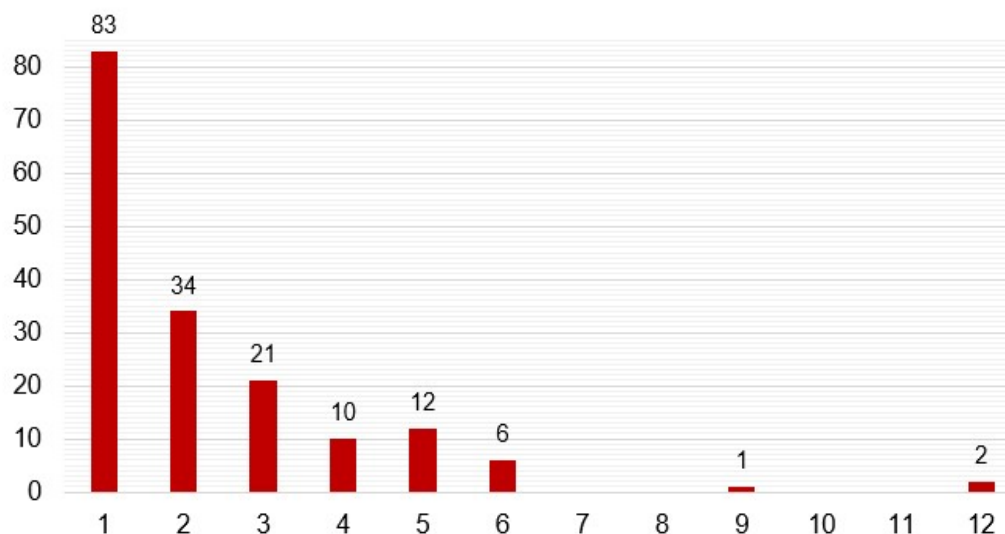
⁴⁵⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/18, 27, 29, 35, 37, 39, 54, 57 i 59.

⁴⁵⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/63.

⁴⁵⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/66, 68, 72, 74, 76, 78, 80, 88 i 90.

⁴⁶⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/61-62.

Gràfica 16. Delegats de sala/pis i setmanes que van exercir a l'HIV

L'estudi de la relació entre el nombre de delegats de sala/pis a l'HIV segons el país de procedència i el nombre de setmanes que hi va haver delegats d'un determinat país indica que durant les 19 setmanes del les quals es té informació, els espanyols van ser el grup més nombrós entre els delegats, 83 (49,1%) del total, i n'hi va haver durant 14 (73,7%) setmanes, seguits a molta distància per la presència de 21 (12,4%) delegats francesos, que van ser els que van tenir una presència més llarga a l'HIV, amb un total de 17 (89,5%) setmanes, mentre que els 18 (10,7%) delegats italians, van mantenir la seva presència a l'HIV les mateixes setmanes que els espanyols, 14 (73,7%). D'entre els 9 (5,3%) delegats procedents de Polònia, n'hi va haver algun que es va mantenir a l'hospital durant les 19 setmanes de les quals es té informació. A la taula 36 es mostra aquesta relació:

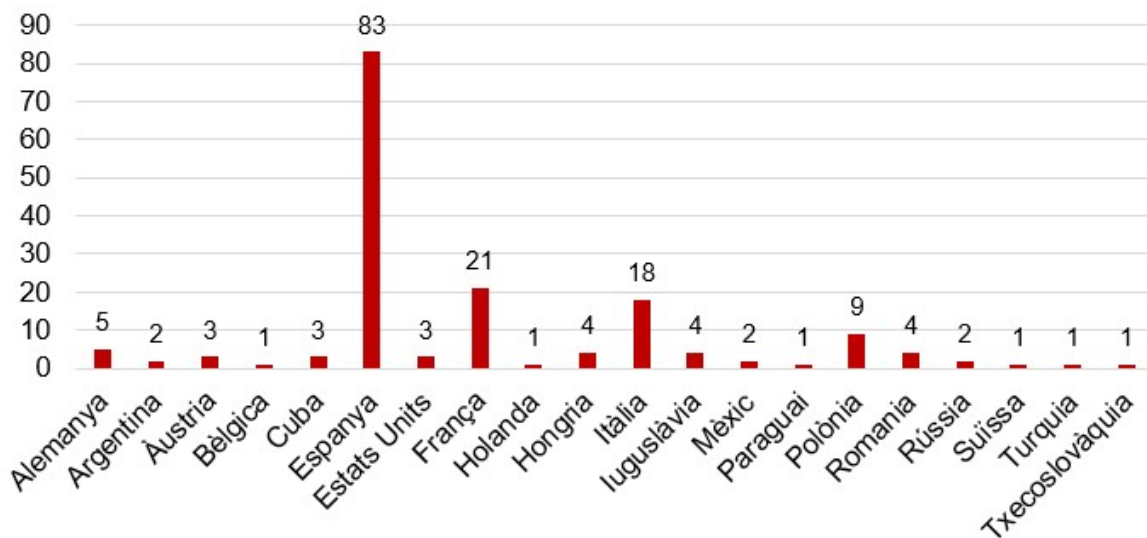
Taula 36. Setmanes que hi va haver delegats de sala/pis a l'HIV d'un determinat país de procedència

País de procedència	Delegats n=169 (%)	Setmanes amb delegats n=19 (%)
Alemanya	5 (3)	6 (31,6)
Argentina	2 (1,1)	3 (15,8)
Àustria	3 (1,8)	3 (15,8)
Bèlgica	1 (0,6)	3 (15,8)
Cuba	3 (1,8)	8 (42,1)
Espanya	83 (49,1)	14 (73,7)
Estats Units	3 (1,8)	8 (42,1)
França	21 (12,4)	17 (89,5)
Holanda	1 (0,6)	3 (15,8)
Hongria	4 ⁴⁶¹ (2,4)	4 (21)
Itàlia	18 (10,7)	14 (73,7)
Iugoslàvia	4 (2,4)	4 (21)
Mèxic	2 (1,1)	10 (52,6)
Paraguai	1 (0,6)	1 (5,3)
Polònia	9 (5,3)	19 (100)
Romania	4 (2,4)	9 (47,4)
Rússia	2 (1,1)	2 (10,5)
Suïssa	1 (0,6)	5 (26,3)
Turquia	1 (0,6)	3 (15,8)
Txecoslovàquia	1 (0,6)	1 (5,3)

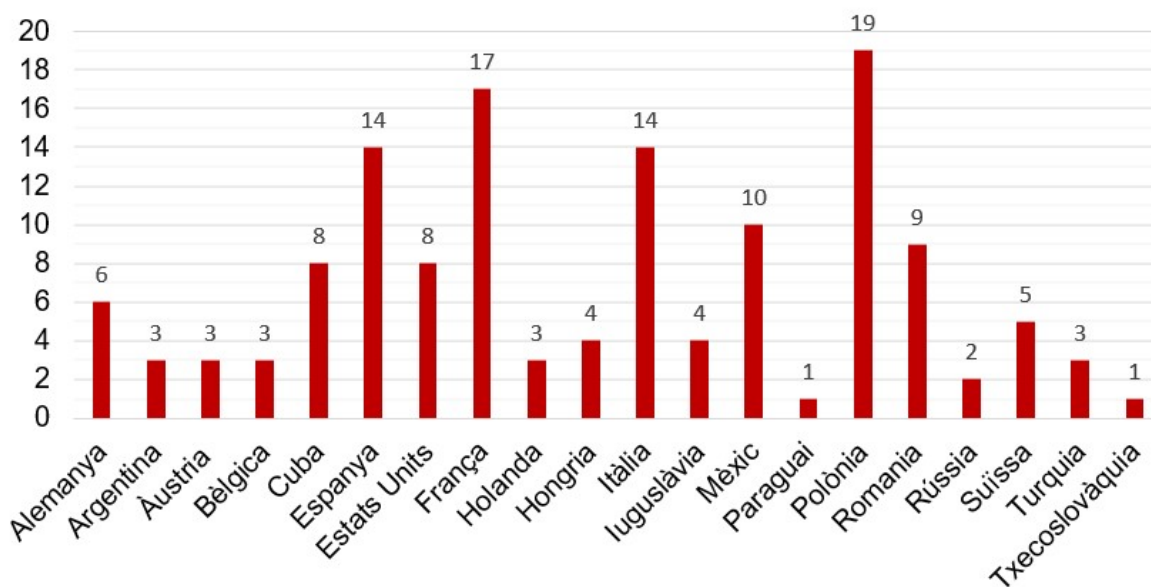
Les gràfica 14 representa el número de delegats de sala/pis segons el país de procedència i la 15 mostra el nombre de setmanes que hi va haver delegats d'un determinat país de procedència.

⁴⁶¹ En aquesta nacionalitat s'hi ha inclòs Karl Szaisik, que a l'últim informe corresponent a la setmana del 28 de novembre al 4 de desembre, se li atribueix la nacionalitat hungarogermànica (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/90).

Gràfica 17. Delegats segons país de procedència

Gràfica 18. Setmanes que hi va haver delegats de sala/pis a l'HIV d'un determinat país de procedència

L'estudi dels informes setmanals del comissari Sauvard mostren que durant la setmana del 3 al 9 d'octubre es produí un canvi significatiu a l'hospital, ja que van marxar, pràcticament, tots els soldats i malalts espanyols i l'hospital va quedar reservat només als estrangers. Aquesta decisió es relaciona amb l'anunci de la retirada dels efectius estrangers d'Espanya (Romero Salvadó, 2011).

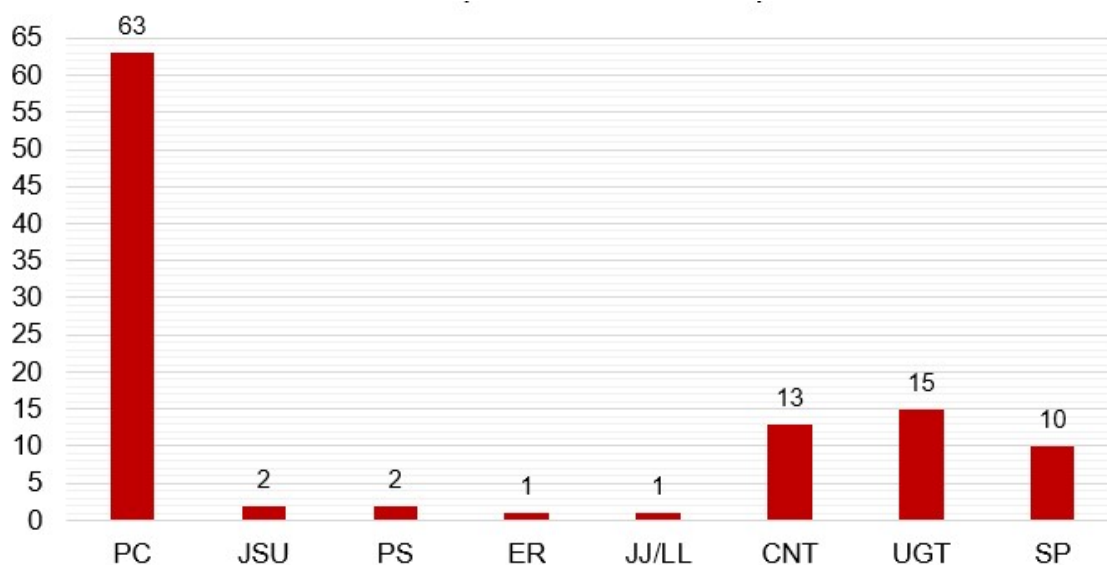
En els informes del comissari polític, que comencen la setmana del 12 al 18 de setembre i acaben la del 28 de novembre al 4 de desembre, hi consta informació sobre l'afiliació política o sindical o no de 107 (63,3%) delegats. Entre els espanyols, més de la meitat estaven formaven part d'organitzacions sindicals com UGT i la CNT, mentre que els delegats dels altres països eren membres, sobretot, del PC. A la taula 37 i la gràfica 19 es poden observar el número de delegats que estaven afiliats a una organització política o sindical, així com els que no ho estaven.

Taula 37. Afiliació política/sindical dels delegats de sala/pis de l'HIV (12 setembre - 4 desembre 1938)

País de procedència	Delegats de sala n=107	PC n=63	JSU n=2	PS n=2	ER n=1	JJLL n=1	CNT n=13	UGT n=15	Sense Partit n=10
Alemanya	3	3							
Argentina	1							1	
Àustria	2	2							
Bèlgica	1	1							
Cuba	2	2							
Espanya	41	7	2	2	1	1	11	13	4
Estats Units	3	2							1
França	18	16						1	1
Holanda	1								1
Hongria	2	2							
Itàlia	13	12					1		
Iugoslàvia	4	4							
Mèxic	1						1		
Paraguai	1	1							
Polònia	5	5							
Romania	4	3							1
Rússia	2	1							1
Suïssa	1	1							
Turquia	1	1							
Txecoslovàquia	1								1

Nota: PC (Partit Comunista); JSU (Joventuts Socialistes Unificades); PS (Partit Socialista); ER (Esquerra Republicana); JJ LL (Joventuts Llibertàries); CNT (Confederació Nacional del Treball); UGT (Unió General de Treballadors).

Gràfica 19. Afiliació política/sindical dels delegats de sala/pis de l'HIV (12 setembre - 4 desembre 1938)

Conegut el nombre de delegats de sala de l'HIV, el seu país de procedència, així com l'afiliació política o sindical del 63,3% de tots ells i tenint en compte que eren brigadistes que estaven ingressats a l'hospital, s'ha analitzat quina relació hi havia entre el nombre de ferits o malalts del llistat "Relacion de los camaradas hospitalizados en la Clínica de Vich, del 9 de setembre de 1938 [sic]"⁴⁶² i el nombre de delegats en aquesta clínica durant la setmana del 29 d'agost al 4 de setembre del 1938⁴⁶³ i la del 5 a l'11 de setembre⁴⁶⁴, tot i que dels 42 delegats identificats només 24 (57,1%) figuraven com a hospitalitzats. A la taula 38 es pot observar la distribució d'hospitalitzats per nacionalitats, el nombre de ferits i malalts el 9 de setembre del 1938 i el de delegats de sala de les dues setmanes anteriorment esmentades.

⁴⁶² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/5-14.

⁴⁶³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/54.

⁴⁶⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/57.

Taula 38. Hospitalitzats (9 setembre 1938) i delegats de sala a la Clínica Militar de Vic (29 agost - 11 setembre 1938), segons la nació de procedència.

Nació de procedència	Hospitalitzats n=535 (%)	Delegats (29/08 al 04/09) n= 8 (%)	Delegats (05 al 11/09) n=26 (%)
Alemanya	27 (5)	-	-
Anglaterra	22 (4,1)	-	-
Argentina	1 (0,2)	-	-
Àustria	17 (3,2)	1 (3,6)	-
Bèlgica	4 (0,7)	1 (3,6)	-
Bulgària	3 (0,6)	-	-
Canadà	15 (2,8)	-	-
Cuba	5 (0,9)	1 (3,6)	-
Dinamarca	2 (0,4)	-	-
Escandinàvia	1 (0,2)	-	-
Escòcia	1 (0,2)	-	-
Espanya	244 (45,6)	21 (75)	20 (77,0)
Estats Units	20 (3,7)	1 (3,6)	1 (3,8)
Estònia	1 (0,2)	-	-
Finlàndia	4 (0,7)	-	-
França	47 (8,8)	2 (7)	1 (3,8)
Holanda	8 (1,5)	-	1 (3,8)
Hongria	7 (1,3)	-	-
Irlanda	1 (0,2)	-	-
Itàlia	11 (2)	-	2 (7,8)
Iugoslàvia	2 (0,4)	-	-
Noruega	4 (0,7)	-	-
Polònia	64 (12)	1 (3,6)	1 (3,8)
Romania	1 (0,2)	-	-
Suècia	9 (1,7)	-	-
Suïssa	2 (0,4)	-	-
Txecoslovàquia	3 (0,6)	-	-
Ucraïna	1 (0,2)	-	-
No identificada	8 (1,5)	-	-

Aquestes dades revelen que els ingressats espanyols eren el grup més nombrós i això es correspon amb el nombre de delegats d'aquesta nacionalitat. Per altra part, entre els hospitalitzats estrangers no es va establir aquesta correspondència. En són un exemple els ingressats cubans i belgues, que tot i haver-n'hi pocs, tenien un delegat de sala, mentre que els alemanys i anglesos, amb un nombre més significatiu d'hospitalitzats, no en tenien cap.

2.4 El director de l'hospital i el comissari polític. El repte d'un treball en comú

El comissari delegat de guerra de l'AME va dirigir una carta a tots els comissaris, el 20 de juny del 1938, a causa dels "roces, mal entendidos y fricciones entre los camaradas comisarios y los directores de los hospitales"⁴⁶⁵ i entre instruccions que els indicava per millorar les relacions hi havia la de "Fortalecer en todo momento la autoridad del Director del Hospital que es el máximo responsable del mismo."

A Vic, la manca d'entesa entre el comissari polític, Maurice Sauvard, i el director de l'hospital, Wilhelm Glaser, va portar el primer a escriure l'"Informe del Comisario del hospital acerca del director del mismo Capitán médico Glaser", del 22 de juny, que el desacreditava a ell i a alguns dels seus col·laboradors:

"Tenemos camaradas ocupados en la construcción de refugios y por las mañanas le soministravamos una merienda porque tenemos la posibilidad de hacerlo, hoy el director a hecho su posible para que cese la merienda de la mañana y como resultado nos encontramos con menos camaradas para el trabajo.

"Se ha permitido de hacer una reunión de los responsables de sala, de las enfermeras y médicos el día 15 de este mes sin informarme si quira.

"Una noche de la pasada semana ha puesto a disposición de un grupo de médicos y enfermeras una ambulancia por hacer una excursion?... a las diez de la noche. (...)

"Actualmente trabaja para acerse amigo del aministrador por isolarme completamente de la dirección de este hospital [sic]"⁴⁶⁶.

En relació a les activitats feixistes atribuïdes al director mèdic, el comissari manifestà que: "Por dos veces ha recibido visitas de un medico dentista del pueblo que por información fidelignas es un fascista declarado y se ha entretenido bastante tiempo con el [sic]"⁴⁶⁷.

Aquest informe també incloïa les persones que, segons el comissari, tenien una influència negativa sobre el director, entre les quals hi havia la seva dona, la infermera alemanya Maria Therese Glaser, que fou responsable d'infermeria, i Dina Herona,

---

⁴⁶⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/32.

⁴⁶⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/8.

⁴⁶⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/8.

coneguda també com a Dini, Dien o Dinie, el nom real de la qual era Gerondina Johanna Heroma, que fou responsable d'infermeria del segon pis⁴⁶⁸.

En relació a Maria Glaser, el comissari polític exposà:

“(…) he podido darme cuenta que su mujer sembra la división españoles y imponendose como se impone un amo burges en regime fascista, aquí todos llaman la Directrice porque como talo vive aquí, la misma hizo declaraciones o apreciaciones que concierne mi personalidad y me clasifica de ciquillo o de representante del Sindicato, esto para buscar de menomar [menoscabar] mi autoridad [sic]”⁴⁶⁹.

Segurament aquest comentari estava relacionat amb el fet que aquesta infermera tenia 40 anys⁴⁷⁰ i Maurice Sauvard en tenia 26⁴⁷¹. Més endavant, en l'informe de la setmana del 25 al 31 de juliol, aquest comissari tornà a posar de manifest la poca sintonia d'aquesta infermera, en aquest cas, amb les dones que treballaven a l'hospital: “La moral de los heridos es bastante elevada, pero la del personal femenino es muy baja a causa del trabajo de la mujer del Director”⁴⁷².

Una altra de les persones que també constatà la dificultat que tenia Maria Glaser a l'hora d'establir relacions fou la infermera nord-americana Anne Taft, que va coincidir amb ella, el seu marit, el Dr. Glaser, i amb la filla d'ambdós, Erika, a l'Hospital de Mataró. En una enquesta que li va fer Fredericka Martin, el 22 de setembre del 1970, explicà:

“Poc després van estar assignats a Vick i [Wilhelm] va ser el director de l'Hospital i la Sra. Glaser va ser la cap d'infermeres. Hi havia una estricta disciplina i va amonestar les dones espanyoles per cantar mentre treballaven, és a dir, quan fregaven les escales, etc”⁴⁷³.

En dos informes, un elaborat mentre estava a Vic i l'altre corresponent al 3 d'octubre, on consta que Maria Glaser havia estat cap d'infermeria a Vic, també s'hi exposa el seu caràcter autoritari:

“(…) Actualmente es responsable de las enfermeras en Vich.

---

⁴⁶⁸ Leede i Veen (2016). La biografia de Dini Heroma es pot llegir en el capítol 6.

⁴⁶⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/8.

⁴⁷⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/47.

⁴⁷¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1396/66.

⁴⁷² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/28.

⁴⁷³ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vick/Mataró/Leibert, Josephine. Dr. and Mrs. Glaser and daughter Erica.

“Opinion

“(…) No tiene que llevar cargo dirigente. Tiene una manera de actuar que la pone muchas veces en choque con el Personal [sic]”⁴⁷⁴.

“De 4-38 hasta el momento actual [3 d’octubre del 1938] presta sus servicios en el hospital de Vich en calidad de enfermera jefe. Profesionalmente calificada. En el trabajo activa pero autoritaria. Falta de camaradería con el personal”.⁴⁷⁵

En relació a Dini Heroma, el comissari polític considerava que formava part dels “elementos políticamente mal sanos” i a continuació exposava:

“(…); Dina Herona a sido nombrada responsable de las enfermeras⁴⁷⁶ técnicamente buena pero burtale y sin ningunas simpatias en ver los heridos (en mi presencia maltrato a un camarada herido asta levantar mano cotra el tengo información que cosas parecidas hacia en Orihuela y Tarrasa donde estuvo días después de la evacuación esto puede confirmarlo el Dr. Michel que se encuentra actualmente en Mataró) [sic]”⁴⁷⁷.

De la mateixa manera s’expressava el delegat del PC de l’HIV, Victorio Sarpi⁴⁷⁸, en l’Informe sobre las camaradas enfermeras que tendrían que salir de aquí para formar otro Hospital, este informe es basado sobre los informes hechos para Falquieri y datos recogidos para nosotros últimamente [sic]”, del 31 de juny del 1938. En el seu relat sobre Dini Heroma identificava alguns motius pels quals se la valorava negativament:

“Como enfermera es buena, tiene capacidades pero es una criatura de la mujer Glaser y además de esto trata mal a los heridos, tiene dos raports contra ella por haber batido a camaradas en la cama, de uno puedo afirmar yo mismo que durante la evacuación en Tarrasa batió a un mutilado de las dos piernas, aquí es mas arrogante que nunca siendo el bazo derecho de la mujer de Glaser [sic]”⁴⁷⁹.

Aquestes informacions desfavorables sobre Heroma van estar desmentides en d’altres documents. Una fitxa que es feia al personal femení que treballava a l’hospital, sense

---

⁴⁷⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/125.

⁴⁷⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/47. Si Maria Glaser va exercir com a cap d’infermeria això es devia produir el mes de maig quan el seu marit assumir la direcció de l’hospital. No s’ha pogut determinar si Dini Heroma va substituir Maria Glaser o si el Dini Heroma en realitat va col·laborar amb ella.

⁴⁷⁶ Dini Heroma va ser responsable del segon pis (AGMAV, C.1092, 10/9).

⁴⁷⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/8.

⁴⁷⁸ En realitat es deia Vittorio Sarpi (Annex 16: Web SIDBRINT) i va substituir Antonio Falchieri en el seu càrrec (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/105).

⁴⁷⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/12. El nom de Tarrasa no e llegeix amb claredat.

data i signada per Vogel⁴⁸⁰ i Schwartz⁴⁸¹, indicava: “Labor realizada: Disciplinada y Diligente”⁴⁸², un document atribuït a André Marty, del 3 d’octubre del 1938, on s’exposen algunes referències biogràfiques sobre membres del SSI, descrivia Dini Heroma com a “Profesionalmente capacitada. Trabaja bien y con interés, pero difícil colaboración con ella debido a su carácter algo personalista. Políticamente desinteresada, inactiva”⁴⁸³ i l’última informació que avalava la feina d’aquesta infermera, també formava part d’un llistat escrit en alemany per un tal Gustav⁴⁸⁴ i elaborat el 10 d’abril del 1940 amb la finalitat d’identificar les persones que podien ser útils al PC en la lluita antifeixista durant la Segona Guerra Mundial, que especificava que “Era una trabajadora cualificada y fiable, políticamente interesada y activa. No sabemos nada más”⁴⁸⁵.

Les qualificacions emeses pel comissari polític de Vic sobre el Dr. Glaser, la seva dona i la responsable d’infermeria i, segurament, els informes que van enviar els comissaris polítics d’altres hospitals en relació als directors mèdics i els seus col·laboradors van generar que el Comissariat de Guerra de Barcelona escrivís diferents notes clarificant les funcions dels comissaris polítics. En una carta del 20 de juny del 1938, entre les instruccions que es donaven als comissaris polítics, hi constaven:

“Fortalecer en todo momento la autoridad del Director del Hospital que es el máximo responsable del mismo.

“Explicar u convencer a los camaradas, tanto del personal, como enfermos y heridos del porqué de tal o tal otra disposición, que parte del Director o de la dirección de Barcelona, haciéndolas aplicar con toda exactitud y disciplina.

“En el caso que hubiera divergencias (con el director) en la apreciación de tal o cual otro problema, o en la manera de como aplicar, tal o cual otra disposición, el comisario deberá informar por escrito a este comisariado, para que se dé una solución por parte de la Dirección de Barcelona.

“El comisario no debe en ningún momento transformarse en un gendarme que aplica sanciones severas y que se impone por sus métodos coercitivos, así como

---

⁴⁸⁰ Possiblement es tractava del metge nord-americà Sydney León Vogel (1904-1986) que va participar en l’evacuació dels ferits dels hospitals cap a Catalunya l’abril del 1938 (Annex 15: Base dades ALBA; Guerra, 2003, p. 518).

⁴⁸¹ Tot i que el cognom no es veu bé, podria tractar-se del metge búlgar Leo Schwartz, de nom real Georgi Dobrev Stoev (1908-1940) que va ser cap de la Secció de Sanitat de l’Estat Major de les BI i que se’l va evacuar a l’HIV.

⁴⁸² AGMAV, C.1092, 10/9 i 10.

⁴⁸³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/48.

⁴⁸⁴ Possiblement es tractava de l’alemany Gustav Szinda.

⁴⁸⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 404/29.

tampoco debe transformarse en el altavoz de todas las protestas demandas injustificadas apareciendo como el Delegado de los obreros ante el dueño”⁴⁸⁶.

Sembla que les acusacions que el comissari polític va fer contra la responsable d’infermeria, estiguessin dirigides a Maria Therese Glaser o Dini Heroma, obligà aquesta a elaborar un informe dirigit al director de l’hospital, que titulà “Informe general de la Jefa Enfermera del Hospital Militar”⁴⁸⁷, datat el 4 d’agost del 1938. Aquest document no està signat i té una nota al final, escrita a mà pel delegat del PC a l’HIV, Victorio Sarpi, que diu: “es copia del informe de la mujer del director”⁴⁸⁸. El seus contingut se centra en diferents problemes relacionats amb l’organització del treball d’infermeria i l’aplicació de mesures per tal de millorar la situació tant dels ferits i malalts com de les infermeres, auxiliars i netejadores. La taula 39 vol facilitar l’exposició de les dades d’aquest informe i complementar-les amb alguns informes setmanals del comissari polític.

---

⁴⁸⁶ RGSPi. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/32.

⁴⁸⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/31-33.

⁴⁸⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/33.

Taula 39. Situació de l'HIV, 4 d'agost del 1938

SITUACIÓ 1		
<p>“Las salas y los enfermos se encontraban en una situación muy lamentable y sin objetos de asistencia, así por ejemplo como algunos hospitalizados graves que faltaban desde 8 días de lavajes y clínicamente acusaban un peligroso decúbito”.</p>		
POSSIBLES CAUSES		MESURA ADOPTADA
<p>Gestió del personal femení:</p>		
<p>“(…) algunas enfermeras tituladas trabajaban bajo el mando de mozas de limpieza que eran además responsables de sala”.</p>		<p>“seccionar el trabajo entre el personal sanitario poniendo a las enfermeras y mozas de limpieza cada una en su sitio”.</p>
<p>Gestió d'horaris del personal femení:</p>		
<p>“(…) algunas camaradas empezaban a trabajar a las 7,30 de la mañana, otras a las 8,30 y algunas a las 9 y hasta después; (…)”.</p>		<p>“El personal femenino ahora empieza su trabajo a las 7,30 de la mañana y está controlado por un sistema a base de chapas que tienen que ser puestas obligatoriamente a la Oficina de la Dirección”.</p>
<p>“(…) era costumbre entonces abandonar el trabajo sin justificante o por motivos pequeños con la lógica consecuencia de que el trabajo era desempeñado por una parte –la que tenía voluntad y trabajando verdaderamente sobre sus fuerzas– mientras que la otra parte no hacía nada más que una vida particular”.</p>		<p>“Trabajan hasta las 8 de la noche y tienen un intermedio de dos horas de descanso, además un día libre para descansar cada 6 a 7 días”.</p> <p>“En las salas de tifus (…) el personal disfrutaba de tres horas de descanso, un día entero de descanso cada semana y una sobrealimentación. El tifus actualmente está terminado”.</p>
RESULTATS DE LES MESURES ADOPTADES		
<p>“La limpieza del Hospital y la puntualidad del personal femenino ha mejorado (…)”.</p>		
<p>“(…) se ha eliminado así totalmente por primero los decúbitos de los enfermos”.</p>		
<p>“[el personal femení] manifiesta más ganas de trabajar y más diligencia”.</p>		
SITUACIÓ 2		MESURES ADOPTADES
<p>Gran moviment de malalts.</p>		<p>“(…) he aprovechado la ocasión para mejorar la organización de las salas de tal manera que en caso de grandes ingresos la normalidad no sea alterada y el funcionamiento asegurado continuamente”.</p>
Informes/setmana	Ingressos	
05/09 al 11/09 ⁴⁹⁰	249	
12/09 al 18/09 ⁴⁹¹	96	
19/09 al 25/09 ⁴⁹²	98	
26/09 al 02/10 ⁴⁹³	91	
	Altes ⁴⁸⁹	214
		51
		85
		139

Nota: Tota la informació d'aquesta taula consta en l'“Informe general de la Jefa Enfermera del Hospital Militar”⁴⁹⁴, a excepció dels informes setmanals del Comissari polític Maurice Sauvard.

⁴⁸⁹ Les altes inclouen la sortida de persones aptes, inútils i auxiliars (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/55).

⁴⁹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/58.

⁴⁹¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60.

⁴⁹² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/62.

⁴⁹³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/65.

⁴⁹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/31.

Després de descriure la situació i les millores introduïdes, el nou repte de la responsable d'infermeria va ser la distribució equitativa del treball entre el personal femení i per això va fer una classificació de les infermeres i les netejadores que no podien complir amb les funcions assignades, classificant-les en quatre grups, el de les embarassades, el de les malaltes, el de les indisciplinades i finalment el d'aquelles dones que ella considerava que no podien treballar ni com a infermeres, ni com a netejadores⁴⁹⁵. A la taula 40 es pot observar la situació de les 23 dones valorades:

Taula 40. Infermeres i netejadores que no podien complir les funcions assignades

Grups	Infermeres n=6	Ajudants infermeria ⁴⁹⁶ n=12	Funció no identificada n=5
Embarassades	2	4	
Malaltes	2	5	2
Indisciplinades		3	
No aptes			3

De les 23 dones a les quals fa referència la cap d'infermeria, només nou formen part de les 95 incloses en aquesta investigació. Entre les infermeres titulades hi ha la nord-americana Sally Kahn, la polonesa Rachel Schwartzman i la txeca Štefania Wenzlová, que s'hi refereix amb el seu cognom de casada Trocki, mentre que entre les ajudants d'infermeria fa referència a les espanyoles Dolores Arizaga, Lola Asturiano, Angeles Fernández, Clotilde Gironés i Rosa Martín, a més de la polonesa Rachel Schwartzman.

La cap d'infermeria va aportar informació sobre els tres primers grups i només va esmentar el nom de les dones que va incloure en el quart. Sobre les sis embarassades, destacava el treball de la infermera Štefania Wenzlová i l'ajudant d'infermeria Rosa Martín, a qui tenia en gran consideració:

“Rosa Martin (...) de ejemplo de elevada disciplina. Yo misma he tenido que prohibirle el trabajo fuerte en las últimas dos semanas. Amable y puntual, cumple con sus deberes. Hoy, 14 o 15 días antes de dar a luz pide permiso avalado con todo gusto [sic]”⁴⁹⁷.

⁴⁹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/31-33.

⁴⁹⁶ Tot i que la cap d'infermeria es refereix a un grup de les netejadores, diferents llistes de personal els hi atribueixen la funció d'ajudants d'infermeria.

⁴⁹⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

Al mateix temps que lloava les dones que feien bé la seva feina, també exposava amb tota claredat, allò que alterava el bon funcionament de les sales de l'hospital. La descripció que va fer sobre l'activitat de l'ajudant d'infermeria, Maria Barragan, n'és un exemple: "(...) pasa muchos días en las salas de los heridos molestando así el normal funcionamiento de trabajo y con manera indisciplinada no da el mejor ejemplo"⁴⁹⁸.

Entre les dones que la responsable d'infermeria va indicar que presentaven alguna malaltia, identificà la debilitat com el símptoma que tenien en comú totes elles. Del grup d'estudi, les infermeres Sally Kahn i Rachel Schwartzmann presentaven problemes cardíacs, l'ajudant d'infermeria, Anna Srulovici, tenia disenteria i sobre Lola Asturiano indicà: "(...) muy débil, muy buena voluntad, después de poco tiempo de trabajo tiene que descansar"⁴⁹⁹. A vegades, també expressa els seus dubtes sobre la simptomatologia que presentaven algunes de les dones que formaven aquest grup, entre elles Dolores Arizaga, sobre la qual va escriure:

"Nunca ha cumplido bien con sus deberes. Nunca ha querido hacer un trabajo fuerte y está siempre de mal humor. Últimamente no quería el trabajo que se le había dado y se puso enferma. Se trata de una camarada de edad con poca voluntad, no tiene enfermedad alguna y después de dos semanas, hoy le han dado y se tomó un día libre de permiso"⁵⁰⁰.

En relació al grup de les indisciplinades, entre les quals no hi havia cap de les infermeres d'aquesta investigació, sembla que els problemes se situaven en la relació entre les infermeres i les ajudants. Un exemple fou el cas de l'ajudant Margarita Turvilie que "Después de una orden recibida por la responsable de piso de terminar la limpieza de la sala antes de las nueve, hizo informe de no poder tolerar tal sistema burgués-capitalista"⁵⁰¹. Tot plegat comportà que hi hagués infermeres que no volguessin treballar amb ajudants d'infermeria: "las dos enfermeras responsables de los pisos se niegan a trabajar con sus funciones y piden de darles una sala donde puedan trabajar sin ayuda de limpieza"⁵⁰².

---

⁴⁹⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

⁴⁹⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

⁵⁰⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

⁵⁰¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/33.

⁵⁰² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/33.

La tensió que generaren aquests conflictes es posà de manifest en la forma que la cap d'infermeria qualificà a l'ajudant María Escudero:

“(…) una imbécil que no puede hacer más trabajo que limpiar dos salas, faltándole inteligencia para hacer camas. A una observación hecha de limpiar el suelo a seco, contestó que no podía tolerar de ser mandada por una extranjera”⁵⁰³.

En relació al grup, de les “no aptes”, entre el qual s’hi trobava Clotilde Gironés, la cap d'infermeria va escriure:

“Además tenemos aquí una parte del personal que afirma de haber siempre trabajado como enfermera, pero que no puede ser clasificada como tal ni tampoco como limpieza por su mal trabajo”⁵⁰⁴.

Tota aquesta situació generà que la responsable plantegés la renúncia al càrrec, en cas de no poder-se solucionar. No s’ha trobat informació sobre quin va ser el resultat d’aquest informe, llevat d’una carta d’Erika Glaser a Fredericka Martin, del 14 d’abril del 1971, on explicava que Alice Glasnerova⁵⁰⁵ va ser cap d'infermeria a Vic i que també ho havia estat a Benissa, tot i no ser infermera⁵⁰⁶. A Vic, el metge David Janku⁵⁰⁷ va traduir, del txec al castellà, una carta que una tal Alice va enviar a la metgessa Dora Kein⁵⁰⁸ i indicà que aquest nom feia referència a “Alice Glaser que fue en Vich responsable de la casa del personal”⁵⁰⁹. És possible que Janku confongués el cognom Glaser pel de Glásnerová.

---

⁵⁰³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/33.

⁵⁰⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/33.

⁵⁰⁵ La txeca Alice Gláznerová Kohnová va néixer a Ružomberok (Eslovàquia) el 1905 i va morir a Praga el 1986. Era advocada i doctorada en Lleis per la Universitat de Praga (Guerra, 2003, p. 412; Bouček, 2009, p. 154).

⁵⁰⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich - Glasnerova (spelled Dasnerova here), Alice – administrator.

⁵⁰⁷ El metge romanès David Iancu, va néixer a Iași el 1910 i va morir a Bucarest el 1990 (Brasó, 2022, p. 63 i 294).

⁵⁰⁸ La polonesa Dobra Goldszajder, va néixer a Kielce i va morir a Varsòvia el 1965. Se la coneixia com a Dora Kleinova o Dora Klein després de casar-se amb el seu company de carrera Slawa Klein per obtenir la nacionalitat txeca. Després de la GC fou coneguda com a Dorota Lorska (Guerra, 2003, p. 423).

⁵⁰⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/106.

2.5 La unitat, una prioritat política en els hospitals

En el document “Instrucciones directivas para los comisarios de los hospitales”, del 23 d'abril del 1938, una de la funcions del comissari polític era el foment de la unitat entre persones de diferents països i idiomes. Per això l'organització dels ferits i malalts per sales esdevingué una prioritat per evitar la seva divisió en grups d'idioma i de nacionalitat⁵¹⁰.

Els conflictes entre els ferits i els malalts de diferents nacionalitats havien estat un problema en diferents hospitals internacionals. La infermera nord-americana, Ruth Davidow, que va treballar a l'HIV, va explicar que a l'hospital de Castillejo (Saelices, Conca), on era l'única infermera, va resoldre aquest conflictes proposant que cada grup de ferits i malalts d'una mateixa nació organitzés una nit de gala per als altres grups amb l'objectiu de presentar el seu país. Sembla que aquesta competició va tenir èxit, possiblement perquè va requisar les ampolles de conyac, que tot i estar prohibides a l'hospital n'hi havia d'amagades en gerros, motxilles i cubells d'escombraries, i les va distribuir entre els que feien de públic durant les representacions (Lugschitz, 2012).

Les dificultats entre persones de diferents nacionalitats no només es produïen entre els ingressats, sinó que Fanny Bré, també exposà el poc respecte d'algunes infermeres nord-americanes vers les ajudants espanyoles a l'Hospital de Villa Paz (Saelices, Conca). Aquesta va ser la informació que Bré envià al comandant general del servei sanitari, el metge búlgar Iaroslav Franek, el 17 de gener del 1938:

“A la meua arribada a aquest hospital, vaig poder constatar el xovinisme nacional que regna entre el personal nord-americà, les espanyoles que treballaven en aquest hospital es sentien com estrangeres, les camarades espanyoles no estaven acostumades a fer el treball d'infermeria, malgrat els vuit mesos de la seva presència, solament s'acontentaven amb utilitzar-les pels treballs durs, servir-se d'elles com a serventes.

(Bré, 1948, p. 6).

---

⁵¹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/11.

L'esforç de Fanny Bré (1948,) també es dirigí a fomentar la relació entre les infermeres nord-americanes amb la resta de personal de l'Hospital de Villa Paz i, tot i que no explicà com ho va fer, va plantejar aquesta necessitat:

“Aquesta situació només descansava en una manca d'educació que em vaig esforçar a redreçar i vaig aprofitar una reunió organitzada en presència del Secretari del PC americà, que ens va visitar el desembre del 1937, per plantejar de nou la qüestió de 'la república americana dins de la República Espanyola' i amb el seu suport vaig poder redreçar aquesta situació i organitzo una vida col·lectiva” (p. 7b).

2.6 Les activitats políticoculturals i la participació de les infermeres

Un dels objectius de la SRE fou afavorir l'arribada de la cultura a tota la ciutadania i, durant la guerra, a tots els soldats, ja que se la considerava indispensable per mantenir un sistema democràtic (Pérez López, 2014).

El nivell d'analfabetisme a Espanya el 1900 era alt en relació a altres països europeus, mentre aquí un 63% de la població espanyola no sabia llegir i escriure, enfilant-se a un 71% entre la població femenina, en el cas de França, l'analfabetisme era d'un 24% (Galiana, 2019). El 1930, tot i que la població espanyola totalment analfabeta se situava en el 53% i pujava fins al 70% en províncies com Almeria, Jaén o Màlaga (Álvarez, 1989a, p. 143), l'analfabetisme femení va caure fins el 47,5% i el masculí el 36,9% (Nash, 2006, p. 34). A l'inici de la SRE l'índex total d'analfabetisme voltava a l'entorn del 45% (Hernández i Segura, 2013), l'any 1936 se situava al 28% (Fernández Soria, 2007), essent un 39,4% entre les dones i un 24,8% entre els homes (Nash, 2006). La creació d'escoles elementals impulsada pel govern va afavorir que el 1936 estigués escolaritzat un 50% dels infants en edat escolar (Fernández Soria, 2007), mentre que el 1932 només ho estava una mica més de la tercera part dels nens (Álvarez, 1989a). La infermera nord-americana Hilda Bell recordà en una entrevista dels anys 80 que una nena espanyola s'havia adonat de l'absurditat que els estrangers poguessin llegir l'espanyol i els espanyols, com ella, no (Lugschitz, 2012).

Durant la guerra, el govern de la República va continuar destinant recursos per augmentar la taxa d'alfabetització, en considerar que l'educació era un dret i que només la cultura i l'educació podien ajudar a les persones a adquirir una consciència social per continuar la lluita pels seus drets (Echenagusía, 1983; Fernández Soria, 2007). Aquesta

consciència social només es podia assolir si, com a mínim, tothom sabia llegir i escriure (Fernández Soria, 2007).

El 1936, la Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza (FETE) va crear el servei de “Cultura del Miliciano” per augmentar el nivell d’alfabetització dels soldats, que la majoria eren pagesos i un 80% analfabets, i contribuir a l’educació política de l’exèrcit. Va ser a principis del 1937 quan el Ministeri d’Instrucció Pública va crear les “Milicias de la Cultura”, que es van centrar en ensenyar a llegir i escriure els soldats analfabets i reforçar la cultura primària amb classes de matemàtiques i història, entre d’altres (Echenagusía, 1983; Fernández Soria, 2007).

Els tres nivells en què es basava el pla de desenvolupament de les activitats d’ensenyament eren: l’elemental (lectura, escriptura i operacions aritmètiques senzilles), el de cultura mínima (aprofundiment en l’aritmètica, geometria, cal·ligrafia, ortografia, gramàtica, ciències naturals, geografia i història) i el de cultura mitjana (taquigrafia, comptabilitat, francès i dibuix) (Echenagusía, 1983, p. 26).

Segons Fernández Soria (2007) el caràcter educatiu de les Milícies de la Cultura anava lligat a un missatge polític, propagandista i ideològic, sobretot vinculat amb el PCE, fet que va generar desconfiança per part dels altres partits polítics i sindicats.

Tot i que els milicians de la cultura depenien del Ministeri d’Instrucció Pública, estaven adscrits al Comissariat de Guerra i els comissaris polítics eren els que supervisaven la seva feina. Segons el “Plan de Trabajo a realizar por los comisarios políticos de los hospitales”, la seva activitat s’havia de focalitzar en l’organització d’escoles i cursos, biblioteques, salons de lectura i distraccions, un diari i clubs-cantines⁵¹¹. Per això, els delegats de sala/pis havien d’identificar les persones analfabetes i estimular-les, a més de controlar-les perquè anessin a l’escola de l’hospital, havien d’animar els ferits i malalts a participar en conferències, cursos, concursos, excursions, jocs, etc., i havien de conèixer tots els hospitalitzats que poguessin participar en grups d’esbarjo com el de la coral, l’orquestra, el teatre, l’esport, etc., o impartir conferències o cursets⁵¹².

Va ser en aquest marc on els milicians de la cultura van fomentar la lectura i els comentaris de llibres, diaris i revistes, l’assistència a xerrades i conferències, la participació en activitats teatrals, recitals de poesia, cinema, etc., així com la confecció de periòdics murals (Fernández Soria, 2007). Entre les activitats políticoculturals que es

---

⁵¹¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/48 i 49.

⁵¹² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/14.

van programar a l'HIV s'han trobat referències sobre escoles i cursos, un servei de biblioteca, periòdics murals, un grup artístic i sessions de cinema.

2.6.1 Escoles i cursos

Una de les responsabilitats dels comissaris polítics relacionada amb la formació en els hospitals va ser: “Crear muy rápidamente escuelas de analfabetos para los españoles y cursos de lengua castellana para los camaradas extranjeros”⁵¹³.

En l'article “Cursos Militares” del butlletí *Orientación*, en el seu número 22, del 5 de setembre del 1938, s'especificava la tasca educativa en el sí dels hospitals Internacionals:

“Nuestros hospitales deben transformarse por la actividad del Comisariado en una inmensa escuela donde nuestros combatientes acumulen conocimientos de toda índole. Necesitamos soldados conscientes, instruidos, capaces por su esfuerzo inteligente salvar a la patria de la invasión extranjera y sobre las ruinas del pasado construir una España nueva, grande y poderosa, orgullo de Humanidad”⁵¹⁴.

Per estimular aquesta activitat educativa, en l'article “Cursos militares” del butlletí *Orientación*, número 36, corresponent al 28 de setembre, es declarava: “Que cada uno de nuestros Hospitales llegue a ser una Universidad en pequeño, debe ser nuestra aspiración”⁵¹⁵.

Tot i que no s'han trobat referències explícites sobre l'activitat de les *Milícies de la Cultura a l'HIV*, en els informes setmanals del Comissari polític, la setmana del 22 al 28 d'agost s'especificava la presència de “dos milicianos de cultura” espanyols que eren “delegados políticos de piso”⁵¹⁶ i la setmana del 26 de setembre al 2 d'octubre s'especificava els seus noms, tot i no saber si es tractava dels mateixos als quals havia fet referència anteriorment:

“Los camaradas José Sánchez y José Valls que son los milicianos de cultura son camaradas que están heridos y que por lo tanto prestan este servicio mientras se curan de sus dolencias”.⁵¹⁷

---

⁵¹³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/49.

⁵¹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/26b.

⁵¹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/37b.

⁵¹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/40.

⁵¹⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/64.

Els diferents cursos o “escuelas”, en paraules de comissari polític, que es van organitzar a l’HIV van seguir el mateix esquema del pla de desenvolupament de les activitats d’ensenyament, basat en tres nivells de formació, citats anteriorment. Per això es van programar cursos per a analfabets/es, cursos de cultura mínima (gramàtica castellana, dictat i aritmètica) i de cultura mitjana, tot i que d’aquest últim nivell només s’esmenta un curs de francès, possiblement perquè era la llengua oficial de les BI des de la seva creació (Ballesteros, 2008; Diego, 2019). És significatiu que a Vic també s’organitzessin cursos d’espanyol ja que aquesta proposta ja s’havia fet el 1937 i no va tenir èxit (Diego, 2019), però segons el testimoni de Soledat Ralló, ajudant d’infermeria a l’HIV, aquests dos idiomes eren els que s’utilitzaven per comunicar-se a l’hospital (Vilaseca, 2002, p. 141). Això no treu que el director mèdic, Wilhelm Glaser, i la seva dona, Maria Therese, parlessin sempre en alemany, segons el testimoni de la infermera Anne Taft⁵¹⁸. La taula 41 permet observar la formació impartida a l’HIV i algunes de les seves característiques, des del 18 de juliol fins el 27 de novembre del 1938, en total 11 setmanes de les 21 que s’ha pogut obtenir informació:

---

⁵¹⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vick/Mataró/Leibert, Josephine/ Dr. And Mrs. Glaser and Daughter Erica. Infomant A. Taft to F. Martin Sept. 22, 1970.

Taula 41. Cursos impartits a l'HIV

Escoles/cursos	Horari	Dies/set.	Tipus classe	Nº particip
Setmana del 18 al 24 de juliol ⁵¹⁹ : Per a analfabets (comença a funcionar)				
Setmana del 25 al 31 de juliol ⁵²⁰ : Escoles no van bé				
Setmana del 22 al 28 d'agost ⁵²¹				
Per a analfabets		c/dia		30 espanyols
Per a analfabets		3 d/set. ⁵²²		14
Per Seminanalfabets	Diürn			
Gramàtica castellana, dictat i aritmètica				
Francès		2 d/ set.		
Espanyol		2 d/ set.		
Setmana del 29 d'agost al 4 de setembre ⁵²³				
Analfabets				25 mitjana
Semianalfabets				
Gramàtica castellana, dictat i aritmètica				
Francès				15-20
Espanyol				10-12
Setmana del 5 al 11 de setembre ⁵²⁴				
Analfabets i cultura general			48 individuals enllitats	25 mitjana
Espanyol				↓
Setmana del 12 al 18 de setembre ⁵²⁵				
Analfabets			10 individuals enllitats	25 mitjana
Semianalfabets				
Mitjana cultura				
Analfabets per dones del personal	Nocturn	3 d/ set.		10
Semianalfabets dones del personal				
Espanyol		3 d/ set.		8
Fisioteràpia perfeccionament infermeres	17-18h	dt./ dj./ ds.		8
Conferències militar-polítiques	21-22h.	2 d/ set		
Setmana del 19 al 25 de setembre ⁵²⁶				
Analfabets		c/ dia		30 mitjana
Semianalfabets				
Mitjana cultura				
Analfabets+ classes castellà per internacionals (fusió manca local)	Nocturn			22 mitjana
Conferències militar- polítiques		dl./ dt./ dc./ dv./ ds.		55 mitjana
Setmana del 26 de setembre al 2 d'octubre ⁵²⁷ : Disminució nombre assistents per moviment de ferits				
Analfabets / Seminanalfabets/ Mitjana cultura	Diürn	c/ dia	11 col·lectives 35 individuals	24 mitjana
Analfabets+ classes castellà per internacionals (fusió per manca de local)	Nocturn			16 mitjana
Conferències militar- polítiques				0
Setmana del 3 al 9 d'octubre ⁵²⁸ : Suspensió classes analfabetisme per sortida dels espanyols de l'hospital				
Setmana del 15 al 20 de novembre ⁵²⁹ : Pendent inici escoles analfabets i idiomes				
Setmana del 21 al 27 de novembre ⁵³⁰				
Fisioteràpia de perfeccionament per a infermeres (continua curs massatge)				Personal

⁵¹⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/29.

⁵²⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/28.

⁵²¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/40.

⁵²² Les classes per a analfabets possiblement es feien a la nit i eren per dones del personal (informació de la setmana del 12 al 18 de setembre (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60).

⁵²³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/55.

⁵²⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/58.

⁵²⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/59 i 60.

⁵²⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/61 i 62.

⁵²⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/64. No hi havia cap participant perquè faltaven quadres.

⁵²⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/67.

⁵²⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/81.

⁵³⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/89.

La informació aportada pels informes del comissari polític i distribuïda a la taula 41 mostra que l'assistència als cursos va ser variable durant les sis setmanes que es disposa de dades (del 22 d'agost al 2 d'octubre). Cal remarcar les 93 classes individuals que es van impartir, 58 d'elles a hospitalitzats enllitats.

Entre les responsables d'algun d'aquests cursos, hi hagué la infermera Juanita Justo⁵³¹ que es responsabilitzà del curs dirigit a dones analfabetes i "Herinnia" que es va fer càrrec del curs de francès, ambdós programats la setmana del 22 al 28 d'agost⁵³². És possible que el nom d'"Herinnia" fes referència a Hermina Marcusohn que ja apareixia en la "Lista del personal de Dirección, Administración y Sanitario del Hospital Militar de Vic", quan n'era director el Dr. Eloesser (abril-maig del 1938)⁵³³. A més, en l'informe de la setmana del 12 al 18 de setembre, el comissari polític assenyalava que una massatgista va organitzar el curs de fisioteràpia de perfeccionament per a infermeres⁵³⁴, tractant-se, possiblement de l'alemanya Erika Viering, ja que l'ajudant d'infermeria Soledat Ralló explicà que recordava "amb afecta especial la dona que li ensenyà a fer massatges, una alemanya anomenada Erica Biering" (Vilaseca, 2002, p. 141). Segons el comissari polític aquest curs podia aportar "Conocimientos que necesita la enfermera en materia de fisioterapia; lucha contra la antianquilosis [sic]"⁵³⁵.

En relació a les conferències o cursos militar-polítics que es van programar a partir del 12 de setembre, en el butlletí *Orientación*, en el número 25, del 5 de setembre del 1938, s'exposava que eren un dels mètodes en mans dels comissaris per "Mantener siempre vivo el sentimiento de amor a la Brigada y al Ejército, entre los camaradas hospitalizados; mantener siempre vivo el afán de nuestros combatientes de perfeccionarse en las cuestiones militares, para cuando vuelvan al frente sean más capaces y más útiles a la Patria frente a los invasores fascistas"⁵³⁶.

2.6.2 La biblioteca de l'hospital

Els llibres han esdevingut un mitjà terapèutic al llarg de la història i ja a la Primera Guerra Mundial, Gran Bretanya i els Estats Units van proporcionar llibres als hospitals de l'exèrcit, inclús els que estaven situats en vaixells i trens (Palomo i Andúgar, 2019).

---

⁵³¹ La biografia de Juanita Justo Poveda es pot llegir en el capítol 6.

⁵³² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/40.

⁵³³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/73. La biografia d'Hermina Marcusohn es pot llegir en el capítol 6.

⁵³⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60.

⁵³⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60. La biografia d'Erika Viering es pot llegir en el capítol 6.

⁵³⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/26b.

Durant els anys 30 els metges van començar a reconèixer el valor terapèutic de la lectura (biblioteràpia), fet que va afavorir la creació de serveis de lectura en els hospitals. La creació de la International Library Federation a Anglaterra el 1927 (International Federation of Library Associations and Institutions, 2019) i de la International Hospital Association als Estats Units el 1929 (International Hospital Federation, 2020), en col·laboració amb mitjans de comunicació, van afavorir la fundació de l'Associació de Bibliotecaris d'hospital (Guild of Hospital Librarians) el 1934 (Allué, 2006, p. 90).

A Catalunya, des del 17 de febrer del 1937 es disposava dels Serveis de Biblioteques del Front (SBF) que tenien, entre d'altres objectius, ajudar a mantenir la moral, proporcionar distracció i afavorir la recuperació dels ferits i malalts en hospitals i cases de convalescència. Entre març i setembre del 1938 van estar en circulació 5.500 llibres, dels quals 3.700 van arribar als hospitals de rereguarda. A partir del maig d'aquest mateix any, els llibres es van transportar al front en un bibliobús amb la finalitat de facilitar el contacte dels bibliotecaris amb els lectors (Allué, 2006). Es desconeix si hi va haver relació entre el SBF i l'arribada de llibres a la Clínica Militar de Vic.

En els hospitals internacionals, els comissaris polítics eren els responsables d'organitzar les biblioteques i les consignes que se'ls van donar en relació al tipus de llibres i l'organització de les biblioteques van ser les següents:

- "1. Militar.
  - "2. Técnico.
  - "3. Novelas, distracciones, etc.
  - "4. Bibliotecas especiales para médicos y enfermeras.
  - "5. Nombrar enseguida un responsable el cual será también responsable del material – tendrá dos colaboradores.
  - "6. Revisión rápida de las bibliotecas ya existentes; quitar la literatura no sana.
- "Dar directrices al comisariado de las Brigadas Internacionales, para que envíe inmediatamente todos los libros y los folletos necesarios.
- Igual para reglamentar definitivamente el envío de los periódicos de las Brigadas en nuestros hospitales"⁵³⁷.

Per afavorir que els hospitalitzats fessin ús d'aquest servei es van fer una sèrie de recomanacions des del butlletí del Comissariat del Guerra del SSI, *Orientación*. En concret, en el seu número 16, del 24 d'agost, hi apareixia un article titulat "Catálogo" que

---

⁵³⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/48.

s'hi assenyalava la importància de disposar d'un llistat per facilitar l'accés als llibres als ferits i malalts:

“En otra oportunidad hemos señalado la falta en nuestras bibliotecas de un catálogo bien presentado, escrito a máquina, encuadernado y en varios ejemplares, para poder recorrer con él las salas”⁵³⁸.

Més endavant, en el número 29, corresponent a l'11 de setembre, a l'article “Unir lo útil a lo agradable” es proposaven una sèrie de mesures ambientals per afavorir la tranquil·litat i l'esbarjo:

“La biblioteca debe no sólo ofrecer sus libros sino también un rincón agradable, para descansar, poder leer y sentirse a gusto. Que cuando la mirada del herido vaya por las paredes de la biblioteca, de la Sala de lectura no vea afiches, con bombas y aviones, cuerpos destrozados de niños, etc., sino cosas que alegren la vista, den ánimos a vivir y a luchar, que nos hablen del futuro hermoso de España y de sus hijos, conquistado por la sangre de sus hijos heroicos, de hoy”⁵³⁹.

Els delegats de sala eren els responsables d'estimular la lectura dels llibres de la biblioteca i portar-los als ingressats que estaven enllitats. Per això, en els butlletins *Orientación*, corresponents als números 25 i 26, del 5 i 6 de setembre respectivament, hi van aparèixer dos articles amb el mateix títol “Amor a la lectura” on s'hi destacava que els espai, els llibres, els catàlegs, etc., eren poc significatius si no hi havia persones interessades en llegir. Tenint en compte la premissa que calia incentivar la lectura de llibres de caràcter antifeixista i que estava prohibida la de llibres amb contingut feixista, algunes de les estratègies plantejades per estimular aquesta activitat entre els ferits i malalts van ser :

1. Fer arribar els llibres als ferits “con pequeñas bibliotecas ambulantes que recorran las salas: imprimiendo el catálogo en muchos ejemplares y determinando en el mismo el carácter del libro, para que el camarada pueda pedir el libro que más le guste y más se adapte a su manera de ser o estado de espíritu del momento”⁵⁴⁰.

---

⁵³⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/17b.

⁵³⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/30b.

⁵⁴⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/26.

2. Organitzar la lectura de clàssics espanyols, una hora cada dia, on “Uno lee y los demás escuchan”⁵⁴¹.
3. “(...) organizar veladas culturales y traer algún maestro o camarada capaz de hacerlo, que hable sobre tal o tal otro autor, sus libros y su vida, de manera simple u agradable que interese a los camaradas”⁵⁴².
4. “Hacer un afiche sobre un cartón de tamaño conveniente con un comentario sobre el libro del día que se recomienda la lectura, con algunos extractos del libro o comentario de alguna personalidad política o intelectual. Claro que el afiche debe estar hecho con gusto y que llama la atención y puesto en lugar que todos los camaradas puedan leerlo”⁵⁴³.

A l'hora de posar un exemple d'una bona lectura, no es va perdre l'oportunitat de fer-ho amb un llibre de temàtica política, concretament es va triar *Un año con Queipo de Llano*, escrit per Antonio Bahamonde, delegat de propaganda dels sollevats, ja que com indicava Trapiello (2005), l'autor parlava “desde la derecha, hablando de la derecha”, en explicar la brutal repressió que el General Queipo de Llanos va realitzar a Andalusia i Extremadura, sense obviar els excessos comesos pels republicans a l'inici de la guerra. El que Bahamonde va veure el portà a desertar i exiliar-se a l'Argentina i va ser aquí on va escriure aquest llibre, publicat per primera vegada a Barcelona, l'estiu del 1938. Aquesta és la referència que en va fer el butlletí *Orientación*, en el seu número 26, del 6 de setembre:

“Hace poco apareció un libro escrito por el que fuera Delegado de Propaganda con Queipo de Llano, titulado ‘*Un año con Queipo*’ en el que pinta la vida en la zona dominada por los invasores extranjeros. Este libro debiera ser leído por todos los camaradas. Pues tomar un ejemplar y ponerlo sobre el afiche con un breve comentario sobre él mismo”⁵⁴⁴.

La demanda de llibres o de mitjans per a poder-ne disposar com a material de propaganda, ja la va fer, abans del juny, el primer comissari polític de l'HIV, Leo Wurzel⁵⁴⁵, però l'única expedició de llibres que s'ha localitzat és va fer el 17 de setembre del 1938 i anava destinada als hospitals de Mataró, Moià, S'Agaró, Vic i Santa Coloma de Farnés. Els caràcter ideològic dels títols confirmava el seu objectiu propagandístic. El que crida l'atenció és un grup de nou llibres aplegats sota el nom de “Libros

⁵⁴¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/27.

⁵⁴² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/27.

⁵⁴³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/27.

⁵⁴⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/27.

⁵⁴⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/99.

diferentes”⁵⁴⁶ i que no s’ha pogut determinar quin tipus d’obres incloïa. A la taula 42 s’exposa els llibres i el número que se’n van demanar:

Taula 42. Títols de llibres pels Hospitals de Mataró, Moià, S’Agaró, Vic i Santa Coloma de Farners, 17 de setembre del 1938

Títols de llibres	Nombre
Life and death of American here	80
The Communist	50
Study guide	50
Party organizer	50
The international Communist	10
Negro liberation	50
The American Legion	40
Jewish life	10
The International literature	5
Labour monthly	5
Official proceedings	25
Message to Catholics	25
New Order	80
China Today	10
Soviet Russia Today	10-10
Moscow’s News	60
Libros diferentes	9

En el mateix document, en data 20 de setembre del 1938, s’indicava una expedició per portar un nova edició en francès, alemany i italià d’un article del polític búlgar Georgi Dimitrov (1882-1949), que dins el marc de la Internacional Comunista, on va ser secretari general des del 1934 i president del VII Congrés, celebrat el 7 de setembre del 1935, defensava un front comú antifeixista per evitar una segona guerra mundial, (Elorza i Bizcarrondo, 1999, p. 112; Estruch, 2000, p. 98; Reimann, 1982, p.137). Dimitrov juntament amb el rus Manuïlski, secretari de la Internacional Comunista, van establir la política que havia de seguir aquest organisme respecte Espanya, des de la definició de FP fins a la de guerra civil (Elorza i Bizcarrondo, 1999, p. 112).

El caràcter polític i propagandístic dels llibres d’aquest llistat no fa pensar que fomentar les biblioteques i la lectura, en el marc dels hospitals de les BI, fos un mitjà de distracció dels ingressats, tot i que en l’article “Amor a la lectura”, publicat en el butlletí *Orientación*, del 5 de setembre, s’exposava la necessitat que a les biblioteques hi hagués llibres de tipologies diferents:

⁵⁴⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 665/36.

“Nuestras bibliotecas tienen no sólo libros de índole política, sino en su mayoría literatura general, libros serios y ligeros, al lado de los clásicos españoles, libros de aventuras o novelas cortas, al lado de los episodios Nacionales de Galdós, historias y geografías de España”⁵⁴⁷.

Les referències sobre la biblioteca, que va fer el comissari polític de l’HVI en els seus informes, estaven relacionades amb la presència d’un responsable i en l’arribada de llibres i la seva demanda per part dels ferits i malalts. El període on hi va haver un augment de sol·licituds de llibres en espanyol va ser entre el 22 d’agost i el 4 de setembre i el moment en què hi hagué un moviment més significatiu de volums va ser entre el 21 de novembre i el 4 de desembre. A la taula 43 es mostra les setmanes i la informació que sobre la biblioteca de l’HIV va fer arribar el comissari polític al Comissariat de Guerra de Barcelona.

Taula 43. La biblioteca (11 juliol - 4 desembre 1938)

Setmanes	Activitat de la biblioteca
11 al 17/07 ⁵⁴⁸	Número de llibres i moviment igual
22 al 28/08 ⁵⁴⁹	Hi ha un responsable Van arribar llibres en diferents idiomes Va augmentar el moviment de llibres, sobretot en espanyol
29/08 al 04/09 ⁵⁵⁰	Hi havia una comissió Van arribar nous llibres Va augmentar el moviment de llibres en espanyol
12 al 18/09 ⁵⁵¹	Mitjana moviment llibres: 35 diaris
19 al 25/09 ⁵⁵²	Moviment llibres: 31 diaris. Lleu disminució
26/09 al 02/10 ⁵⁵³	Moviment llibres: 30-31 diaris. Disminució atribuïda les entrades i sortides de ferits
03 al 09/10 ⁵⁵⁴	Mitjana moviment llibres: 56
24 al 30/10 ⁵⁵⁵	Moviment llibres: 70 diaris. Es fa referència a una disminució atribuïda a les celebracions d’acomiadament dels brigadistes estrangers.
15 al 20/11 ⁵⁵⁶	Moviment de llibres: 67 diaris
21 al 27/11 ⁵⁵⁷	Mitjana moviment llibres: 73 diaris
28/11 al 04/12 ⁵⁵⁸	Mitjana de moviment: 75 diaris

⁵⁴⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/26.

⁵⁴⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/19.

⁵⁴⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/40.

⁵⁵⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/55.

⁵⁵¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60.

⁵⁵² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/62.

⁵⁵³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/64.

⁵⁵⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/67.

⁵⁵⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/74.

⁵⁵⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/81.

⁵⁵⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/89.

⁵⁵⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/91.

A l'HIV es va elaborar un butlletí anomenat *Resistir* i segons la publicació *Orientación*, en el seu número 4, publicat el 14 de juliol del 1938, tenia un caràcter setmanal, anava dirigit tant als ferits i malalts com al personal i es va començar a editar la setmana de l'11 de juliol⁵⁵⁹. Tot i que el comissari polític feu referència a la presència de dificultats tècniques, que no es concretà, durant la setmana de l'11 al 17 de juliol⁵⁶⁰, aquestes es devien esmenar ja que a la setmana següent se'n va publicar un número especial⁵⁶¹.

L'última vegada que el comissari va parlar d'aquest butlletí fou en l'informe de la setmana del 5 a l'11 de setembre⁵⁶². En la publicació d'*Orientación*, en el seu número 26, del 6 de setembre del 1938, hi constava una nota informativa relativa al número 9 de *Resistir*, on es lloava la constància de la comissió i al mateix temps es considerava que el seu contingut no responia al caràcter formatiu que havien de tenir els articles que s'hi publicaven, al no centrar-se en la realitat de l'hospital:

“Hay que sacar de la vida interna aquellas cuestiones que puedan servir de ilustración y de orientación a los camaradas en su vida y trabajo en el Hospital”⁵⁶³.

Per tal d'estimular un canvi de plantejament en els continguts de *Resistir*, en aquest mateix escrit es formulaven les següents preguntes:

“¿Es que la biblioteca marcha del todo bien? ¿No hay nada que mejorar en lo que respecta a los cursos que se dictaban en un entonces y hoy no se dictan? Hay activistas en el hospital y buenos. ¿Por qué no se habla de ellos, de su labor, se publican sus nombres, etc? ¿Por qué no escriben los camaradas activistas sobre la labor política-cultural en el hospital?”⁵⁶⁴

Una de les infermeres que va formar part de la comissió del comissariat per a la confecció d'aquest butlletí va ser l'espanyola Encarnación Martos, membre del PCE i secretària de finances d'una de les cèl·lules de l'HIV⁵⁶⁵.

Tot i que a l'HIV no s'ha identificat la participació de cap infermera en els grups de lectura de diaris, cal destacar el significat que va tenir per la francesa Fanny Bré, la lectura i

---

⁵⁵⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/4b.

⁵⁶⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/20.

⁵⁶¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/29.

⁵⁶² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/58.

⁵⁶³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/27b.

⁵⁶⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/27b.

⁵⁶⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/23.

discussió de notícies del diari amb els ferits i malalts durant la seva estada a l'Hospital Casa Roja (Múrcia):

“Guardaré sempre a la memòria l'alegria dels ferits quan els lliuràvem el nostre diari ‘*L'Humanité*’. Pels francesos suposava tenir notícies del seu país i informació sobre la situació militar a Espanya, estaven millor informats que a la mateixa Espanya. Per als nostres camarades estrangers, el diari ‘*L'Humanité*’ estava tocant amb els seus dits la França revolucionària, França que condemnava la no-intervenció, i que els va mantenir moralment i materialment en la lluita contra el feixisme.

“La lectura del nostre diari suscitava discussions sobre els esdeveniments i tothom tenia raons per lluitar millor per la victòria.”

(Bré, 1948, p. 3)

2.6.3 Els periòdics murals

El diari mural era el mitjà, juntament amb les revistes i els fulletons, per exposar situacions que formaven part de la realitat immediata dels brigadistes (Pérez López, 2014).

A *La voz de la sanidad de la XV división*, Marín (1937) va exposar la funció que tenien els periòdics murals:

“Estos periódicos tienen como base señalar todas las deficiencias de la unidad, resaltar los hechos que puedan servir de estímulo y ejemplo, todo cuanto el combatiente siente con relación a esta guerra, donde se manifiesta el odio que el enemigo nos inspira y, en fin, donde se refleja el verdadero espíritu revolucionario combativo y el afán de aprender de los soldados” (p. 11).

Les Juventudes Socialistas Unificadas de España, l'any 1937, posaren de manifest que els periòdics murals ja es van utilitzar en fàbriques, quarters de l'exèrcit, sanatoris, etc., durant la Revolució russa (Fernández Soria, 2007). A la GC, quan l'escassetat de paper esdevingué una dificultat per a la política informativa, els periòdics murals van ser un recurs i un mitjà perquè els voluntaris i els soldats poguessin exposar els seus articles, dibuixos o fotos sempre relacionats amb esdeveniments significatius i sota l'estímul i la supervisió dels comissaris polítics (Núñez, 2003).

En el marc dels hospitals militars, aquests periòdics també es van convertir en una eina més per complementar l'educació dels ferits i per fomentar les activitats culturals i polítiques (Fernández Soria, 2007).

En el butlletí *Orientación*, corresponent al dia 25 de setembre, s'informava d'algunes normes que s'havien de seguir per fer un bon article en un periòdic mural:

“Un artículo para el periódico mural debe ser lo más corto posible, para que se lea. (...)

“Concentrar en pocas palabras el pensamiento o la idea que se quiere expresar. Si no hay máquina y hay que escribir a mano, escribir con letra grande y lo más clara posible para que todos los camaradas puedan leerlo”⁵⁶⁶.

Els delegats de sala eren els responsables de guardar revistes o diaris per confeccionar els articles dels periòdics murals, estimular la participació dels ferits i malalts a l'hora de fer-los, per així poder-los canviar sovint, i controlar el seu contingut dels textos abans d'exposar-lo en els periòdics murals⁵⁶⁷.

Els informes del comissari polític de l'HIV no permeten fer un seguiment de la participació dels ingressats i del personal en l'elaboració dels periòdics murals. De tota manera, la taula 44 vol ser una aproximació al que va representar aquesta activitat pel conjunt d'hospitalitzats a Vic, la setmana del 12 al 18 de setembre i la del 26 de setembre al 2 d'octubre. Per identificar el nombre de ferits que hi havia a l'hospital en aquestes dues setmanes, es va partir de la llista “Relacion de los camaradas hospitalizados en la Clínica de Vich [sic.]”⁵⁶⁸, confeccionada a Barcelona, el 9 de setembre del 1938. A partir d'aquesta llista amb 535 ingressats, s'ha fet una estimació del nombre de ferits i malalts de les tres setmanes següent (12, 19 i 26 de setembre), tenint en compte les entrades i sortides de ferits, que va registrar el comissari polític en els informes corresponents.

---

⁵⁶⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/35b.

⁵⁶⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/14.

⁵⁶⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/5-14.

Taula 44. Ingressats a l'HIV i participació en els periòdics murals

	09/09/1938	12 al 18/09 ⁵⁶⁹	19 al 25/09 ⁵⁷⁰	26/09 al 02/10 ⁵⁷¹
Ingressats	535	+/- 580	+/- 598	+/- 550
Entrades		96	98	91
Sortides		51	85	139
Participants periòdics murals		136 (23,4%) camarades	-	300 (54,5%) camarades (concurso)

En l'informe corresponent a la setmana del 12 al 18 de setembre, el comissari polític va especificar els temes tractats en els 20 periòdics murals de sala o grup de sales que hi havia exposat: "unidad, resistencia en el Ebro, marina, situación nacional e internacional, asuntos del hospital y de activistas"⁵⁷².

A la taula 45 s'exposa l'evolució del nombre de periòdics elaborats i els grups que hi van participar, entre l'11 de juliol i el 27 de novembre del 1938, data d'evacuació de la major part dels brigadistes internacionals.

⁵⁶⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60.

⁵⁷⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/62.

⁵⁷¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/65.

⁵⁷² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60.

Taula 45. Número de periòdics murals i grups de participants en la seva elaboració

Setmana	Total periòdics	Grups participants
11 al 17/07	5	2 (1 per pis). 3 per a tot l'hospital.
18 al 24/07	24	2 (1 per pis). 5 per a tot l'hospital (2 de les dones). 17 de sala (1 per cadascuna).
25 al 31/07	8	2 de pis (1 per pis). 6 per a tot l'hospital (1 de les dones).
29/08 al 04/09	18	13 de sala. 1 per 4 sales en el 2on pis. 1 de les dones. 1 per al personal. 1 per als nens. 1 dedicat a les brigades 11, 12, 13 i 15.
05 al 11/09	18	Els mateixos que la setmana anterior.
12 al 18/09	20	De sala o grup de sales.
19 al 25/09	20	Els mateixos que la setmana anterior.
26/09 al 02/10	24	23 de sala. 1 del personal. Concurs.
03 al 09/10	24	Els mateixos que la setmana anterior.
10 al 16/10		Concurs.
17 al 23/10	23	De sala.
31/10 al 09/11		N'hi havia, però no s'indica quants.
21/11 al 27/11		Gairebé no n'hi ha, es van retirar per un concurs i es van produir evacuacions.

Nota: La informació corresponent als periòdics murals d'aquestes 13 setmanes es troba en els documents: RGASPI. Fons 545, inventari 708/19, 29, 28, 55, 58, 60, 61, 64, 67, 69, 72, 76 i 88.

Des de finals de setembre fins a principis de desembre del 1938 es van programar diferents concursos per estimular la participació en l'elaboració de periòdics murals. El primer concurs es celebrà la setmana del 26 de setembre al 2 d'octubre i s'especificava que es feia "(...) sobre la base de despedida de los camaradas Españoles e Internacionales"⁵⁷³. En el concurs hi van intervenir més de 300 persones i es van acceptar 179 articles i 40 dibuixos. L'èxit de participació va comportar que en el butlletí *Orientación*, en el seu número 38, del 10 d'octubre del 1938, es publicés aquest esdeveniment sota el títol "Así se trabaja"⁵⁷⁴. Els premis atorgats van ser: un pantaló, tres camises, alguns paquets de cigarretes, mitjons i mocadors.

⁵⁷³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/63.

⁵⁷⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/40b.

Tot i que no s'han pogut identificar les bases per participar ni en aquest concurs, ni en d'altres que es van organitzar, possiblement eren molt semblants a les exposades en el "Concurso de periodicos murales, 1 de dic. de 1938 [sic]", on s'explicitava que tenien la finalitat d'estimular la participació dels hospitalitzats, la seva formació i presa de consciència de la realitat del moment:

"Cada camarada puede escribir, un camarada, que no sabe escribir, puede dictar a otro su opinion, un camarada internacional, que no sabe bastante español, puede pedir la ayuda de otro internacional, que comprende mejor el español y junto con un camarada español mismo pueden confeccionar un articulo sobre el tema elegido.

"Esperamos, que cada camarada estudie y comprenda la importancia de estos problemas no solamente con relacion a España sino tambien al mundo entero, y disponga libremente su criterio en este concurso [sic]"⁵⁷⁵.

El comissari polític era qui plantejava el tema i diferents propostes per abordar-lo. En aquest cas els concursants havien d'opinar sobre els "Acontecimientos que han conducido a la Reunion de los Señores Chamberlain y Deladier en Paris, dia 23 del cor., sus consecuencias y enseñanzas"⁵⁷⁶.

En aquest concurs, els participants optaven a un major nombre de premis que en el que es van celebrar la setmana del 26 de setembre al 2 d'octubre i els guardons estaven repartits de la següent manera:

"Cinco grandes premios a los cinco mejores artículos del Hospital:

"I. 1 camisa, un par calzoncillos, 1 par calcetines, 2 pañuelos y una botella de vino.

"II. 1 camisa, un par calzoncillos, 1 par calcetines, 2 pañuelos.

"III. 1 camisa, un par calzoncillos, 1 pastilla de jabon.

"IV. 1 camisa, 1 paquete de tabaco, 1 pastilla de jabon.

"V. Una bufanda, 1 pastilla de jabon.

"Un premio, consistente de permiso para el cine, un par de calcetines y un paquete de tabaco a todos los colaboradores del periodico mejor presentado.

"Un premio, consistente de permiso para el cine, una bufanda, una botella de vino, pasta para los dientes y un paquete de tabaco para el mejor dibujo.

---

⁵⁷⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/92.

⁵⁷⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/92.

“Treinta y cinco premios consistentes cada uno de permiso para el cine, un paquete de tabaco, pasta para los dientes, una corbata y un par de calcetines distribuidos para los mejores artículos de cada sala [sic]”⁵⁷⁷.

L'evolució del conflicte armat i l'evacuació de ferits i malalts de l'hospital va dificultar que, en alguns moments, els hospitalitzats poguessin presentar els periòdics murals dins els terminis establerts, tal com es constata en l'informe del Comissari polític de la setmana del 21 al 27 de novembre⁵⁷⁸.

En l'últim informe localitzat del comissari polític, corresponent a la setmana del 28 de novembre al 4 de desembre, s'explicava el tancament i el procediment per valorar els periòdics murals presentats:

“En la primera reunión [colectivo político] se trató de intensificar la campaña para que los hospitalizados colaboraran en la confección de artículos y periódicos murales para el concurso del día 5 próximo”⁵⁷⁹.

“Comisiones. Para la celebración del Concurso de Artículos y confección de Periódicos Murales, se ha nombrado una Comisión compuesta de varios hospitalizados encargada de organizar el Concurso y dictaminar para conceder los premios”⁵⁸⁰.

A l'HIV no s'ha pogut identificar el nom de cap infermera que participés en la confecció de periòdics murals, però sí que alguna d'elles va participar-hi en altres hospitals, com Fanny Bré (1948) que explicà el sentit que va tenir aquesta activitat a l'Hospital Casa Roja (Múrcia): “En el camp de la propaganda nosaltres fèiem periòdicament el nostre periòdic de paret, que també ens va servir com a mitjà d'autocrítica per millorar el nostre treball constantment” (p. 3).

2.6.4 El grup artístic de l'HIV: el teatre i la coral

El comissari polític de l'HIV i els seus col·laboradors van fomentar la creació i el desenvolupament d'un grup de teatre i una coral, dues activitats que formaren part de l'estratègia políticocultural ideada pel govern de la SRE.

---

⁵⁷⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/92.

⁵⁷⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/76.

⁵⁷⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/78.

⁵⁸⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/79.

El Comissariat General de Guerra disposava d'un subcomissariat d'Agitació i Propaganda que des de l'agost del 1936 fins el maig del 1937 va portar a terme una gran activitat propagandística i cultural amb la participació de grups de teatre d'agitació. El 1937 es va produir una reorganització cultural, i aquest organisme va dissoldre aquests grups i va instaurar Las Guerrillas del Teatro del Ejército Centro i el 1938 Las Guerrillas del Teatro van desenvolupar la seva activitat en el front de l'est. Aquestes companyies itinerants van portar a escena obres on es prioritzava el missatge polític, a través de la visibilització d'idees i comportaments socials, en lloc de la creació estètica. L'any 1938 els agitadors i els comissaris polítics, entre d'altres, van ser els que van orientar la informació que havia d'arribar a la societat, tant a través del teatre com dels mitjans de comunicació (Foguet, 2007, p. 133; Gómez Díaz, 2006, pp. 54, 104, 111 i 147).

A Barcelona Las Guerrillas del Teatro van debutar el març del 1938, i van fer diferents intervencions durant el març i l'abril, sense massa èxit (Foguet, 2007, p. 133). Tot i això el teatre d'Agit-prop es va fer present en diferents escenaris, entre ells l'Hospital Militar de Vic, que va gaudir de la presència d'una de les companyies de Las Guerrillas del Teatro, segons l'informe de la setmana del 17 al 23 d'octubre del 1938:

“Festivales. El jueves por la tarde en un local de esta población y muy cerca del Hospital, se celebró para los camaradas del mismo una función por el grupo artístico “Guerrillas del frente” del Comisariado del Ejército del Ebro, saliendo los asistentes sumamente complacidos de las representaciones. Con destino a la obra cultural de aquel comisariado, se les entregó a dicho grupo artístico, como donativo de este Comisariado, la cantidad de Tres mil (3000) pesetas”⁵⁸¹.

A més, des del setembre del 1938, el comissari polític de l'HIV feia referència a l'existència d'un grup de teatre a l'hospital que va fer una representació el dissabte, 10 de setembre: “En esta fiesta ha tomado parte el Grupo teatral, pero este tiene que hacer mucho en el sentido de vista teatral y de organización de fiestas”⁵⁸².

Possiblement aquests comentaris sobre la representació van generar que el grup, format per 10-12 membres entre homes i dones, assagés fins a 3 vegades durant la setmana del 12 al 18 de setembre⁵⁸³. No va ser fins la setmana següent (26 de setembre al 2 d'octubre) que va aparèixer l'obra que el grup estava preparant, titulada *España no es*

---

⁵⁸¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/72.

⁵⁸² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/58.

⁵⁸³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60.

*Austria*⁵⁸⁴, una peça breu i anònima que formava part del volum *Un teatro de guerra: (Las Guerrillas del Teatro)*, editat el 1938 a Barcelona per l'editorial Nuestro Pueblo. En l'explicació del significat del "Teatro de Guerra" s'exposava que les representacions eren "de un realismo cierto y de una expresión sencilla", que les persones hi veien reflectit "su sentimiento antifascista, su voluntad de lucha, su ímpetu de guerra" i que els grups teatrals havien estat "una arma más de combate, un pequeño y vivo motor de entusiasmo" (*Un teatro de guerra: (Las Guerrillas del Teatro)*, 1938, pp. 5-6).

El missatge d'aquest teatre venia a reforçar la idea del PC lligada a l'esforç per guanyar la guerra (Foguet, 2007) i per això *España no es Austria* volia transmetre "l'afirmació patriòtica de la llibertat i la independència d'Espanya davant la ingerència estrangera" (Foguet, 2007, p. 133), a través de l'agitadora que introduïa "informaciones que son corroboradas por los personajes del pueblo, el Viejo, la Moza y otras Voces, actuando el Comisario como cauce y promotor de ideas." (Gómez Díaz, 2006, p. 147).

Es desconeix si *España no es Austria* es va arribar a representar, però el que va escriure el comissari polític, en l'informe de la setmana del 26 de setembre al 2 d'octubre, va ser que "De momento y por los motivos ya expuestos anteriormente referente a la exposición del Director, no creo posible celebrar ninguna fiesta en el Hospital"⁵⁸⁵.

Així especificà els motius que dificultaven la representació d'aquesta obra:

"Reuniones Generales. Se habia proyectado y preparado una reunion general, participando en la misma el Grupo Artistico del Hospital, pero fue suspendido por orden del Director alegando de que habia heridos graves y que les molestaba el ruido por la noche. Pienso hacer una fiesta si mis Jefes estan de acuerdo, en el local de la U.G.T. que está muy cerca del Hospital [sic]"⁵⁸⁶.

La música i les cançons també van ser utilitzades per la República i les BI com a mitjans de propaganda i de cohesió entre els brigadistes de cultures i ideologies molt diverses, que compartien una mateixa realitat i el valor de la solidaritat. Aquesta pràctica ja era habitual en països com l'URSS, els Estats Units, França i Alemanya (Labajo, 2004, 2011; Pérez López, 2014, pp. 12 i 144)

Un dels brigadistes que va emprar la música i les cançons amb aquesta finalitat va ser el cantant i actor alemany Ernst Busch, que va fer un recopilatori de cançons de 15

---

⁵⁸⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/65.

⁵⁸⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/65.

⁵⁸⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/64.

països, a partir de l'encàrrec que li va fer, el 1937, el Sindicat de Compositors Soviètics i el Comitè de Propaganda del les BI en col·laboració amb sindicat UGT (Pérez López, 2014, p. 99). Aquests organismes van complementar la selecció feta per Busch amb d'altres cançons, prioritant les espanyoles antigues on la guitarra era l'instrument per excel·lència a l'hora de cantar-les (Labajo, 2011). El gran nombre de persones que van participar en l'elaboració del cançoner, així com la diversitat de procedències va suposar “un resumen de las situaciones e ideologías que conformaron la Guerra Civil Española” (Pérez López, 2014, p. 10).

El cançoner es va editar vàries vegades amb continguts diferents, el més complert fou *Canciones de las Brigadas Internacionales*, editat a Barcelona el juny del 1938, tot i representar només una part de les cançons cantades pels brigadistes (Pérez López, 2014, p. 100). Les cançons seleccionades per Busch solien aparèixer en l'idioma original i traduïdes a l'espanyol, l'alemany, el francès o l'anglès, que eren les llengües més utilitzades a les BI, convertint-se en un element de cohesió davant el gran nombre de llengües que es parlaven. A vegades les traduccions tenien més èxit que no pas el que havien tingut les cançons en el seu país d'origen i quan la traducció no servia per fer arribar una cançó, el que es feia era agafar una melodia i afegir-li una lletra que connectés amb la realitat del grup a qui anava dirigida (Labajo, 2004; 2011; Pérez López, 2014, p. 102). En paraules de Labajo (2004) aquesta pràctica va esdevenir un “medio individual y colectivo con que sobrevivir a los acontecimientos.” (par. 8).

La infermera Fanny Bré (1948) que va formar part de la coral del l'Hospital Casa Roja (Múrcia), va exposar d'aquesta manera el valor que tenia participar en aquesta activitat:

“La nostra coral va obtenir un gran èxit, nosaltres cantàvem en alemany, en francès i en espanyol, així vam poder mantenir una bona moral entre els nostres ferits i el personal, vam exaltar amb les nostres cançons el patriotisme i la lluita contra el feixisme” (p. 3).

En la reproducció en alemany de *Canciones de las Brigadas Internacionales* realitzada el 1963, Pérez López (2014) va identificar i traduir un article de l'escriptor i brigadista alemany Willi Bredel⁵⁸⁷ on es descrivia un concert que va fer el mateix Busch a l'hospital de Mataró:

---

⁵⁸⁷ Willi Bredel va ser comissari polític del Batalló Thalmann de la 11ª Brigada Internacional fins el 1939 quan se'n va anar a Moscou. En el moment de la publicació del cançoner de Busch era president de l'Acadèmia Alemanya de les Arts a la República Democràtica Alemanya (Encuentro junto al Ebro. Anotaciones de un comisario político, 2018).

“Todavía lo puedo ver en los días más difíciles del combate en Cataluña, en Mataró; una pequeña Ciudad junto a Barcelona, cantando en el hospital. Vendados, cojeando con muletas o llevados en sus camas, se habían reunido los héroes de esta lucha por la libertad. Eran de todas las nacionalidades: americanos y escandinavos, yugoslavos y mejicanos, polacos y alemanes, checos y franceses, ingleses y húngaros, holandeses, búlgaros, italianos e incluso chinos y turcos. Y Busch cantaba. Los ojos de los mutilados brillaban. Una feliz sonrisa acompañaba los delgados rostros de los malheridos marcados ya por la muerte. Los Hombres endurecidos en las batallas y los sufrimientos, sollozaban. Busch saltó sobre la mesa y dijo: ‘A cantar’. En las camas se estiraban los cuellos y aún cuando no salía ningún sonido de sus labios, estos se movían e intentaban cantar; incluso los moribundos. Los rostros vendados y las bocas desgarradas cantaban las canciones que hablaban de sus sueños y anhelos” (p. 539).

Es possible que el cor de l’HIV, que es va començar a formar la setmana del 12 al 18 de setembre a l’HIV⁵⁸⁸ i que va començar a assajar la setmana següent⁵⁸⁹, utilitzés el cançoner de Busch, tenint en compte la gran difusió que tenia i que el seu autor es trobava a Catalunya en el període de funcionament de l’hospital.

De tota manera, les fonts consultades en aquesta investigació han aportat molt poca informació sobre la música i la coral a l’HIV. Entre els aparells i instruments musicals que el comissari polític va registrar en l’informe de la setmana del 25 al 21 de juliol⁵⁹⁰ hi comptaven una gramola, un piano, un guitarra, dos violins i un acordió i dos mesos després, la setmana del 26 de setembre i el 2 d’octubre, només quedava el piano, la guitarra i un violí⁵⁹¹.

Una de les infermera que va formar part del grup artístic de l’hospital va ser Encarnación Martos, que, com s’ha dit, també formà part de la comissió que confeccionava el butlletí de l’hospital.

La ràdio també va ser un mitjà utilitzat pel Govern de la República per informar sobre la situació de la zona republicana i difondre cançons que transmetessin unitat i confiança, a més de connectar amb les emocions dels combatents que es trobaven a la rereguarda,

---

⁵⁸⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60.

⁵⁸⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/62.

⁵⁹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/28.

⁵⁹¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/64.

dels ferits i malalts en els hospitals i de la població en general, sobretot aquella que era analfabeta, per millorar el seu estat d'ànim (Labajo, 2004; Pérez López, 2014, p. 149).

El programa que més responia als objectius de la República va ser "Altavoz del Frente", dirigit per l'estudiant de música Carlos Palacios, que es va començar a emetre el 14 de setembre del 1936. La retransmissió es feia cada dia a les 9 del vespre des de Radio Madrid i des d'Unión Radio en diferents idiomes, ja que anava destinada a les BI. El pressupost del programa va permetre contractar compositors, orquestra i cor per gravar les cançons i que aquestes es poguessin emetre per ràdio dia i nit (Molina i Hoyas, 2001; Pérez López, 2015).

El poder propagandístic de la ràdio va motivar que el primer comissari polític, l'alemany Leo Wurzel, demanés aparells de ràdio o que pogués disposar dels mitjans per poder-ne tenir⁵⁹². El seu successor a principis de juny, Maurice Sauvard, va deixar constància que la demanda del seu predecessor no havia trobat resposta, en assenyalar en alguns dels seus rapports l'escassetat d'aparells de ràdio que hi havia a l'hospital. La setmana del 25 al 21 de juliol hi havia 4 aparells⁵⁹³ i la del 26 de setembre al 2 d'octubre només en funcionaven 2⁵⁹⁴.

2.6.5 El cinema a l'hospital

A l'igual que la música i les cançons, el govern de la República va utilitzar el cinema com a mitjà propagandístic (Crusells, 2001), concretament les pel·lícules soviètiques emmarcades dins el "realisme socialista", línia impulsada per Stalin i que promocionava de forma obligatòria la consciència comunista (Muñoz i Pèrez, 2017).

Una d'aquestes pel·lícules arribà a Vic i en l'informe setmanal del comissari polític de l'HIV, de la setmana del 22 al 28 d'agost del 1938, s'indicava que "para mañana lunes a las 3 tarde tenemos gratis un cinema a nuestra disposición para la película Tchapaieff [sic]"⁵⁹⁵ i el motiu era activar la relació de l'hospital amb la població civil, que el comissari definia com a "muy débil en este pueblo pues el FP no hace nada".

En l'informe de la setmana següent (29 d'agost al 4 de setembre) s'explicava que aquest film es va tornar a projectar per a tots els ferits de l'hospital, de forma gratuïta, en un local de Vic, que el comissari no va concretar, i es va fer una donació de 100 pessetes

---

⁵⁹² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/99.

⁵⁹³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/28.

⁵⁹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/64.

⁵⁹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/40.

“para demostrar nuestra gratitud y para que no todos los gastos corriesen de cuenta de la casa”⁵⁹⁶.

El títol complert en espanyol de la pel·lícula a la que feia referència el comissari Sauvard era “Tchapaief, el guerrillero rojo”, mentre que el nom de la versió original era “Chapaiev” i estava produïda per Lenfilm. Escrita i dirigida per Georgi Vasilyev i Sergei Vasilyev⁵⁹⁷ el 1934, es basava en els documents de Dmitriy Furmanov, que va ser comissari polític de la Divisió de Vasili Ivánovich Chapayev (1887-1919), i d’Anna Furmanova, obrera que es va allistar com a soldat voluntari (Crusells, 2001). El film mitificava la figura d’aquest guerriller bolxevic analfabet que va esdevenir un líder militar, convertint-se en comandant de l’Exèrcit Roig durant la Guerra Civil Russa (1917-1923).

Els objectius d’aquesta pel·lícula eren fer arribar a tota la població el simbolisme polític que tenia Chapayev, en considerar-se un autèntic revolucionari ja que va defugir de les normes a l’hora de lluitar per una societat més justa (Navarro, 2017) i mostrava que mentre els herois morien, el PC era el guanyador de la batalla (Crusells, 2001; Ferro, 1995). “Tchapaief, el guerrillero rojo” estava pensada per projectar-se a qualsevol poble, fàbrica, cooperativa agrícola o escola de l’URSS i va ser premiada als Estats Units el 1935 per l’associació de productors i distribuïdors National Board of Review (Navarro, 2017). A Espanya, “Chapaiev” es va estrenar a Barcelona la primavera del 1936⁵⁹⁸, però no va ser fins que es va projectar a Madrid, el 2 de novembre d’aquest mateix any, quan es va fer popular al fomentar-se que els milicians l’anessin a veure, rebaixant el preu de l’entrada a la meitat, s’havia de pagar una pesseta (Crusells, 2001). A vegades, el final de la pel·lícula no es visionava per evitar que la mort de Chapaiev desanimés els soldats republicans (Marion, 1979).

---

⁵⁹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/55.

⁵⁹⁷ Tot i que en els crèdits de la pel·lícula s’indica que eren germans (Vasiliev i Vasiliev, 1934), no tenien cap parentiu i només van acceptar aquest error per motius comercials (Navarro, 2017, p. 66).

⁵⁹⁸ Mentre Crusells (2001, p. 72) situa l’estrena d’aquesta pel·lícula el 7 de maig del 1936, Navarro (2017, p. 66) indica que va ser el 7 de juny de mateix any.

2.7 Control i disciplina, la lluita contra la dissidència i la Quinta Columna⁵⁹⁹

Per fomentar el compliment de les regles establertes en els hospitals de les BI, com els règims de visites, les estades a l'hospital, la subordinació als caps (responsables de pis, metges i director), el Comissariat de Guerra de l'AME els considerarà com unitats de l'exèrcit, la qual cosa afavoria el control dels ferits, malalts i també del personal sanitari. En una carta del 7 d'octubre del 1938, el Comissari delegat d'aquest organisme, Carlos González Díaz⁶⁰⁰, exposava al comissari inspector de les BI, Luigi Gallo, la importància de conèixer els ferits i malalts per identificar aquells que podien col·laborar en activitats polítiques, i els que eren crítics amb la situació⁶⁰¹.

Autores com López Vallecillo (2021) i Nelson et al. (2020) han exposat la severitat de les mesures que es van adoptar contra les espies i mentre moltes infermeres van haver de demostrar el seu compromís amb el front d'esquerres per poder treballar, n'hi va haver d'altres van ser acusades de formar part de la Quinta Columna degut a la seva accessibilitat al front i als ferits i davant la possibilitat que aquests els haguessin revelar informació considerada confidencial. Casañ (2006a) indica que les denúncies eren habituals a les BI i Lugschitz (2012, p. 67) va atribuir l'origen d'algunes acusacions "a la ignorància i als problemes lingüístics". El mateix cap de l'AME, el Dr. Barsky, en una entrevista que li va fer Fredericka Martin a Cuernavaca (Mèxic), el 22 de gener del 1969, va expressar la desconfiança del responsable de les BI, el comunista André Marty, vers el personal sanitari:

"Marty aparentment tenia una psicosis espia i es preocupava molt de fer un seguiment dels enemics que es disfressaven d'amics, la qual cosa considerava molt necessària. Marty pensava que un hospital era un bon amagatall per als espies i els ajudants que s'havien enviat per verificar les persones. Per exemple, sempre tenia sospites de metges polonesos o alemanys, especialment els que havien anat a estudiar a Praga"⁶⁰².

El resultat d'aquesta desconfiança generà que els delegats de sala centressin una part de la seva activitat en conèixer les persones amb les quals es relacionaven els ferits o

---

⁵⁹⁹ El nom de Quinta Columna feia referència a un conjunt d'organitzacions clandestines que es dedicaven a l'espionatge, al sabotatge i a la guerra psicològica que actuaven en tota la zona republicana i que estaven en contacte amb els serveis secrets franquistes (Alfà, 2015, p. 187).

⁶⁰⁰ El nom era de Carlos González Díaz era Salomón Elguer i era de nacionalitat argentina (Casañ, 2006a, p. 530).

⁶⁰¹ RGASPI. Fons 545, inventari 1, fitxer 26/41.

⁶⁰² ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Dr. Barsky in Barcelona? Interview with F. M. Cuernavaca, 22-1-69.

malalts dins i fora de l'hospital i identificar les que difonien notícies falses, així com assegurar-se que ningú tingués armes a l'hospital. En l'article "Trabajos y tareas de los responsables de sala", publicat al butlletí *Orientación*, del 14 de setembre del 1938, es feia referència a aquesta activitat:

"Conocer las amistades de cada uno dentro o fuera del hospital conocer de dónde vienen los bulos y las falsas noticias; denunciar los propagadores por escrito con testimonios si es posible"⁶⁰³.

L'obsessió de Marty per erradicar les discrepàncies polítiques i la Quinta Columna en el sí del SSI va portar a la direcció de les BI a demanar col·laboració al secretariat del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Una de les mesures proposades s'exposava en una carta del 17 de maig del 1938⁶⁰⁴:

"Ja s'han preses certes medidas per a fer front a la situació, pro, el comany André Marty juzga, molt justament que senzae un cap, que sàpigue el que volt, puesto a la direcció del Serveix Salut de las Brigadas Internacionales, fora bona medida estara anihilida per les forces descumpnentes que s filen dentre d'aqueste organizació [*sic*]."

La persona suggerida per les BI per incorporar-se a la direcció del SSI era un tal Domenic Bosch, membre del PSUC, que reunia les qualitats requerides "per a netejar i organitzar":

"Necessitem un cap enèrgic, escolli fore de las fraccios, es dir, un espanyol, pro un espanyol que conegui las cuestiòs sanitarias, organizador molt fort, i que cunegui la política del Front Popular, en sentit mes ample de la paraule, dandose el cas, de que en aquest Serveix de Salut del cual parlèm s'ha de tractar amb gens de tots sentits polítics i de totes nacionalitats [*sic*]."

El sol·licitant, també posava de manifest que aquest nomenament podia contribuir a la lluita del poble català:

"(...); pro no teniu de descuidar, companys que els hospitals del Serveix de Salut es troben dintre de Catalunya, que es cuiden també dels ferits y dels malals, espanyols y catalans, fen part de les Brigadas Internacionales. La sebe nova

---

⁶⁰³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/31b.

⁶⁰⁴ Les tres cites que apareixeran a continuació formen part del document RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 661/223.

destinació no el destacaria dels problemes catalans ni de l'organització ni de l'activitat dels vostre Partit [sic].”

En el marc de les BI i, tot i el control que el sistema establia entre els seus membres, es van produir comportaments compatibles amb la violència contra les dones, un problema que encara avui han d'afrontar les dones cooperants d'organitzacions governamentals i no governamentals, a diferència dels seus companys (Estébanez, 2012).

Segons el punt 118 del “Report of the Fourth World Conference on Women d'United Nations”, celebrat a Beijing el setembre del 1995, “La violència contra la dona és una manifestació de les relacions de poder històricament desiguals entre homes i dones, que han portat a la dominació i la discriminació de la dona per part de l'home i a impedir el ple desenvolupament de la dona” (United Nations, 1996, p. 49).

En aquesta línia, Fernández Moreno et al. (2005) especifica que aquest tipus de violència suposa una acció de potència i força exercida sobre les dones, pel fet de ser-ho, en base a construccions socials i culturals. A més, aquesta acció es manifesta d'acord amb la posició i condició de subordinació en la que es troben les dones en les diferents dinàmiques de poder.

Dorothy Fontaine⁶⁰⁵, Fanny Golub⁶⁰⁶ i un grup de dones que es trobaven a la casa destinada al personal femení de l'HIV van ser víctimes o van presenciar aquesta violència durant la GC. D'aquestes tres agressions, la segona i la tercera es van denunciar, però en cap cas s'ha pogut identificar si la denúncia va tenir efectes. A continuació s'exposa la vivència de Fontaine i de les dones de la casa del personal femení de l'HIV, mentre que l'experiència de Fanny Golub es relatarà en el capítol 6, destinat a les biografies.

a. L'experiència de la tècnica de laboratori nord-americana Dorothy Fontaine

Dorothy Fontaine, va viure una situació de violència per part del cirurgià nord-americà Abraham Irving Friedmann, responsable de l'equip de cirurgia a Villa Paz⁶⁰⁷. La situació està descrita en dos documents que va elaborar Fredericka Martin a partir de la informació proporcionada per Fontaine⁶⁰⁸. Aquesta tècnica de laboratori i Friedmann

---

⁶⁰⁵ La biografia de Dorothy Fontaine es pot llegir en el capítol 6.

⁶⁰⁶ La biografia de Fanny Golub es pot llegir en el capítol 6.

⁶⁰⁷ Segons va certificar el metge Enrique Sanmartí, capità mèdic en cap del SSI, el 1 de juliol del 1938 (CDMH.PS.Militar.C4762).

⁶⁰⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Dr. Friedman/ Dorothy Fontaine; Friedman, Dr. Abraham / Fontaine, D.

havien coincidit als hospitals de Belalcázar (Córdoba), Villa Paz i finalment a Vic, on va constatar que el motiu pel qual Friedmann no la va ajudar a tornar als Estats Units responia a la negativa de Fontaine d'establir relacions afectives amb ell durant la seva estada a Villa Paz:

“Quan va arribar a Vich, ella (Fontaine) es va trobar amb ell (Friedmann) de nou: La va trobar tremolant, embolicada en la seva capa i li va demanar com estava. Quan ella li va dir: ‘Freda, trista i vull tornar a casa’, ell no la va ajudar, però més tard ell la va ajudar a aconseguir un permís per tornar a casa, després de 13 mesos de servei, perquè no havia estat amable amb ell durant la seva estada a Villa Paz”⁶⁰⁹.

En el mateix document s'especifica què va passar en aquest hospital perquè Friedmann considerés que Fontaine “no havia estat amable amb ell” i que actués de manera que ella es veiés obligada a quedar-se més temps a Vic:

“Una nit, quan [Fontaine] estava sola a la seva habitació del segon pis a Villa Paz, ell [Friedmann] va obrir sense trucar. Furiosa, ella va protestar. Sense disculpes. Ell simplement va dir que havia sentit que hi havia una festa i volia trobar-la”⁶¹⁰.

Fontaine no va ser repatriada fins el 4 de juliol del 1938, 14 mesos després d'haver arribat a Espanya⁶¹¹. La dificultat dels tràmits va quedar explicitada en diferents notes de correspondència entre l'AME i el director de l'HIV, el Dr. Glaser. El 30 de maig del 1938 Dorothy Fontaine va enviar una carta al cap de l'AME per poder tornar als Estats Units, la resposta que va rebre el 6 de juny i deia:

“Usted debe continuar allí hasta que pueda obtener un permiso del director del Hospital. En ese momento, debe ponerse en contacto con el Dr. Sidney Vogel, director del hospital de Santa Coloma de Farnes, representante oficial del Medburo⁶¹² en España.

---

⁶⁰⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Friedman, Dr. Abraham / Fontaine, D.

⁶¹⁰ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Vich/ Dr. Friedman/ Dorothy Fontaine.

⁶¹¹ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15 (part 1). Chronology of Dorothy Fontaine (Mardfin).

⁶¹² El Medburo era com es coneixia l'American Medical Bureau.

“Estamos de acuerdo en que se le permita regresar a los Estados Unidos, y debe retener esta carta hasta que su pasaje a casa sea efectivo”⁶¹³.

Aquesta comunicació també la va rebre el director de l'HIV, el dia 10 de juny, i vuit dies després, Fontaine va anar als locals de l'AME a Barcelona amb un informe del Dr. Glaser on es feia constar el seu bon treball al laboratori⁶¹⁴. Fontaine va tornar a Vic amb una nota dirigida al director de l'hospital que deia:

“Ponemos en su conocimiento que con esta fecha marcha a Vic, la camarada Dorothy Fontaine enfermera, para que continúe prestando sus servicios en ese Hospital hasta nuevo aviso de esta Dirección”⁶¹⁵.

b. La denúncia pel succés a la casa del personal femení a Vic

En l'Informe sobre un hecho ocurrido en la Casa de Personal femenino de esta Clínica, sito en la Plaza de los Martires de esta población [sic]⁶¹⁶, elaborat pel comissari polític de l'HIV, el dia 23 de juliol del 1938, es relata la denúncia realitzada per dues infermeres, de les quals es desconeix el nom, que van ser intimidades per quatre homes a la casa on vivien, situada a la Plaça dels Màrtirs, sense especificar el número. Aquesta és la descripció que van fer sobre l'arribada d'aquests individus:

“El hecho es: que a las cercanias del mencionada edificio ha parado un coche que llevaba la Matricula B.1098P, y con una iscripcion que decia ´Generalitat de Catalunya- Comisari d'industries de guerra´ [sic].”

Tot i que la casa tenia una encarregada i que el homes hi tenien prohibida l'entrada, en l'escrit s'exposava que els quatre homes van al·legar que havien de fer un control i s'hi descrivia l'agressivitat del seu comportament:

“(…) y uno de ellos, ademas dió un golpe con el pie a la cama de una de las camaradas y dijo que queria controlar a la camarada que estaba en aquella cama y que no le importaba si tenia que ser con veinticinco o cien pesetas y al decir esto sacó este individuo la cartera y enseñó billetes correspondientes a aquellas cantidades [sic].”

---

⁶¹³ CDMH.PS.Militar.C4762.

⁶¹⁴ CDMH.PS.Militar.C4762/16b (18.06.1938).

⁶¹⁵ CDMH.PS.Militar.C4762/16b (20.06.1938).

⁶¹⁶ Tots els fragments que se citen d'aquest document es poden llegir al RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/26.

Aquest incident, segons l'informe, va acabar amb la sortida dels quatre homes de la casa:

“Las camaradas enfermeras al oír esta oferta protestaron si cabe aun mas de aquella intromision lo que motivó que uno de los que habian entrado dijese a los demás de marcharse; lo que hicieron.

“Antes de que estos desapareciesen, una de las camaradas pudo tomar la matricula y las demas características que al principio se reseñan [sic].”

2.8 El Partit Comunista d'Espanya a l'HIV. El treball antifeixista de les camarades i el control dels responsables del partit

El PCE va tenir un creixement significatiu al llarg del conflicte bèl·lic (Alpert, 2007, p. 227) i això va afavorir que, a través dels seus delegats, anés desplegant la seva infraestructura en els diferents hospitals, entre ells l'HIV.

L'estructura de funcionament que va crear el PCE en els hospitals va ser la mateixa que en qualsevol altra organització o institució i per tant, tots els malalts i personal de l'hospital afiliats al PCE estaven agrupats en cèl·lules. En una notificació del 20 de maig del 1938, titulada “Plataforma de Trabajo”, s'especificava com havia de ser aquesta organització:

“Las celulas se organizara en cada sala y en ella formaran parte todo los que en ella esistan que pertenezcan al PC como medicos, enfermeras, practicante y heridos, e.c.t. terminando con las celulas exclusivista. No se puede formar celulas de enfermeras, de médicos, e.c.t. sino que la enfermera formara parte de la celula de su sala igual que el medico y el practicante y el herido. Solo el comite del partido puede reunirse con los medicos comunista cuando este necesite celebrar reuniones con caracte profesional que atañe al partido y igual con las enfermeras del partido, practicante, e.c.t. [sic]”⁶¹⁷.

A més de les cèl·lules, també es van organitzar les següents comissions⁶¹⁸:

1. Comissió política: El secretari polític havia de reunir tots els secretaris de cèl·lula per indicar-los les regles relacionades amb la política del partit i del govern.

---

⁶¹⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 661/237.

⁶¹⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 661/237-238.

2. Comissió d'organització: Controlava el funcionament de les cèl·lules i, per tant, dels malalts, ferits i personal de l'hospital.
3. Comissió d'agit-prop (agitació i propaganda): Es responsabilitzava de la distribució de la premsa i proclames del partit i del govern.
4. Comissió de finances: S'encarregava dels ingressos a través dels militants i simpatitzants del partit.
5. Comissió de masses: Es feia càrrec de la relació amb altres organitzacions com el SRI.

Tot i la concreció d'aquests comunicats, els delegats del PCE dels hospitals catalans del SSI, com Mataró, Vich, Santa Coloma, Moià i S'Agaró, van tenir dificultats per seguir les pautes i per això Antonio Silva, instructor del PC en el SSI, els esperonava amb la següent nota del 23 de juny del 1938:

“Camaradas. Delegados es la quinta vez que hos rrecomendamos por escrito estas instrucciones, además se hos ha informado verbalmente de como teneis que rrealizar estas tareas, no podréis pecar de ignorancia, que si no habéis cumplido estas desiciones ha sido porque no cumplei con vuestro trabajo [sic]”⁶¹⁹.

Entre la informació que se'ls demanava hi havia:

- “1. Composición del Buro, nombres de los secretarios, brigada y nacionalidad.
- “2. Buro de las células de las misma formas.
- “3. Comunica cuantas células existen [sic]”⁶²⁰.

En l'informe titulat “Composición del Partido en los hospitales”, del dia 29 de juny del 1938, s'hi especificava el número de cèl·lules que hi havia i com es desenvolupava la seva activitat en els hospitals de les BI de de Mataró, Vic, Santa Coloma, Moià i S'Agaró⁶²¹. A fi de veure el pes que el PCE tenia en cadascun d'aquests hospitals s'ha elaborat la taula 46 on s'especifica el número de cèl·lules i de militants, que el responsable del PC havia identificat:

---

⁶¹⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/3.

⁶²⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/3.

⁶²¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/12.

Taula 46. Número de cèl·lules i de militants del PCE en els hospitals de les BI fora de la ciutat de Barcelona

Hospitals BI	Nº de cèl·lules	Nº Militants identificats
Mataró	11	200
Vic	9	230
Santa Coloma de Farners	6	125
Moià	5	110
S'Agaró	2 de personal	25
	Pendants	250

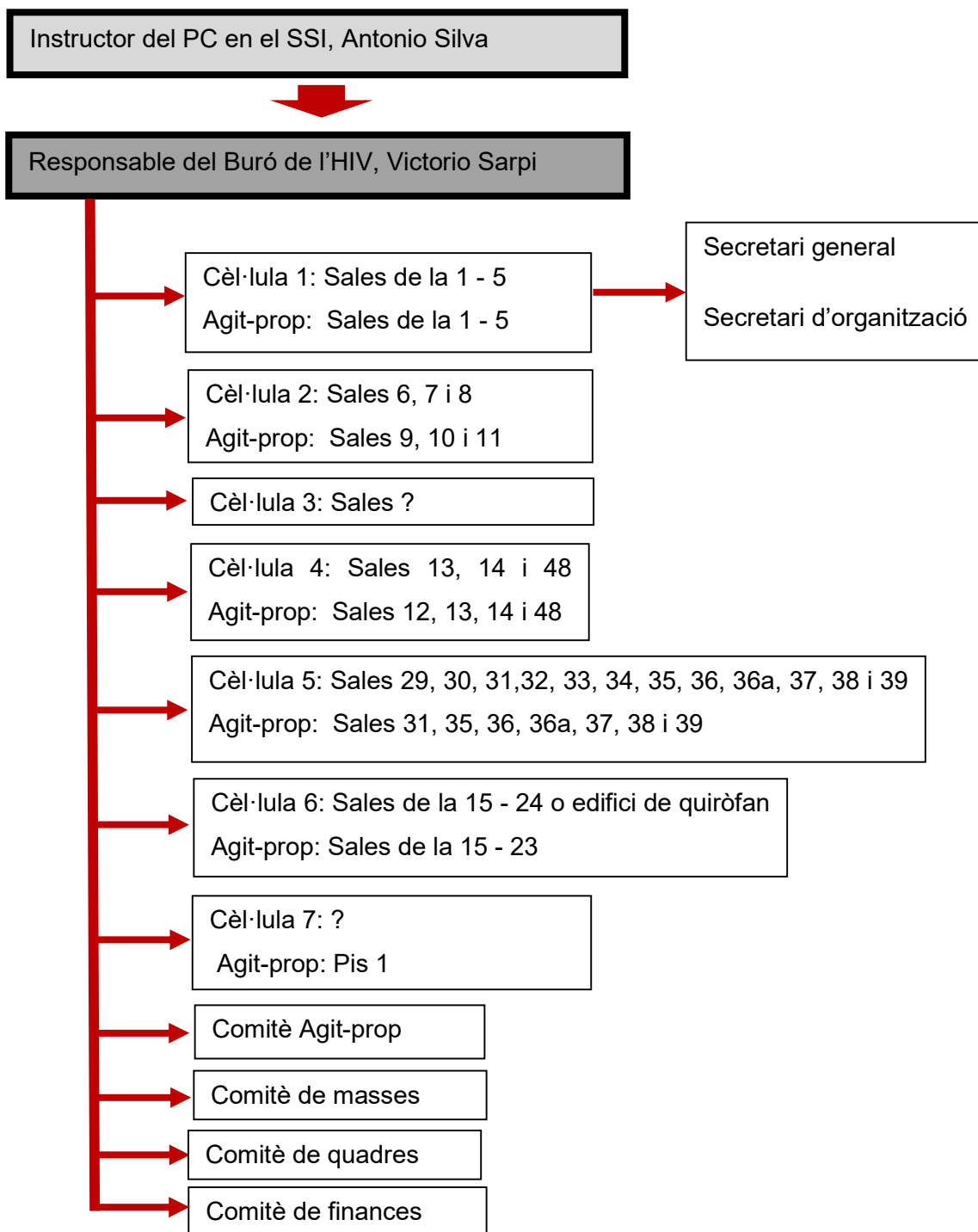
El nombre de cèl·lules que hi havia en els hospitals va anar variant i el 30 d'agost del 1938 a Vic n'hi havia 7⁶²².

L'organització del PC a l'HIV quedà explicitada en el document titulat "Informe sobre la reunió de los buros de cés del hospital Vich"⁶²³, resultat d'una reunió celebrada el 30 d'agost del 1938, en la que hi van participar responsables del PCE, secretaris i secretàries de cèl·lula i de comissions, així com els membres del buró de cada cèl·lula. A partir d'aquest informe s'ha fet un esquema que vol ser una aproximació a l'estructura creada pel PC a l'HIV, el dia 30 d'agost:

---

⁶²² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/46.

⁶²³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/42-49.

En aquest informe hi apareixen els noms de diferents dones que van assistir o van prendre la paraula en la reunió i, en el cas d'algunes d'elles, el càrrec que exercien. En relació a la cèl·lula 4 es deia:

“Esta cé no ha tenido su buro completo hasta la reunión del día 26 en quedo constituido de la siguiente manera: S G. Mary; SO Carmen Marti. S.F. Ruth. Una

comision de agit-prop masas. Con la camarada Sonia de responsable el camarada Jose Gallestegui [sic]⁶²⁴.

Les sigles S.G. feien referència a la secretària general, responsabilitat que podia haver assumit la infermera anglesa, Mary Slater, membre del PC⁶²⁵. Les sigles S.F. respondrien a la secretària de finances i segons la biografia de Ruth Meitez, elaborada a Vic el 15 de novembre del 1938, era ella qui ostentava aquesta responsabilitat⁶²⁶. Un altre dels noms que apareixien en aquest informe sobre la reunió de la direcció de les cèl·lules a l'HIV, era el de Trayana⁶²⁷, que podria referir-se a la infermera búlgara Traiana Vradloska, membre del PC⁶²⁸ i que ja era a Vic el 20 de maig del 1938⁶²⁹. No s'ha pogut identificar ni a Carmen Martí, ni a qui feia referència el nom de Sonia. L'activitat política de les dones posava de manifest una de les contradiccions del PC, al considerar-les "como militantes emancipadas y, al mismo tiempo, como portadoras de valores tradicionalmente femeninas" (Branciforte, 2009, p.38).

Les normes que havien de complir els responsables del PC quedaren explicitades en la circular "Plataforma de Trabajo para los delegados del PC en los hospitales", sense data, i entre elles hi havia el control tant del personal com dels ferits i malalts per evitar persones contràries al partit i la necessitat de treballar amb el comissari polític de l'hospital:

- "1. Los delegados deberán conocer inmediatamente condiciones políticas y sindicales de todo el personal afectado, tanto civil como heridos y enfermos.
- "2. Limpieza inmediata de todos los indeseables tanto españoles como extranjeros.
- "3. Militarización de todo el personal del hospital.
- "4. Organización inmediata del PC en los hospitales, ligado con un buen trabajo político.
  - "a. El P. [partido] se organizará con todos sus militantes más activos que en él se encuentren (como heridos, médicos, enfermeras, y todo el personal del mismo).
- "5. Trabajo inmediato. Los delegados deberán entregar a todos los camaradas comunistas sus respectivas biografías, para que sean rellenas debiendo ser acompañadas de tres fotos. El delegado organizará por todos los medios posibles,

---

⁶²⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/44.

⁶²⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/4.

⁶²⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 626/98b.

⁶²⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/50.

⁶²⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/60.

⁶²⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/4-5.

la adquisición de material fotográfico, para que los camaradas puedan ser fotografiados, para regularizar rápidamente el control y trabajo del P [partido].

“a. El delegado del P. [partido] orientará, ayudará en todas las tareas al comisario político ligándose todo lo más posible a él y discutir en conjunto para la aplicación de la política del Frente Popular en los hospitales.

“6. Camaradas teniendo en cuenta los cambios que la guerra nos impone, el P. [partido] ha resuelto, que todos aquellos camaradas que se encuentren en Región Catalana y deseen pertenecer al PC, lo harán pidiendo el ingreso al PSUC (este artículo solamente se aplicará para los camaradas españoles de nuevo ingreso).

“Nota. Dándose la característica de que en los pueblos en que están instalados los hospitales existen corrientes del POUM [Partit Obrer d’Unificació Marxista] introducidos en las filas de FAI [Federació Anarquista Ibèrica] i CNT por eso insistimos que se haga inmediatamente el fichero político y sindical de todo el personal”⁶³⁰.

Disposar d’informació sobre els brigadistes militants era una prioritat pel PC, ja que era una forma de detectar dificultats, com les que hi va haver a Vic amb els txecs, polonesos i alemanys i que quedaren exposades en l’informe “Composición del Partido en los hospitales”, per l’instructor del PC en el SSI, Antonio Silva:

“Hospital de Vich (...) [tots els militants] an rellenado la biografia teniendose bien controlado a los militantes conociendose todas las corrientes de los elementos que asen oposicion se a empesado a entregar los carnet a los que lla estan bien verificado que dando una gran parte por entrega las carta del P.C. por no tenerse bastante, clarida en su biografia, tengo que aser contar que en este hospital estan los checoslovaco y un gran numero de polaco y algunos alemanes que no asen vida de partido, en este hospital el P.C. funciona bien acaso las reuniones periodicas todas las semanas y bastante trabajo colectivo, teniendo un gran prosentaje de Españoles del P.C. [sic]”⁶³¹.

Aquestes biografies de militants eren fonamentals perquè el PC pogués seleccionar els militants més preparats per realitzar funcions directives i també per preparar sancions (Elorza i Bizcarrondo, 1999). A més, els afiliats estaven exposats a controls interns, sobretot en relació al seu treball polític, als canvis de comportament i a la seva vida privada (Casañ, 2006a; Estruch, 2000).

---

⁶³⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 661/236.

⁶³¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/12.

Una mostra del control del PC sobre l'àmbit personal de les dones que formaven part de les BI s'evidenciava amb l'obligació que tenien de disposar de l'autorització del partit per contraure matrimoni i per a la maternitat. En relació a aquest últim aspecte, es pot esmentar l'escàndol que va suposar l'anunci fet per l'austríaca Dora Kaiser⁶³², mecanògrafa a l'HIV i infermera en d'altres hospitals⁶³³, sobre el seu embaràs quan es trobava a Benissa (Alacant). Mentre algunes dones van abandonar Espanya abans del part, Dora va tenir la seva filla, Juanita Kaiser, el febrer del 1938 en aquest poble i, tot i que el PC advocava perquè les mares només tinguessin cura dels seus fills, ella explicà que després de tenir la seva filla va treballar sempre. Això no treu que per a les dones que havien estat perseguides en el seu país de procedència, el PC solia ser l'únic que els proporcionava una certa seguretat, tot i la seva poca transparència en la repressió exercida tant contra els feixistes com els antifeixistes (Lugschitz, 2012).

La tècnica de laboratori austríaca Gundl Steinmetz deixà constància de l'opacitat de les represàlies que el PC va portar a terme contra el POUM, en considerar que aglutinava tots aquells que eren d'esquerres i no es reconeixien stalinistes (Estruch, 2000; Lugschitz, 2012). Steinmetz va presenciar la lluita dels partits que defensaven la República contra la CNT i el POUM, en un viatge que va fer a Barcelona el maig del 1937 per anar a buscar medicaments i al demanar sobre les causes d'aquest enfrontament "Em van dir que hi havia lluites sagnants contra els feixistes que s'havien atrinxerat en aquest edifici, i que havia d'estar contenta per això" (Lugschitz, 2012, p. 95).

A l'HIV, les infermeres, com a membres del personal sanitari, no van quedar al marge del control del PC i, mentre en ocasions, la seva xarxa de relacions va ser la responsable dels seguiments o de la intensificació, com en el cas de la txeca Štefania Wenzlová, en d'altres, la desobediència de les normes va ser la que va comportar sancions o fins i tot l'expulsió del partit, com en el cas de la francesa Marcelle Valenci-Ginsburg⁶³⁴.

---

⁶³² Kaiser era el cognom que adoptà Dora després de casar-se amb Hans Kaiser, l'abril del 1936. El seu cognom de soltera era Haut i en algunes biografies apareix com a Dora Quinton, en casar-se per segona vegada amb Fred Quinton (Filip, 2011, p. 233 i 237).

⁶³³ Lugschitz (comunicació personal, 19 abril 2018) situa Dora Kaiser en els hospitals internacionals Universidad (Múrcia) i Benicàssim Castelló).

⁶³⁴ Les biografies de Štefania Wenzlová i Marcelle Valenci-Ginsburg es poden llegir en el capítol 6.

2.9 El treball de l'HIV amb dues organitzacions de Vic: la Unió de Dones de Catalunya i el Socors Roig Internacional

Segons els informes elaborats pel comissari polític de l'HIV, sembla que des de mitjans de juliol es van programar activitats per obrir l'hospital a les institucions del FP. En un d'aquests informes que no té data, però que sembla que correspon a la setmana del 18 al 24 de juliol⁶³⁵, s'exposava el següent:

“Participamos también en la manifestación del F.P.

“Por la tarde de dicho día organizamos y celebramos una fiesta infantil distribuyendo una merienda a 2000 niños de esta localidad. En este trabajo tuvimos la colaboración del SRI y del Ayuntamiento. En la misma hicieron acto de presencia el Alcalde, presidente del F.P., representante de las organizaciones y partidos políticos del F.P. y del Hospital el Director, Administrador y todo el personal que no estaba de servicio”.⁶³⁶

Aquests informes mostren que a més de l'Ajuntament, l'hospital va establir relacions amb la UGT, el PSUC i les seccions locals del SRI, de la Unió de Dones de Catalunya (UDC) i de la Solidaritat Internacional Antifeixista (SIA). Tot i això, el comissari polític va manifestar dificultats a l'hora d'establir relacions fluides amb la població civil⁶³⁷, fet que atribuï a la inactivitat del FP⁶³⁸. Per millorar la situació, es va programar la pel·lícula “Chepaiev” i es desconeix quina va ser la participació de la població de Vic en aquest esdeveniment, així com l'efecte que va tenir.

L'anàlisi del periòdic local *L'Hora Nova*, des del 2 d'abril fins el 31 de desembre del 1938, indica que les activitats programades des de l'HIV no van tenir gaire ressò. Entre els actes que ignorà aquest mitjà, en el número corresponent al 10 de setembre, hi hagué l'assistència d'una representació de l'hospital a l'homenatge a Rafael de Casanovas que se celebrava el dia 11 (La commemoració de l'11 de setembre, 1938) i la celebració d'una festa organitzada per aquell mateix dissabte, 10 de setembre, per recollir diners. Així descrivia el comissari aquesta activitat lúdica en l'informe corresponent a la setmana del 5 al 11 de setembre:

---

⁶³⁵ El comissari esmenta les celebracions realitzades i els periòdics murals que s'havien de confeccionar el 19 de juliol (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/30).

⁶³⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/30.

⁶³⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/28.

⁶³⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/40. Informe de la setmana del 22 al 28 d'agost.

“Fiestas organizadas. Se ha celebrado una fiesta el sábado habiendo tambien baile como tambien en la misma se ha recolectado por medio de una rifa y con recolecta dinero para comprar ropa para los camaradas del frente. En esta fiesta ha tomado parte el Grupo teatral, pero este tiene que hacer mucho en el sentido de vista teatral y de organizacion de fiestas.

“La poblacion ha participado en la misma con su asistencia [sic]”⁶³⁹.

D’entre les organitzacions del FP amb les que l’HIV va tenir relació, aquesta investigació s’ha centrat en el SRI i la UDC, ja que, a banda dels partits polítics i sindicats, hi va haver infermeres de l’hospital que també hi estaven afiliades i van participar de forma activa en activitats assistencials i actes solidaris que van organitzar.

Respecte a la SIA, institució que treballava amb els refugiats i que va tenir una escassa relació amb les institucions públiques catalanes que assistien aquesta població (Serrallonga, 2004), només dir que va crear un comitè local a Vic. A finals del 1938, aquest comitè va centrar la seva activitat en fer arribar paquets al front⁶⁴⁰, vetllar per l’alimentació, tant dels infants com de persones desnodrides⁶⁴¹, i organitzar actes benèfics⁶⁴². Les relacions amb l’HIV no van ser massa fluides, ja que en l’informe del 2 d’octubre el comissari va escriure: “Con la S.I.A. tengo una pequeña dificultad porque quieren entrar en el Hospital a cualquier hora y no es posible nada más que a las horas de visita normal”⁶⁴³.

a. La Unió de Dones de Catalunya

La UDC, creada el novembre del 1937, va ser una institució que volia aglutinar dones antifeixistes catalanes, de la mateixa manera que, des del 1933, ho va voler fer l’Agrupación de Mujeres Antifascistas (AMA), a nivell estatal. Ambdues associacions compartien un programa que defensava la igualtat laboral, la protecció de la dona i l’infant, a més de la millora de l’educació, però van tenir dificultats per fer-ho, possiblement per l’evolució de la guerra i per la influència del PSUC en l’organització catalana, i el PCE en l’estatal.

L’octubre del 1937 l’AMA va celebrar la Segona Conferència Nacional a València i segons la publicació *AMI, Ayuda Médica Internacional*, en el seu número 4, del 15 de

---

⁶³⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/58.

⁶⁴⁰ Solidaridad Internacional Antifascista (1938, octubre 1); Solidaridad Internacional Antifascista (1938, novembre 1).

⁶⁴¹ Desayuno Infantil de S.I.A. Aviso. (1938, octubre 15).

⁶⁴² Teatro Vigatá. S.I.A. Agrupación local de Vic. (1938, novembre 12).

⁶⁴³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/65.

novembre del 1937, hi va anar una delegació en representació de les dones que treballaven al SSI, entre les quals hi havia tres infermeres que més endavant van ser a Vic “Hilda Bell, enfermera, americana (Múrcia); Edith⁶⁴⁴, enfermera americana del hospital americano de Saelices; (...); Steffi⁶⁴⁵, enfermera, checoslovaca (Benicasim) (...)”⁶⁴⁶

El discurs que va pronunciar l'hongaresa Anne Marie, enfermera de quiròfan⁶⁴⁷, va ser una mostra de la identitat col·lectiva de les dones i les mares per fer front de forma conjunta al feixisme (Nash, 2006), on les infermeres-mares atendien els soldats-fills ferits o malalts:

“Si me preguntáis, camaradas, de dónde sacamos la fuerza, os diré sencillamente: primero, porque somos antifascistas y sabemos que la victoria fascista destruiría todo lo bueno que hay en el mundo, y segundo porque nuestros heridos nos dan valor. Ellos son valientes en las líneas de fuego, en la cama de operaciones, hasta el punto de preguntarnos cuando acaban de ser operados: ‘¿Crees que podré volver a luchar?’, y porque su madre no está con ellos nos lo llaman a nosotras, y eso nos da fuerzas, porque sabemos que a la madre se acude siempre en situaciones difíciles.

“Y yo os pregunto, camaradas: ¿Es que merecemos que nos llamen madres? ¿Es que hemos hecho todo lo necesario? Si no lo hacemos, no somos dignas de que nos llamen madres. Camaradas: hay que luchar juntas para crear una vida nueva para nuestros hijos. Luchar contra el fascismo, por una España libre y democrática por la paz del mundo”⁶⁴⁸.

En el marc de la política del PC i, també en el govern de la Segona República, la lluita antifeixista era prioritària davant la dels drets de la dona, ja que les qüestions de gènere en aquest partit no es van explicitar fins el 1982 (Ramos, 1995). Això va fer que el reconeixement tant de l'AMA com de l'UDC fos, principalment, per les accions humanitàries que van portar a terme i no per la defensa de les dones. El juny del 1938, el govern de la República va nomenar l'AMA per tal que vetllés per a la salut dels infants orfes i dels soldats, i l'octubre del mateix any, el Govern de la Generalitat de Catalunya

---

⁶⁴⁴ Possiblement May Edythe Dyer, que va néixer a Girardville (Pennsilvània), el 1907 i va morir a Springfield (Ohio), el 2006 (Annex 15: Base dades ALBA; Annex 16: Web SIDBRINT).

⁶⁴⁵ Possiblement Stefanie Wenzelová (Schiborowski y Kochnowski, 2016, p. 250).

⁶⁴⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/14.

⁶⁴⁷ El seu nom de soltera era Annamária Révecz i de casada Basch. Va néixer el 1893 i va morir a Budapest, el 1979 (Guerra, 2003, p. 408).

⁶⁴⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/14b.

va integrar l'UDC a la Comissió Consultiva sobre Ajuda als Refugiats, creada l'agost del 1937 (Nash, 2006; Yusta, 2008).

Entre el personal d'infermeria de l'HIV que van formar part de l'AME o de la UDC⁶⁴⁹ hi hagué l'espanyola Milagros de la Casa⁶⁵⁰ i la palestina Ruth Meitez⁶⁵¹, ambdues ajudants d'infermeria i la infermera francesa d'origen rus Vera Wilensky⁶⁵². Tot i que no s'ha trobat cap document que relacioni la infermera francesa Fanny Bré amb algun d'aquests dos organismes, en el seu relat *Service Sanitaire. Murcie-Villa Paz-Vich (1936-1938)* va explicar la seva responsabilitat amb les dones de l'hospital i el seu treball antifeixista amb les dones de Vic:

“Durant la meva estada a Vich, vaig estar nomenada pel P.C.E. responsable de les Dones de l'Hospital. Posteriorment vam constituir un Comitè de Dones Antifeixistes a la mateixa ciutat i ens hem esforçat perquè la població s'interessés per la situació militar en general i pel nostre Hospital en particular.

“Així vam arribar a millorar sensiblement les condicions de vida dels nostres ferits”.

(Bré, 1948, pp. 8-9).

En relació a aquest comitè, en l'informe del 24 de juliol, el comissari polític va exposar que s'havia establert contacte amb “Dones de Catalunya”⁶⁵³, tractant-se possiblement de la UDC. Les afiliacions a aquesta associació devien anar augmentant ja que en l'informe del 4 de setembre el comissari assenyala: “(...); la Unión de mujeres antifascista donde la casi totalidad de mujeres están afiliadas (las de sanidad)”⁶⁵⁴.

Entre les activitats que va programar la UDC, el comissari polític, en l'informe del 28 d'agost, deixà constància que “(...) han organizado y celebrado un baile para organizar la Campaña de Invierno y para otros menesteres”⁶⁵⁵. Un cartell confeccionat per la impremta Pietx de Vic feia esment a aquest ball i s'hi indicava que tindria lloc al local de la UGT i que hi assistirien infermeres i altre personal de l'HIV. Els locals de la UGT, situats a la casa Clariana, on hi havia hagut l'Orfeó Vigatà, i amb sortides a la Plaça Don Miquel de Clariana, coneguda com a Plaça de l'estudiant de Vic i al Passeig, no quedava

---

⁶⁴⁹ No s'ha trobat dades que mostrin el moment d'afiliació, i per això, tant pot ser que quan van arribar a Vic ja estiguessin afiliades al l'AME o bé que comencessin a militar a la UDC quan van arribar a Vic.

⁶⁵⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/11.

⁶⁵¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 626/99b.

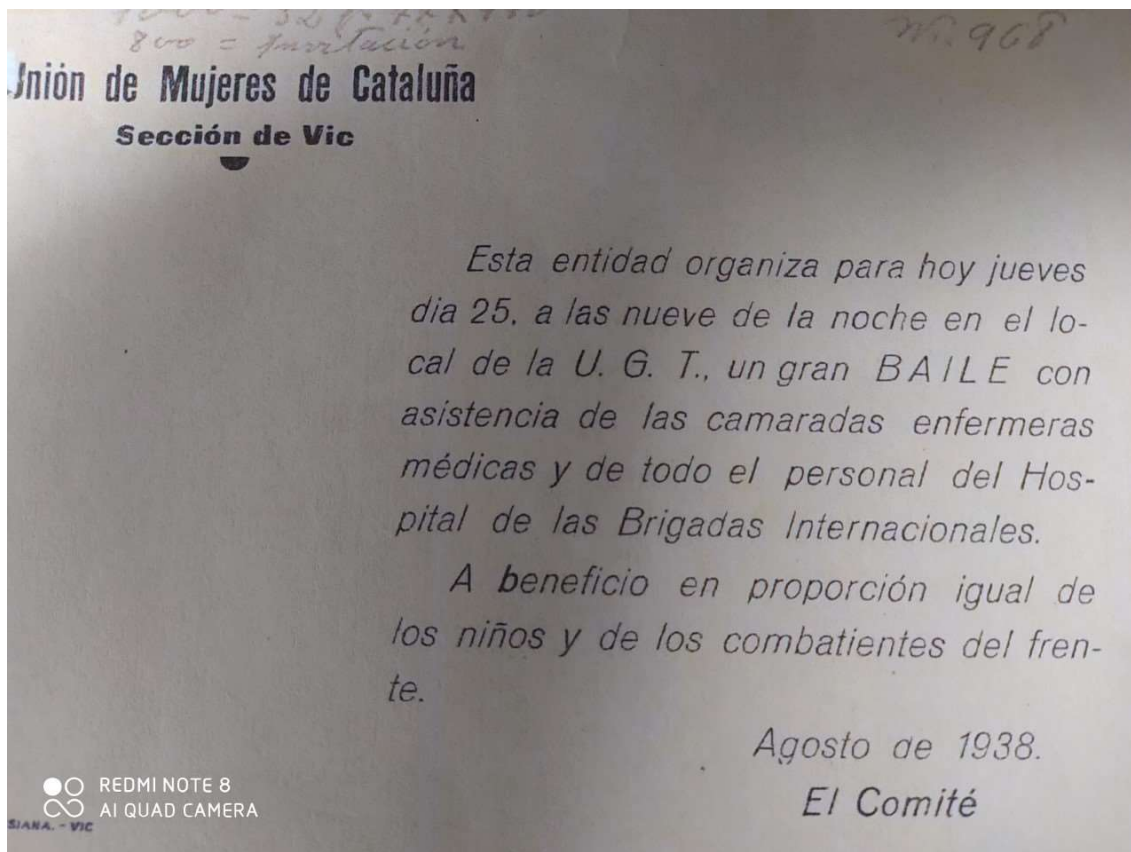
⁶⁵² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1556/12b.

⁶⁵³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/30.

⁶⁵⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/55-56.

⁶⁵⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/41.

lluny de l'hospital. A l'entrada d'accés que donava a la plaça hi havia un rètol en català que deia "UGT. Casal del poble", mentre que a la del Passeig hi havia escrit "Casa del pueblo" (Casanovas Prat, comunicació personal, 23 desembre 2020; Farrés, 1985, pp. 192-193).

Cartell pel ball a benefici dels infants i combatents del front (ACOS80-45-Piex-Agost 1938).

Les dones antifeixistes de l'hospital, també van col·laborar en d'altres activitats, com s'indicava en l'informe corresponent al 4 de setembre: "Las mujeres antifascistas, trabajan para hacer algunas ropas de lana para los camaradas del frente con el dinero que se recaudó en una fiesta organizada"⁶⁵⁶.

b. El Socors Roig Internacional

El SRI va tenir els seus orígens el 1922, però no fou fins al V Congrés de la internacional Comunista, celebrat el 1924, que es va establir com un organisme vinculat a l'estructura comunista, convertint-se així en una plataforma on les dones poguessin desenvolupar les activitats assistencials, ja que segons aquest moviment, eren les pròpies del gènere femení, a diferència de les activitats polítiques, que ho eren del masculí. Aquestes

⁶⁵⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/55.

activitats assistencials incloïen la recollida d'aliments, l'assistència a detinguts, a presos polítics i a les seves famílies i a ferits de guerra (Branciforte, 2009).

El 1923, el SRI ja era a Espanya com a organisme clandestí, el 1934 va convertir-se en una institució d'ajuda arran de la revolució obrera d'Astúries i no va ser fins a la GC que aquesta institució es va fer indispensable dins el sistema sanitari militar republicà (Branciforte, 2011). A Catalunya, la secció del SRI a Barcelona es va crear l'1 de gener del 1935 i disposava d'una estructura pròpia emmarcada dins l'organització estatal i internacional. Els primers grups locals catalans van ser poc nombrosos i la secció de Vic, creada l'abril del 1936, va comptar amb 45 afiliats (Serrallonga, 2004).

Una forma d'observar l'activitat del SRI de Vic és a través del periòdic local *L'Hora Nova*, on s'hi ha pogut constatar que aquest organisme va participar en el transport de paquets al front⁶⁵⁷, l'ajuda econòmica a l'Hospital de refugiats⁶⁵⁸, situat al convent dels Saits (Casanovas Prat, 1993, p. 234), l'organització de festivals i partits de futbol⁶⁵⁹ i berenars infantils, així com en el lliurament de roba als soldats de les BI que es trobaven a Vic, entre d'altres activitats. Una de les notícies aparegudes el mes de novembre a *L'Hora Nova* feia referència a un d'aquests berenars infantils i així es va descriure l'acte:

“El berenar infantil es desenvolupa regularment d'ençà del dilluns, dia 7, distribuint-se per mitjà de la tarja individual numerada. La il·lusió de la xocolata desperta una indescriptible alegria en la nostra població infantil; són ja prop de 200 els que venen tots els dies al nostra local social, però els allistats últimament arriben ja al miler.”

(Socors Roig de Catalunya (Secció del S.R.I.), 1938, novembre 15)

Aquest mateix mes a *L'Hora Nova* també va aparèixer una altra informació relacionada amb el SRI, en aquest cas feia referència a la donació de roba als soldats:

“Així mateix foren entregats al ‘Acantonamiento de tropas extranjeras nº 7’, un lot de 2 dotzenes de calçotets, 2 dotzenes tovalloles i 3 dotzenes de mitjons. Cal dir que aquesta entrega fou feta el dia 25 d'octubre quan eren tot just arribades a la nostra ciutat.”

(Socors Roig de Catalunya (Secció del S.R.I.), 1938, novembre 8)

---

⁶⁵⁷ Socors Roig de Catalunya (1938, setembre 24).

⁶⁵⁸ Donatiu a l'Hospital de Refugiats (1938, octubre 1).

⁶⁵⁹ Socors Roig de Catalunya (Secció S.R.I.) (1938, agost 6); Cartellera d'espectacles (1938, agost 13).

La relació entre el SRI i les BI va començar el gener del 1937, quan es va crear la Central Sanitària Internacional a París i va ser a través de les seccions del SRI que va arribar material, medicaments, ambulàncies i diners (Serrallonga, 2004).

A l'HIV hi havia 129 persones afiliades en aquest organisme, segons l'informe de la setmana del 29 d'agost al 4 de setembre⁶⁶⁰. Entre les infermeres que en van formar part s'ha identificat l'alemanya Emmy Dörfel⁶⁶¹, l'argentina d'origen romanesa Sofia Fijtman⁶⁶², l'anglesa Mary Slater⁶⁶³, la francesa d'origen rus Vera Wilensky⁶⁶⁴ i la nord-americana Hilda Bell⁶⁶⁵ i entre les ajudants d'infermeria hi havia l'alemanya Hedwig Rahmel⁶⁶⁶ i la palestina Ruth Meitez,⁶⁶⁷ totes elles afiliades al PC⁶⁶⁸.

L'anàlisi dels informes del comissari polític ha permès constatar la cooperació de l'HIV amb el SRI i connectar-la amb notícies aparegudes a *L'Hora Nova* que només feien referència al SRI. La primera notícia sobre la col·laboració entre l'HIV i el SRI apareixia en l'informe del 17 de juliol, on s'hi explicava l'atenció que metges de l'hospital militar van oferir a la població de Vic, que es va fer en els locals del SRI:

“Además de las relaciones que teníamos, ahora los médicos de nuestro Hospital en colaboración con el S.R.I. (en los locales de él) han organizado una cura ambulatoria para la población”⁶⁶⁹.

L'atenció sanitària de les BI a la població civil va ser una pràctica habitual en aquelles ciutats on s'hi van instal·lar hospitals. A l'igual que a Vic, la tècnica de laboratori Dorothy Fontaine va explicar el que va veure durant la seva estada a l'Hospital de Belalcázar (Còrdova):

“Cada dia arribaven més ferits, a vegades fins a vint al dia. Sovint hi havia més ferits que malalts, especialment durant un atac aeri. Llevat tot, els nostres metges van trobar temps per ajudar els civils. Un metge, un obstetre, va atendre una dona de la localitat i el seu nadó durant un part de natges difícil, salvant així dues

---

⁶⁶⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/55.

⁶⁶¹ Abel i Hilbert (2015, p. 121).

⁶⁶² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 836/95; Guerra (2003, p. 398); Baumann (2009, p. 45); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 150); Annex 16: Web SIDBRINT.

⁶⁶³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 201/29b.

⁶⁶⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1556/12b.

⁶⁶⁵ Afiliada al SRI RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/50b.

⁶⁶⁶ DÖW, carpeta Hedwig Rahmel; Abel i Hilbert (2015, p. 397).

⁶⁶⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 626/96b i 98b.

⁶⁶⁸ En l'annex 6 s'indica que Ruth Meitez estava afiliada al sindicat Histadrud ja que era l'organització a la qual estava afiliada quan va arribar a Espanya, però el 1938 s'afilià al PCE (RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 626/98b).

⁶⁶⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/19.

vides. El nadó, que la mare li va posar el mateix nom que el doctor en agraïment, va ser un dels nostres primers pacients.”

(Patai, 1988, p. 11)

Ara bé, no tots els professionals estaven d'acord amb aquesta pràctica, així ho va deixar per escrit la infermera Felícitas Álvarez (1937, p. 7), a la revista *La voz de la sanidad de la XV división*, del 27 de juny del 1937:

“Ante todo, camaradas de las XV División, os pongo en conocimiento lo siguiente: Que hasta ahora, lo mismo los médicos que las enfermeras de servicio, venimos prestando nuestro servicio sanitario sin ningún obstáculo a la población civil. Y yo, como camarada de nuestro servicio, creo debemos modificar nuestras normas a este respecto, a fin de que dichos camaradas de la población civil nos ayuden con una cuota, necesaria para gastos de material sanitario, tales como vendas, gasas, algodón, etc.

“Además pidiendo el correspondiente permiso al comandante jefe de la Sanidad de esta división, yo os digo: ¿Por qué ese dinero que vamos a invertir en material sanitario no lo dejamos para municiones? ¿Acaso no es tan preciso? Debemos poner los medios precisos para que nunca falte tal material. Sería verdaderamente doloroso que la guerra se prolongara por más tiempo y nuestros camaradas de las trincheras careciesen de una cosa tan necesaria.

“Yo creo que debemos ayudar a la población civil, pero antes a nuestros soldados, haciéndoles ver lo que es necesario en cada caso.

“¿Dura mucho la guerra? Lo ignoramos todos, a pesar de nuestra victoria ganada y sin fijarnos que muchos camaradas, como nosotros los creemos y no lo son, tratan de romper nuestra unión en importantes capitales; no lo conseguirán mientras quede una sola gota de sangre en una enfermera revolucionaria.

“Está en mi opinión; ahora vosotros tenéis la palabra”

A continuació d'aquest article n'hi havia un altre que sota el títol de “Reglas para la consulta civil en territorio”, la revista reproduïa els criteris que s'havien de seguir a l'hora d'atendre la població civil i que havia establir el cap de Sanitat de la 15 divisió, Goryan (1937)⁶⁷⁰, el 22 de juny del 1937:

---

⁶⁷⁰ El nom real del metge Sacha Goryan o Oskar Goryan era Imre Beer, de nacionalitat iugoslava, i des del 1932 també russa. Va fundar i dirigir *La Voz de la Sanidad*, publicada entre el 27 de maig del 1937 i el 27 de gener del 1938 (Guerra, 2003, pp. 403-404).

“Habiendo en el presente una gran cantidad de personal civil en el territorio donde están enclavados nuestros hospitales, y teniendo en cuenta la importancia política de este trabajo, debemos desarrollar nuestras actividades al máximo en todos los tiempos; pero, sobre todo, en periodo de calma. Estas consultas se regirán según las siguientes bases:

“1. Los casos urgentes, tanto quirúrgicos como de medicina interna, se tratarán, curarán u operarán sin necesidad de condición alguna.

“2. El procedimiento a seguir varía según se trate de unos casos u otros. Tratándose de casos no urgentes, deberán los pacientes proveerse en el Ayuntamiento o Frente Popular, de su localidad, de un certificado de bienes, con arreglo al que se determinará si debe pagar o no. Los honorarios a percibir serán establecidos según las normas generales.

“En casos urgentes, este certificado se pedirá, pero posteriormente al tratamiento, cura u operación, obrando en el mismo sentido que en el caso anterior.

“3. Estas consultas deberán hacerse de acuerdo con el médico del pueblo.

“4. En pueblos donde haya farmacia sólo se darán los medicamentos urgentes; en los demás casos se prescribirán recetas, que se llevarán a la farmacia civil, pagándolas el enfermo o el Ayuntamiento.

“5. Todo el rendimiento económico de estas consultas, deberá pasar únicamente al administrador del Hospital, bajo recibo, destinándose a gastos de ese Hospital. En ningún caso podrá percibir, ni en metálico ni en otro género, el médico, gratificación alguna; y en caso de contravenir esta orden, serán juzgados severamente.”

Continuant amb la relació entre l'HIV i el SRI i després de l'informe del juliol, el comissari polític s'hi va tornar a referir la setmana del 28 d'agost, amb la celebració de dues reunions generals convocades pel SRI, l'una va tenir lloc a l'hospital i l'altra a la seu d'aquesta organització⁶⁷¹. Una nova informació apareixia en l'informe de la setmana del 31 d'octubre al 9 de novembre, arran de la visita de representants del SRI a l'hospital, en el marc de les festes planejades per acomiadar les BI: “Durante todos estos días de fiestas, diariamente han visitado el Hospital el S.R.I. y S.I.A. quienes han repartido objetos entre los hospitalizados”⁶⁷². A *L'Hora Nova*, del dia 8 de novembre, va aparèixer

---

⁶⁷¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/41.

⁶⁷² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/77.

una nota del SRI de Vic on s'exposava la visita que aquesta organització havia fet als ferits de l'HIV i especificava els objectes que se'ls havien lliurat:

“El dia 18 d'octubre aquest Comitè, junt amb una nodrida representació femenina, va fer una visita als combatents, ferits i allitats de l'hospital de les Brigades Internacionals, distribuint-los 100 paquets de pasta dents, 200 fulles d'afaitar i 3 dotzenes de mitjons.”

(Socors Roig de Catalunya (Secció local), 1938, novembre 8)

Les fonts consultades han deixat palès que la campanya pro-hivern va ser un dels motius que va afavorir l'acostament de l'HIV amb el SRI i amb d'altres institucions que formaven part del FP.

En el butlletí *Orientación*, del dia 30 d'agost del 1938, en el seu número 21, ja apareixia una notícia que feia referència a aquesta campanya i que estimulava tots els hospitals de les BI a participar-hi:

“El invierno se nos está acercando, trayendo consigo mayor dureza en nuestra lucha, exigiendo mayor sacrificio a nuestros heroicos combatientes en los frentes de lucha contra el invasor extranjero. (...)”

“En nuestros hospitales puede y debe organizarse la recuperación de ropas destruidas, que pasarían después a donde corresponda para su futura utilización.”

“En los frentes hemos aprendido a recuperarlo todo y este todo ha sido siempre útil. Somos un pueblo a quien le han quitado el derecho reconocido a todo el mundo de comprar lo que necesita para defenderse de la agresión extranjera. Estamos bloqueados por la No Intervención y debemos sacarlo todo de nuestra propia casa, utilizarlo todo, recuperarlo todo lo que puede ser útil o transformable”⁶⁷³.

La campanya que el Comissariat de Guerra va engegar el 30 d'agost, també va sortir anunciada a *L'Hora Nova*, on s'hi feia la següent crida:

“L'hivern s'acosta. És hora ja de prevenir-se per a subministrar als nostres soldats els elements per a combatre el fred i les pluges. Tots ràpidament a col·laborar a la campanya pro roba d'abric per als combatents!”

---

⁶⁷³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 738/22b.

(L'hivern s'acosta, 1938, setembre 17)

El dia 15 de novembre, el mateix diari informava de les entitats que van constituir la comissió pro-campanya d'hivern a Vic: la presidència l'ostentava la Comandància Militar, la vice-presidència el SRI, la secretaria l'ocupava el Cos de Carrabiners, 2ª Base, la vice-secretaria, el SIA, i la tresoreria era per l'Ajuntament de Vic. A més, hi havia varies sots-comissions que depenien d'aquesta comissió i que estaven integrades per representants de partits i organitzacions sindicals vinculades amb el FP (Front Popular Antifeixista-Vic, 1938).

Com es pot veure, en aquesta comissió no quedà constància de la presència de cap membre de l'HIV, tot i que el seu comissari polític, en l'informe del 10 al 14 de novembre hi va especificar la seva funció:

“(…) con la constitución de la Comisión Comarcal Pro-Campaña de Invierno, en la cual han dado un puesto a este Comisario como presidente de la subcomisión de propaganda en la misma, han aumentado más las relaciones con todas las organizaciones”⁶⁷⁴.

A la reunió general de l'hospital, celebrada el 14 de novembre i dirigida a tots els ferits i malalts hospitalitzats, el mateix comissari va informar sobre els diners lliurats a la Comissió pro-campanya d'hivern i va demanar que es mantingués la col·laboració:

“En la misma [reunió general] se informó de la Constitución en esta población de una Comisión comarcal Pro-Campaña de Invierno a la cual se ha entregado como ayuda la cantidad de 25000 pesetas recaudadas en este hospital entre los heridos y personal en varias suscripciones y beneficios realizados en festivales celebrados con la cooperación de la Unió de Dones de Catalunya.

“Por último, el Comisario hizo un resumen de lo tratado anteriormente pidiendo a los camaradas su ayuda en la Campaña iniciada”⁶⁷⁵.

Un dels festivals al qual va fer referència el comissari polític en el seu informe va ser el celebrat el dia 13 novembre per recaptar fons:

“Fiestas. Organizado por Comisariado, este domingo en un local de esta población se ha celebrado un festival artístico con elementos artísticos de Barcelona, con el fin de recaudar fondos para la campaña de invierno. En este

---

⁶⁷⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/79.

⁶⁷⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/78.

festival asistieron todas las autoridades y organizaciones del F.P. de esta población y mucha población civil, dando como resultado que la sala de espectáculos estaba completamente llena”⁶⁷⁶.

A *L’Hora Nova* no s’ha identificat cap nota d’agraïment de les institucions de la Comissió pro-campanya d’hivern dirigida a la participació de la població de Vic en aquest esdeveniment. Pel contrari, en aquest mateix diari, del dia 29 de novembre, el SRI va publicar un apunt on informava de la donació que havia fet a la comissió: “Aquest Comitè local ha lliurat 1.000 pessetes com a donatiu en metàl·lic i 12 pots de carn fiambre a la Comissió Pro Campanya d’Hivern.” (Socors Roig de Catalunya. Secció local, 1938, novembre 29). A més, en la mateixa publicació també s’informava de la participació de les dones de Vic en la confecció de roba:

“També s’ha fet entrega de la roba i útils per a la confecció de tres mil calçotets a domicili, a les dones i noies que es feren ressò del nostre avís, personant-se al nostre estatge social que, podem dir avui amb satisfacció, s’hi nota major concurs, ço que sempre hem volgut, ja que junts amb el nostre poble farem una àmplia obra humanitària i de Socors.”

(Socors Roig de Catalunya (Secció local), 1938, novembre 29)

En els informes de finals de novembre i principis de desembre, el comissari polític va continuar informant de la participació de l’hospital en la comissió pro-campanya d’hivern⁶⁷⁷. Pel desembre la campanya continuava i l’anunci que es va publicar a *L’Hora Nova* deia el següent:

“Una manta

“un abric

“un tros de metall

“una deixalla de drap

“un donatiu

“Tot això servirà per a mitigar les inclemències del temps als nostres soldats i per a facilitar-los el triomf sobre el feixisme.”

(Comissió pro campanya d’hivern, 1938, desembre 3)

---

⁶⁷⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/79.

⁶⁷⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/89 i 91.

2.10 Els refugiats, el compromís de les BI i de l'HIV

Les fonts primàries i la bibliografia consultada utilitzen els termes refugiats, evacuats i desplaçats per referir-se a les persones que van haver de deixar casa seva i instal·lar-se en un altre indret a causa de la GC. És en aquest context, que Serrallonga (2010) considerava que les persones evacuades eren aquelles que se les treia del lloc on vivien per portar-les a una altra zona i quan s'instal·laven en un territori passaven a ser refugiades.

L'atenció als refugiats i, sobretot als infants, va estar present en l'activitat de les BI i entre d'altres iniciatives es van crear el campament infantil General Lukacs⁶⁷⁸ a Múrcia i el *Comité pro-niños españoles* a Barcelona l'any 1938. El responsable d'aquest comitè era el Fred Brauner⁶⁷⁹ i entre les seves responsabilitats hi havia la de coordinar l'ajut que arribava d'altres països, mantenir en funcionament les llars que acollien a una vintena de nens i nenes i els menjadors infantils i fer crides a favor de la infància (Alted, 1996; Crusells, 2001; Fernández Soria, 1987). La situació d'aquests infants la va descriure la seva dona, la metgessa austríaca François Riesel⁶⁸⁰, coneguda com a Dra. Fritz B. (García Sánchez, 2006), en el butlletí del *Comité pro-niños españoles* de les BI, del 19 de juliol del 1938, que reproduí Teresa Pàmies (1977):

"(...) hemos visto que hay miles y miles de niños españoles que sufren tanto por los bombardeos como por las privaciones. Sobretudo los pequeños que han perdido sus familias y sus hogares y que se ven en el trance de vivir en casa de refugiados, están a menudo enfermos por falta de comida y de higiene.

"Nosotros, los médicos, hemos organizado ambulatorios para los niños en todos los Centros en que trabajamos y los vacunamos para protegerlos de las enfermedades infecciosas y los curamos de las afecciones de la piel, de los oídos y dientes, etc.

"Cuando vamos por las calles y vemos a uno de nuestros pequeños clientes con sus ojos brillantes, libres ya de toda inflamación y su brazo levantado para el 'Salud', nos sentimos felices de haber ayudado a un futuro ciudadano de la España libre" (p. 80).

---

⁶⁷⁸ El general hongarès Paul Lukács, de nom real Béla Frankl, va néixer a Tunyogmatolcs el 1896 i morí l'11 de juny del 1937 en el front d'Aragó (Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales, 2017).

⁶⁷⁹ Alfred Bauer va néixer a Saint-Mandé (França) el 1910 i morí el 2002 i es va doctorar en Lletres (Duroux, 2006a, p. 379). Guerra (2003, p.360) indica que va néixer a Elsass-Lothinger (Austria).

⁶⁸⁰ Fritz Erna Riesel va néixer a Viena el 1911 i morí el 2000. Durant la GC va treballar a l'Hospital de Benicàssim i va prestar atenció mèdica en una llar d'infants evacuats situada al costat de l'hospital (Duroux, 2006a, pp. 379-380).

El treball dels brigadistes a la rereguarda, no només es va centrar en els infants, sinó que també els brigadistes van participar en activitats dirigides als evacuats i refugiats, com la donació i el repartiment de menjar i roba, a més del repartiment de berenars (Crusells, 2001). L'abril del 1938, quan els membres de l'AME van arribar a Vic, la ciutat i la comarca estaven plenes d'evacuats i refugiats, sobretot persones grans, dones i infants procedents de Madrid, Mallorca, Astúries, Andalusia, Euskadi i Aragó (Casanovas Prat, 1993).

És poca la informació que s'ha trobat sobre la relació de l'HIV amb les persones desplaçades del seus llocs d'origen, possiblement pel fet de ser el període final de la GC i que el Govern del president Negrín va anunciar la retirada de tots els brigadistes el 21 de setembre. Tot i això, en una carta que el responsable de la llar de nens de les BI de Vic va dirigir a "Fred" (Brauner), el seu col·lega de les Llars de nens de les BI a Barcelona, el 21 de juliol del 1938, li va comentar la participació del comissari polític, el director, l'administrador i un gran nombre de personal de l'HIV en una festa que es va organitzar per uns 1500 infants de Vic. El responsable de Vic també li feia saber que les previsions s'havien sobrepassat al servir-se 2.500 berenars⁶⁸¹.

Una de les primeres activitats d'ajuda als refugiats va ser l'atenció odontològica que van rebre per part del dentista nord-americà Jack Byron Klein⁶⁸² (Costa i Massons, 2008), cosa que indicaria la implicació del personal sanitari amb aquesta població.

Les dades aportades pels informes del comissari polític mostren altres iniciatives que es van portar a terme des de l'hospital, en les que hi van participar tant el personal com els ferits i malalts, esmentant la relació que es va establir amb la comunitat basca. L'escassetat que hi havia de pa, llet i carn (Hervàs, 2004, p. 210) contribuï a engegar una campanya de donació voluntària entre els ferits i el personal, els resultats de la qual van quedar enregistrats des del 12 de setembre fins el 9 d'octubre i des del 10 de novembre fins el 12 de desembre. Per observar la recollida de pa que es va fer a l'hospital, s'ha elaborat la taula 47 on s'identifiquen les setmanes que es van fer donacions de pa, així com la quantitat i els destinataris:

---

⁶⁸¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/23.

⁶⁸² Jack Byron Klein, era jueu i va néixer a Yakaterinoslav (Rússia), el 22 de novembre del 1903 i va morir el 17 de juny del 1989 a Miami, Florida. Va estudiar odontologia a la Universitat de Pennsilvània (Costa i Massons, 2008, p. 37; Annex 15: Base dades ALBA).

Taula 47. Donacions de pa fetes pels ferits i personal de l'HIV (setembre-desembre del 1938)

Setmana	Quantitat de pans o kg recollits	Destinataris
12/09 al 18/09/38	700 pans	Refugiats evacuats
19/09 al 25/09/38	600 pans	Refugiats evacuats
26/09 al 02/10/38	No concreta la quantitat	Refugiats
03/10 al 09/10/38	Aproximadament 135 kg	Tots els refugis d'evacuats de guerra
17/10 al 23/10/38	No concreta la quantitat	Refugis d'evacuats
10/11 al 14/11/38	No concreta la quantitat	Refugiats evacuats
21/11 al 27/11/38	No concreta la quantitat	Refugi de Vic
	No concreta la quantitat	Nens d'una població propera a Vic
28/11 al 04/12/38	No concreta la quantitat	Nens de Voltregà

Nota: La informació corresponent a les donacions de l'HIV d'aquestes vuit setmanes es troba en els documents: RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/60, 62, 65, 67, 73, 79, 89 i 91.

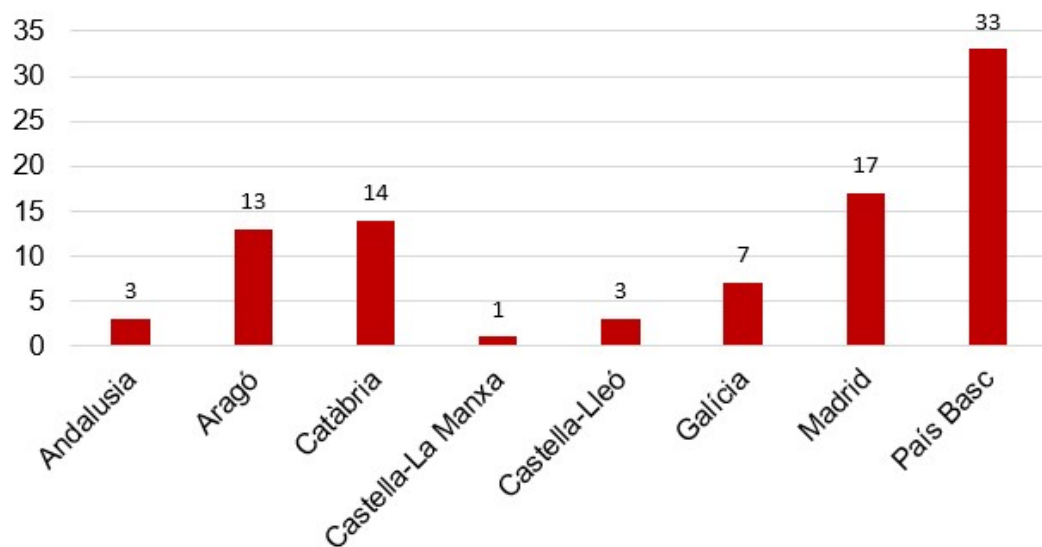
La majoria de les donacions de pa van ser per la població refugiada de Vic, però també se'n van fer a la població de Voltregà⁶⁸³, on hi havia obert un hospital d'assistència social a l'antic hospital gremial de Sant Josep, que no funcionava des de mitjans de segle XIX (Serrallonga, 2004).

Per poder identificar algunes característiques sociodemogràfiques d'aquesta població infantil refugiada a Voltregà es va examinar el registre "Relació dels refugiats de guerra que es troben allotjats en aquesta localitat"⁶⁸⁴, corresponent al 29 de novembre del 1938, on hi consten el nom i cognoms de refugiats, l'edat, el lloc de naixement i de procedència, la professió, l'estat civil i la data d'arribada a la residència on vivien a Voltregà. El resultat d'aquesta anàlisi permet afirmar que, el mes de novembre del 1938 a Voltregà hi havia 218 refugiats, dels quals 91 (41,7%) eren infants entre 0 i 15 anys i el grup més nombrós era el del País Basc (36,3%). La gràfica 20 mostra la distribució d'aquests infants segons la regió de procedència. Dels 91 infants comptabilitzats, n'hi havia 5 nascuts a Catalunya, concretament 3 a Voltregà i 2 a Barcelona, i tenint en compte la procedència del seu pare o d'una germana, 3 s'han inclòs en el grup de refugiats procedents del País Basc, 1 en el d'Andalusia i l'altre en el de Castella-Lleó. Els set infants procedents de Galícia eren tots de La Corunya.

⁶⁸³ Voltregà era el nom que la República va donar a Sant Hipòlit de Voltregà (Serrallonga, 2004, p. 153)

⁶⁸⁴ Correspondència de sortida.1938 (AMSHV. UI 137).

Gràfica 20. Procedència dels infants refugiats a Voltregà (29 novembre 1938)

La consulta posterior de documentació referent a beneficència i assistència social, entre els mesos d'agost i desembre de l'any 1938 de Sant Hipòlit de Voltregà⁶⁸⁵, no va permetre localitzar cap registre on es constatés la donació de pa als refugiats procedents de la Clínica Militar de Vic, ni al menjador de refugiats, ni a l'Hospital d'Assistència social que hi havia en aquesta localitat.

A més de les donacions de pa, l'HIV va organitzar altres activitats, com el berenar que es va preparar, el dia 5 de novembre, per a un grup de nens refugiats per agrair-los la representació teatral que van fer pels ferits i malalts de l'hospital⁶⁸⁶. El mateix dia, el periòdic local *L'Hora Nova* anunciava que l'endemà i en motiu de la inauguració de l'Hogar Vasco a Vic hi hauria:

“(...) Tarda a les 2'30 gran partit de fútbol entre un equip Vasco i U. E. Vigatana. Durant el descans actuarà el grup de Espata-Danza. A continuació i amb col·laboració de l'Hospital Internacional, es servirà un esplèndid berenar en el local de l'“Hogar Vasco”, a tots els nois i vells refugiats a Vic [sic].”

(Hogar Vasco-Vic, 1938, novembre 5)

⁶⁸⁵ Menjador infantil.1938 (AMSHV. UI 1242).

⁶⁸⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/76. Informe corresponent a la setmana del 31 de octubre al 9 de novembre del 1938.

En l'informe de la setmana del 31 d'octubre al 9 de novembre, el comissari polític va especificar la col·laboració que es va fer, "(...) contribuyendo este Hospital con un donativo en metálico y pan recogido entre los hospitalizados y el personal"⁶⁸⁷.

A Vic, només els bascos van crear una casa, l'Eusko Etxea, ja que la finalitat del Govern d'Euskadi era mantenir la unitat dels seu ciutadans (Casanovas Prat, 1993). A més, la nombrosa comunitat basca que hi havia a la comarca, entre mutilats i evacuats, va fer que aquest govern creés delegacions d'assistència social en poblacions com Torelló, Manlleu, Vic i Vilalleons (Erra i Erra, 2007).

L'HIV també es va mostrar solidari amb els mutilats de guerra que hi havia a Vic, la qual cosa quedà palesa en l'informe de la setmana del 15 al 20 de novembre⁶⁸⁸:

"En un cuartel de inválidos de guerra que hay en esta población, el lunes les repartimos el tabaco que se había recolectado entre los hospitalizados y personal de este Hospital"⁶⁸⁹.

2.11 El final d'etapa: l'evacuació de ferits, malalts i personal sanitari

En una carta del 8 d'agost del 1938, que el comissari delegat de guerra del SSI va dirigir als comissaris dels hospitals, ja s'exposava la resolució del Govern de la República sobre l'autorització que tenien els combatents de les BI per demanar permisos per marxar a l'estranger i, en el cas del soldats ferits "(...) las condiciones para obtener el permiso son las de estar en España lo menos 14 meses y tener tres meses de frente"⁶⁹⁰. A la mateixa carta s'especificava que no s'havia d'enviar cap informació sobre les infermeres i la resta de personal sanitari. De tota manera, algunes infermeres que havien treballat a l'HIV ja havien marxat cap als seus països de procedència el mes de juliol, entre elles les nord-americanes Fanny Golub, Mary Rader i Edythe Dyer. Aquesta última va deixar palesa la seva por, durant la seva estada a Vic, en expressar "que no tenia sentit de l'orientació i si els feixistes venien i ella havia de fugir, probablement cauria en mans dels feixistes"⁶⁹¹.

---

⁶⁸⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/76.

⁶⁸⁸ Es possible que aquesta cita faci referència als mutilats de guerra instal·lats al Convent dels Germans Maristes del carrer de Gurb (Bassas, 1991, p. 137).

⁶⁸⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/81.

⁶⁹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/51.

⁶⁹¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Dyer, Edyth/ Vich/ Fontaine, D.

Més endavant, en una nota del 28 d'agost, s'especificava que "Todo personal facultativo que desee la repatriación puede hacerlo sin ninguna dificultad"⁶⁹² i s'hi indicava que els comissaris polítics havien d'acompanyar cada sol·licitud de permís, tant dels ferits o malalts com dels metges, especialistes com radiòlegs o dentistes, d'una característica política del sol·licitant i en el cas del personal sanitari, calia afegir-hi una característica professional signada pel director. En relació als declarats inútils totals, la nota precisava que se'ls havia de traslladar a l'Hospital del S'Agaró, que André Marty considerava com un centre de concentració "per a l'estranger" (González Moreno-Navarro, 2009, p. 52) i l'exbrigadista nord-americà Arthur H. Landis (1967, p. 495) va definir com "una unitat de transició".

L'evolució de la guerra i l'anunci de retirada dels estrangers d'Espanya, feta pel President del Consell de Ministres d'Espanya, Juan Negrín, davant de la Societat de les Nacions el 21 de setembre, van motivar que el 23 de setembre la direcció del SSI emetés una contraordre on es demanava que també s'enviés una relació de tot el personal tècnic estranger, entre d'altres llistats. El document va clarificar aquest concepte de la manera següent:

"(...) Se entiende por tal a los médicos, odontólogos, radiólogos, farmacéuticos, practicantes, enfermeras, masajistas, técnicos de laboratorio, de radiología y de odontología"⁶⁹³.

A partir de la declaració del President de la República, la Societat de les Nacions va crear la Comissió Internacional de Control de l'Evacuació de Combatents Voluntaris Estrangers, que es va constituir el 13 d'octubre a Perpinyà i estava formada per membres de Gran Bretanya, Estats Units, Xile, Letònia, Suècia, Noruega, Iran, Dinamarca i de la Societat de Nacions (Castells, 19, p. 373). La comissió va començar a treballar el 14 d'octubre amb la finalitat de comprovar l'efectivitat de la retirada dels 12.208 brigadistes internacionals que encara quedaven a les zones centre, llevant i catalana, dels quals 3.160 estaven hospitalitzats, segons dades del govern de la República (González Moreno-Navarro, 2009). No va ser fins el 24 d'octubre que el Comissariat de Guerra del SSI va enviar una nota informativa a tots els comissaris polítics dels hospitals internacionals per fer-los coneixedors de la presència de la Comissió Internacional de Control de l'Evacuació de Combatents Voluntaris Estrangers

---

⁶⁹² RGSPi. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/54.

⁶⁹³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/63.

a Espanya i el procediment a seguir quan aquesta visités els hospitals. Entre els aspectes a tenir en compte hi havia⁶⁹⁴:

1. Disposar de la informació necessària sobre l'hospital, com la xifra d'hospitalitzats, etc.
2. Acompanyar la comissió, en tot moment, i després fer un informe pel comissariat del SSI.
3. Evitar manifestacions col·lectives i respondre qualsevol provocació dels membres de la Comissió.
4. Explicar, juntament amb els delegats polítics, la funció d'aquesta comissió i "(...) la conveniencia de dar los menos posibles informes personales a tal o tal otro miembro de la Comisión."
5. Registrar totes les persones que "hablen en forma inconveniente ante la Comisión. De estos hechos deberá hacerse un informe especial a este Comisariado con especificación de nombres y características de los que obren en forma provocativa o inconveniente."

El dia 29 d'octubre, en una carta que la infermera nord-americana Ave Bruzzichesi va escriure al Dr. Eloesser li deia que "quedaven poques infermeres internacionals a Espanya" (Nelson i Hendricks, 1996, p. 459).

Al mateix temps que es feien els preparatius per garantir la retirada dels brigadistes estrangers, s'anava portant a terme el reagrupament dels combatents en diferents poblacions catalanes. El 29 d'octubre del 1938 es va realitzar una gran desfilada militar a Barcelona per homenatjar-los (González Moreno-Navarro, 2009) i l'acte va acabar amb un dinar celebrat al Castell de Vic, en el qual el President de la República va convidar els caps i comissaris de les BI i els membres de la Comissió Internacional de Control de l'Evacuació de Combatents Estrangers⁶⁹⁵.

---

⁶⁹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/74.

⁶⁹⁵ Una comida íntima en honor de los combatientes de las Brigadas Internacionales (1938, octubre 30, p. 3). El castell de Vic era el Castell de Saladeures situat al municipi de Santa Eugènia de Berga (Costa, 2005, p. 182; Erra i Erra, 2007, p. 28).

A *L'Hora Nova* del 29 d'octubre s'hi publicà el programa d'actes que s'havia organitzat per aquell mateix dia a Vic (Frente Popular Antifascista de Vic, 1938, octubre 29):

Frente Popular Antifascista de Vic

con la colaboración del Ayuntamiento, las Instituciones Armadas en su totalidad, invitan al Pueblo en general a los actos que se celebrarán en esta Ciudad, hoy sábado día 29 del corriente, en homenaje de despedida a las Fuerzas Internacionales que vinieron a España a defender los principios de Justicia y de Libertad.

PROGRAMA

A las 9 mañana: Diana Militar por la Banda de Cornetas y tambores del Cuartel General del Cuerpo de Carabineros.

A las 10: Gran parada militar y desfile de fuerzas en la Plaza de la República.

A las 11: Acto de Homenaje a las Fuerzas Internacionales, en el que pronunciarán discursos el Secretario de la Comisión de Prensa y Propaganda del F. P. A. camarada J PARES; el Tte. Coronel Comisario del Cuerpo de Carabineros ANGEL ESTIVILL y el Tte. Alcalde de nuestro Ayuntamiento MANUEL CALAFELL. Acto de entrega de una bandera y un pergamino a los Internacionales por los mutilados del Cuartel «García Lorca».

A las 12:30: Sardanas en la Plaza de la República.

A la 1:30 tarde: Lunch en honor de las Fuerzas Internacionales

A las 4: Grandioso programa de CINE en el TEATRO VIGATA, proyectándose la sensacional película de largo metraje editada por la Jefatura de Bases del Cuerpo de Carabineros titulada «POR LA INDEPENDENCIA DE ESPAÑA». Parlamento de despedida a las Fuerzas Internacionales por el Secretario General del F. P. A. compañero JAIME THOMASA y Gran Acto de CONCIERTO por la orquesta Nacional.

A las 10 noche: Gran Baile amenizado por la Orquestina de la 2.ª Base del Cuerpo de Carabineros en el local del Cuerpo de Tren.

NOTAS:

1.ª En el acto del homenaje y en Teatro Vigatá dirigirá la palabra al público un representante de las Fuerzas Internacionales.

2.ª No se mandaràn invitaciones particulares.

VIC, octubre de 1938. LA COMISION ORGANIZADORA

En la següent publicació de *L'Hora Nova*, la de l'1 de novembre, a primera pàgina es feia referència als actes celebrats el dia 29, però no es feia cap esment ni a l'HIV, ni a ferits, ni a malalts, ni al personal que hi treballava (Una gran diada, 1938).

A Vic els actes d'acomiadament van continuar entre el 31 d'octubre i el 9 de novembre i en l'informe del comissari polític d'aquesta setmana s'esmentava la participació de FP:

“Entre las organizaciones políticas y sindicales del F.P. de esta población y tres Comisarios venidos a esta en parte para este fin del Comisariado General del Ejército de Tierra, han organizado una serie de festejos, los cuales se han celebrado durante los días últimos. La mayor parte como se ha dicho anteriormente, han sido para homenajear y despedir a los voluntarios extranjeros que han luchado al lado nuestro en contra del invasor”⁶⁹⁶.

⁶⁹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/76.

Va ser en aquest informe on per primera vegada es va fer referència a la Comissió Internacional de Control de l'Evacuació de Combatents Voluntaris Estrangers, on el comissari polític assenyala la preparació per rebre aquesta comissió:

“(…) se ha reunido dos veces y como parte principal tratado en ellas ha sido preparar y organizar a los hospitalizados para la venida del Comité Internacional de Control de retirada de Voluntarios extranjeros a fin de facilitar la labor de dicha comisión y evitar posibles incidentes”⁶⁹⁷.

Al final d'aquest informe s'exposava que el Comitè va estar a l'hospital des del dilluns, 7 de novembre, fins al migdia del dimecres 9, recollint informació sobre els ferits i el personal. El comissari va valorar la visita d'aquesta manera:

“A excepción de algunas preguntas indiscretas o inconvenientes que se han hecho a algún camarada, ha habido una buena corrección en la actuación de dicho Comité; por otra parte la actitud perfecta de los voluntarios ha privado de que hubiese ocasión de producirse incidentes”⁶⁹⁸.

En l'informe de la setmana següent, del 10 al 14 de novembre, el comissari va deixar palès l'efecte de les repatriacions en l'estat dels hospitalitzats:

“Lo que se observa en algunos camaradas franceses es algo de nerviosismo que solo es por los deseos acrecentados (al saber que hay los parisinos que han ya marchado) de volver a su país”⁶⁹⁹.

La sortida dels voluntaris estrangers de l'HIV es va produir el mes de novembre del 1938 i en una carta que el comissari polític de l'hospital va enviar a l'alcalde de Vic el dia 25 d'aquest mes, li demanava, en nom del personal i dels hospitalitzats espanyols, que els proporcionés la pedra necessària per construir un mausoleu amb la finalitat de “(…) rendir homenaje a los camaradas Internacionales que en lucha por la libertad de España han caído y para en especial a los camaradas que descansan su sueño eterno en el cementerio de esta población, quieren erigir un mausoleo (...)”⁷⁰⁰

Segons una carta de l'ajudant d'infermeria Erika Glaser a Fredericka Martin, del 14 d'abril del 1971, el destí del personal estranger que va abandonar l'HIV va ser l'Hospital

---

⁶⁹⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/76.

⁶⁹⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/77.

⁶⁹⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/79.

⁷⁰⁰ AMV. Capsa Correspondència 1938 (II) – 1939 (I), carpeta novembre 1938.

de S'Agaró, punt de trobada amb altres grups i des d'on van continuar fins a un poblet proper a la frontera per reunir-se amb tots els brigadistes⁷⁰¹.

L'exbrigadista nord-americà Arthur H. Landis (1967) explicà que per evacuar els ferits i malalts que es trobaven al S'Agaró, s'havia de seguir un procediment que s'iniciava quan el seu cap de l'AME, el Dr. Barsky, enviava al Govern francès una sol·licitud de permís de trànsit acompanyada d'un llistat amb les persones que s'havien d'evacuar. La por que els trens fossin bombardejats va obligar que els ferits i malalts marxessin de S'Agaró en camions i autobusos a fi que poguessin sortir cap a Girona el més aviat possible.

L'"Informe sobre el convoy de inútils totals que marchó el dia 31 de octubre de 1938", elaborat pel comissari delegat de guerra del SSI, Carlos González Díaz, del 8 de novembre, és un exemple de la dificultat de les repatriacions. El relat exposa l'organització i la cronologia dels esdeveniments que van viure els ferits i malalts evacuats de S'Agaró i els responsables que els acompanyaven, durant la nit del 30 d'octubre fins la matinada de l'1 de novembre⁷⁰².

En relació a l'organització, l'informe indicava que per evitar problemes a l'hora de creuar la frontera francesa, es van distribuir els ferits i malalts "por nacionalidades, a fin de tener agrupados a los camaradas alemanes e italianos, ya que existía la posibilidad de que estos camaradas no pasaran la frontera"⁷⁰³. Tot i els protocols, França va adoptar "una política de fustigació que es va convertir en el començament d'un patró que requeria una batalla constant per portar cada home ferit a casa" (Landis, 1967, p. 496) i va prohibir el pas i va negar la residència a qualsevol persona que no pogués tornar al seu país de procedència (alemanys, austríacs, italians, polonesos i hongaresos) i que no tingués un domicili fix en el seu territori (Castells, 1974, p. 386; Egido i Eiroa, 2009).

Quan el tren hospital va arribar a Portbou, a un quart d'una de la tarda, les autoritats franceses van informar que només podien passar la frontera els voluntaris d'aquesta nacionalitat. Els intents negociadors dels responsables del tren es van perllongar fins a les cinc de la tarda però la intransigència de les autoritats franceses va obligar a acatar l'ordre que només passessin els brigadistes francesos, "para evitar que la Comision Internacional de control de la S. de N. [Societat de les Nacions] pudiera afirmar que

---

⁷⁰¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Evacuation of Vich / S'Agaró / Internment in France / Soviet Trials. La biografia d'Erika Glaser es pot llegir a la pàgina 307 d'aquesta tesi.

⁷⁰² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/78-79.

⁷⁰³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/78.

mientras el Gobierno frances estaba dispuesto a recibir a los voluntarios, el Gobierno espanol les impedia salir del pais [sic]⁷⁰⁴.

A les nou del vespre el tren va tornar cap a Girona, però abans “llego la cena y tabaco desde Cerbere, lo que levanto mucho los animos a los camaradas [sic]⁷⁰⁵. El tren va arribar a Girona a les 12 de la nit i va traslladar els ferits cap a S'Agaró en ambulàncies i autocars.

D'aquesta segona etapa de l'HIV, en la qual va ser director el metge alemany Wilhelm Glaser, cal remarcar que les fonts consultades per identificar l'activitat que s'hi va portar a terme van obligar a dirigir la investigació cap el pes que va tenir la política en el funcionament d'aquest hospital i amb ell, la pressió a la que van estar sotmesos tant el personal sanitari, com els ferits i malalts.

El control va esdevenir un element clau en el SSI, també a l'HIV, i figures com el comissari polític i el PCE van treballar per aconseguir-ho. Mentre que en ocasions la resposta a les denúncies va permetre conèixer l'activitat desenvolupada per les infermeres, com en el cas de l'informe de la cap d'infermeria, en d'altres ocasions, l'aplicació del control va facilitar l'accés a situacions de violència contra les dones o a les conseqüències que van tenir la dissidència real o no dins el PC, com les viscudes per la txeca Štefania Wenzlová o la francesa Marcelle Valensi-Ginsburg.

Per altra part, l'organització d'activitats políticoculturals (cursos, lectura, teatre, coral, etc.), a més de ser una oportunitat per reconèixer el compromís polític d'infermeres com la francesa Fanny Bré i l'espanyola Juanita Justo, va ser una forma d'identificar el lligam entre les estratègies de control i el fort dispositiu propagandístic del Govern de la República, per mantenir un bon estat d'ànim entre el personal, els ferits i els malalts.

Tota aquesta dinàmica no va amagar les iniciatives solidàries desenvolupades pel comissari polític amb la participació del personal i els ferits, com la campanya pro-hivern, les donacions als refugiats i la participació en activitats a la ciutat amb finalitat de recaptar diners.

El final d'aquesta etapa va coincidir amb la sortida de personal, ferits i malalts estrangers de l'HIV el novembre del 1938 i amb ella, les dificultats que van viure els ferits i malalts procedents de països on s'hi havia instaurat un govern de dretes i feixista. Mentre que

---

⁷⁰⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/78.

⁷⁰⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/78.

molts ferits no van poder creuar la frontera francesa, el destí del personal sanitari que ho va fer, va ser els camps de refugiats francesos. Entre els exiliats espanyols, “cientos de enfermeras, médicos, practicantes, matronas... siguieron prestando sus servicios a favor de la II República española en el exilio atendiendo a sus camaradas. Existió un fuerte compromiso por la asistencia de los más desfavorecidos desde el primer momento” (Mirón, 2016, p. 343).

3. Tercera etapa (octubre 1938 - gener 1939)

Tot i la sortida de molts ferits i malalts, així com de membres del personal sanitari pel novembre del 1938, l'HIV va continuar en funcionament fins el gener del 1939.

3.1 Canvis a l'HIV. El nou director, el metge Ceferino Palencia Oyarzábal

El metge espanyol Ceferino Palencia Oyarzábal, a qui l'instructor del PC en el SSI, Antonio Silva, s'hi referí com a Ceferino Palacios Ordiazával⁷⁰⁶, va arribar a la Clínica Militar de Vic⁷⁰⁷ l'octubre, per ocupar el càrrec de director abans que marxés el Dr. Glaser, de qui recordava la seva nacionalitat però no el seu nom: "(...) Y el director saliente era un alemán, el doctor, si no recuerdo mal, era algo así como Schmalter o Schmiler, algo por el estilo, (...)" (Palencia i Tuñón, 1981, p. 123). Així i tot, segons les declaracions del responsable del PC a l'HIV, amb data 1 de gener del 1939, el Dr. Palencia no va assumir aquest càrrec fins a principis del mes de desembre: "El nuevo director que ha sido el primero del personal, que se ha remplazado hace casi un mes que esta en su cargo, (...) [sic]"⁷⁰⁸.

La política va continuar essent un element fonamental en la vida de l'hospital ja que només arribar, Palencia va explicar que havia rebut el següent advertiment del Dr. Glaser: "Mire usted, el agregado, el comisario político de aquí es un miembro del Partido Comunista francés y la mayoría de los médicos y enfermeras son miembros del Partido Comunista" (Palencia i Tuñón, 1981, p. 123). Els conflictes amb el comissari polític, Maurice Sauvert, van ser habituals, tant a nivell privat com públic. Un exemple fou l'acte d'acomiadament del personal internacional on el Dr. Palencia es va negar a cantar "La internacional" davant l'anunci del comissari polític de "Vamos a cantar el himno nacional" (Palencia i Tuñón, 1981, p. 124-125). El motiu que el Dr. Palencia al·legà fou:

"Digo: 'Un momentito, le vuelvo a repetir a usted lo que le dije el otro día, Vic es un pueblo de Tarragona, Tarragona es una provincia de la región catalana y la región catalana pertenece a España y España es una república cuyo himno es el himno de Riego. (...), si usted hubiera dicho vamos a cantar La Internacional,

⁷⁰⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/163.

⁷⁰⁷ El Dr. Palencia va situar Vic a la província de Tarragona (Palencia i Tuñón, 1981, p. 122).

⁷⁰⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100.

yo canto La Internacional, pero usted dijo vamos a cantar el himno nacional y el himno nacional de España es el himno de Riego, punto”.

(Palencia i Tuñón, 1981, p. 125)

De ben segur que el comissari polític va informar el Comissariat de Guerra de Barcelona sobre els altercats amb el director mèdic i el resultat no es va fer esperar, ja que pocs dies després el capità de carabiners, Álvaro Arauz, es va presentar a l'hospital per detenir-lo, la qual cosa va evitar l'amistat que hi havia entre ambdós (Palencia i Tuñón, 1981, p. 126).

El canvi de director no va ser l'únic que es va produir a l'hospital, també es va nomenar un nou comissari polític, Pablo Fons Cardús i un nou delegat del PCE, Antonio Burgueño⁷⁰⁹.

3.2 La decadència de l'hospital i la seva evacuació

A principis de gener del 1939, a l'HIV hi havia uns 200 internacionals ingressats, preocupats per la seva situació, segons el responsable del PC de l'hospital, Victorio Sarpi, “(...), entre ellos ay la impaciencia de salir de España por unos y por otros de saber donde iran, (...) [sic]”⁷¹⁰. Entre aquests últims hi havia els brigadistes alemanys, italians, polonesos, austríacs, hongaresos i txecs, que a més de no poder tornar al seu país, França els prohibia accedir al seu territori (Castells, 1974, p. 386).

En relació al nombre d'ingressats, aquest anava en augment, ja que cada dia arribaven entre 10 i 15 brigadistes nous amb grip o tifus, procedents d'acantonaments de Vic o comarca, com Torelló, Bellserrat (Sant Pere de Torelló), Bisaura de Ter (Sant Quirze de Besora), Ripoll, Campdevàrol o Puig-Alt de Ter (Sant Joan de les Abadesses) (González Moreno-Navarro, 2009). Tot i que es va procurar establir punts de control sanitari en els acantonaments, quan la gravetat ho exigia i hi havia possibilitats de moure's, es traslladava els brigadistes als hospitals de Vic, Olot o Santa Coloma de Farners. A Vic, hi van arribar els brigadistes australians Kévin Rebbechi i Lloyd Edmonds que es trobaven en l'acantonament número 2 de Ripoll, el primer amb símptomes de febre tifoide i el segon per estudiar la icterícia que presentava. A més, la declaració d'un brot de febre tifoide que hi va haver a la comarca d'Osona, entre l'octubre del 1938 i el

---

⁷⁰⁹ El nom del nou comissari apareix en en el document “Definición de los comisarios y delegados del Partido Comunista de los Hospitales de Vich, Matró, San Agaró, Moyá y Santa Coloma” i signat per Antonio Silva, instructor del PC en el SSI, que no té data (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/163) i va ser nomenat mentre encara hi havia l'anterior (RGASPI, Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100).

⁷¹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/101.

febrer del 1939, va generar que brigadistes acantonats a Sant Pere de Torelló i rodalies se n'anessin per por al contagi (Montero, 2014; M. Montero, comunicació personal, 30 desembre 2020). Tot i que els voluntaris de les BI de l'HIV van plantar un arbre de Nadal amb la participació de ciutadans de Vic, la falta de material mèdic i d'aliments, aigua potable, mantes, etc., va dificultar l'atenció dels ferits i malalts que van ser víctimes de disenteria i febre tifoide (Brasó, 2022).

Els documents on s'exposen les condicions en les que es trobava l'HIV són: l'"Informe sobre la Clínica Militar nº 5 M. Vich", signat per l'instructor del PC en el SSI, Antonio Silva, del 12 de desembre del 1938⁷¹¹ i l'"Informe sobre la actual situación del Hospital Militar de Vich", elaborat per Victorio Sarpi, responsable del PC a l'HIV i amb data de l'1 de gener del 1939⁷¹². Els resultats del seu estudi posen de manifest:

a. L'escassetat d'aliments

L'instructor del PC va explicar que durant uns dies "(...) no se recibió ninguna cantidad de carne ni pescado, pero, que se pudo soportar por las existencias que se tenía, ha ido bien, estando bien condimentados los alimentos"⁷¹³. Més endavant especificava que "el racionamiento ha disminuido recibéndose en ésta [clínica] panes de 300 gramos en lugar de 400 anteriormente"⁷¹⁴ i la gravetat de la situació en el torn de nit "cuyo personal no recibe ningún alimento en todo el tiempo de trabajo que es bastante pesado por las temperaturas bajas de la noche"⁷¹⁵.

De tota manera, el comissari polític de l'hospital, Maurice Sauvard, ja havia assenyalat la manca d'aliments, en l'informe de la setmana del 24 al 30 d'octubre:

"Comida. En esta semana, la comida ha escaseado mucho pues ha habido bastantes días que no ha llegado ni carne ni pescado de intendencia. Se puede decir que los cocineros han hecho todo lo posible para que los hospitalizados no encontrasen falta de comida, quienes hasta ahora no se han quejado de la comida pues comprenden las dificultades de la falta de comestibles.

---

⁷¹¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/55-56.

⁷¹² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100-101.

⁷¹³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/55.

⁷¹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100.

⁷¹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/55.

“Si indico esto en este informe, es para que mis jefes puedan hacer averiguaciones de donde proviene esta súbita carencia de comestibles y vean la manera de remediarla”⁷¹⁶.

Aquesta situació possiblement és la que va fer que, el 9 de novembre, l'administrador de l'HIV, en José Soteras, demanés a l'alcalde de Vic poder disposar de les quadres de l'Escorial per posar-hi alguna vaca per a l'abastiment de llet. La petició va ser acceptada per la Comissió d'Assistència Social de l'Ajuntament i a partir d'aquí, es va procedir a retirar les vaques i altres propietats de l'Ajuntament perquè l'hospital en pogués disposar⁷¹⁷. No s'ha trobat informació si les quadres van ser ocupades o no per vaques propietat de l'HIV.

Un dels testimonis, que va relatar la gana que va passar en aquest hospital, va ser el brigadista nord-americà Edward Balchowky, de professió pianista (Orensanz, 2022). El 7 de setembre del 1938, una bala explosiva va provocar una ferida al terç superior de l'avantbraç dret de Balchowky, mentre lluitava al front de l'Ebre, i després d'operar-lo en el tren número 20, al túnel de l'Argentera, se'l va traslladar a l'Hospital Militar de Vallcarca on, a principis de setembre li van haver d'amputar el braç. Balchowky va fer la seva recuperació a l'HIV, on ja hi era el 19 d'octubre i s'hi va estar fins a finals de desembre del 1938. De la seva estada en aquest hospital, explicava la gana que va passar i que per això va decidir aixecar-se cada nit i esmunyir-se fins a la cripta per beure la llet de cabra que hi havia emmagatzemada . Orensanz (2022, p. 143) comenta que segons Balchowky “va ser la llet de cabra ´el que em va salvar la vida´, el que li va ´permetre superar la ferida´”.

Aquesta manca d'aliments contrasta amb la informació aportada per Sarpi, responsable del PC a l'HIV, que considerava que “los ospitalizados comen bastante bien, tienen tabaco, dos y a veces tres por semana, falta solamente suralimentación por los heridos y enfermos graves [sic]”⁷¹⁸. En aquest informe, també es denunciava la situació de privilegi de la que van gaudir l'administrador de l'hospital i la seva dona juntament amb “(...) algunos invitados a veces, y en estos últimos tiempo el nuevo Director, coman de todo, lo que le da la gana, pollos, conejos, y otras cosas [sic]”⁷¹⁹.

---

⁷¹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/75.

⁷¹⁷ Arxiu municipal de Vic. Capsa Assistència social, consums, assistència sanitària, beneficència (1935-1938). Carpeta: Assistència social. Correspondència entre la Clínica Militar de Vic i l'Ajuntament de Vic del 9 al 29 de novembre sobre el tema de la cessió de les quadres de L'Escorial.

⁷¹⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100.

⁷¹⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100.

La manca d'aliments, no només va ser una preocupació a l'HIV, sinó que també va estar present en altres hospitals de les BI, com en el de Belalcázar (Còrdova), on la tècnica de laboratori nord-americana Dorothy Fontaine va explicar com s'ho van enginyar per treure el màxim partit dels subministraments que rebien, durant el temps que s'hi va estar, de maig a novembre del 1937⁷²⁰:

“El menjar sempre va ser escàs. La Unió Soviètica solia enviar llaunes de mantega a la República, i nosaltres en revivíem algunes a l'hospital, però com que no teníem cap sistema de refrigeració, les havíem de gastar ràpidament. Jo tenia una llauna de bolets del meu paquet de provisions dels Estats Units, algú del personal va trobar alguns ous, i vam fer una truita el dia que va arribar la mantega. No he provat res millor en un festí des de llavors! A més, vam trobar algunes llaunes de carbassa a les tendes de l'hospital, i vam utilitzar molta mantega per fer pastissos de carbassa amb una crosta increïblement bona. Es van cuinar en els forns per fer el pa de la localitat i en van gaudir els pacients, el personal i la gent del poble!”

(Patai, 1988, p. 11)

b. El fred i les seves conseqüències

En l'informe de la setmana del 24 al 30 d'octubre, el comissari polític posà de relleu les dificultats per fer-hi front, degut a les dimensions de L'Escorial i la manca de fonts per escalfar les diferents estances:

“Calefacción. Este hospital consta de 35 salas, las cuales la mayoría son grandes y solamente hay un cuerpo de edificio donde hay instalada la calefacción central (10 salas); en las demas no hay nada y por lo tanto actualmente ya se siente bastante frio, lo que perjudica la curación y hace sentir muchas molestias a los camaradas cuando se les hacen las curas. Esto sin contar que la mitad de los camaradas no tienen abrigos ni chaquetas y vamos arreglandolo como se puede [sic]”⁷²¹.

Una de les repercussions del fred va ser que el milicià de la cultura que hi havia a l'hospital, només fes classes el matí pels ferits i malalts enllitats i que no s'utilitzés la

---

⁷²⁰ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Chronology of Dorothy Fontaine (Mardfin).

⁷²¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/75.

sala destinada a l'escola. El mateix inspector del PC disculpava l'actuació del milicià pel fred que feia, tot i l'estufa que s'havia instal·lat en l'estança destinada a l'escola:

“(…) es el frio intenso que hace en esta poblacion que nosotros tratamos de mitigar con estufas, habiendo una en la escuela. Esta dificultad de la calefaccion la encontramos en muchas salas, de lo cual los hospitalizados se resienten. La colocacion de estufas en todas las salas es una de las preocupaciones del momento actual [sic]”⁷²².

El testimoni de Bassas (1991, p. 150) confirmava el fred que feia a Vic, a mitjans de desembre, indicant que “Segons la premsa, Europa està patint les temperatures més baixes dels darrers anys.” En aquesta mateixa línia, Ave Bruzzichesi que es trobava a l'Hospital de Vallcarca el gener del 1939 explicà que un dels aspectes que més recordava era el fred i per combatre'l van cremar alcohol per escalfar el quiròfan quan operaven. En aquest cas, disposar de calefactores elèctrics tampoc va ajudar gaire, ja que la freqüència dels atacs aeris va provocar que “el corrent elèctric estigués interromput la mitat del temps” (Nelson i Hendricks, 1996, p. 466).

Igual que el menjar, el fred també es va fer notar a l'hivern anterior, en aquest cas Fanny Bré va relatar que a l'Hospital de Villa Paz (Saelices, Conca), on hi va treballar des de l'1 de novembre del 1937 fins el 8 d'abril del 1938, no es va instal·lar cap sistema de calefacció fins el desembre (Bré, 1948, p. 5), tot i que la temperatura mitjana a Conca, entre els anys 1931 i 1960, va ser de 7,2°C el novembre i de 4,1°C el desembre (informe del Instituto Nacional de Estadística, 1963). Així va descriure aquesta infermera els seus efectes en els ferits i malalts:

“Les Sales A i B on hi havia el 90% de ferits no eren més que graners que no es podien escalfar convenientment i un bon nombre dels nostres camarades contreien complicacions pulmonars amb conseqüents sovint mortals”.

(Bré, 1948, p. 7b)

c. L'estat d'ànim dels ferits i del personal

Els informes dels responsables de PC donen versions contradictòries en relació a l'estat d'ànim dels ferits i malalts. Mentre el responsable del PC a l'hospital, Victorio Sarpi, en el seu informe de l'1 de gener del 1939, considerava que entre els hospitalitzats, “La moral es buena no se ferifican ningún caso de provocación, se preparó la jente para que

---

⁷²² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/55.

no le sorprendiera la ofensiva enemiga, y por esta preparación que se hizo pienso que depende el hecho de que no haya habido casos de demoralización, ni de provocación [sic]⁷²³, l'instructor del PC del SSI, Antonio Silva, en l'informe del dia anterior, manifestava que "La situación moral en estos últimos días no se a notado ninguna mejoría pues como sabemos los hospitalizados de este Hospital son todos enfermos y vienen por nuestros hospitales desde hace ya bastante tiempo [sic]⁷²⁴.

En relació al personal, l'instructor del PC, Antonio Silva, posava de manifest el seu malestar i s'hi referia dient que "la moral esta algo quebrantada por la salida de los camaradas internaciones, y no tenerse solucionado la situación de este en lo que se refiere a su nombramiento en la sanidad española [sic]⁷²⁵.

d. La manca de competència professional d'algunes infermeres espanyoles

Aquesta manca de competències s'atribuïa a la substitució de les infermeres internacionals per les espanyoles, degut al canvi de personal del SSI pel del Servei Sanitari Espanyol⁷²⁶.

El responsable del PC a l'hospital, en el seu informe de l'1 de gener del 1939, ho vinculava amb:

"(...) hoy entrando las nuevas, que salen de una escuela sin práctica, o muy poca, y que prácticamente saben meno de las antigua camaradas de las B.I. estas últimas tienen que estar a sus ordenes y esto crea un poco de mal contento (avria que ver si se puede hacer algo) [sic]⁷²⁷.

Tot i això, en aquest mateix document comentava la cordialitat que hi havia entre el nou personal femení, majoritàriament català, i l'antic, que tenia una altra procedència.

Per altra part, Soledat Ralló, auxiliar d'infermeria a l'HIV, també manifestà la situació de deixadesa i deteriorament en l'atenció dels ferits i malalts, després de la sortida del personal de les BI: "el caos: tothom manava i ningú creia, arribava un ferit i el llit encara s'havia de netejar, tot estava desordenat, brut (...)" (Vilaseca, 1997, p. 208)

---

⁷²³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100.

⁷²⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/56.

⁷²⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/56.

⁷²⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/55.

⁷²⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100.

- e. El control dels ferits, malalts i personal de l'hospital per part de PC, per al “desenmascaramiento de los emboscados”⁷²⁸

L'inspector del PC en el SSI, no exposà la forma per identificar els homes que no volien anar al front, però era un tema important tan dins d'aquest partit com en el SSI. Una de les infermeres que va deixar el testimoni d'aquest malestar fou la nord-americana Ave Bruzzichesi, que en una carta al Dr. Eloesser, del 26 gener 1940, li comentava que aquest individu anaven augmentant entre el personal del Dr. D'Harcourt i que “La Sanitat necessitava una bona neteja a fons, però mai es va aconseguir, (...)” (Nelson i Hendricks, 1996, p. 466), tot posant l'exemple de l'Hospital de Vallcarca amb els “*senioritos*”⁷²⁹ (Nelson i Hendricks, 1996, p. 467) o els “*enchufados*” (persones que utilitzaven els contactes per obtenir treballs fàcils) que necessitaven algun tipus de carnet (targeta d'identificació) ja que el govern es va tornar molt estricte” (Nelson i Hendricks, 1996, p. 466). Bruzzichesi va comentar aquesta situació per l'impacte que tenia en el dia a dia, concretament en la planificació de les intervencions quirúrgiques. Segons ella, alguns metges n'incrementaven el número sense considerar les condicions en les quals s'havien de portar a terme, ni el risc que això podia suposar pels ferits o malalts:

“(...) A la llista potser hi havia vint o vint-i-cinc (intervencions), però quan arribava el dia d'operar, sovint n'hi havia deu més que a la llista, ja que els nostres ‘*senioritos*’ mai feien rodes complertes o mai informaven de tots els casos a D'Harcourt⁷³⁰. Com a resultat, en les últimes deu o quinze operacions, brutes o netes, mai ho sabíem, s'havien de fer amb guants bullits, sense bates, etc. Dos esterilitzadors d'alcohol, recordes el tipus?, es van haver d'utilitzar (a la sala d'anestèsia) per bullir el nostre instrumental. Per a l'instrumental que no hi cabia vam utilitzar el mètode (espanyol) d'esterilització. Cremant-lo amb alcohol!”

(Nelson i Hendricks, 1996, p. 467)

Per altra part, Maria Sans Moya, ajudant d'infermeria a l'Hospital de Mataró, explicà que després de l'entrada de les tropes franquistes en aquesta ciutat (27 de gener del 1939)

---

⁷²⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/55.

⁷²⁹ S'ha respectat “enchufados” i “senioritos” en castellà ja que són les que va utilitzar Ave Bruzzichesi en el text. Carta d'Ave Bruzzichesi al Dr. Eloesser, del 26 gener 1940, escrita des de Nova York.

⁷³⁰ El Dr. Joaquín d'Harcourt Got., va néixer el 23 de maig de 1896 a Puerto Príncipe, avui Camagüey, (Cuba) i va morir el 1972 a Mèxic DF. Quan el SSI es va haver de retirar a Catalunya a mitjans d'abril del 1938, va arribar a Barcelona per treballar a l'Hospital de Vallcarca (Fundación Pablo Iglesias, s. d.a; Broggi, 2001, p. 319; Carrau, 2018, p. 117).

una monja que havia treballat d'amat en aquest hospital va denunciar dues voluntàries que van ser condemnades a mort (Valls, 2008).

En aquestes circumstàncies, va ser quan el director de l'HIV va rebre l'ordre d'evacuació. Tot i que no s'ha pogut localitzar cap document que indiqui el moment en què es va produir, hi ha testimonis que van relatar que fou el mes de desembre del 1938, però els fets narrats corresponien el mes de gener del 1939.

Segons el Dr. Palencia, el desembre del 1938, va rebre una nota del Dr. Carlos Díez Fernández, el "Comandante Carlos", cap de sanitat del cinquè regiment⁷³¹, en què li demanava que evacués l'hospital perquè el poguessin utilitzar durant la retirada. La seva negativa davant la inexistència d'una ordre oficial va comportar que el citessin a Barcelona i va ser el seu posicionament, "(...) yo no me puedo marchar porque no puedo tolerar que después me digan que soy un desertor, (...)" (Palencia i Tuñón, 1981, p. 129), el que va servir perquè el Dr. José Puche Álvarez, coronel en cap de Sanitat civil i militar⁷³², signés l'ordre per procedir a l'evacuació de l'hospital. El director va explicar que, quan aquella nit va arribar a Vic, va començar el trasllat de malalts i ferits cap al tren-hospital que hi havia a l'estació, procés que va durar fins a "las nueve y media o las diez de la mañana" (Palencia i Tuñón, 1981, pp. 129-130), quan ja començaven a entrar a l'hospital els ferits del cinquè regiment. Segons el relat de Palencia, a l'abandonar l'hospital amb els seus col·laboradors es produí un bombardeig aeri que "(...) pegó en una zona del hospital y provocó cien muertos"⁷³³ (Palencia i Tuñón, 1981, p. 130). L'auxiliar d'infermeria de l'HIV, Soledad Ralló, en l'entrevista que li realitzà Josep Maria Vilaseca (1997, p. 208), va mencionar que l'hospital va ser víctima de tres bombardeigs, sense fer cap comentari sobre pèrdues humanes:

"L'HI sofrí tres bombardeigs durant els anys de guerra. El primer només fou afectat per una bomba petita que caigué a la sala de malalts greus, només va fer un petit forat al sostre i prou (els malalts havien estat traslladats). El segon bombardeig no afectà l'HI. El tercer bombardeig fou el dia que acomiadaren els internacionals."

(Vilaseca, 2002, p. 141)

---

⁷³¹ Durant la GC, el Dr. Díez Fernández va exercir altres càrrecs com el d'inspector d'hospitals, cap de Sanitat de l'exèrcit de l'Est i, al final de la guerra, va ser cap de la Sanitat Militar de l'exèrcit republicà (PARES, s.d.d).

⁷³² Guerra (2003, p. 546).

⁷³³ Segons va indicar Josep Casanovas no és probable que hi haguessin 100 morts en aquest bombardeig (comunicació personal, 3 gener 2021).

Els estudis fets per Casanova (2018) ajuden a matisar les imprecisions, que a vegades, acompanyen els records. Aquest autor indicà que Vic va patir quatre bombardejos, el primer fou el 21 de desembre del 1938, el segon el 20 de gener del 1939, el tercer el 25 de gener i el quart l'1 de febrer del 1939.

Tot i que L'Escorial no es va veure afectat pel primer bombardeig, instal·lacions molt properes, com la fàbrica d'embotits la Sibèria, al carrer Montserrat, van rebre l'impacte d'un projectil, que va provocar víctimes (Casanovas Prat, 2018, pp. 658, 660-662), nou de les quals van ser mortals (Erra i Erra, 2007, p. 119). L'instructor del PC en el SSI, Antonio Silva, en l'"Informe sobre la Clínica militar nº 5 M. Vich", del 31 de desembre del 1938, feu referència a la serenor que mostraren els ferits i malalts de l'Hospital davant d'aquest bombardeig:

"Hasta ahora a pesar de haber cambiado bastante personal continua bien, lo que lo demuestra con motivo del bombardeo sufrido en esta población y los estados de alarma sufridos después que se puede decir todo el personal tanto el de servicio como el que no estaba, estuvo enseguida en su lugar correspondiente. Hay que hacer destacar que los hospitalizados se mantuvieron en una situación correcta cumpliendo sin nerviosismo lo que se les indicó de trasladarse a las trincheras de protección [sic]⁷³⁴.

En aquest mateix informe, el responsable del PC va fer la següent anotació en relació al personal femení del SSI que encara quedava a l'hospital:

"(...), ay todavía cuestiones que no se han resuelto la de los diplomas de enfermeras a varis camaradas, y hoy entrando las nuevas, que salen de una escuela sin práctica, o muy poca, y que prácticamente saben meno de las antigua camaradas de las B.I. estas últimas tienen que estar a sus ordenes y esto crea un poco de mal contento (avria que ver si se puede hacer algo) [sic]⁷³⁵.

Els relats del director de l'HIV (Palencia i Tuñón, 1981) i de Soledat Ralló, en relació al tercer bombardeig al qual va fer referència, (Vilaseca, 2002, p. 141) estarien relacionats amb el segon bombardeig que va viure la ciutat de Vic, i que, com s'ha dit, tingué lloc el 20 de gener del 1939 a la tarda, ja que va ser l'únic en què una de les bombes va caure a L'Escorial (Casanovas Prat, 2018, pp. 662 i 664). A més, un altre element que avalaria que el director encara era a Vic el mes de gener és l'"Informe sobre la actual situación

---

⁷³⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 701/55.

⁷³⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100.

del Hospital Militar de Vich”, amb data de l’1 de gener del 1939, on el responsable del PC de l’hospital deia “(...) hace casi un mes que esta en su cargo, (...) [sic]”⁷³⁶. En relació a les víctimes mortals causades per aquest bombardeig, Casanovas Prat (2018, p. 678) assenyala la mort de “Victoria Ginesti Garate⁷³⁷, una infermera militar provisional, que, el 4 de gener del 1939, va ser destinada a la Clínica Militar número 5, a Vic”. Se sap que aquesta infermera va arribar a Vic, juntament amb vuit infermeres més: Maria Gabarro Roviralta, Mercedes Brau Estefanell, Placida Gamboa Razquín, Dolores Roura Riba, Rosa Fabres Cos, Teresa Pedret Brossa, Trinidad Sola Got i Carmen González Cagigal (Ellas en la guerra. Guerra civil española. Memoria histórica, s.d.).

Aquestes dades revelarien que el 20 de gener del 1939, va ser l’últim dia de l’HIV, com a hospital internacional, i que el seu director el va abandonar en mig del caos del segon bombardeig que va viure la ciutat. En aquestes circumstàncies, Palencia explicà que assessorà el nou cap de l’hospital i tot seguit es dirigí, en cotxe, cap a l’estació on l’esperava el tren amb els ferits. En arribar-hi manifestà que “(...) afortunadamente en la estación no había habido daños, me metí en el tren, arrancamos y llegamos a Barcelona.” (Palencia i Tuñón, 1981, p. 131).

Una part d’aquests ferits els van traslladar a l’Hospital de Vallcarca, destinat a ferits que requerien cirurgia, i la resta els van portar a l’Hospital de la Bonanova, que atenia malalts de medicina (Palencia i Tuñón, 1981, p. 131).

No s’ha trobat cap document que expliqui la sortida de les últimes infermeres de l’HIV, a excepció del relat de l’auxiliar d’infermeria Soledat Ralló (Vilaseca, 2002), que sense precisar el moment, va exposar que ella juntament amb els quatre sanitaris que quedaven a l’hospital:

“(…) marxaren en ambulància cap a Olot enduent-se l’instrumental de quiròfan i el de fer autòpsies; recorda el nom d’una infermera madrilenya (Carmen González Cagigal)⁷³⁸ i d’un metge, el Dr. Eslóker, també madrileny malgrat el seu cognom, que pertanyia a la brigada del Campesino⁷³⁹.

---

⁷³⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/100.

⁷³⁷ Segons Casanovas (comunicació personal, 03.01.2021) Victoria Ginesti Garate apareixia en una base de dades que ja no està activa en el Memorial Democràtic de la Generalitat de Catalunya i la consulta que va fer a l’historiador Jordi Oliva, que va actualitzar les víctimes de la GC a Catalunya, tampoc va aportar cap resultat.

⁷³⁸ Com ja s’ha dit, Carmen González Cagigal formava part dels grup de les nou infermeres destinades a la Clínica Militar de Vic, entre les quals hi havia Victoria Ginesti Garate (Ellas en la guerra. Guerra civil española. Memoria histórica, s.d.).

⁷³⁹ La “Brigada del Campesino” fa referència a la 10ª Brigada Mixta de l’exèrcit republicà comandada pel major de milícies Valentín González González, conegut com “el Campesino” (El campesino (1909-1985), 2014).

“A Olot només hi sojornaren un dia o dos, i després anaren a Camprodon, on els altres ocupants de L'ambulància hi estigueren unes hores i marxaren cap a França. Ella es quedà”

(Vilaseca, 2002, p. 142)

Tanmateix una de les infermeres destinades a l'HIV durant la primera etapa, Ave Bruzzichesi, va narrar la seva experiència al final de la GC i d'aquí el valor del seu testimoni, sobre tot en les cartes que va escriure al Dr. Eloesser i a un tal Tommy⁷⁴⁰ i en les que va explicar les seves vivències al tren-hospital número 12 al front de l'Ebre, la seva posterior estada a l'hospital de Vallcarca amb el Dr. Joaquín d'Hancourt⁷⁴¹ i l'evacuació cap a França, el gener del 1939⁷⁴².

3.3 Conseqüències de la participació d'algunes de les infermeres assignades a l'HIV. La continuïtat de la lluita

En el recorregut que van fer les infermeres que van treballar a l'HIV, algunes d'elles van ser víctimes de malalties, sovint vinculades amb les condicions en les que van treballar, com el cas de l'holandesa Dinie Heroma, que l'agost del 1937, va haver de tornar al seu país perquè li operessin un dit que no li van curar de forma adequada després de punxar-se amb una agulla. Tot i tornar a Espanya, el dit no se li va recuperar mai del tot (de Leede i van Veen, 2016). La febre tifoide també va afectar les infermeres angleses Janet Robertson i Mary Slater (Fyrth, 1986).

A l'HIV diferents membres del personal d'infermeria van presentar problemes de salut, que van anar acompanyats de debilitat i fatiga, entre elles les ajudants d'infermeria espanyoles, Lola Asturiano i Ángeles Fernández⁷⁴³ i la infermera nord-americana Mary Rader que va passar un temps a la Casa de Repòs de Pins del Vallès (Sant Cugat del Vallès) per recuperar-se, abans de la seva repatriació l'agost del 1938 (Guerra, 2003, p. 525). La nord-americana Sally Kahn⁷⁴⁴ i la polonesa Rachel Szwarcman⁷⁴⁵ van presentar problemes cardíacs i, a més, Kahn va patir un trastorn d'estrès posttraumàtic quan se li comunicà la mort del seu marit a la batalla de l'Ebre⁷⁴⁶. La contaminació dels aliments i de l'aigua també provocà que l'estudiant de medicina Anna Srulovici emmalaltí de

---

⁷⁴⁰ Sembla que era el seu promès.

⁷⁴¹ Hoover Institution. Leo Eloesser papers. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy File, 1937-1971. Capsa 13, carpeta 12. Bruzzichesi, Ave 1938-1940. Carta de Ave Bruzzichesi al Dr. Leo Eloesser, escrita a Barcelona, el 13 de juliol del 1938.

⁷⁴² La biografia d'Ave Bruzzichesi es pot llegir en el capítol 6.

⁷⁴³ La informació d'aquestes dues infermeres s'ha obtingut del RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

⁷⁴⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32; Schiborowski i Kochnowski (2016, p.269).

⁷⁴⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

⁷⁴⁶ Annex 15: Base dades ALBA.

disenteria⁷⁴⁷, a l'igual que Fanny Bré, que a més va presentar escorbut (Bré, 1948, p. 9), situació que motivà que hagués de fer una estada a la casa de reposo de Cabriels (Barcelona)⁷⁴⁸.

A vegades, el compromís de les infermeres amb els ferits les va portar a continuar treballant, tot i estar malaltes, com el cas de la nord-americana Rebecca Schulman, que malgrat la incapacitat que li va provocar la trombosi que patia i el risc per la seva vida, va acompanyar un voluntari palestí, que havia quedat cec, des de Vic fins a París (Patai, 1989). Per altra part, la infermera nord-americana Grace Berkowitz va avançar el retorn al seu país degut als problemes de salut que presentava, en aquest cas va marxar d'Espanya el maig del 1938 (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 259) o la seva compatriota Hannah Hershkowitz es va suïcidar poc temps després de tornar als Estats Units, en concret l'1 d'agost del 1938⁷⁴⁹, només tenia 27 anys, a causa dels trastorns mentals que patia (Celada et al., 2009, p. 470).

La sortida d'Espanya de les infermeres de les BI no va ser la mateixa per a totes, a l'igual que tampoc no ho va ser pels seus companys de les BI. Tot i que els voluntaris canadencs van poder tornar al seu país, malgrat l'hostilitat del seu govern contra els membres del PC canadenc (Egido i Eiroa, 2009; Gavasa, 2020), la infermera canadenca Florence Pike es va quedar a treballar en un hospital de Londres, com a infermera civil, però en emmalaltir va tornar al Canadà on va morir el 15 de març del 1942⁷⁵⁰. Albània tampoc va rebre amb els braços oberts als seus voluntaris, ja que en acabar la GC aquest país estava sota la protecció d'Itàlia i a l'agost del 1939 el va envair (Ocupación de Albania (8-4-1939), 2005). Possiblement aquesta situació motivà que la infermera Justine Shkupi es quedés un temps a França (Guerra, 2003, p. 379).

Una part dels brigadistes internacionals que no podien tornar als seus països d'origen van passar a camps d'internament francesos. Alguns es van poder escapar i van marxar cap a Amèrica i d'altres es van quedar a França i van viure en la clandestinitat o es van incorporar a la resistència després de la invasió de França per part d'Alemanya, a partir del juny del 1940. Molts dels brigadistes internacionals que en aquesta data encara estaven en els camps d'internament francesos se'ls deportà a camps de concentració nazis a Alemanya (González i Ríos, 2020).

---

⁷⁴⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

⁷⁴⁸ CDMH.PS.Militar.C4762.

⁷⁴⁹ Annex 18: Base dades ALBA.

⁷⁵⁰ Canada and the Spanish civil war (s. d.); Schiborowski und Kochnowski (2016, p.136). Aquestes últimes autores situen la data de la seva mort l'any 1944.

Algunes de les infermeres que van treballar a l'HIV i van poder tornar als seus països d'origen, tampoc ho van tenir fàcil. L'holandesa Dinie Heroma, al no venir a Espanya a través del Comitè d'Ajuda del seu país i no disposar del corresponent permís del seu govern, va perdre la ciutadania holandesa i va necessitar dos anys per recuperar-la. Durant la Segona Guerra Mundial, Heroma participà en la resistència portant jueus a la pensió de La Haya on vivia i on ja se n'hi albergaven d'altres. En una batuda que es va fer en aquesta pensió, van detenir tots els seus habitants i se'ls van emportar a la presó de Oranjehotel⁷⁵¹, on Heroma hi va estar retinguda durant tres setmanes (de Leede i van Veen, 2016).

La lluita per la democràcia i els drets civils dels brigadistes nord-americans tampoc es va acabar amb la seva tornada als Estats Units, ja que el Comitè d'Activitats Antiamericanes (HUAC)⁷⁵² els va citar a declarar en ser denunciats per activitats comunistes. A Hilda Bell li van confiscar el passaport només arribar, tot i tenir el permís per viatjar a Espanya (Lugschitz, 2012). Les infermeres Selma Chadwick i Rose Wachsman van haver de testificar davant el Comitè d'Activitats Antiamericanes i Ruth Davidow també fou perseguida (Lugschitz, 2012). Molts exbrigadistes, homes i dones, que es van negar a cooperar amb aquest comitè van perdre la feina, van patir rebuig social i inclús es van haver d'exiliar (Lugschitz, 2012 i Rodríguez, 2019). La primera cap d'infermeria de l'HIV, Rose Weiner es va inscriure a la Creu Roja Americana i en el Cos d'Infermeres de l'Exèrcit dels Estats Units, però se la va rebutjar amb l'argument que no tenia prou resistència física (Schiborowski i Kochnowski, 2016).

Les investigacions i persecucions d'aquesta Comissió d'Activitats Antiamericanes no van impedir que la tècnica de laboratori nord-americana, Dorothy Fontaine, que va arribar als Estats Units el juliol del 1938, recorregués tot el país per recaptar diners per l'AMB i per reclamar que s'acabés l'embargament d'armes per a la República espanyola (Patai, 1988). A diferència de Fontaine, Ave Bruzzichesi va viatjar pel país, a partir de febrer del 1939, per obtenir diners pels refugiats espanyols i per ajudar l'alliberació dels presos (Patai, 1989). Així mateix, algunes de les infermeres que van treballar a Vic van participar en la Segona Guerra Mundial, entre elles la mateixa Bruzzichesi (Celada et al., 2009, p. 432), Selma Chadwick, que va treballar en un Hospital General al Regne

---

⁷⁵¹ Oranjehotel era el nom amb el que es coneixia la presó situada al barri costaner de Scheveningen, a L'Haya, on des de finals del 1940 eren empresonats els membres de la resistència, així com jueus, gitanos, testimonis de Jahovà i petits delinqüents. Oranje, nom de la família reial holandesa, era el símbol de la resistència holandesa (Oranjehotel, 2022).

⁷⁵² El House Un-American Activities Committee (HUAC) va ser creat el 1938 pel Congrés dels Estats Units (Hystory.com Editors, 2019).

Unit⁷⁵³, Hilda Bell⁷⁵⁴, Edythe Dyer⁷⁵⁵ i Fanny Golub⁷⁵⁶. No totes les infermeres nord-americanes van tornar al seu país, Irene Goldin es va quedar a França amb el seu marit Harry Speigel, brigadista austríac que va conèixer quan estava ingressat a l'Hospital de Mataró el 1938. Abans que els nazis envaïssin França, Goldin va treballar en un refugi per infants i després, amb una identitat falsa i juntament amb el seu marit, va viure al sud d'aquest país, on van col·laborar amb la Resistència austríaca. En acabar la Segona Guerra Mundial, Goldin es va quedar a França per col·laborar en l'ajuda als refugiats espanyols fins que el 1947, moment en què se'n va anar a viure a Viena amb el seu marit (Newman, 2004).

Les infermeres britàniques Anne Murray, Mary Slater i Dorothy Rutter també van participar en la Segona Guerra Mundial. Mentre Murray va ser responsable d'un refugi antiaeri a Londres (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 102), Mary Slater, hi va morir de febre tifoide (Guerra, 2003, p. 335), igual que Dorothy Rutter que va perdre la vida a Dunkerque (França), durant l'evacuació de les forces aliades (Guerra, 2003, p. 335; Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 105), possiblement quan anava en un vaixell-hospital que l'artilleria nazi va enfonsar, tot i que aquest portava la insígnia de la Creu Roja (Rodríguez, 2021)⁷⁵⁷.

La lluita de la infermera francesa d'origen romanès Fanny Bré també es va mantenir quan va tornar a França. Durant la Segona Guerra Mundial va participar en la resistència com a membre del PC francès en la clandestinitat. La brigada especial anticomunista de la Préfecture de Police de París la va detenir el març del 1943 i després de torturar-la, la va tancar a la presó de Roquette a París (Grason y Pannetier, 2019).

Entre les infermeres txeques, Štefania Wenzlová també participà a la resistència francesa i a partir del 1941, en la seva tornada a Eslovàquia, va continuar la lluita en aquest país fins a l'aixecament nacional que tingué lloc el 1944 (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 250). Possiblement el que motivà el seu retorn a Eslovàquia fou la captura i l'execució a Berlín del seu marit, el metge polonès Saül Trocki, després de saltar des d'un avió aliat en una operació encoberta (Guerra, 2003, p. 416). Una situació molt semblant és la que va viure la polonesa Rachel Szwarzman i el seu marit Indian Paiva, comunista paraguaià, ja que després de lluitar tots dos a la Resistència francesa,

---

⁷⁵³ Annex 15: Base dades ALBA; Celada et al., 2009, p. 437) i Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 260).

⁷⁵⁴ Annex 15: Base dades ALBA; PARES (s. d.f.) Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 258).

⁷⁵⁵ Annex 15: Base dades ALBA; Schiborowski i Kochnowski (2016, p.262).

⁷⁵⁶ Annex 15: Base dades ALBA; Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 266).

⁷⁵⁷ L'evacuació de Dunquerque, que es produí entre el 29 de maig i el 4 de juny del 1940, va ser l'operació que va permetre que més de 300.000 tropes franceses, britàniques, belgues i canadenques poguessin escapar de la invasió nazi des de les platges properes a Dunkerque (Rodríguez, 2021).

Szwarcman va quedar vídua, quan els nazis van assassinar el seu marit (Schiborowski i Kochnowski, 2016, pp. 192-193; Sugarman, 2015, p. 50).

Entre el grup de dones alemanyes que es van integrar a la resistència francesa només acabar la GC, hi hagué l'ajudant d'infermeria Hedwing Rahmel, que va actuar de contacte entre diferents grups, a més d'atendre ferits, fins que el 1944, quan la Milícia Francesa la va detenir i la va lliurar a la Gestapo. Després de ser torturada fou assassinada el 26 de juny d'aquest mateix any a Alès, departament de Gard⁷⁵⁸ (Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales, 2018a; Schiborowski i Kochnowski, 2016, pp. 58-59; Werner i Hilbert, 2015, p. 397). El seu cos el van tirar en un pou de Célas al municipi de Mons, juntament amb 29 cossos més⁷⁵⁹ i una vegada localitzats, l'octubre del 1944, els van enterrar al cementiri d'Alès (Site de la Mairie de Bouquet, 2016). A més de Rahmel, també col·laborà amb la resistència, la infermera Emmy Dörfel, però ella va tornar a Alemanya el 1941, a través del PC alemany i va treballar com a infermera al poble d'Auerbach. Se l'arrestà l'11 d'abril del 1942 per fer propaganda comunista, se la va tancar al camp de concentració de Ravensbrück,. Dörfel va ser traslladada al subcamp de Neustadt (Coburg), del camp de concentració de Buchenwald, el setembre del 1944, d'on va poder escapar en una marxa de la mort (Schiborowski und Kochnowski, 2016, p.29; Werner i Hilbert, 2015, p. 121), tractant-se possiblement de la marxa cap al camp de concentració de Bergen-Belsen al municipi de Winsen, a la Baixa Saxònia (Zadoff, 2004). Per altra part, la infermera Eva Träger, que en les llistes de l'hospital sortia amb el nom de guerra d'Eva Jansen (Werner i Hilbert, 2015, p. 240), també va desenvolupar la seva activitat política a França (Drews i Stoll, 1976)⁷⁶⁰.

Entre les espanyoles, Guerra (2003, p.283) va fer referència a la participació de Cira Lumbreras a la Resistència francesa, a l'unir-se als guerrillers espanyols i va participar en l'alliberació de Foix el 19 d'agost del 1944, morint de tuberculosi, poc temps després a Laroquebrou, al departament de Cantal. L'espanyola María Jávega Cuesta se'n va anar a viure a França i el 1946 residia al departament d'Ardèche (Guerra, 2003, p. 281), es desconeix si va portar a terme algun tipus d'activitat amb la resistència.

---

⁷⁵⁸ Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 59) fa referència a Arlès, departament de Lozère i Werner i Hilbert (2015, p. 397) i l'Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales (2018a) situen l'acció a Alès també al departament de Lozère. Els municipis d'Alès i Mons pertanyen a Gard.

⁷⁵⁹ Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 58-59) i l'Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales (2018a) i indiquen que els cadàvers que es van trobar en el pou van ser 80.

⁷⁶⁰ DÖW, carpeta Eva Jonack.

Finalment, l'ajudant d'infermeria romanesa Anna Srulovici va treballar des de la resistència amb nens espanyols que tenien els seus pares tancats en presons franquistes (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p.180).

Altres infermeres de l'HIV, se les va recloure en camps d'internament francesos, entre elles les alemanyes Maria Therese Glaser i la seva filla Erika i Ilse Bartels, que va passar per diferents camps fins que el 1940 se'n va anar a viure al sud de França, en la clandestinitat (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p.21). Una altra alemanya que també va passar per un camp d'internament el juny del 1939, va ser la fisioterapeuta alemanya Erika Viering, però el juliol va poder marxar cap Anglaterra i instal·lar-se a Londres, on no va trobar feina per no dominar l'anglès (Werner i Hilbert, 2015, p. 527). L'agost del 1939, Viering es va inscriure en el Comitè d'Ajuda Noruec per anar a Xina, que estava en guerra contra el Japó, però es desconeix si hi va acabar anant (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p.69; Werner i Hilbert, 2015, p. 527). La seva compatriota Magdalena Berty (de casada Weber) va estar al camp d'internament de Gurs, d'on es va escapar per unir-se a un grup de maquis i antifeixistes austríacs fins que va ser arrestada a Montauban i després de ser entregada a la Gestapo, la van enviar al camp de concentració de Ravensbrück on va treballar d'infermera en un bloc de malalts infecciosos. Weber fou assassinada per les SS tres dies abans de l'alliberació d'aquest camp, el 22 d'abril del 1945 (Schiborowski i Kochnowski, 2016, pp. 69-70; Werner i Hilbert, 2015, p. 535).

L'austríac Paula Draxler, després de passar per diferents camps de concentració francesos, aconseguí escapar-se i s'integrà a la resistència francesa el 1940, fins que el 1944 fou arrestada i executada a París per la Gestapo (Guerra, 2003, p. 366; Landauer i Hackl, 2005; Lugschitz, 2012). Les circumstàncies de la mort de Draxler no són clares, ja que autores com Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 166) també contempen la possibilitat que aquesta voluntària internacional es suïcidés, al tirar-se per una finestra quan la policia nazi l'anava a detenir.

Entre les romaneses, a Sara Schauer se la va internar al camp de dones de Saint Zacharie, al departament de Var, el febrer del 1939, però se'n va escapar i durant l'ocupació nazi va formar part de la resistència francesa a les zones de Brest (Finisterre) i a Toulouse (Haute-Garonne), fins que a finals del 1944 va marxar cap al nord de França (Werner i Hilbert, 2015, p. 239).

Altres dones que van estar a l'HIV van desenvolupar la seva lluita contra el feixisme en d'altres països, com la tècnica de laboratori Liselotte Matthey, que juntament amb el seu

marit Paul Parin, van ajudar membres austríacs de la resistència que estaven refugiats a Suïssa en la clandestinitat i, la tardor del 1944, també van participar en la primera expedició de la Centrale Sanitaire Suisse destinada a ajudar la guerrilla antifeixista a Iugoslàvia (Landauer i Hackl, 2005; Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 173). Per altra part, la seva compatriota i amiga Gundl Steinmetz, després d'estar retinguda en un local que els socialistes de Saint Zacharie (França) havien cedit als combatents republicans (Galanda et al. 1986), se'n va anar a París, on havia viscut abans de la GC. Aquí la van detenir com a "estrangera indesitjable" (Requena i Peláez, 1996) i des del maig del 1940 va viure a Brussel·les on formà part de la resistència durant l'ocupació alemanya. El 22 de juliol del 1944, agents de la Gestapo la van arrestar i disparar quan es va intentar escapar, a l'identificar-se com a Helene Fischer, un dels seus noms de guerra, se la van emportar a la Policlínica de Bonn, on la Gestapo li va perdre la pista quan se la traslladava a un altre hospital, era l'octubre del 1944 (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p.176)⁷⁶¹.

Després de la Segona Guerra Mundial, la lluita a favor dels drets humans i civils va continuar formant part de la vida d'algunes infermeres que van treballar a l'HIV. Una de les més actives fou la nord-americana Hilda Bell, que va participar activament en moviments antinuclears, ecologistes i contraris a la guerra dels Estats Units en el Vietnam i la intervenció que aquest país va fer a l'Afganistan i a l'Iraq. Bell, també va secundar una vaga de fam contra l'embargament de Cuba per part dels Estats Units quan ja tenia més de 60 anys, va anar a Nicaragua com a mostra de solidaritat i en contra de les accions clandestines del govern del seu país el 1986 i durant més de 10 anys va participar en manifestacions pacífiques de les Dones de Negre⁷⁶² que s'oposaven a l'ocupació de Cisjordània i la Franja d'Israel (Lugschitz, 2012, p. 148; Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 258; PARES, s. d.f). La seva compatriota, Edna Romer, es va dedicar a recolzar els drets de la gent gran i a la preservació del medi ambient (Patai,1989, p. 45), mentre que Ray Harris va treballar en campaments de treballadors emigrants procedents de l'Amèrica del sud, instal·lats a Califòrnia (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p.267). La també nord-americana Ruth Davidow, després de treballar amb la població més desafavorida com a infermera de salut pública als Estats Units, va viatjar a Cuba el 1960 per unir-se a l'Organització de Salut Pública

---

⁷⁶¹ Guerra (2003, p. 368) explica una altra versió dels fets des que Steinmetz va ser expulsada de França i explicà que treballà en un hospital militar a Brussel·les i van marxar cap a Bonn on va treballar com a infermera en un hospital universitari amb un nom fals.

⁷⁶² Dones de Negre és una xarxa internacional de dones, feminista, que va en contra del militarisme i la violència i treballa a nivell local i global per la pau. La xarxa va néixer a Israel el 1988, 20 anys després de l'ocupació de Gaza i de l'inici de la intifada (Torrijos, 2009).

a La Habana, on va treballar durant dos anys. Va participar en el Comitè Mèdic per als Drets Humans durant el “Freedom Summer”⁷⁶³ i quan els nadius americans van ocupar l’Illa d’Alcatraz va ser una de les poques persones no natives que hi va poder anar, per poder atendre les persones que ho necessitessin. A l’igual que la seva compatriota Hilda Bell, a principis del 1991, Davidow, també va participar en la marxa de protesta contra la participació dels Estats Units a la guerra de Golf i el 1995, quan tenia 85 anys, va ser delegada a la Quarta Conferència Internacional de Dones a Beijingi (Haag, 2019; Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 262). L’activitat de Davidow també es va estendre al món del cinema i va actuar a “The Good Fight: La Brigada Abraham Lincoln in the Spanish Civil War” (1984) dels directors Noel Buckner, Mary Dore i Sam Sills i a “Forever activists!: Stories from the veterans of the Abraham Lincoln Brigade” (1990), dirigida per Connie Field i Judith Montell (Internet Movie Database, s. d.), a més, de produir 21 pel·lícules, totes elles relacionades amb els drets humans⁷⁶⁴.

Totes aquestes lluites que han transcendit i d’altres que encara estan silenciades, són una mostra del significat que va tenir per algunes infermeres de les BI participar a la GC. Mentre Hilda Bell⁷⁶⁵ va manifestar: “El meu camí a Espanya va ser la millor decisió que vaig prendre després de convertir-me en infermera” (Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 259); PARES, s. d.f), la britànica Ann Murray va dir que la seva participació a la GC havia estat “la cosa més important de meva vida” (Buyers, s. d.). Altrament, Irene Goldin, en una entrevista que li van fer a Madrid el 1996, durant un homenatge als voluntaris de la GC, va declarar que “Les Brigades Internacionals no van lluitar, ni van perdre les seves vides en va. Sempre m’alegro d’haver anat a Espanya. Vaig sentir que aquell era el gran, gran assoliment de la meva vida” (Newman, 2004, p. 21). Al mateix temps, la nord-americana Dorothy Fontaine va expressar el caràcter internacional de la GC en considerar que el servei que va prestar a la República va ser la seva contribució més important a la pau mundial⁷⁶⁶. En d’altres ocasions, les infermeres van posar l’accent en la fraternitat que hi va haver entre els voluntaris i d’aquí les afirmacions de l’austríaca Gundl Steinmetz: “lo más importante e impresionante de lo vivido en España y Albacete durante mi estancia, fue la solidaridad entre todas las personas, la amabilidad, la camaradería natural y la solidaridad internacional” (Requena i Peláez, 1996, p. 226) o

---

⁷⁶³ El “Freedom Summer” va ser una campanya de registre de votants destinada a augmentar el nombre de votants negres registrats a Mississipí. Es va realitzar el 1964 i més de 700 voluntaris, majoritàriament blancs, es van unir als afroamericans per lluitar contra la intimidació i la discriminació dels votants (History.com editors, 2021).

⁷⁶⁴ Annex 16 : Web SIDBRNIT.

⁷⁶⁵ La biografia d’Hilda Bell es pot llegir en el capítol 6.

⁷⁶⁶ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Patai, F. (s. d.). Obituary. Dorothy Fontaine Mardfin.

les paraules pronunciades per la nord-americana Rebecca Schulman: “Jo em vaig transformar a Espanya. Tot el món era el teu Camarada. Estàvem tots junts. Les barreres van ser enderrocades. Així seria la vida si tots ens preocupéssim pels altres” (Newman, 2002, p. 21).

Algunes de les infermeres de l’HIV van considerar que la seva participació a la GC va enfortir el seu compromís amb la lluita antifeixista i d’aquí la seva implicació en la Segona Guerra Mundial, en l’activisme social i polític i amb els més desfavorits. Infermeres, com Ruth Davidow, posà en valor el que va ser el seu treball d’infermera i l’agudització de la seva consciència política durant els anys de lluita a favor dels drets humans i civils: “Em vaig sentir part d’una llarga cadena del que passa cada dia. Una necessita aquest bagatge, aquest sentiment d’estar connectada a algú... Sempre vaig considerar més important treballar amb la gent que amb les institucions” (Haag, 2019, par.2).

Capítol 6. Biografies

En aquest capítol s'hi descriu la biografia de 15 membres del personal sanitari femení que van treballar a l'HIV. El criteri d'aquesta selecció l'ha determinat el seu testimoni directe o indirecte amb alguna de les temàtiques desenvolupades en aquesta investigació. Per això, en el relat de la trajectòria d'aquestes dones s'ha aprofundit en aquells aspectes que ajuden a entendre les activitats que van realitzar i/o les experiències que van viure durant la seva participació en la G.C.

Entre les biografies exposades hi ha la de Hilda Bell, que va venir a Espanya tot i no complir els requisits de l'AMB per fer-ho, la d'Erika Glaser, que va ser la més jove dels membres del personal femení de l'HIV i la de Rose Weiner, que va ser cap d'infermeria durant el període del Dr. Eloesser. Les trajectòries de Fanny Bré i Petronille Saloreá s'han explicat perquè van ser dues infermeres que van plasmar la seva concepció de la infermeria vinculada amb la lluita antifeixista. En canvi, les de Dorothy Fontaine, Fanny Golub, Juanita Justo i Sally Kahn, s'han narrat perquè, d'una manera o d'una altra, van viure la vulnerabilitat vinculada amb el fet de ser dona a la guerra i en el SSI, on els hospitals estaven concebuts com espais destinats als homes. Les biografies de la fisioterapeuta Erika Viering i de l'estudiant de medicina Hermina Marcusohn estan relacionades amb la seva participació en activitats políticoculturals a l'HIV i les de les infermeres Dini Heroma, Marcelle Valenci-Grinsburg i Štefania Wenzlová s'han escrit perquè van ser víctimes de la pressió que s'exercia sobre aquelles persones que es considerava que no complien amb les seves obligacions i, en el cas de les dues últimes, també van ser víctimes del control que el PC practicava sobre els seus membres. Finalment, la trajectòria d'Ave Bruzzichesi mostra el que va significar viure el tram final de la guerra, en concret el seu pas per l'hospital de Vallcarca, en el tren-hospital número 12 per atendre els ferits de la Batalla de l'Ebre, l'evacuació cap a França i el seu contacte amb els camps de refugiats fins a la seva repatriació als Estats Units.

L'ordre alfabètic és el criteri que s'ha seguit per organitzar les biografies, ja que és el més fàcil a l'hora de fer la cerca de la trajectòria de la infermera que es vulgui consultar.

1. Hilda Bell, l'excepció que la portà a Espanya

Fotografia d'Hilda Bell, Hospital Casa Roja (Múrcia), 14 de març del 1938⁷⁶⁷.

Hilda Bell va néixer el 21 de desembre del 1915 a Filadèlfia (Pennsilvània), en el sí d'una família jueva no religiosa i va formar part de la primera generació que va néixer als Estats Units. El seu pare Theodore, havia nascut a Rússia i la seva mare Sarah, ho havia fet a Lituània. Va créixer en un barri jueu juntament amb les seves tres germanes i un germà i fou en aquest ambient on va aprendre una mica el yiddish⁷⁶⁸. Les idees socialdemòcrates dels seus progenitors, l'activitat de la seva mare en el sindicat tèxtil i els debats que va viure a la seva comunitat van afavorir que s'interessés pel moviment obrer i anés prenent consciència dels riscos del feixisme⁷⁶⁹.

Els canvis d'ocupació del seu pare i el treball de costurera de la mare van obligar Hilda i els seus germans a realitzar diferents feines per contribuir a l'economia familiar. La duresa de les condicions de vida, el debilitament del PC i l'activitat del PC americà possiblement van afavorir l'afiliació dels seu pare i la seva mare en aquest partit⁷⁷⁰.

El 1934 Bell va començar els seus estudis d'infermeria al Jewish Hospital de Filadèlfia i els va acabar el 1937. Des de l'inici de la seva formació com a infermera, les seves inquietuds polítiques van anar augmentant a causa de les condicions de les estudiants

---

⁷⁶⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/48b. Biografia de militants.

⁷⁶⁸ El yiddish era una barreja d'alemany antic i hebreu que es va anar enriquint amb el temps (Navarro, 2007, pp. 38-40).

⁷⁶⁹ Lugschitz (2012, p. 149); RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/51.

⁷⁷⁰ Lugschitz (2012, p. 149); RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/47 i 50; Zinn (1997, pp. 336 i 338-344).

a l'escola i la propaganda comunista a la Lliga d'estudiants. El març del 1937 es va afiliar al Young Communist League United States of America, on va realitzar activitats de propaganda i va participar en manifestacions contra el nazisme i contra l'actitud que va adoptar la policia que controlava aquestes manifestacions⁷⁷¹. Una vegada acabats els seus estudis i fins que va venir a Espanya, Bell va treballar al Jewish Hospital de Filadèlfia, que tenia una plantilla d'uns 300 empleats⁷⁷².

El maig del 1937, amb 21 anys, es va incorporar en l'expedició de l'AMB que va embarcar en el vaixell de vapor Normandie per participar a la GC⁷⁷³. Aquesta infermera va ser una excepció en la selecció realitzada per aquesta organització, ja que fou escollida per venir a Espanya només acabar els seus estudis, tot i que l'AMB només acceptava infermeres titulades amb una experiència professional mínima de cinc anys (Lugschitz, 2012, p. 50). Les motivacions que van portar Bell a participar a la GC les va explicitar el març del 1938, volia "ayudar a la causa como enfermera"⁷⁷⁴, en aquest cas es tractava de lluitar contra el feixisme i la millora de les condicions dels obrers⁷⁷⁵.

A la seva arribada a Espanya, Bell va ser destinada a l'Hospital Casa Roja (Múrcia), on s'hi va estar fins el març del 1938. Va ser en aquest període quan va formar part de la delegació que va representar les dones del SSI a la Segona Conferència Nacional de l'AMA, celebrada a València l'octubre del 1937. A partir dels mes de març i fins el juny, va formar part d'un equip quirúrgic mòbil a la 35 Divisió al front d'Aragó, passant un temps a l'Hospital de Valls (Tarragona). Una vegada va acabar aquest servei la van traslladar a l'Hospital de les BI a Vic, on s'hi va quedar fins a la seva repatriació⁷⁷⁶. Abans del 12 de maig del 1938 ja estava afiliada al PCE i al Socorro Rojo Español⁷⁷⁷. El seu escàs domini de l'espanyol⁷⁷⁸ no va impedir que el PCE la designés secretària de cèl·lula a l'HIV, tot i la barrera que això suposava per desenvolupar la seva activitat política i cultural⁷⁷⁹.

El 31 de desembre del 1938, Hilda Bell va sortir de París amb destinació cap als Estats Units⁷⁸⁰. El temps que va estar a Espanya li va servir per adquirir experiència

---

⁷⁷¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/47b/50b.

⁷⁷² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/50.

⁷⁷³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/ 64; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 862/ 48 i 51.

⁷⁷⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/48b.

⁷⁷⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/51.

⁷⁷⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/59.

⁷⁷⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/50 y 50b.

⁷⁷⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/57b.

⁷⁷⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/52 i 54.

⁷⁸⁰ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Nota de la Central Sanitaire Internacional d'Aide à l'Espagne Republicane a la Medical Bureau de Nova

professional i maduresa política i va marxar convençuda que la força de les organitzacions antifeixistes radicava en la unitat i la coordinació. En relació a les BI, va valorar de forma positiva el treball polític per l'apoderament dels espanyols, en compartir coneixements tècnics i realitzar activitats culturals, però "los antagonismos y la mezquindad demostrada entre las distintas nacionalidades"⁷⁸¹ van suposar una gran decepció per ella.

La participació de Hilda Bell a la GC va tenir gran repercussió a la seva vida, ja que va continuar lluitant contra el feixisme, que va ampliar participant activament en altres moviments socials, com ja s'ha exposat anteriorment. Malalta d'Alzheimer, Bell va morir a causa d'un càncer a Berkeley (Califòrnia), el 23 de setembre de 2009, als 93 anys⁷⁸².

2. Fanny Bré, una concepció infermera integrada en la lluita antifeixista

Fotografia de Fanny Bré, del 3 de març del 1943
(Grason i Pennetier, 2019).

Freda Osnas, més coneguda com a Fanny Bré, pel seu segon marit Gaston Bré (Grason y Pennetier, 2019) o Freda Breiman va néixer a Călărași (Romania), el 15 d'octubre del 1907 i era jueva (Guerra, 2003, p. 398).

York, del 23 de desembre del 1938; Nota del Medical Bureau And North American Committee to Aid Spanish Democracy, del 29 de desembre del 1938.

⁷⁸¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 862/57.

⁷⁸² Annex 15: Base dades ALBA; Lugschitz, 2012, pp. 150-151; Maglin, 2018; Schiborowski y Kochnowski, 2016, p. 258.

El 1926 va deixar Romania per traslladar-se a Bèlgica⁷⁸³, on va treballar com a costurera mentre seguia els estudis que li van permetre obtenir el títol d'infermera (Guerra, 2003, 398). Durant la seva estada a Bèlgica, va aflorar en Fanny Bré l'esperit reivindicatiu que sempre va mantenir. Allà, des de la ideologia, va passar a la militància activa, incorporant-se al Syndicat Socialiste i el 1930 va ser expulsada del país, precisament com a conseqüència de la seva activitat política.

Des de Bèlgica, Bré va marxar cap a França, on es va afiliar a la Confédération Générale du Travail Unitaire (CGTU), incorporant-se a la comissió executiva del comitè intersindical del districte XVIII de París i, també va ingressar al PC Français (PCF), unint-se a la cèl·lula dels districtes XVIII i XX⁷⁸⁴. Possiblement els llaços de la CGTU amb aquest partit van facilitar la seva incorporació en aquestes dues organitzacions.

Amb aquest bagatge vital i ideològic i amb el títol d'infermera, va deixar París el febrer del 1937 per entrar a formar part del SSI, amb el grau de soldat⁷⁸⁵. Durant els 18 mesos que va treballar en aquesta organització, primer va estar destinada a l'Hospital Casa Roja (Múrcia), on va exercir des del 15 de febrer fins el 26 d'octubre del 1937, d'aquí va passar a l'Hospital Americà de Villa Paz (Saelices, Conca), on va treballar des de l'1 de novembre del 1937 fins el 8 d'abril del 1938, per finalment traslladar-se a l'HIV, on va arribar l'11 d'abril i va marxar a principis de juny del 1938 (Bré, 1948). Va ser a Vic on va emmalaltir de disenteria i escorbut, motiu pel qual va estar ingressada a la casa de repòs de Cabrils (Barcelona), que va abandonar el 23 de juny, tot i no trobar-se totalment recuperada⁷⁸⁶. Des d'aquesta data fins al seu retorn a França, l'agost del 1938, va realitzar tasques administratives a la seu de l'AME a Barcelona, a petició de Minkof (Bré, 1948). En aquest moment, Zetar Minkof era l'ajudant del cap de l'AME, el metge espanyol Enric Sanmartí Falguera (Guerra, 2003; Casañ, 2006), i que Bré coneixia des de la seva etapa com a director de l'Hospital Federica Montseny (Múrcia) (Egea, 2019).

En tornar a França, Fanny Bré va continuar la lluita antifeixista, participant en la Resistència durant la Segona Guerra Mundial. A l'acabar la guerra va mantenir la seva militància dins el PC francès i el 1978 es va incorporar a l'associació Amicale des Volontaires en Espagne Républicaine (AVER), que el 1996 es va passar a anomenar

---

⁷⁸³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 836/40.

⁷⁸⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 836/40. En aquest document també s'indica que Bré es va afiliar a la CGT, fet que es pot relacionar amb la desaparició de la CGTU, el març del 1936, y la integració dels seus membres en aquest sindicat. La reunificació sindical va ser una estratègia del comunisme internacional per lluitar contra l'augment del feixisme a Europa.

⁷⁸⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/3.

⁷⁸⁶ CDMH.PS.Militar.C4762. Carta de Fanny Bré al Cap de l'AME i Resposta que aquest li donar el 22 de juny del 1938.

Amis des Combattants en Espagne Républicaine (2019). Bré va morir a Drap (Alpes-Maritimes), el 5 de gener del 1993 (Grason y Pennetier, 2019).

3. Ave Bruzzichesi, la duresa de la retirada cap a França

Fotografia d' Ave Bruzzichesi, sense data⁷⁸⁷.

Avelino Bruzichessi, coneguda com a Ave Bruzzichesi, va néixer el 3 de gener 1913 a Bloomfield (Nova Jersey), era d'origen italià i de família catòlica. Es va titular com a infermera al City Hospital de Newark (Nova Jersey) el 1936 i després va treballar durant un any al Metropolitan Hospital de Nova York. La primavera del 1937 va anar a l'Hippodrome Theatre de Nova York per assistir a un míting del capellà irlandès Michael O'Flanegant que, mogut per les seves idees socialistes i antifeixistes, viatjava per tot Estats Units defensant la República espanyola i demanant voluntaris per ajudar els ferits i malalts. Escoltar aquest capellà va contribuir que Bruzzichesi decidís marxar cap a Espanya amb la Unitat Mèdica de la Costa Oest de l'AMB, de la qual n'era responsable el Dr. Leo Eloesser, professor de cirurgia a la Facultat de Medicina de la Universitat de Stanford. El grup es va embarcar al Queen Mary el 17 de octubre del 1937 i va arribar a Portbou.

Soltera i sense cap afiliació política, ni sindical, Bruzzichesi va ingressar al SSI i va treballar a l'Institut Neurològic⁷⁸⁸, durant els mesos d'octubre i novembre del 1937. El desembre la van traslladar al front de Terol per participar en l'organització d'un hospital

---

⁷⁸⁷ Annex 15: Base dades ALBA.

⁷⁸⁸ Segons (PARES, s. d.e), l'Hospital La Pasionaria de Múrcia era el que estava especialitzat en neurocirurgia.

mòbil de 200 llits⁷⁸⁹, on s'hi va estar fins el gener del 1938. No s'ha pogut determinar quan va arribar a Vic, però el seu nom va lligat a les llistes de personal de la primera etapa de l'hospital, quan el Dr. Eloesser era director⁷⁹⁰. A mitjans de maig, Bruzzichesi es trobava a l'Hospital de Mataró⁷⁹¹ i la seva intenció era tornar als Estats Units pel juny, segons deia en una carta que va escriure a Tommy⁷⁹², el 9 de juny del 1938: "Vaig anar a Barcelona per arreglar els meus papers per anar-me'n i espero tenir-los en uns dies" (Nelson i Hendricks, 1996, p. 433).

Tot i haver fet aquests tràmits, Bruzzichesi no va tornar al seu país fins el febrer del 1939, quan ja s'havia acabat la GC. Es va quedar a l'Hospital de Mataró fins el 16 de juny del 1938, moment en què es va incorporar a la unitat mòbil⁷⁹³ del Dr. Joaquín d'Harcourt, que va dirigir un dels equips quirúrgics de l'Hospital de Vallcarca (Carrau, 2018) i va organitzar l'operatiu dels trens-hospitals davant el gran nombre de baixes durant l'ofensiva de Gadesa (Nelson i Hendricks 1996, p. 467). Segons Sabaté (2014), aquests trens, que disposaven d'un quiròfan, lliteres, menjador i cuina, es van situar a prop de la primera línia del front, només començar la batalla de l'Ebre. La ubicació d'aquests trens, també serví perquè a les estacions s'hi organitzessin els punts d'evacuació del XV Cos d'Exèrcit.

Bruzzichesi va explicar que quan la unitat mòbil va sortir de Vallcarca, a l'hospital només s'hi va quedar un equip mínim per garantir-ne el funcionament. Assignada al tren número 12 al front de l'Ebre, va treballar-hi durant el mes de juliol (Nelson i Hendricks 1996, p. 467), però, probablement també hi va estar durant la primera setmana d'agost, ja que aquest tren s'ubicà al túnel de l'Argentera, a l'estació de Pradell de la Teixeta-Torre de Fontaubella, des del 25 fins al 28 de juliol, per després traslladar-se a un altre túnel, proper a l'estació dels Guiamets, on s'hi va quedar des del 29 de juliol fins el 7 d'agost (Sabaté, 2014; A. Sabaté, comunicació personal, 27 i 28 març 2022). Al final el tren es va dirigir "cap a una petita ciutat, ens vam apropiat d'una vila abandonada i la vam convertir en un hospital" (Nelson i Hendricks, 1996, p. 467). És possible que el poble en qüestió fos Els Guiamets i la casa abandonada es tractés de Villa Enriqueta, un edifici on s'hi havia emmagatzemat vi i que estava molt a prop de l'estació. La retirada del tren

---

⁷⁸⁹ Annex 15: Base dades ALBA.

⁷⁹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/73 i 77.

⁷⁹¹ El 25 de maig ja estava a Mataró, segons una carta que va escriure a en Tommy des de Barcelona, el 9 de juny del 1938 (Nelson i Hendricks (1996, p. 433).

⁷⁹² Possiblement el seu promès.

⁷⁹³ CDMH.PS.Militar.C4762/12. Nota del Director de l'Hospital de Mataró, Dr. Samet a cap de l'AME.

número 12 la va ordenar el cap dels hospitals de l'exèrcit de l'Ebre, el capità mèdic José Eznarriaga, i en el seu lloc s'hi va instal·lar un punt sanitari (Sabaté, 2014).

En la carta que Bruzzichesi va enviar al Dr. Eloesser, el 26 de gener del 1940, li comentà que l'aigua, la ventilació i les amputacions van esdevenir un problema durant les setmanes que el tren va estar aparcats dins el túnel, a causa dels atacs de l'aviació. En relació a l'aigua, el problema el va centrar en què "No hi havia aigua corrent, no hi havia instal·lacions sanitàries, no es podia rentar la roba o cuinar ràpidament, etc." (Nelson i Hendricks, 1996, p. 467). Per altra part, també exposà els entrebancs que hi va haver per tractar els membres amputats dels soldats:

"Generalment, totes les despulles es tiraven fora del tren, i era un verdader esforç fer que els sanitaris ganduls cavessin forats per enterrar els membres amputats. No era gens estrany relliscar i caure sobre una extremitat gangrenada, ja que sortíem del tren per anar a buscar subministraments a les *auto-chirs* que estaven camuflades just fora del túnel. Fèiem servir una de les *chirs* per a esterilitzar i José (el nostra estimat xofer) la va mantenir nit i dia."

(Nelson i Hendricks, 1996, p. 467)

Finalment, exposà que a conseqüència de la manca d'aire fresc i la pudor provocada pel cúmul de membres amputats, el personal tenia "una pal·lidesa peculiar i la gana ens va disminuir" (Nelson i Hendricks, 1996, p. 467). A més, la gran quantitat de ferits que arribava, entre presoners i soldats republicans, va provocar que es treballés en "un estat d'estupefacció, amb els ulls que pesaven per la manca de son. Va ser llavors quan vaig aprendre el què pot suportar realment el cos" (Nelson i Hendricks, 1996, p. 467)

Aquesta imatge que Bruzzichesi va narrar sobre la situació en el tren número 12, coincideix amb la descripció que va fer Elvira Giné, voluntària d'Els Guiamets, sobre l'arribada de ferits a l'estació d'aquesta localitat, a principis d'agost del 1938:

"Allà venien de nit ambulàncies, camions i tractors plens de ferits. Uns gairebé morts, els altres gemegant o cridant, allò era esgarrifós i no s'explica si no es veu. Els ferits els deixaven per allí a terra, els morts els apartaven i les ambulàncies tornaven a marxar a buscar-ne més."

(Sabaté, 2014, p. 140)

En el seu relat, Bruzzichesi assenyala que quan el tren arribà a Barcelona, procedent d'Els Guiaments, el van fer tornar a Llevant i durant les dues setmanes que hi va romandre: "(...) no va passar res, llevat que vam descansar. L'únic que se'm va ocórrer fer va ser dormir a l'aire lliure, sota l'aire fresc i el sol, i només em despertava quan em cridaven per menjar. Després de tornar a la normalitat vaig començar a apreciar la bellesa del indret" (Nelson i Hendricks, 1996, p. 467).

Passat aquets temps, el tren va tornar a Barcelona i Bruzzichesi es va quedar a l'Hospital de Vallcarca fins el gener del 1939, com a membre de l'equip del cirurgià Dr. d'Harcourt, treballant a quiròfan, on es realitzaven de 20 a 25 operacions programades, tres dies a la setmana (Nelson i Hendricks 1996, p. 459). Durant aquest període, Bruzzichesi va denunciar les dificultats per esterilitzar el material, "bates molles, guants cremats i inclús en faltaven" (Nelson i Hendricks, 1996, p. 466), fet que motivà que el Dr. d'Harcourt obrís el seu propi quiròfan en el pavelló número sis, on disposaven d'un autoclau de benzè, per pal·liar els talls d'electricitat. De tota manera, els problemes van continuar perquè les bombones per esterilitzar el material no hi cabien i el combustible escassejava. Per fer front a la situació, Bruzzichesi va seguir el següent pla:

"Passat un temps, em vaig convertir en una experta en buidar els dipòsits de gasolina dels cotxes aparcats a fora del nostre pavelló. Per tant, havíem de posar els grans bidons en una llitera juntament amb l'instrumental que s'havia d'esterilitzar en sec i portar-los al quiròfan principal tres o quatre vegades a la setmana, depenent de la programació de quiròfan. Els ascensors no funcionaven mai, per suposat, així que havíem de portar-los a peu. Era molt divertit (quan no teníem gana!)"

(Nelson i Hendricks, 1996, p. 466)

Quan va arribar l'ordre d'evacuar l'hospital, Bruzzichesi assenyala que Vallcarca es convertí "en una espècie de centre de triatge i evacuació" (Nelson i Hendricks, 1996, p. 468). La duresa de la situació s'incrementà per la falta d'aliments, el fred, els atacs aeris i l'arribada de refugiats procedents del sud de Catalunya.

En una carta que Bruzzichesi va escriure al Dr. Eloesser el 8 de febrer del 1940⁷⁹⁴, li relatava la seva marxa de Barcelona amb una ambulància espanyola, "poc després de començar l'any nou (1939)", i van creuar la frontera francesa per El Pertús, el 9 de febrer del 1939, segons González (2009), dia en què els últims internacionals van sortir de

---

⁷⁹⁴ Hoover Institution. Leo Eloesser papers. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy File, 1937-1971. Capsa 13, carpeta 12 Bruzzichesi, Ave 1938-1940.

Catalunya. Les cinc o sis unitats amb les que s'havia dividit l'equip del Dr. d'Harcourt van anar organitzant hospitals temporals al llarg del trajecte cap a França, amb la finalitat d'atendre les persones que anaven a peu i en ambulància, així com els ferits dels bombardejos de les ciutats per on anaven passant, com Girona, Figueres i la Jonquera, entre d'altres (Nelson i Hendricks, 1996)⁷⁹⁵. Així va descriure Bruzzichesi la situació que vivia la població civil:

“L'aviació era més activa en aquests punts (pobles i ciutats) i no a les carreteres. Les pèrdues tant de la població civil com de l'exèrcit van ser grans i, per augmentar el caos i el desordre, els pobres diables mai sabien on podrien trobar un hospital i un refugi”⁷⁹⁶.

El caos va ser una constant durant l'evacuació de la població civil i del personal sanitari de l'AME i, segons Bruzzichesi, hi va ajudar el fet que:

“(…), la intenció ens abandonava o es perdia en les freqüents i sempre canviant peticions que rebíem de paraula, per missatgers i -quan no es tallava- per telèfon. El menjar es va fer molt escàs, “los senioritas”, als que coneixies molt bé de Vallcarca, ens van abandonar durant la nit, emportant-se quan estàvem a mig camí cap a França, la nostra única ambulància gran. Estaven aclaparats pel pànic i durant tot el dia van intentar persuadir-nos de salvar-se qui pugui i que deixéssim els ferits. Mai havia viscut tant pànic, tanta por!”.

(Nelson i Hendricks, 1996, p. 469).

En la mateixa carta del 29 de gener del 1940, Bruzzichesi va descriure una de les imatges més colpidores que va veure durant l'evacuació i que va descriure com “una impressió eterna tant en el meu cor com en la meva ment” (Nelson i Hendricks, 1996, p. 470). Aquesta imatge, compartida per altres testimonis rescatats per Montellà (2005), Soler (2012) i Fraser (2016), va ser la del gran nombre de persones caminant amb les seves pertinences fugint cap a França:

“(…), milers i milers de persones s'alineaven a les carreteres, amb una petita bossa penjada a l'esquena amb les seves pertinences personals. Un crostó de pa sec, una llauna de sardines, una llauna de llet, però sempre entre aquestes

---

⁷⁹⁵ Carta d'Ave Bruzzichesi al Dr. Eloesser. (Newark, Nova Jersey, 29 gener 1940).

⁷⁹⁶ Hoover Institution. Leo Eloesser papers. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy File, 1937-1971. Capsa 13, carpeta 12. Bruzzichesi, Ave 1938-1940. Document: Carta de Ave Bruzzichesi al Dr. Leo Eloesser, escrita a Nova York, el 8 de febrer del 1940.

pertinences personals hi havia fotos dels seus éssers estimats morts o que els havien deixat enrere. A vegades, una vella relíquia familiar de valor només sentimental acompanyava aquests altres preuats articles”.

(Nelson i Hendricks, 1996, p. 469)

Després de creuar la frontera, Bruzzichesi va remarcar l'actitud hostil de les autoritats franceses, a l'observar que van requisar tot el que portava l'equip espanyol i el tracte inhumà que van donar tant als refugiats espanyols com als membres de les BI que no podien tornar als seus països d'origen. En la carta del 8 de febrer del 1940 al Dr. Eloesser, dos fragments il·lustren aquest tracte que Bruzzichesi va qualificar de “cruel i deliberat”, en impedir que oferissin cap tipus d'ajuda als refugiats:

“Aquells que desitjaven ajuda financera, humanitària, etc., van trobar un obstacle insuperable, (...)”

“Tots aquells bons metges, homes i dones que van treballar amb nosaltres a Vich i Mataró, vaig veure com els conduïen primer a camps de concentració, i després finalment a algun poblet fosc de França. No se'ls permetia ajudar en la cura dels milers de persones que patien”⁷⁹⁷.

En aquesta carta, també explicà que aquests comportaments anaven acompanyats d'altres que tenien per objectiu minar encara més l'estat d'ànim dels perdedors del conflicte:

“(...) els altaveus franquistes tenien llibertat per difondre la seva propaganda i garantir vilment la seguretat dels que tornessin. (...)”

“Els capellans van visitar els camps per salvar les ànimes d'aquests esquelets famolencs i malalts (en aquell moment eren gairebé esquelets), però no van intentar alimentar-los, vestir-los ni tenir cura de les epidèmies, cada vegada més freqüents”⁷⁹⁸.

Ave Bruzzichesi va ser testimoni d'aquesta realitat durant el mes que va treballar a la British Mission, a Perpinyà⁷⁹⁹. En aquest període va localitzar el Dr. Glaser al camp de refugiats d'Argelers, on es van concentrar tots els homes que formaren part de les BI, i

---

⁷⁹⁷ Hoover Institution. Leo Eloesser papers. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy File, 1937-1971. Capsa 13, carpeta 12. Bruzzichesi, Ave 1938-1940.

⁷⁹⁸ Hoover Institution. Leo Eloesser papers. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy File, 1937-1971. Capsa 13, carpeta 12. Bruzzichesi, Ave 1938-1940.

⁷⁹⁹ Possiblement es tractava de la British Quaker Mission, ja que els quàquers eren una de les organitzacions d'ajuda humanitària més importants que havia estat treballant a Barcelona abans de la retirada (Palfreman, 2020, p. 28).

la seva dona que, segons aquesta infermera s'havia fet càrrec de les infermeres (Nelson i Hendricks, 1996)⁸⁰⁰. En aquest període, Bruzzichesi va emmalaltir de tifus, situació a la que va sobreviure amb dificultats (Patai, 1989).

Després de deixar el sud de França, Bruzzichesi va arribar a París i embarcà a l'Ile de France, per tornar cap als Estats Units, el 21 de febrer del 1939 (Nelson i Hendricks, 1996, p. 472)⁸⁰¹. La seva participació a la GC, li va comportar conseqüències físiques, ja que l'escassetat i la mala qualitat dels aliments van exacerbar els problemes digestius que ja tenia. Això és el que li deia al Dr. Eloesser, en una carta del dia 29 d'octubre del 1938:

“Últimament, però, la meua vella úlcera no s'està comportant com caldria. Les pólvores Sippy⁸⁰² són fantàstiques, però el nostre "régimen" és una mica dur per a les velles parets gàstriques”.

(Nelson i Hendricks, 1996, p. 459)

Segons va dir en una altra carta del 29 de gener del 1940: “Em va costar més de tres mesos aprendre a fer un àpat petit i complet” (Nelson i Hendricks, 1996, p. 470). A més del seu patiment físic, Bruzzichesi també deixà constància del sofriment de les famílies dels voluntaris internacionals que van venir a Espanya durant la GC i el 13 de juliol del 1938 va escriure: “Has vist el meu germà, Dr. Eloesser? Si és així, què en penses d'ell? Estic segura que l'ha tranquil·litzat en relació a la meua seguretat i felicitat”⁸⁰³.

---

⁸⁰⁰ Carta d'Ave Bruzzichesi al Dr. Eloesser del 31 de gener del 1940, des de Nova York.

⁸⁰¹ La Base dades ALBA (annex 15) situa el retorn de Bruzzichesi el 1938.

⁸⁰² Les pólvores Sippy eren un preparat de bicarbonat de sodi i carbonat de calç en pols (Termcat. Centre de Tecnologia, 2022).

⁸⁰³ Hoover Institution. Leo Eloesser papers. Medical Bureau to Aid Spanish Democracy File, 1937-1971. Capsa 13, carpeta 12. Bruzzichesi, Ave 1938-1940.

4. Dorothy Fontaine, la tècnica de laboratori

Dorothy Fontaine (Shaw, 1938)⁸⁰⁴.

La nord-americana Dorothy Wing Fontaine⁸⁰⁵, de casada Fontaine Mardfin, va néixer el 12 de juliol del 1904 a Fall River (Massachusetts) i va morir el 4 de novembre del 1987 a Hannover (Massachusetts). Graduada per la Universitat de Boston el 1932 com a tècnica de laboratori, va deixar la seva feina a l'Institut Rockefeller de Nova York, després de nou anys, per venir a Espanya a treballar en laboratoris i farmàcies de diferents hospitals de les BI.

Afiliada al PC nord-americà des de l'abril del 1936, així va explicar la seva evolució política i la motivació que la va portar a participar a la GC:

“El meu pensament polític sempre ha estat de centre-esquerra. A l'institut vaig ser sufragista, després socialista, i amb la depressió i l'ascens del feixisme, comunista. Vaig anar a Espanya perquè volia fer el que pogués per una nació que lluitava contra la dictadura”.

(Patai, 1988, p. 11)

---

⁸⁰⁴ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15 (part 1). Shaw, L. G. (1938 setembre 2). *Girl Scientist Who Chucked Career With Lindy Finds all Jobs Look flat after Hospital in Spain. Herald-News.*

⁸⁰⁵ La documentació utilitzada per elaborar la biografia de Dorothy Fontaine ha estat: Annex 15: Base dades ALBA; ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Entrevista feta a Radio Madrid, el 28 de febrer del 1938, que David M. Miller va trobar microfilmada a la Biblioteca Pública de Nova York i que va enviar a Frances Patai, el dia 13 de juliol del 1975; Shaw, Lydia Gray (2 de setembre del 1938). *Girl Scientist Who Chucked Career With Lindy Finds all Jobs Look flat after Hospital in Spain. Herald-News*; 4th American Medical Unit; Letter from Dorothy Fontaine, August 16, 1937; Chronology of Dorothy Fontaine (Mardfin); Patai (1988, pp. 11-12); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 284).

Quan Fontaine va decidir venir a Espanya, pensava que es tractava d'un voluntariat i per això va portar diners, ja que creia que només se li pagaria l'allotjament i el menjar. Tot i que les BI pagaven als seus membres, només va acceptar xecs de viatge per cobrir algunes despeses.

Va formar part de la quarta unitat mèdica de l'AMB⁸⁰⁶, liderada pel neurocirurgià Dr. Abraham Ettleson, en la qual, també hi havia les infermeres Hanna Hershkowitz, Rose Waxman i Anne Schuldiner. El grup va sortir de Nova York el 14 d'abril del 1937 a bord del vaixell Normandie (Patai, 1988, p. 11) i va arribar a Espanya el 26 d'abril. En una carta que Dorothy Fontaine va escriure el 16 d'agost del 1937 explicava que van arribar a Portbou i des d'allà es van traslladar a un hotel a Barcelona, on van veure un dels efectes de la guerra que més va indignar a Fontaine, i que estava relacionat amb un grup de nens refugiats de Madrid allotjats en un palau: "(...) tenien un aspecte trist i no jugaven com els nens d'Amèrica"⁸⁰⁷.

La unitat mèdica va deixar Barcelona amb l'equip del Dr. Barsky i es va dirigir cap a València, on hi havia la seu del govern de la República. Al deixar aquesta ciutat per dirigir-se cap a Albacete, Fontaine va tornar a narrar el drama dels refugiats: "Quan vam sortir de València a la nit, vam veure els refugiats que venien perquè se'ls donés menjar. Tants nens, tan cansats i famolencs, bruts i desemparats"⁸⁰⁸.

A Albacete, Dorothy Fontaine es va incorporar al SSI amb el rang de sotstinent (Shaw, 1938). El grup es va quedar poc temps en aquesta ciutat i l'11 de maig ja es trobava a Villa Paz. El que recordava de la seva estada en aquest hospital ho va escriure en la mateixa carta del 16 d'agost del 1937:

"Quan vaig arribar a Espanya estava a prop del front de Madrid en un petit laboratori amb altres dos tècnics. Era un lloc encantador amb un espai per anar a nedar i encantadores roselles vermelles a tots els camps i turons i aigua corrent la major part del temps i, en general, en absolut semblava que estàvem en guerra, excepte pels pacients"⁸⁰⁹.

---

⁸⁰⁶ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. 4th American Medical Unit. En canvi a la base de dades ALBA (annex 15) i a Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 284) hi consta que va formar part del 3^a unitat mèdica de l'AMB.

⁸⁰⁷ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1 carpeta 15. Letter from Dorothy Fontaine, August 16, 1937.

⁸⁰⁸ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Letter from Dorothy Fontaine, August 16, 1937.

⁸⁰⁹ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Letter from Dorothy Fontaine, August 16, 1937.

Fontaine es va quedar a Villa Paz unes tres setmanes fins que la van destinar a l'Hospital d'evacuació de Belalcázar, en el Front de Còrdova, per atendre els ferits i malalts de la 86ª Brigada. El viatge el va fer amb un tal Joe Hechtper i va ser en aquest hospital on va prendre consciència de les carències que hi havia per poder desenvolupar la seva feina de forma adequada. En l'entrevista que li van fer a Ràdio Madrid el 28 de febrer del 1938 va explicar:

“A l'Institut Rockefeller mai vaig tenir la necessitat de comptar els subministres, de preocupar-me pels portes de vidre o de pensar en l'escassetat d'aigua destil·lada. Però va ser un gran salt des de Nova York fins al sud d'Espanya, i crec que vaig aterrar amb els dos peus al terra. Sé que vaig aterrar amb els ulls ben oberts”⁸¹⁰.

A Belalcázar va contraure el paludisme i va tornar a Villa Paz el 12 de novembre del 1937. Pocs dies després, va ser traslladada a l'Hospital de Tarancón (Conca) amb el Dr. Rintz i el dia 2 de desembre va marxar cap a l'Hospital de Castillejo, proper al de Villa Paz, en el mateix municipi de Saelices, on hi va arribar la mateixa nit. Fontaine comentà que a Castillejo va ajudar a la infermera Ruth Davidow a l'hora d'atendre els ferits i malalts, a qui aquesta infermera anomenava “els seus fills problemàtics”⁸¹¹. Fontaine va tornar a Villa Paz on s'hi va quedar fins a l'evacuació cap a Catalunya, l'abril del 1938, on se la va destinar a l'HIV.

El 4 de juliol del 1938, Dorothy Fontaine va marxar de França cap als Estats Units amb el vaixell Ille de France. El trajecte de de Barcelona fins a França el va fer amb tres homes que va conèixer en un hospital d'aquesta ciutat, un era el conductor d'ambulància Mike Hill, l'altre el periodista Joe Golumb i membre de les BI i el tercer era Bob Allen (Patai, 1988, p. 12). Tots quatre van anar en autobús fins a la frontera i allà, com que no hi havia cap cotxe que es parés per poder-la creuar, Fontaine va descriure la situació paradoxal que van viure:

“Llavors Joe li va dir al guàrdia: "Senyor, la senyora ha passat un any com a voluntària a la guerra i està malalta i necessita arribar a França. Ens pot ajudar?"

---

⁸¹⁰ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Entrevista de Fontaine a Radio Madrid del 28 de febrer del 1938.

⁸¹¹ ALBA 131. Frances Patai. Dorothy Fontaine (Mardfin). Capsa 1, carpeta 15. Chronology of Dorothy Fontaine (Mardfin).

De sobte va aparèixer una limusina amb xofer, i amb "gràcies pel servei al nostre país" a les nostres orelles, Joe, Mike, Bob i jo vam entrar a França amb estil!"

(Patai, 1988, p. 12)

La seva experiència a la GC va modificar la visió que tenia del PC, tot i que durant la seva estada a Espanya es va afiliar al PCE, i aquest va ser el seu posicionament en tornar als Estats Units:

"No em vaig reincorporar al Partit Comunista quan vaig tornar. Havia descobert que es veia millor des de fora que des de dins.

"Però jo volia seguir treballant per Espanya, vaig començar a parlar i a recaptar diners per a l'Oficina Mèdica, instant a què s'aixequés l'embargament d'armes a fi que la República en pogués comprar. Estava de gira quan Madrid va caure, i em van cridar a casa. Se'm va trencar el cor. La República mai va tenir una oportunitat".

(Patai, 1988, p. 12)

Dorothy Fontaine va descriure els efectes que va tenir la seva participació en la GC i va remarcar les repercussions que li causà a nivell psicològic:

"Això em va sorprendre. Durant molt temps res havia estat permanent -diferents hospitals, pacients diversos, fam, bombardeigs- tot contribuint a la sensació d'incertesa, intransigència. Durant mesos, cada vegada que un cotxe fallava, automàticament pensava en un 'atac aeri' i m'estirava a terra".

(Patai, 1988, p. 12)

5. Erika Glaser, el membre més joves del personal d'infermeria a l'HIV

Erika Glaser⁸¹² va néixer a Schlawe⁸¹³, el 19 de febrer del 1922, en el si d'una família jueva. Filla del metge alemany Wilhelm Glaser i de la Infermera Maria Therese Glaser, la família va decidir emigrar a Espanya el 1935, davant les situacions de violència contra els jueus, i on Wilhelm havia comprat una pensió per a estrangers a Madrid. El germà gran d'Erika estudiava a Gran Bretanya, des del 1933⁸¹⁴.

Durant la GC, Erika Glaser va acompanyar els seus pares, ja que el setembre del 1936, moment en què va començar a ajudar el seu pare al quiròfan de l'Hospital Universitari de Madrid, tenia 14 anys. La família Glaser es va incorporar al SSI el desembre del 1936 i el seu destí fou l'Hospital Pasionaria (Múrcia), on s'hi van estar fins a finals de gener del 1937.

Després de deixar Múrcia, Erika es va traslladar a l'hospital d'Oriola (Alacant), on hi va estar de gener a març i d'aquí va passar a l'hospital de Villanueva de la Jara (Conca) on va treballar del març a l'octubre del 1937. El seu pare va exercir com a cap mèdic en aquestes dues institucions.

Entre finals de novembre i una part del desembre del 1937, la família Glaser fou assignada a l'hospital de Benissa (Alacant) per després treballar a l'hospital de Benicàssim fins a l'evacuació cap a Catalunya, l'abril del 1938. És possible que Erika també passés per l'hospital de Dènia i tornés a Benissa abans d'aquesta evacuació, ja que els seus pares van ser en aquest hospital entre finals de març i principis d'abril, moment en què el seu pare va ser nomenat metge en cap de Benissa per organitzar l'evacuació dels malalts i el personal d'aquest hospital, fet que es produí entre el 6 i el 8 d'abril (Llopis, 2020, pp. 126 i 275).

En arribar a Barcelona, Erika Glaser estava malalta i per això la van ingressar a Mataró, mentre el seu pare treballava en una comissió mèdica per inspeccionar els hospitals de Mataró i Vic, segons una carta que la mateixa Erika va enviar a Fredericka Martin, el 15 de juliol del 1971.

---

⁸¹² La documentació utilitzada per elaborar la biografia d'Erika Glaser ha estat: ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Carta d'Erika Glaser a Fredericka Martin, 15 de juliol del 1971; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/69; Guerra, 2003, p. 354; Llopis, 2007; Lugschitz, 2012, pp. 111-112; Brasó, 2022, pp 268-274.

⁸¹³ Schlawe és el nom alemany d'aquesta ciutat, que va formava part de d'Alemanya i actualment pertany a Polònia i s'anomena Sławno (Sławno, 2022).

⁸¹⁴ Guerra (2003, p. 354) explica que, el 1933, Erika va aconseguir asil a la Gran Bretanya fugint dels nazis, però segons el document RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 669/69, el 1933, Willy Glaser va enviar a Anglaterra el seu fill.

Finalment la família Glaser fou destinada a l'HIV, on el Dr. Glaser va exercir de director, tal com ja s'ha exposat. Aquí, Erika va treballar sempre com a infermera de quiròfan⁸¹⁵, tot i no tenir cap titulació⁸¹⁶ i va tornar a estar malalt durant els mesos de setembre i octubre. El Dr. Kisch la va tractar i segons Brasó (2022, p. 270), aquest metge la recordava com “una chica valiente, hermosa y de carácter afable que, ante aquella situación, buscaba entretener a los médicos y enfermos tocando el violín en la sala.”

Quan la família Glaser va deixar Vic, Erika ho va fer amb ambulància a causa del seu estat de salut juntament amb altres ferits i malalts i acompanyada per la seva mare. En arribar a França van contactar amb el representant de la Lliga de Nacions a Espanya, el nord-americà Noel Field⁸¹⁷, i just abans que mare i filla fossin internades al camp de refugiats de Le Boulou, se les va emportar a un hotel de Perpinyà, on més tard s'hi va reunir el Dr. Glaser (Brasó, 2022). La situació de la família va afavorir que el matrimoni Glaser acceptés la proposta de Noel Field i la seva dona Herta per adoptar l'Erika i se la van emportar a Suïssa, on es van quedar a viure. Mentrestant, el matrimoni Glaser es va quedar a França i, tot i la reclusió de Wilhelm Glaser en el camp de concentració de Gurs⁸¹⁸, al final tots dos van poder marxar cap a Gran Bretanya (Abel i Hilbert, 2015; Brasó, 2022; Lugschitz, 2012; Schiborowski i Kochnowski, 2016, p.36).

La Segona Guerra Mundial va portar Erika Glaser a ajudar refugiats polítics a Suïssa i va col·laborar amb Noel Field tant amb l'Office of Strategic Service (OSS), antecessora de la Central Intelligence Agency (CIA), dels Estats Units, com amb el PC alemany, al compartir ambdós la lluita contra el feixisme.

Després de la Segona Guerra Mundial, Erika es va traslladar a Alemanya on es va casar amb el general nord-americà Robert R. Wallach. Però el 1950 va tornar a Berlín Est per ajudar el seu pare adoptiu Noel Field, després de ser detingut i processat en els judicis arranats dels comunistes, que van tenir lloc durant els anys 50. En arribar a aquesta ciutat, va ser arrestada, acusada d'espionatge i condemnada a mort. Un any més tard, arran de la mort de Stalin, li van commutar aquesta pena per una de 15 anys de presó.

---

⁸¹⁵ Guerra (2003, p. 354) exposà que va treballar com a infermera especialista en fisioteràpia a l'hospital de Villanueva de la Jara.

⁸¹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/47. Les dates d'estada en aquests hospitals s'han identificat a partir dels hospitals on va estar el seu pare, Willy Glaser (RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/15).

⁸¹⁷ Noel Field va néixer a Londres el 23 de gener del 1904 i va morir el 12 de setembre del 1979. El 1938 va ajudar a víctimes de la GC i va participar en la repatriació de membres de les BI (Simkin, 2020c).

⁸¹⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Institució mèdica Vic. Capsa 16, carpeta 46. Evacuation of Vich / S'Agaró / Internment in France / Soviet Trials. Carta d'Erika Glaser a Fredericka Martin, del 14 d'abril del 1971. Abel i Hilbert (2015, p. 173) van situar Wilhelm Glaser al camp d'Argelès-sur-Mer.

El seu empresonament durà cinc anys, des del 1950 fins el 1955. Primer va estar en una presó de la República Democràtica Alemanya, després en una altra de la Unió Soviètica i finalment se la va deportar al gulag (camp de treball correctiu) de Vorkutá, a Sibèria. El 1958 va poder marxar cap els Estats Units, on hi vivien el seu marit i els seus dos fills (Brasó, 2022, pp. 271-273). Erika Glaser va escriure l'experiència d'aquells cinc anys en el llibre *Light at midnight*, publicat el 1967 (Tismăneanu, 2015, para. 2).

6. Fanny Golub, ser dona en un espai d'homes

Fotografia de Fanny Golub, sense data⁸¹⁹.

La infermera nord-americana d'origen jueu Fannie Golub⁸²⁰ va néixer a Vilnius (Lituània) l'abril del 1904 i va morir el 21 de gener del 1997⁸²¹. Va estudiar infermeria a l'Hospital Bellevue de Nova York.

Golub arribà a Portbou el 10 d'abril del 1937⁸²², amb la tercera ambulància de l'AMB. L'expedició estava formada per 13 persones i entre les infermeres que formaven part

---

⁸¹⁹ Annex 15: Base dades ALBA.

⁸²⁰ La documentació utilitzada per elaborar la biografia de Fanny Golub ha estat: Annex 15: Base dades ALBA; ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Equip d'infermeria americà, Belalcázar; Llegada de personal de la tercera ambulància norteamericana. (1937); CDMH.PS.Militar.C4762/16b (08.06.1938); Guerra (2003, p. 522); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 266).

⁸²¹ Lituània va formar part de l'imperi rus fins a la seva independència el 1918 (Alloza, 2022). En relació a la data del seu naixement, Schiborowski i Kochnowski, (2016, p. 266) la situen el dia 18, mentre que a la base de dades ALBA (annex 15) es planteja la possibilitat que fos el dia 12.

⁸²² S'ha optat per aquesta data, ja que l'11 d'abril del 1937 La Vanguardia informava de l'arribada de la tercera ambulància nord-americana, on hi anava Golub. En aquesta mateixa base de dades (annex 15) i Guerra (2003, p. 522) estableixen que la data d'arribada a Espanya va ser el 22 d'abril. És possible que aquesta última data fos quan Golub es va incorporar al SSI.

d'aquest grup i que va estar a Vic, hi havia Grace Berkowitz. L'expedició va arribar a Barcelona l'11 d'abril i després va continuar cap a València.

El 7 de novembre del 1937, un document de l'AME anunciava que Golub formà part de l'equip d'infermeria nord-americà de l'Hospital de Belalcázar (Còrdova). Al front de Terol va treballar a l'*auto-chir* nº 6 i més tard ho va fer a l'Hospital de Villa Paz (Saelices, Conca). L'AME la va destinar a l'HIV el dia 8 de juny del 1938.

A l'Hospital de Villa Paz és on Fanny Golub va viure un episodi de violència només pel fet de ser dona. Segons explicà la infermera Fanny Bré, a finals de desembre del 1937, va decidir elevar una queixa a la direcció dels SSI contra el cirurgià nord-americà Abraham Irving Friedmann, el mateix que va protagonitzar una manifestació de violència d'aquest tipus contra la tècnica de laboratori Dorothy Fontaine i que s'ha exposat al capítol 5, a la segona etapa de l'HIV i a l'apartat. 2.6 Control i disciplina, la lluita contra la dissidència i la Quinta Columna. En el document titulat "Rapport à la direction du service sanitaire", amb data del 13 de gener del 1938, Bré, només començar, va fer una valoració de l'activitat professional i política de Friedmann, posant en qüestió el càrrec que ostentava:

"En les tres setmanes que porta en el càrrec, he pogut comprovar que ha estat professional i políticament inconscient, i també crec, donat que només té 29 anys, que es massa jove per estar a càrrec d'un hospital on es realitza cirurgia"⁸²³.

Un dels comportaments descrits per Bré sobre el Dr. Friedmann estava relacionat amb un fet que va presenciar Fanny Golub, i que es podria qualificar d'assetjament sexual⁸²⁴, entès com "qualsevol comportament verbal, no verbal o físic, de naturalesa sexual, que s'exerceix amb el propòsit o l'efecte d'atemptar contra la dignitat d'una persona, especialment si li crea un entorn intimidador, hostil, degradant, humiliant o ofensiu." (Generalitat de Catalunya, 2021):

"La camarada Fanny Golub, una infermera molt honesta, que va treballar amb ell al front de Còrdova, diu que aquest camarada obligava les infermeres a ballar amb els superiors per complaure'ls i per fer-se de bon veure davant seu.(...)"

---

⁸²³ CDMH.PS.Militar.C4764. "Rapport à la direction du service sanitaire", 13 gener 1938.

⁸²⁴ L'assetjament sexual no implica que aquest comportaments descrits anteriorment s'hagin produït de manera reiterada i sistemàtica (Generalitat de Catalunya, 2021).

“La camarada Fanny Golub, que no és membre del PC, no demana més que tornar-lo a informar sobre fets escandalosos que van passat en el servei”⁸²⁵.

7. Dini Heroma, la infermera que va venir d'Holanda tota sola

Fotografia de Gerondina Johanna Heroma, sense data⁸²⁶.

Dini Heroma⁸²⁷ va néixer a Utrecht (Països Baixos), el 8 de maig del 1907. Tenia tres germans: una germana gran, que va morir jove, un germà també més gran i una germana més petita. El 1913, davant els conflictes internacionals, preàmbul de la Primera Guerra Mundial, la seva família es va traslladar a Indonèsia, colònia holandesa on havia nascut la seva mare. Aquí, Dini hi va fer de mestre durant tres anys i el 1928 va tornar a Holanda amb la seva família.

Tot i voler estudiar medicina, va ser el seu germà qui va cursar aquests estudis i ella va estudiar infermeria i va obtenir el títol a Leiden (Països Baixos). Heroma va treballar a l'Hospital Wilhelmina Gasthuis d'Amsterdam, on es parlava habitualment del l'augment de refugiats jueus, situació gens estranya per a ella ja que, durant als anys 30 els seus pares van acollir jueus procedents d'Alemanya i que volien emigrar a Amèrica. Heroma no estava afiliada a cap partit polític⁸²⁸.

---

⁸²⁵ CDMH.PS.Militar.C4764. “Rapport à la direction du service sanitaire”, 13 gener 1938.

⁸²⁶ Annex 16: Web SIDBRINT.

⁸²⁷ Les fonts utilitzades per elaborar aquesta biografia són: AGMAV,C.1092,10/9 i 10; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/58; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/8, 12; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/48; Guerra (2003, p. 324); Jackson (2010, pp. 145-146); Leede i Veen (2016); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 155).

⁸²⁸ El document RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/48 indica que des de l'1 d'octubre del 1933 va formar part del sindicat Nederland's Verkeeroond, però no s'ha trobat cap referència sobre l'existència d'aquest sindicat.

Aquesta infermera va decidir venir a Espanya quan la seva amiga, la infermera Hinke Kerner, li va dir que hi havia pocs professionals per atendre els soldats ferits. En comunicar a l'Hospital Wilhelmina Gasthuis la seva decisió de marxar, la resposta va ser que no podria tornar-hi a treballar quan tornés. Aquesta oposició també la van viure altres infermeres, como Lillian Urmston i Mary Slater a Anglaterra (Jackson, 2010, p.146). La resolució d'Heroma de participar a la GC, la portà a sortir d'Holanda via França, sense el recolzament de cap organització, ja que en aquell moment el Comitè d'Ajuda a Espanya holandès no tenia previst enviar cap nova expedició a Espanya. La seva decisió, no només li comportà no poder tornar a treballar a l'Hospital Wilhelmina Gasthuis, sinó que li suposà la pèrdua de la nacionalitat i, en tornar a Holanda, esperar dos anys per recuperar-la.

Amb una experiència de 10 anys treballant com a infermera i sense parlar, ni entendre el castellà, Heroma va arribar a Albacete el gener del 1937⁸²⁹, on es va integrar en el SSI, i se la va destinar a l'Hospital nº 1⁸³⁰ i posteriorment a Múrcia, on es va reunir amb la seva amiga Hinke Kerner, que estava malalta i que va tornar a Holanda, juntament amb el seu marit, poc temps després. A Múrcia, Heroma, possiblement va estar a l'Hospital Pasionaria o Universitat⁸³¹, on va ser responsable d'unes quantes habitacions i va atribuir la manca de condicions saludables de l'hospital al fet que hi haguessin moltes dones espanyoles que atenien els hospitalitzats sense cap coneixement de cures bàsiques, la qual cosa la portà a participar en la seva formació.

Després de passar per Tarancón (Conca), l'agost del 1937 fou destinada a Madrid, on a resultes d'un problema que va tenir en un dit de la mà, a causa d'una punxada amb una agulla, obtingué un permís per poder anar a Holanda. De retorn a Espanya va treballar a l'hospital per a convalescents a Oriola (Alacant), on explicà que hi faltaven infermeres, material i menjar.

Arran de l'evacuació dels hospitals internacionals de les zona centre i de Llevant cap a Catalunya, l'abril del 1938 la van destinar a Terrassa i d'aquí a l'HIV on va ser responsable del segon pis⁸³², i possiblement, responsable d'infermeria. Heroma va treballar a Vic fins l'octubre del 1938 i d'aquí se la va traslladar primer a l'Hospital Internacional de Santa Coloma de Farnés i després al de S'Agaró, però no s'hi devia

---

⁸²⁹ Una font arxivística situa la data d'arribada a Espanya el 19 de febrer del 1937 (RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/48) i una altra la situa el mes de març (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer.662/58).

⁸³⁰ La informació recollida del RGASPI i l'estudi de Leen i Veen (2016) indica que després de registrar-se a Albacete, Heroma se'n va anar cap a Múrcia amb el cotxe que portava el correu, i per no perdre'l va fer nit en aquesta oficina.

⁸³¹ Segons Bré (1948, p. 2), el febrer del 1937 a Múrcia només hi havia aquests dos hospitals.

⁸³² AGMAV,C.1092,10/9.

estar gaire perquè sembla que va tornar a Holanda via París, aquest mateix mes, juntament amb quatre infermeres holandeses: Ann Blauw, Nora Diamant, Trudel de Vries i Jenny Schaddelee.

8. Juanita Justo Poveda, el dolor de la maternitat

L'espanyola Juanita Justo Poveda⁸³³, infermera titulada, estava afiliada a la UGT i se la considerava una persona seriosa en el seu treball⁸³⁴. A Vic, Juanita Justo va assumir la responsabilitat del curs per dones analfabetes i va viure-hi una experiència molt dura, estava embarassada, va parir el dia 14 de maig a l'Hospital Comarcal de Vic i el seu nadó va morir el dia 6 de juny⁸³⁵. Aquestes circumstàncies van fer que el director de l'HIV fes aquesta petició a l'AME: "Recomendamos mandar a esta camarada a la Casa de Reposo de Cabrils"⁸³⁶.

---

⁸³³ Annex 16 : Web SIDBRINT.

⁸³⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/11.

⁸³⁵ CDMH.PS.Militar.C4762/16b i fitxes de pacients ingressats a l'Hospital de la Santa Creu de Vic. ACOS80-23. Hospital Santa Creu. Juny 1938.

⁸³⁶ CDMH.PS.Militar.C4762/16b.

9. Sally Kahn, les conseqüències de la mort del seu marit

Fotografia de Sally Kahn, sense data⁸³⁷.

Sally Kahn en un carrer de València, possiblement juliol del 1938⁸³⁸.

La nord-americana Sally Selma Kahn⁸³⁹ va néixer a Letònia⁸⁴⁰ el 10 de maig del 1900. Va estudiar infermeria a Nova York, es va titular el 1926 i es va especialitzar en dietes. La seva activitat política i sindical va estar lligada al moviment Poale Zion⁸⁴¹, on va actuar de secretària entre el 1926 i el 1927, i estava afiliada al SRI des del 1932, al PC americà des del 1934, participant en l'agitació-propaganda en la cèl·lula que el partit tenia a l'Hospital Israel Zion i al sindicat Unió Mèdica professional del CIO⁸⁴² des del 1935. Segons Kahn des del 1932 tenia inquietuds relacionades amb el moviment proletari "influenciada por la crisis mundial y por la situación del hermano"⁸⁴³, possiblement per això va formar part del "comité de sin Trabajo"⁸⁴⁴. La seva implicació amb el PC la portà a assistir a l'escola de treballadors durant set mesos (1935-36). En el partit se la coneixia amb el nom de Ruth Harris.

Abans de marxar dels Estats Units, Sally Kahn va treballar a l'Hospital Bellevue a Nova York i estava casada amb Jack Liffland, motiu pel qual en alguns documents apareix

⁸³⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 935/20.

⁸³⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 935/21.

⁸³⁹ La documentació utilitzada per elaborar aquesta biografia sobre Sally Kahn: Annex 15: Base dades ALBA; Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 269; AGMAV, C.1092,8/42 Organización. Características de Kahn (Liffland), Sally. Barcelona, 12.09.1938; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 935/22, 22b, 23 i 23b i 27.

⁸⁴⁰ A la biografia que s'exposa a la base de dades ALBA (annex 15), hi consta que va néixer a Lituània.

⁸⁴¹ Poale Sió, que significa Treballadors de Sió, va ser un moviment de treballadors jueus marxistes-sionistes que es va fundar en diferents ciutats europees a partir del 1901 quan el PS jueu secular, el General Jewish Labor Bund de Lituània, Polònia i Rússia, anomenat Bund, va rebutjar el sionisme (Poale Sió, 2021).

⁸⁴² Possiblement aquestes sigles fan referència al Congress of Industrial Organizations.

⁸⁴³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 935/22b.

⁸⁴⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 935/22.

amb aquest cognom. Ambdós van participar en la GC, tot i que van venir per separat i ella ho va fer abans que ell.

Kahn va arribar a Espanya el 26 de gener del 1937⁸⁴⁵ i va formar part de les BI amb la graduació de soldat. Va arribar amb la primera unitat mèdica de l'AMB. El Dr. Edward K. Barsky era el responsable del grup, que estava constituït per 21 membres, entre els quals hi havia la infermera Ray Harris que també va treballar a Vic.

Assignada a l'hospital americà d'El Romeral (Toledo), hi va arribar el 16 de febrer per col·laborar en la seva organització i els ferits van començar a ingressar-hi el 20 de febrer del 1937. Fuster indicà (2018) que El Romeral va deixar de funcionar el 9 de març d'aquest mateix any. Fredericka Martin, en una carta del 20 de març del 1937, exposà el treball de les infermeres nord-americanes en aquest hospital i va reconèixer l'esforç i la dedicació de Sally Kahn vers els ferits i malalts:

“Llenó el piso de arriba con camas para 54 pacientes, dejando espacio para más colchones. (...)

“El único problema que tengo con Sally es que no puedo conseguir que permanezca fuera del servicio por las noches. Se supone que su trabajo es de 7 a 7 durante el día, (...). Pero cada hora después de las 7 me veo obligada a pasar unos minutos con ella para sacarle la promesa de irse a la cama, una hora después la vuelvo a encontrar trabajando, y me suplica. ‘Pero Freddie, nada más tengo que hacer esto por este enfermo que está sufriendo tanto...’. Y yo la regaño, pero la quiero más por su devoción.”

(F. Martin, 1989, p. 46)

El mes de maig o juny Kahn es trobava a Villa Paz, on es va produir un altercat que obligà a traslladar-la al Front de Còrdova per assistir a la 85ª Brigada amb l'*auto-chir* número 4 i amb el Dr. Barsky com a cap. L'episodi que va generar la seva sortida de Villa Paz va estar relacionada amb el seu marit, que treballava en el magatzem. Segons el document que descrivia la situació, Jack Liffland no era massa treballador, no tenia bona relació amb els seus companys i la direcció de l'hospital va rebre queixes d'alguns ingressats, de soldats que visitaven Villa Paz i d'altres voluntaris del Batalló Lincoln. Així s'exposava la resolució que es va prendre sobre Liffland:

---

⁸⁴⁵ A ALBA 001. Fredericka Martin. Sally Kahn. Capsa 9, carpeta 26, hi ha el document titulat 1st American Medical United (Group 1) on s'indica que Kahn va arribar el 28 de gener.

“Per mantenir la moral i perquè era òbviament injust que se li permetés un treball fàcil darrera les línies solament perquè tenia la seva esposa a Villa Paz ... era una font diària de fricció, els oficials dels Lincolns juntament amb els de Villa Paz van prendre les decisions oportunes per fer-lo marxar. Naturalment li va correspondre a F.M. [Fredericka Martin] informar Sally d'aquesta decisió. Sally va culpabilitzar de la seva marxa a F. M. que, segons ella, podria haver-li fet el favor de mantenir el seu marit sa i estalvi”⁸⁴⁶.

Aquest document acabava fent referència a Kahn i s'hi manifestava “la seva negativa a cooperar es va tornar tan histèrica que fou necessari traslladar-la a Còrdova”⁸⁴⁷.

El soldat Leon Rosenberg, possiblement en una estada com a convalescent a l'hospital de Villa Paz, va qualificar Kahn de treballadora i de ser una infermera ben preparada i que desenvolupava la seva feina a consciència. Durant els moments de repòs exposà:

“I quan es relaxava i somreia o ens explicava un dels seus acudits, rèiem amb ella i ens alegràvem que estigués allà tenint cura de nosaltres. Per molt cansada que estigués, mai perdia la seva calidesa i el seu bon humor. Era impossible no estimar-la i no admirar-la.”

(Brooks i Katz, 2015, para. 1)

En una carta escrita a mà, el 13 d'abril del 1938, Kahn explicà que va passar cinc mesos al Front de Còrdova, tot i que el 8 d'agost del 1937 es trobava a l'Hospital de Castillejo (Saelices, Conca). El novembre del 1937 Kahn va ser destinada a l'Hospital de Villanueva de la Jara (Conca) com a responsable dels malalts a règim, tot i que abans va passar per l'Hospital Internacional de Benissa (Alacant). Va ser el mateix novembre quan va sol·licitar afiliar-se al PCE, tot i que el juliol del 1938 encara no li havia arribat l'autorització.

El maig del 1938 va ser traslladada a l'Hospital de Huete (Conca) i segons un discurs pronunciat pel Dr. Barsky, el 19 de juliol de 1937 al Madison Square Garden de Nova York, el trasllat de Sally Kahn a Huete, podria respondre a la manca d'infermeres que hi havia en aquest hospital⁸⁴⁸.

---

⁸⁴⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Sally Kahn. Capsa 9, carpeta 26. Kahn, Sally/ Lifland, Jack, her husband/ Villa Paz.

⁸⁴⁷ ALBA 001. Fredericka Martin. Sally Kahn. Capsa 9, carpeta 26. Kahn, Sally/ Lifland, Jack, her husband/ Villa Paz.

⁸⁴⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Sally Kahn. Capsa 9, carpeta 26. Another nurse, who?.

L'abril del 1938, amb l'evacuació dels hospitals internacionals cap a Catalunya, va ser destinada a l'HIV, i on va estar força temps a la sala destinada a malalts de febre tofoide. El 20 de juny del 1938, el director d'aquest hospital, el Dr. Glaser, feia arribar una carta a l'AME on exposava els problemes de salut de Sally Kahn:

“(...) demuestra trastornos nerviosos que en el último tiempo han tomado tales formas que la continuación de sus servicios en la sala de los enfermos y heridos es imposible”⁸⁴⁹.

Un retall escrit en alemany descrivia d'aquesta manera la relació que Kahn establia amb els ferits i malalts: “Con los nervios destrozados, se pelea con los enfermos. Provoca dificultades en los hospitales, aumentadas por su nerviosismo”⁸⁵⁰.

Davant la impossibilitat de poder desenvolupar la seva activitat com a infermera en una planta de l'hospital, en una carta del 20 de juny del 1938, el director de l'HIV va fer el següent suggeriment al cap de l'AME:

“(...) tomando en cuenta su repatriamento u, por lo menos, un periodo de restablecimiento de 4 semanas. En todo caso su empleo como enfermera es posible unicamente en Casa de Convalecencia y no en hospitales [sic]⁸⁵¹.

La cap d'infermeria del mateix hospital, en un raport del 4 d'agost del 1938, indicava que Kahn estava “muy enferma del corazón, según el pronóstico del médico, tiene que abandonar el trabajo entre medio año”⁸⁵².

Finalment, el 12 de setembre del 1938 Sally Kahn ja es trobava a la Casa de Repòs de Pins del Vallès⁸⁵³ pels seus problemes cardíacs, en espera de ser repatriada. De tota manera es negava a marxar d'Espanya sense el seu marit, que estava al front amb la XV Brigada, o sense saber-ne res. El fet és que Jack Liffland havia mort al final de la Batalla de l'Ebre⁸⁵⁴, però ningú va gosar dir-li a Sally Kahn, i quan, finalment, la van informar que estava desaparegut va presentar un “col·lapse mental i físic”⁸⁵⁵.

---

⁸⁴⁹ CDMH.PS.Militar.C4762.

⁸⁵⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 610/4a.

⁸⁵¹ CDMH.PS.Militar.C4762.

⁸⁵² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

⁸⁵³ Aquest era el nom que durant la SRE se li donà a Sant Cugat del Vallès.

⁸⁵⁴ Un amic de la parella, Leo Rosenberg, explicà que a finals de gener del 1938 va rebre una carta i un paquet de Jack Liffland quan estava a Terol i el conductor del camió que li havia portat el va informar que Jack havia desaparegut ja que mai va arribar amb el carregament que portava a un equip de primera línia a la nit (Brooks i Katz, 2015).

⁸⁵⁵ Annex 15: Base dades ALBA.

La situació de Sally Kahn va fer que el 19 de setembre del 1938, l'AME enviés una carta als responsables del Comitè d'Ajuda a l'Espanya Republicana a París, André Heussler⁸⁵⁶ i Jacob Kalmanovitch⁸⁵⁷, en la qual els demanava que la repatriació de Sally Kahn i altres voluntaris cap als Estats Units fos abans de 10 dies.

La seva salut no va millorar després d'un temps en el seu país, ja que en una carta del 6 de març del 1939, que W. C. Kelly, secretari de la Miami Beach de l'American Friends of Spanish Democracy, va dirigir a John Sherman, secretari d'organització de la Medical Bureau and North American Committee, li exposava el següent:

“Va patir una espècie d'espasme abans d'ahir i se la va portar a un hospital en estat crític. Vaig trucar l'hospital i m'han dit que avui està molt millor, però els seus metges creuen que se n'hauria d'anar a una casa de repòs per rebre tractament. He parlat amb ella varies vegades des que és aquí. El seu estat mental no és bo, degut a la preocupació per la desaparició de seu marit mentre lluitava amb la Brigada Lincoln”⁸⁵⁸.

De tots els hospitals on va estar Sally Kahn a Espanya, va ser a l'Hospital de Villanueva de la Jara on va deixar palesa la seva aportació i, també, les dificultats que va tenir tant amb els cuiners com amb les infermeres. Aquestes vivències les va escriure el desembre del 1937 en el document titulat “Rapport der Kameradin Sally Kahn”, un informe dirigit al Cap de Sanitat de la Base d'Albacete⁸⁵⁹. Entre les accions que va portar a terme en aquest hospital com a infermera especialista en dietes, cal destacar:

1. Un pla econòmic consensuat amb el personal a l'hora de preparar els àpats. El cas de la melmelada i del formatge en són dos bons exemples:

“(…), si el cuiner donava a les infermeres 20 pots de melmelada a les 4 de la tarda per untar sobre el pa, jo vaig proposar que s'untés la melmelada sobre el pa a la cuina i va resultar que així s'estalviaven 11 pots després d'haver untat ben bé el pa. Amb el formatge era el mateix. En lloc que es tallés de mala manera un formatge i mig a les 10 del matí,

---

⁸⁵⁶ André Heussler havia estat comissari polític a la XIV Brigada i home de confiança d'André Marty, al tornar a França va ser Secretari general del Comité pour l'aide aux combattants, aux familles, aux blessés, aux mutilés, aux veuves et aux orphelins (Annex 16: Web SINBRINT).

⁸⁵⁷ Jacob Kalmanovitch era metge i va ser secretari de la Central Sanitària Internacional a París (Annex 16: Web SINBRINT).

⁸⁵⁸ ALBA 001. Fredericka Martin. Sally Kahn. Capsa 9, carpeta 26. American Friends of Spanish Democracy. Affiliated with the Medical Bureau to Aid Spanish Democracy.

⁸⁵⁹ CDMH.PS.Militar.C4764 (traducció realitzada per Isabel Esteve Torres). El títol del document és “Informe de la camarada Sally Kahn”, desembre 1937.

quan el vam preparar a la cuina sota la meva direcció només vam haver de necessitar $\frac{3}{4}$ de formatge”.

2. Ús d'aliments i preparacions culinàries que responguessin als desitjos del ferits i malalts, com patates al forn i xocolata desfeta. Kahn posà de manifest la manca de col·laboració dels dos cuiners que hi havia:

“(…) li vaig dir al cuiner: “Pots fer el favor de ser amable i deixar-me lloc?; voldria coure patates per alguns malalts a qui els hi vindria de gust menjar-ne” Quan ja ho havia preparat tot i havia posat les patates al forn, més tard les vaig trobar fredes i crues, sense foc”.

3. Elaboració de dietes especials per ajudar a la recuperació dels ferits i malalts. En el cas dels tuberculosos “(…) vaig sol·licitar disposar de llet natural (llet de cabra). Va passar molt temps fins que la vaig aconseguir (5 o 6 setmanes). Finalment vaig rebre 10–12 litres de llet natural. Llavors li vaig explicar al cuiner que la llet s'havia de destinar únicament als malalts més greus i que no se n'utilitzés ni una gota per a l'ús comú de la cuina ja que era quelcom molt difícil d'aconseguir. No se'm va fer cap cas”⁸⁶⁰.

---

⁸⁶⁰ Aquestes tres cites formen part del “Rapport der Kameradin Sally Kahn”, desembre 1937, p.1 (CDMH.PS.Militar.C4764).

10. Hermina Marcusohn, el compromís antifeixista d'una estudiant de medicina

Galea Burcă, Sandra (Sara) Sauvard i Hermina Tismăneanu (Marcusohn) (Tismăneanu, 2015, para. 2).

L'estudiant de medicina Hermina Marcusohn⁸⁶¹, de casada Tismăneanu, va néixer al districte de Botoșani (al nord de Romania), el 25 de juliol del 1915, en el sí d'una família jueva de classe mitjana. Des de molt jove, juntament amb la seva germana Bianca, va començar a llegir literatura francesa i alemanya. Tismăneanu i Stan (2016), a partir d'unes memòries de Bianca Marcusohn, sense publicar i elaborades a París a finals dels anys 90 del segle passat, van descriure els records de Bianca sobre l'època d'estudis a l'escola secundària per a nenes "Carmen Sylva" de Botoșani. Aquests autors destaquen que les dues germanes van aprofundir en els ideals socialistes i van anar forjant un fort sentiment de pertinença a la cultura romanesa. Per elles, l'ideari comunista prometia "un món millor per a tots i, per tant, l'alliberament genuí del poble jueu, permetent un desenvolupament complert del seu potencial. Se suposava que el comunisme portaria una solució democràtica a la qüestió de les nacionalitats" (Tismăneanu i Stan, 2016, para. 2).

Acabada l'escola secundària Hermina Marcusohn se'n va anar a Bucarest on va combinar els estudis de medicina amb el treball d'infermera en diferents hospitals i també va treballar a l'organització Red School del 1931 fins el 1933. Es va afiliar al Front Democràtic d'Estudiants (controlat pel PC Romanès) el 1932 i al PC Romanès el 1937⁸⁶², on va exercir com a secretària de la cèl·lula a la Facultat de Medicina. La van arrestar el març del 1935, però va ser alliberada molt aviat.

⁸⁶¹ Les fonts utilitzades per elaborar la biografia d'Hermina Marcusohn han estat: RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/53; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 838/8, 35-36; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 839/70; Guerra (2003, p. 395); Schiborowski i Kochnowski (2016, pp. 203-204); Tismăneanu i Stan (2016); Tismăneanu (2018).

⁸⁶² Segons Guerra (2003, p. 395) Marcusohn s'afilià al PC romanès el 1933.

Marcusohn va venir a Espanya a través del PC i per poder justificar la seva entrada al país en període del Pacte de No-Intervenció a Espanya⁸⁶³ va dir que era estudiant d'història de l'art i que venia a visitar monestirs de l'època medieval. En el seu pas per París va contactar amb la romanesa jueva Irma Miko i altres comunistes exiliats per aconseguir passaports com a voluntaris de les BI. Va arribar a Espanya, via Perpinyà, el 14 de desembre del 1937⁸⁶⁴, i a Albacete se l'assignà al SSI, exercint com a cap d'infermeria a l'hospital d'Oriola i com a directora de la colònia infantil "Campo General Lukacs", situat a prop de Múrcia. Arran de l'evacuació cap a Catalunya, l'abril del 1938, va treballar en els hospitals de Terrassa, Vic, S'Agaró i Sant Climent. Durant la GC es va afiliar al PCE.

L'activitat professional que va desenvolupar a l'HIV va estar relacionada amb la infermeria, i possiblement al ser estudiant de medicina, a vegades se li atribueixen funcions de practicant. Durant la seva estada a l'hospital, a més d'atendre els hospitalitzats, entre els quals hi havia el seu marit, Leonid Tismăneanu, que va perdre el braç dret a la batalla de l'Ebre, també es va encarregar del curs de francès i va establir una profunda relació d'amistat amb Erika Glaser. Vladimir Tismăneanu (2015), fill d'Hermina Marcusohn, exposà el significat que va tenir aquesta amistat per la seva mare:

"(...) en les seves narracions sobre Barcelona, el nom d'Erika, en la que ella sempre va veure una germana petita, la recordava sempre com un raig de llum en un oceà de tenebres" (para. 4).

A part de la responsabilitat de Marcusohn en el curs de francès, no s'ha trobat cap més informació sobre ella a l'HIV, però va deixar constància del seu compromís polític vinculat amb el moviment antifeixista a l'Hospital d'Oriola, en tres documents escrits en romanès⁸⁶⁵. A través d'aquests textos i amb un llenguatge propagandístic, Marcusohn va voler motivar els romanesos i les romaneses a la participació en la GC, centrant-se en tres temes:

---

⁸⁶³ Segons Ocaña (2003) el Comitè del Pacte de No-Intervenció es va crear el 8 d'agost del 1936.

⁸⁶⁴ Segons el RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/53, el dia d'arribada va ser el 17 de desembre del 1937.

⁸⁶⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/60-63. Aquest tres documents han estat traduïts per la romanesa Cristina Daniela Sabau.

- a. “La dona romanesa”⁸⁶⁶. En aquest escrit es posa en valor l’esforç i la contribució de les dones romaneses en els hospitals, posant l’accent en la seva visibilització i la participació de les dones en la societat i en una pla d’igualtat amb els homes:

“Ara [la dona] està sempre al costat dels homes, prenent decisions, per defensar els interessos comuns, per al dret a una vida millor”.

Així ressaltava l’activitat de les dones, i en concret de les romaneses, a la GC:

“A Espanya, on la gent de tots els racons encara lluita, la dona no es queda enrere. Noies joves i dones grans han deixat enrere pares, germans, germanes i han arribat a aquestes terres per contribuir amb els seus esforços a la lluita i a l’assoliment de la democràcia.

“Les nostres camarades romaneses saben molt bé el deure que tenen aquí. Treballen en els hospitals com a metgesses i infermeres, elles són un orgull per als voluntaris romanesos. En tot el que fan elles són un exemple de devoció, abnegació i zel”.

- b. “Moments de la vida dels nostres hospitals”⁸⁶⁷. En aquest text, amb data del 18 de març del 1938, l’exaltació i el reconeixement van dirigits als ferits i al personal de l’hospital, enaltint valors com el treball, el sacrifici i la solidaritat. Marcusohn, a l’igual que Fanny Bré, deixà constància de la importància de donar una atenció global als soldats a través de cures de caràcter medicosanitari i també moral. Els dos fragments següents són una mostra d’aquest abordatge global:

“Els nostres camarades treballen aquí cada dia amb més zel i devoció per poder enviar a l’Exèrcit Republicà gent sana en cos i ànima, perquè solament així arribarem a la victòria.

“El dia 17 de març va sortit un grup de voluntaris. Camarades amb les ferides encara obertes, camarades que van arrossegant les cames, camarades amb el pit ofegat de tos que s’han aixecat dels llits sense esperar que acabés la convalescència, per anar allà on ells saben que fan falta. La gran batalla, l’estimada lluita”⁸⁶⁸.

---

⁸⁶⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/60. Aquest document es titula “Femeie româncă” i les dues cites que hi ha a continuació en formen part.

⁸⁶⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/61. Aquest document es titula “Momente din viața spitalelor noastre” i la cita següent en forma part.

⁸⁶⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/61.

- c. “Vida en el nostre hospital. L’aniversari de la Comuna de París”⁸⁶⁹. En aquest escrit del 22 de març, Marcusohn va establir un paral·lelisme entre el moviment de la Comuna de París (març - maig del 1871) i la GC, al contemplar el caràcter internacional d’aquesta guerra:

“(…) Tots els d’aquí [hospital], voluntaris per a la llibertat, (...) Hem deixat enrere els nostres pobles, les nostres terres per venir i ajudar el poble espanyol a alliberar-se de les urpes feixistes.

“Els descendents dels Comuners han fundat a l’URSS la pàtria socialista dels treballadors que avui en dia lluiten en els camps i les muntanyes d’Espanya; demà estarem també amb tu, treballador i plebeu romanès”.

No s’ha trobat informació sobre la data en la qual Hermina Marcusohn va deixar l’HIV, però el 26 de gener del 1939, juntament amb altres membres del Comitè del PC, entre els quals hi havia el seu marit i Herscu Klein (també conegut com a Hermann Sucar) van marxar de l’Hospital de S’Agaró cap a Figueres en autobús, deixant enrere ferits i personal. El 16 de febrer van passar a França i van estar en el camp de concentració de Saint-Privat a França fins el 1943, moment en què ella i el seu marit van ser traslladats a l’URSS. En un document on es valorava l’activitat professional i política d’Hermina Marcusohn, se la qualificà com una persona preparada per la feina que realitzava i que oferia un bon tracte als ferits, per això se la considerava “de confiança. Ella ha estat sempre disciplinada, (...)”⁸⁷⁰.

---

⁸⁶⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 645a/62. Aquest document es titula “Din viața spitalului nostru. Aniversarea Comunei din Paris” i la cita següent en forma part.

⁸⁷⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 838/36. Traducció pròpia del francès.

11. Petronille Saloreá, una infermera de quiròfan

Fotografia de Petronille Saloreá, Hospital Universidad (Múrcia), 1 de març del 1938⁸⁷¹.

Petronille Saloreá⁸⁷² va néixer el 18 de setembre del 1909, al nucli belga de Trembleur, municipi de Blegny (Liège, Bèlgica), en el sí d'una família treballadora, el seu pare era paleta i tenia idees socialistes. Va estudiar infermeria i obtingué el títol el 1929 a la Universitat de Liège. Especialista en quiròfan, tenia una experiència professional de 9 anys quan va venir a Espanya, en haver treballat en diferents clíniques i hospitals de Bèlgica, entre ells la Clínica de la Mutualité Socialiste Joseph Wauters, a la ciutat de Waremme.

Des del 1931 fou membre d'un sindicat del servei públic, en la secció de sanitat, on exercí de delegada i secretària durant cinc anys. Saroleá també s'afilià al Parti Ouvrier Belge i a partir del 27 d'octubre del 1936 s'incorporà al PC d'aquest país⁸⁷³, on assumí el càrrec de secretària de cèl·lula de Waremme, a la federació de Huy, des del febrer fins l'1 de maig del 1937.

En arribar a Espanya el 26 de maig del 1937 es dirigí a la base de les BI a Albacete on el juny s'incorporà al SSI. Destinada a Múrcia, no se'n va moure fins a l'evacuació cap a Catalunya, l'abril del 1938. A Múrcia se l'ha localitzat a l'Hospital Universidad, l'1 de

---

⁸⁷¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1395/42b. Biografia de militants.

⁸⁷² Els documents que s'han utilitzat per elaborar aquesta breu biografia són: CDMH.PS.Militar.C1688 (28 de novembre del 1938); RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/58-59; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 238/30-32; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 289/12; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1395/41-43 i 45-47; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/63; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/223; Guerra (2003, p. 318).

⁸⁷³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1395/47, del 5 de desembre del 1938 situa la seva afiliació al PC belga el 1937.

gener del 1938⁸⁷⁴, i també a principis de març d'aquest mateix any on exercia com a infermera en cap de quiròfan i del servei d'esterilització. La seva implicació amb el PC, a través del qual havia realitzat un curs a l'escola marxista, devia afavorir que a Múrcia se li assignés la responsabilitat del grup belga. Després d'uns nou mesos al SSI, el març del 1938, Saloreá declarà que a més de dominar el francès i el flamenc, també parlava i escrivia bastant bé l'espanyol i entenia una mica l'holandès i l'alemany.

Petro Saloreá dirigeix la preparació del material per esterilitzar, Hospital Universidad, 1 gener 1938⁸⁷⁶.

Sala d'hospitalització, Hospital Universidad (Múrcia), 15 novembre 1937⁸⁷⁵.

En arribar a Catalunya se la va destinar al HIV i després a l'Hospital Internacional de S'Agaró, on la Dra. Voss⁸⁷⁷ explicà que també hi exercí com a infermera de quiròfan. En relació al temps que va treballar a l'HIV, només s'ha pogut determinar que el 30 de maig del 1938 es trobava a Barcelona i havia de tornar cap a Vic amb una ambulància que sortia a dos quarts de quatre de la tarda per reincorporar-se a la feina, segons una nota del cap de l'AME, en la qual no s'hi especificava el motiu de la seva anada a Barcelona⁸⁷⁸. Tampoc s'ha pogut documentar la seva sortida de Vic per incorporar-se a l'Hospital Internacional de S'Agaró i els documents consultats assenyalen la seva presència el 3 d'octubre⁸⁷⁹, el 28 de novembre⁸⁸⁰ i el 21 de desembre del 1938⁸⁸¹.

⁸⁷⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/38. El document RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/63, la situa a l'Hospital Pasionaria de Múrcia.

⁸⁷⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/13b.

⁸⁷⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 737/38.

⁸⁷⁷ Sembla que Nenadova Voss era la metgessa de Letònia coneguda amb el nom de Braina Voss, i que en realitat es deia Braina Olga Rudina-Penadova-Fossa, que nasqué a Riga el 1902 i morí en aquesta mateixa ciutat el 1973 (Guerra, 2003, pp. 448-449).

⁸⁷⁸ CDMH.PS.Militar.C4762/1.

⁸⁷⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/1 és la pàgina d'inici del document característiques d'individus del Servei Sanitari que han estat repatriats, on hi consta la data, i la referència de Saloreá està a RGASPI. Fons 545, invent 6, fitxer 48/59.

⁸⁸⁰ CDMH.PS.Militar.C1688.

⁸⁸¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/111. La data de l'Informe de instructor del PCE, Antonio Silva figura a RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 662/112.

En relació a la valoració professional que es va fer de Petronille Saloreá es fa referència a la seva bona qualificació i que realitzava correctament el seu treball⁸⁸².

12. Marcelle Valensi-Ginsburg, la infermera i llevadora rebel

Marcelle Valensi-Ginsburg⁸⁸³ va néixer a Valensole, als Alps de la Baixa Provença (França), l'1 de juliol de 1898. Vivia a París i tenia un fill. Les fonts discrepen sobre el seu estat civil i mentre que en una s'indica que estava casada⁸⁸⁴, en una altra es diu que estava divorciada⁸⁸⁵. Parlava francès, anglès i alemany i una mica l'espanyol. Valensi-Ginsburg era infermera de la Cruz Roja i des del 1932 tenia el títol de llevadora. Formava part del PC francès des del 1931⁸⁸⁶.

Aquesta infermera va arribar a Espanya el març del 1937 i en incorporar-se al SSI se li atorgà el rang de soldat. Se la va destinar a l'Hospital de Radio⁸⁸⁷ (Múrcia), on va treballar com ajudant del metge alemany Walter Blank⁸⁸⁸ en el servei de Raig X. El mes de gener va marxar a França amb un permís i quan va tornar, el 21 de març del 1938, se la va destinar a l'Hospital de Benicàssim.

Després de l'evacuació cap a Catalunya va treballar a HIV i d'aquí va passar a l'Hospital de les BI a Mataró fins que l'agost del 1938 va tornar a París⁸⁸⁹. És possible que aquest retorn el precipités la situació que Valensi-Ginsburg va viure a Vic i que mostrava que el compromís polític dels membres del PC passava per davant de qualsevol altra consideració.

El 18 de juliol del 1938, la cèl·lula número 2 de l'HIV va fer una reunió extraordinària, de la qual en van sortir dues actes, una signada pel delegat del PC d'aquest hospital, Vittorio Sarpi, titulada "Acta de la reunion extraordinaria de la celula número 2 el 18-7-38. Orden del dia [sic]"⁸⁹⁰, on en l'ordre del dia hi constava el punt: "Caso de la enfermera

---

⁸⁸² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/223; CDMH.PS.Militar.C1688; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/59.

⁸⁸³ Els documents utilitzats per l'elaboració de la biografia de Marcelle Valensi-Ginsburg han estat: Fons 545, inventari 3, fitxer 669/150; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/40-41; Guerra (2003, p. 224); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 85).

⁸⁸⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/40-41.

⁸⁸⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/150 ; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/41.

⁸⁸⁶ Segons el RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/150 i RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/41, Valensi estava afiliada al PC francès des del 1931, mentre que Guerra (2003, p. 224) situava aquesta data el 1921.

⁸⁸⁷ Anomenat també Hospital Vaillant-Couturier (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 658/36).

⁸⁸⁸ Walter Blank va néixer a Hörde (Alemanya) i va morir d'un infart a l'Hospital de les BI a Mataró el 1938. Era jueu, va participar a la Primera Guerra Mundial i després va estudiar medicina i es va especialitzar en radiologia (Guerra, 2003, p. 345).

⁸⁸⁹ Guerra (2003, p. 224).

⁸⁹⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/37.

Marcelle Valesie”, i l'altra acta la van elaborar els responsables de la cèl·lula número 2 i la van titular “Acta de la reunion extraordinaria de la C [cèl·lula] 2, 18-7-38. Explicació del caso de la Marcelle Valencie [sic]”⁸⁹¹. Les dues actes concretaven l'expulsió de la infermera Marcelle Valensie d'aquesta cèl·lula i més endavant, també ho va fer el PCE⁸⁹². Els motius al·legats en aquestes actes van ser els següents:

- a. Queixes relacionades amb la seva activitat assistencial. Cap de les acusacions registrades en aquestes actes anava acompanyada d'algun comportament que les sustentés:

“La Marcelle, como enfermera actuó mal tratando mal a los heridos, gastaba material más que necesario a pesar de que fue avisada por el médico, cuidando mal a los heridos y comportándose arrogantemente con los mismos creando así desmoralización en su sala [sic]”⁸⁹³.

Aquest punt s'ampliava en l'informe de Sarpi, on s'afirmava:

“(…) los heridos no han estado contentos con su conducta, no se ha interesado de los heridos, ni de la llegada de nuevos heridos, ... no ha venido ha tiempo al trabajo, dejando a otras enfermeras hacer su trabajo... [sic]”⁸⁹⁴.

- b. Denúncia de Valensi-Ginsburg contra la infermera María Zamorano, presentada el 6 de juliol a la direcció de l'hospital. Zamorano, coneguda com *La generala* estava afiliada a ER i era molt activa tant en el grup de Dones Antifeixistes que hi havia a l'HIV com en el SRI⁸⁹⁵.

El motiu de la denúncia va ser “haber durante las horas libres hecho propaganda por la reunión de las mujeres antifascistas” i per això María Zamorano “fué llamada a la dirección y de parte de la mujer del Director fué llamada severamente al orden, diciendole que no tenia que hacer trabajo politico [sic]”⁸⁹⁶.

---

⁸⁹¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/38.

⁸⁹² RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/40.

⁸⁹³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/38.

⁸⁹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/37.

⁸⁹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/11.

⁸⁹⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/38.

- c. Manca d'implicació amb el PC. Es va informar que no havia assistit a diferents reunions:

“Ademas el dia 6-7 se celebró la reunión de las mujeres antifascistas. Las camaradas comunistas fuen avisadas, pero ella contesto que solo marcheria a la reunión si se dea un cargo importante, sin cargo no participaria a la reunión [sic]”.

El responsable del partit va aclarir que en lloc d'anar a la reunió se n'havia anar al cinema. A més, “Durante de la reunion de la C [cèl·lula] el 16-7 se marchó de la reunion engañando los camaradas diciendo que iba al trabajo, sin embargo tenia el dia libre y fue a paseo [sic]”⁸⁹⁷.

- d. Indisciplina en activitats relacionades amb el partit:

“(...) ademas ha probado hacer todo para entregar el carnet del PC a algunos elementos no conocidos y sin pasar por el conducto de la C. (cèl·lula), a pear de ser avisada de no hacerlo más ella continuó [sic]”.

- e. Defensa de principis considerats contraris a les directrius del partit:

“(…), ademas ha dicho y sostenido polemizando con el camarada Antonio Buergueño que el Trotskismo es un partido político que hace su política como los demás partidos en España y en general no solo afirmó esto sino insistió en justificarlo [sic]”.

- f. Relacions amb persones que el PC considerava contràries a la seva política, al considerar que Valensi-Ginsburg era propera a la dona del director, la infermera Maria Glaser, i d'aquí que es digués: “(...) es indudable que la contaba lo que se hacia en las reuniones de la Celula, (...) [sic]”.

- g. Absència de Valensi-Ginsburg en la reunió de cèl·lula programada pel dia 13 de juliol, on s'havia de tractar la seva situació. La resposta de Valensi-Ginsburg al rebre la convocatòria va ser: “(...), que no vendria y que su cuestion le discutaria el partido frances y no el partido español, que a nosotros no reconocia para nada [sic]”.

---

⁸⁹⁷ Les cites incloses en els apartats que van des del “c” fins a l’”h” formen part del document RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/38.

h. Preparació de la seva repatriació a França, sense sol·licitar-ho al PCE:

“El día siguiente [14 de juliol] se marchó precipitosamente a Barcelona por ser repatriada inmediatamente, sin decir nada a los compañeros de la C [cèl·lula], entrego el dinero de Finanzas y se fue [sic]”.

En l'acta feta per la cèl·lula número 2 s'exposava que Marcelle Valensi-Ginsburg va tornar a Vic abans d'anar-se'n a França “sin hacerse ver, descreditando la C (cèl·lula), y varios camaradas del partido [sic]”⁸⁹⁸.

No s'ha trobat cap informe emès per Marcelle Valensi-Ginsburg que permeti conèixer la seva versió dels fets.

13. Erika Viering, la fisioteràpia en la formació de les infermeres

Erika Viering⁸⁹⁹ va néixer el 19 d'agost del 1906 a Lübzín, estat de Mecklenburg (Alemanya). El 1928 va aprovar l'examen de professora d'Educació Física Ortopèdica a la Policlínica Universitària de Berlín i el 1938 es va graduar com a fisioterapeuta a l'Escola Dr. Kichberg d'aquesta mateixa ciutat. També es va formar com a massatgista i va treballar a l'Allgemeine Ortskrankenkasse⁹⁰⁰ de Berlín.

Afiliada al PC d'Alemanya des del 1932, va emigrar a Txecoslovàquia des d'on es va desplaçar a Espanya el 18 febrer del 1937. A la Base d'Albacete la van incorporar al SSI i des del març del 1937 fins l'abril del 1938 va treballar com a fisioterapeuta i massatgista en un hospital de les BI a Múrcia. A Barcelona va fer de “secretària del Cap de la Pagaduria (Flohr)”⁹⁰¹. Estava afiliada al PCE des del 1938.

El maig del 1938 va rebre un permís per anar-se'n a París i el mes de juny, quan va tornar, la van destinar a l'HIV, on compaginà la seva activitat assistencial amb la impartició d'un curs de fisioteràpia de perfeccionament per a infermeres. El 3 d'octubre del 1938, Viering encara era a Vic i no va passar la frontera francesa fins el 1939.

---

⁸⁹⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1428/38.

⁸⁹⁹ Les fonts utilitzades per elaborar la biografia d' Erika Viering han estat: RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/59-60; Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 69); Abel i Hilbert (2015, p. 527).

⁹⁰⁰ L'Allgemeine Ortskrankenkasse és un sistema d'assegurança general de salut que té un caràcter regional.

⁹⁰¹ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/60. Possiblement aquest servei és el lloc on es feien tots els pagaments vinculats amb l'AME.

14. Rosa Weiner, la primera cap d'infermeria i la por de les represàlies

Fotografia de Rose Weiner a l'hospital americà, s. d.⁹⁰²

Fotografia del carnet del PCE, s. d.⁹⁰³

La biografia de Rose Weiner posà de manifest les dificultats a l'hora de reproduir les trajectòries de vida d'infermeres de les BI. En el cas de Weiner, els records que va explicar en diferents cartes enviades a Fredericka Martin, escrites uns 30 anys després d'acabar la GC, a vegades no coincideixen amb documents consultats al RGASPI. En les cartes Weiner manifestà el seu compromís d'exposar allò que recordava i la seva voluntat que es mantingués el seu anonimats. En una carta del 5 de maig del 1969 deia:

“Perdona'm per no respondre a les teves preguntes relacionades amb la meua vida personal -Prefereixo no tenir el meu nom imprès en aquest moment-. Un dia, quan ens trobem a Mèxic o N.Y. t'ho explicaré tot”⁹⁰⁴.

Ja en una carta anterior, del 2 d'abril del 1969, després de reconèixer la feina de recopilació que havia realitzat Fredericka Martin, ja li havia comentat el seu desig que el seu nom no aparegués enlloc:

“Tu estàs certament compromesa en una empresa interessant. Bona sort, no sé si puc ser-te d'alguna ajuda, ha passat molt, molt temps i he estat lluny de les "coses". De tota manera, intentaré respondre les teves preguntes i compartir qualsevol informació tan bé com pugui, sempre que el meu nom no aparegui imprès”⁹⁰⁵.

⁹⁰² Annex 16: Web SIDBRINT.

⁹⁰³ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1556/5. La fotografia forma part del seu carnet d'afiliada al PCE.

⁹⁰⁴ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29.

⁹⁰⁵ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29.

En una carta del 30 de maig del 1975, Martin va intentar convèncer-la de la irracionalitat d'aquesta por:

“(…): no puc utilitzar un nom de guerra sense indicar-ho. I recentment el teu [nom] ja ha estat imprès i no has patit cap dany. Però si utilitzo un altre nom prepara't perquè algú el vingui a comprovar.

“Els vigilants deixen en pau les persones que saben que no tenen por. Només els tímids i massa curosos son assetjats, te n'hauràs adonat⁹⁰⁶.”

En la mateixa carta, Fredericka Martin li deia: “No hi ha anonimat per ningú que participi en un moviment internacional, excepte per casualitat aquells que van venir a Espanya en silenci i van morir molt ràpid allà”.

La nord-americana Rose Weiner⁹⁰⁷ va néixer a l'Imperi Rus el 26 de febrer del 1908 i era jueva. El 1921, quan tenia 13 anys, la seva família va emigrar als Estats Units i el 1923 ja treballava de comptable en unes oficines en una fàbrica de Milwaukee (Wisconsin). Weiner parlava i escrivia en rus, alemany, anglès i hebreu.

Es va graduar com a infermera a l'Escola d'Infermeria de l'Hospital Montefiore de Nova York el març del 1932 i va continuar formant-se a l'Hospital Universitari de Long Island en cirurgia, pediatria, obstetrícia i quiròfan. A més, va fer cursos de psicologia a les universitats de Columbia i Hunter, a Nova York.

El 1932 Weiner va ocupar el càrrec de Cap d'infermeria de l'Hospital Montefiore i s'afilià i fou un membre actiu del Sindicat d'infermeres de Nova York, que segons aquesta

---

⁹⁰⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29.

⁹⁰⁷ La documentació utilitzada per elaborar aquesta biografia sobre Rose Weiner és: ALBA 001. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13. Carpeta 29. Cartes de Weiner a Martin del 11 de febrer del 1969, del 2 d'abril del 1969, del 5 de maig del 1969 i del 2 de novembre del 1969; Carta de Martin a Weiner, del 23 de setembre del 1970; Dutch Nurses; ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. American Medical Corps (Sponsored by Medical Bureau, American Friends of Spanish Democracy), 29 de gener del 1937; March 3, 1937; 2nd American Medical Unit; Nursing Service at Castillejo; Weiner, Rose / Villa Paz / Castillejo / Belalcazar; American Nursing Staff, Belalcazar; 17 de desembre del 1937. Newsletter. To American Medical Bureau to Aid Spanish Democracy from American Hospital in Spain. Nº. 3. Villa Paz. Second American Mobile unit leaves for Teruel Front, December 26, 1937; Rose Weiner / Cabriels; Medical Bureau and North American Committee to Aid Spanish Democracy. 29 de desembre del 1938. Carta del 23 de desembre del 1938. Centrale Sanitaire International d'Aide a l'Espangne Republicaine. Pagament de bitllets ; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 48/60; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1010/34; RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1556/7, 7b, 8 i 8b; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 670/71; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/17a; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 731/27; Annex 15: Base dades ALBA; Celada et al. (2009, p. 546); Lustiger (1991, p. 335).

infermera formava part del Congress of Industrial Organizations (CIO), creat el 1935⁹⁰⁸. El 1936 es va afiliar al PC americà a la ciutat de Nova York.

El 18 de març del 1937 va sortir de Nova York amb el vaixell SS Normandie amb el desig d'ajudar els que lluitaven per preservar la democràcia. En una carta del 3 de març del 1937 s'indicava que ella, juntament amb altres infermeres i metges, estava preparada per sortir de Nova York cap a Espanya el dia 12 de març amb el vaixell Ile de France.

Rosa Weiner va arribar amb la segona unitat mèdica de l'AMB, liderada pel Dr. Friedmann. En el grup, també hi havia les infermeres Rebecca Shulman, que va estar a Vic, Mathilde Yannovic i Dulce Hernaiz, a més de l'infermer George Moser. L'arribada va ser a Portbou i des d'allà es van dirigir cap a Barcelona amb ambulància, des d'on van continuar fins arribar a Albacete. Weiner va ser destinada al servei sanitari de la 35 Divisió, que es trobava al front del Centre.

L'1 d'abril del 1937 va començar a treballar a Villa Paz (Saelices, Conca) i aquest mateix mes se la va transferir a l'Hospital de Castillejo, molt a prop de Villa Paz. En un document titulat Nursing Service at Castillejo s'indicava que en aquest hospital va coincidir amb altres infermeres nord-americanes que també van treballar a Vic, com Ray Harris, que era la cap d'infermeria i Edith Dyer. Segons aquest document, l'activitat que les infermeres portaven a terme en aquest hospital es concretava en:

- “1. Supervisió de la realització de llits i aspecte general de la sala. Roba pels llits que feien les criades espanyoles.
- “2. Roba
- “3. Preparació de subministraments
- “4. Tractaments
- “5. Massatges
- “6. Dieta especial”

Després d'aquesta estada a Castillejo, Rose Weiner va estar uns dos dies a l'Hospital de Tarancón (Conca), un d'aquests dies va ser el 9 d'agost.

---

⁹⁰⁸ El 1935 es va crear el Comitè per a l'Organització Industrial i no va ser fins el 1938 que els sindicats que el constituïen es van organitzar com una federació sindical internacional amb el nom de Congress of Industrial Organizations (CIO) (Mondy i Noe, 2005, p. 399).

Segons Weiner, “si la memòria no em falla”⁹⁰⁹, sembla que pel setembre, la van destinar a Belalcázar (Còrdova) i explicà que s’hi quedà uns 10 dies. Tot i això, constava en una llista de l’equip d’infermeria de l’Hospital de Belalcázar, elaborada per l’AMB, el 2 de novembre del 1937, juntament amb les infermeres Rebecca Shulman, Ruth Davidow, Fanny Golub i Hannah Hershkowitz. Des d’aquí se’n va anar a l’Hospital de Villa Paz on va coincidir amb el Dr. Rintz i amb Dorothy Fontaine.

En una nota informativa de l’Hospital de Villa Paz a l’AMB, del 26 de desembre del 1937 s’indicava que Weiner es trobava al front de Terol amb la segona unitat mòbil de l’AMB i amb el Dr. Barsky com a responsable. L’equip estava format per 35 membres, entre els quals hi havia cinc metges i set infermeres nord-americanes i vàries infermeres espanyoles. Entre les nord-americanes, a més de Weiner, hi havia Ann Taft, Sana Goldblatt, Toby Jensky, Nora Temple i Selma Chadwick. En el document no hi constava el nom de cap infermera espanyola. El grup disposava d’una *auto-chir*, tres ambulàncies, dos camions i una camioneta. En una carta del 5 de maig del 1969, Weiner va comentar que al front de Terol hi va estar “prop de 2-3 setmanes, (...)”⁹¹⁰ i d’aquesta experiència, el 2 de novembre del 1969, va escriure: “Encara recordo aquells dies amargs, freds”⁹¹¹.

Els documents consultats no aclareixen si en tornar de Terol se’n va anar a Villa Paz o Castillejo, però sí que es trobava a Villa Paz quan es produí l’evacuació cap a Catalunya, l’abril del 1938, moment en què era cap d’infermeria. En aquest hospital va ser un membre actiu del PCE, actuant com a secretària de cèl·lula, tenia el carnet de militant des del desembre del 1937.

El càrrec de cap d’infermeria va fer que Weiner participés en els preparatius i en l’evacuació de Villa Paz. El seu destí en l’arribar a Catalunya va ser l’HIV i així ho expressava en dues cartes que va enviar a Fredericka Martin, una de l’11 de febrer i l’altra del 5 de maig del 1969. En la primera exposava el següent: “La resta de meva la estada va ser a Vich on hi havia l’acció. Epidèmia de tifoide, etc”⁹¹².

Aquesta afirmació es contradeia amb la informació aportada per d’altres documents. Concretament, en unes notes de Mildred Rackly⁹¹³, assistent i persona de confiança del

---

⁹⁰⁹ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d’investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Weiner, Rose / Villa Paz / Castillejo / Belalcazar.

⁹¹⁰ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d’investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Teruel/ Cordoba Front/ Weiner, Rose. Letter of Rose Weiner to F. M., May 5, 1969.

⁹¹¹ ALBA 001. Fredericka Martin. Sèrie I. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Carta de Weiner a Martin.

⁹¹² ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Carta de Rose Weiner a Fredericka Martin del 2 de novembre del 1969.

⁹¹³ Annex 15: Base dades ALBA.

Dr. Barsky, es situava a Rose Weiner a Cabrils, abans del 16 de maig, possiblement el 14 de maig del 1938. Per altra part, en una biografia que el PCE feia a tots els militants dels hospitals, signada per Weiner el 16 d'agost del 1938, hi constava que estava a l'Hospital de Santa Coloma de Farnés, però al final, en el punt on s'havia d'identificar el lloc i la data d'elaboració del document, aquesta població apareixia tixada i, amb una altra lletra, estava escrit Hospital Militar de Mataró⁹¹⁴. De tota manera, Hervàs (2008) la situa a Santa Coloma de Farners.

A Vic, Rose Weiner devia assumir responsabilitats polítiques, segons la nota del comissari polític de l'hospital, Maurice Sauvard, corresponent el 16 de juliol del 1938:

“(...) tengo que comunicarle que la camarada Rosa Wiener recibio del camarada Lanser la cantidad de 5000 pesetas y la mencionada camarada las entrego al anterior Comisario camarada Leo (Wurzel), para este Hospital de Vich [sic]”⁹¹⁵.

Weiner va marxar d'Espanya cap a França el 4 de desembre del 1938, juntament amb altres infermeres que van estar a l'HIV, entre elles Hilda Bell, Ruth Epstein, Ray Harris i Grace Margulis. En una nota del 8 de desembre del 1938, el Dr. Malbin avalava el seu retorn als Estats Units: “Rosa Weiner mereix el permís per tornar a casa”⁹¹⁶.

A França, va passar per Cerbère i després se'n va anar a París on s'hi va estar tres setmanes i concretà “a costa meva”⁹¹⁷, fins que va tornar a Nova York el 31 de desembre del 1938.

---

⁹¹⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 6, fitxer 1556/8.

⁹¹⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/17a.

⁹¹⁶ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Notes d'investigació i fotocòpies. Capsa 13, carpeta 30. Comercial Cables The international System.

⁹¹⁷ ALBA 001. Fredericka Martin. Rose Weiner: Correspondència i qüestionari. Capsa 13, carpeta 29. Carta de Weiner a Martin, del 5 de maig del 1969.

15. Štefania Wenzlová, la infermera espiada

Štefania Wenzlová⁹¹⁸ va néixer al Bratislava el 1911⁹¹⁹. Era infermera titulada i membre del PC txec. Va venir a Espanya a través del Comitè txec d'Ajuda a l'Espanya democràtica⁹²⁰ i va arribar en tren, a través de Portbou, el 1937. No s'ha pogut determinar el mes en què Wenzlová va arribar a Espanya, ja que no hi ha unanimitat en les fonts consultades, en la majoria de casos, el mes que especifiquen aquestes fonts coincideix amb un fet significatiu relacionat amb l'equip sanitari txec a Espanya.

Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 250) van situar l'arribada de Wenzlová el mes d'abril, moment en què va arribar a Espanya un nou equip mèdic procedent de Txecoslovàquia dirigit pel Dr. Karel Holubec⁹²¹ (Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales, 2018b; Errepublik Plaza, 2021). En una biografia del RGASPI se situava aquesta arribada el mes juny, quan es va incorporar a la 45ª Divisió⁹²², informació que es podria relacionar amb la seva estada a El Escorial (Madrid) (Schiborowski i Kochnowski, 2016, p. 250), on arran de la Batalla de Brunete s'hi va preparar l'Hospital número II, conegut com l'hospital anglès⁹²³, on hi va treballar un equip mèdic txec (Boucek, 2009), procedent de l'Hospital Komensky (Errepublik Plaza, 2021). Aquesta batalla s'inicià la nit del 5 al 6 de juliol del 1937 i en ella hi va participar la 45^a Divisió (Castellano i Schnell, 2011), que des del juny del 1937 tenia com a cap del servei sanitari el metge txec d'origen jueu František Kriegel⁹²⁴. La tercera data d'arribada de Štefania Wenzlová se situa el 8 d'agost del 1937⁹²⁵, mes en el qual l'Hospital Komensky, dirigit pel metge Bedřich Kisch⁹²⁶, es va traslladar a l'Hospital de Benicàssim (Bouček, 2009,

---

⁹¹⁸ Els documents consultats per elaborar la biografia de Štefania Wenzlová han estat: AGMAV, C.1092,8/65; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/120 i 150; Jirku (2018, pp. 65 i 75); Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 250).

⁹¹⁹ Les fonts consultades coincideixen en el dia 24 com a data de seu naixement i discrepen en el mes. AGMAV, C.1092,8/65, armari 77 indica que fou el maig. Schiborowski i Kochnowski (2016, p. 250) la situen el juliol i en el RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/120 es fa referència el mes d'agost.

⁹²⁰ Aquest comitè va portar "ambulàncies, instrumental i medicaments" a Espanya (Jirku, 1938, p. 75).

⁹²¹ Karel Holubec, va néixer a Pržno, situat a la regió de Moràvia-Silèsia (actual República Txeca) i va morir a Třebíč (actual República Txeca) el 1977. Va ser capità mèdic de la XI Brigada Internacional (Guerra, 2003, p. 413) i el primer director de l'Hospital Komensky a Guadalajara (Fuster, 2018, p. 73).

⁹²² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/150.

⁹²³ L'Hospital d'El Escorial, situat en el seminari San José de los Sagrados Corazones, funcionava des del principi de la guerra i els anys 60 es va enderrocar i actualment és una casa d'exercicis espirituals d'aquesta congregació, situada a l'avinguda dels Reis Catòlics, 12 (Identificado el hospital de El Escorial donde murió la fotógrafa Gerda Taro en julio del 1937, 2017).

⁹²⁴ František Kriegel va néixer a Stanislavów (Polònia) el 1908 i va morir a Praga (actual República Txeca) el 1979. Va estudiar medicina a Praga i en graduar-se va obtenir la nacionalitat txeca. Era membre de PC txec des del 1937. Durant la GC va ser cap mèdic de la XI Brigada i després ho va ser de la 45 Divisió (Guerra, 2003, pp. 413-414).

⁹²⁵ AGMAV, C.1092,8/65.

⁹²⁶ Bedřich Kisch, conegut com a Friedrich Kisch, va néixer a Praga (actual República Txeca) el 1894 i va morir a la República Democràtica Alemanya el 1968. Va ser metge a la XI Brigada Internacional i va substituir al metge Karel Holubec a la direcció de l'Hospital Komensky a Guadalajara i va continuar amb aquest càrrec quan l'hospital es va traslladar a Benicàssim (Guerra, 2003, p. 413; Fuster, 2018, p. 73).

p. 150; Errepublik Plaza, 2021). Finalment, en un document que indica les característiques de Stefi Trotzki (cognom de casada), s'assenyala que va arribar a Espanya l'1 d'octubre del 1937⁹²⁷.

Fos quin fos el moment en el qual Štefania Wenzlová va arribar ella mateixa explicà la seva incorporació a l'equip txec: "Trabajé primero en Guadalajara" (Jirku, 2018, p. 65), referint-se a l'Hospital Komensky i els motius que la van portar a participar en la GC:

"Yo soy enfermera, siempre me ha gustado mi profesión. Sin embargo, no fui feliz hasta que tuve la oportunidad, gracias a mi profesión, de demostrar mi solidaridad con el pueblo español. Muchos de mis conocidos y amigos me envidiaron, todos querían venir también, aunque desde allí hacen todo lo posible por ayudar a España."

(Jirku, 2018, p. 65)

L'Hospital Jan Amos Komensky es va crear l'abril del 1937, quan el Comitè Txec d'Ajuda a Espanya va enviar un grup nombrós de sanitaris a un hospital de Guadalajara, situat al Col·legi de las Adoratrices. Aquest hospital va començar a funcionar el 8 de març per atendre els ferits de l'ofensiva de Mussolini sobre Guadalajara (Asociación de Amigos de las BI, 2018b; Errepublikazaleen, 2021). En parlar de l'Hospital Komensky, Štefania Wenzlová va posar de relleu els efectes d'aquests atacs:

"El hospital albergaba también a niños cuyo Hogar Infantil había sido destruido. Las bombas habían matado al director y también a los padres de los niños. Al escuchar las sirenas, los pobres pequeños se ponían a llorar ya que todo lo que habían soportado revivía en ellos. Más tarde esos niños fueron evacuados. Era el momento. Hoy día, la ciudad de Guadalajara está en ruinas después de haber sufrido, no hace mucho, un bombardeo terrible."

(Jirku, 2018, p. 65)

L'agost del 1937, l'Hospital Komensky s'ubicà a les instal·lacions de l'Hospital de Benicàssim i va ocupar "(...) cuatro chalets grandes y un viejo monasterio, con un total de quinientas camas." (Bouček, 2009, p. 150). Aquesta va ser la descripció que va fer Wenzlová d'aquest nou espai, a més d'indicar els brigadistes que s'hi atenien:

"Ahora trabajo en lo que hasta hace poco era un hotel balneario a la orilla del Mediterráneo. Los enfermos son hospitalizados en las villas que antes eran

---

⁹²⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/120.

residencias de verano para los ricos. El Hospital Komensky fue trasladado enteramente aquí, no sólo trata a los combatientes checos sino a todos los voluntarios”

(Jirku, 2018, p. 65)

Fou a Benicàssim on Štefania Wenzlová es va casar amb el tinent metge polonès Saül Trocki, responsable de tren que va evacuar els ferits i malalts de Benicàssim cap a Catalunya i que Antonio Silva, que en aquells moments era el comissari polític d'aquest hospital, va denunciar juntament amb altres metges i personal, com el Dr. Jensen, director de l'Hospital de Benicàssim, el Dr. Becker, el seu ajudant, i el Dr. Kisch, cap mèdic de la secció Jan Amos Komensky. Quan l'informe redactat per Silva i titulat “Situación [Hospital] de Benicàssim por respecto a la evacuación” va arribar a l'AME, va provocar l'obertura d'una investigació dels denunciants i el Dr. Trocki va ser acusat “Por su despreocupación por los heridos y enfermos a su cuidado; Responsable de la muerte del herido grave en el tren, y por su espíritu derrotista”⁹²⁸.

Tot i que l'estudi dels informes escrits per Trocki, Jensen, Becker i Kisch van aportar dades que desmentien les acusacions del comissari polític, la denúncia juntament amb el caos viscut a Barcelona per l'arribada massiva de ferits, malalts i personal mitjans d'abril del 1938 van comportar sancions per tots ells. Al Dr. Trocki se'l va destituir i degradar, destinant-lo a la 227 Brigada Mixta com a metge de batalló (Casañ, 2006a).

L'evacuació de l'Hospital de Benicàssim va portar els ferits, malalts i personal de la secció Jan Amos Komensky a l'Hospital de les Bl a Mataró (Casañ, 2006a, pp. 516 i 524). El control sobre el personal txec en aquest hospital va quedar palès en l'Informe de la situación general del Servicio Sanitario Internacional y el desarrollo del P. C. en los mismos”, signat per l'inspector del PC en el SSI, Antonio Silva, del 15 de gener del 1939. En aquest informe, el responsable del PC acusà els metges de fer una discriminació positiva vers els ferits i malalts que eren de la seva mateixa nacionalitat a l'hora d'atendre'ls i manifestà que on més es notava aquest malestar era en els hospitals de Mataró, Vic i Moià, centrant-se en el personal sanitari txec que hi havia a Mataró i en l'efecte negatiu d'aquesta pràctica:

“(…) como por ejemplo en Mataró se hacía una política del grupo checoslovaco, pues todos los médicos y personal auxiliar eran del antiguo Hospital 'Komenski',

---

⁹²⁸ CDMH.PS.Militar.C4764/37b (19.04.1938).

existiendo una gran tirantez entre esto y los americanos, que en escaso número existían en ese hospital”⁹²⁹.

Aquesta situació va afavorir que el maig del 1938 el grup txec de l'Hospital de les BI de Mataró fos traslladat a l'HIV (Esteve, 2014). El seu control a Vic es va mantenir i d'aquí en van sortir diferents informes. Un dels metges que va col·laborar amb l'inspector del PC en el SSI, Antonio Silva, en aquest seguiment va ser el metge romanès David Janku⁹³⁰, que va requisar i traduir al castellà algunes cartes personals dirigides a alguns membres d'aquest grup. Com a bon comunista⁹³¹, Janku va posà en pràctica una de les màximes d'aquest partit, que era informar sobre allò que es pogués considerar sospitós (Casany, 2006a, p. 535).

Entre els documents que mostren aquest seguiment hi ha el “Raport sobre las actividades de algunos médicos”⁹³², on s'informava que des de l'arribada dels txecs a Vic, s'havia creat el grup format per “Boulka, Andre, Dora, Vlasta i Estefania Trocki”, noms que feien referència als metges polonesos Samuel Boulka, Andre Lorbeerbaum⁹³³ i Dora Klein, i a la metgessa txeca Vlasta Veselá⁹³⁴.

A la “Lista del Personal femenino que tiene que salir del Hospital. Características”, sense data, s'aprecia l'animadversió d'Antonio Sarpi, delegat del PC a l'hospital, cap a Štefania Wenzlová:

“Trabaja bien como enfermera, está embarazada, por esto la han hecho responsable del 1 piso, así no tenia tanto trabajo y trabajo más fácil, las enfermeras no la quieren mucho, además tiene contacto con el grupo de los enemigos, tampoco la quieren los heridos”⁹³⁵.

---

⁹²⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 660/98.

⁹³⁰ E seu nom era David Iancu (Annex 16: Web SIDBRINT).

⁹³¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/1.

⁹³² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/7.

⁹³³ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/73. En el RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/2 es qualificava a aquest metge de “Sospechoso de Trostkismo.” Andre Lorbeerbaum, en realitat es deia Andrzej Lohrberbaum, també conegut com a Andre Lorski. Va néixer a Varsòvia el 1907 i va morir a la mateixa ciutat el 1994. Va viure a l'URRS fins el 1926 i va estudiar Medicina a París on es va afiliar al PC francès. Va arribar a Espanya el gener del 1937 (Guerra, 2003, p. 428).

⁹³⁴ Vlasta Veselá, va néixer a Brno (actual República Txeca) el 1911 i va suïcidar el 1950 en una presó a Praga en veure's acusada pel seu companys de revisionista. Membre del PC txec i al arribar a Espanya se la va destinar al Hospital Jan Amos Komensky (Guerra, 2003, p. 415).

⁹³⁵ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 709/23.

Per altra banda, en l'informe signat per "Antonio [Silva]"⁹³⁶ i per "Janku" i sense data⁹³⁷, s'hi relaten les sortides que van fer els membres d'aquest grup i les activitats, considerades sospitoses, que van portar a terme:

a. Tenir relacions amb la població civil de Vic:

"[Samuel Boulka] Una vez ha faltado 24 horas del hospital sin que nadie (su mujer misma) sabía donde estaba.

"Tiene una habitación particular y come también fuera del hospital y de la casa del personal. Una vez me ha dicho que tiene relaciones con el pueblo y ellos lo invitan a comer."

b. Acabar una conversa de forma sobtada en acostar-se algú:

"Una vez he venido cerca de Andre [(Lorbeerbaum)] y Dora [Klein] que discuten siempre, y han cortado la discusión...

"He observado que siempre cuando viene un camarada cerca de ellos en una discusión, la discusión se corta."

c. Guardar un escrit quan algú s'apropava:

"[Dora Kleinová] Llegia una carta a Andre Lorbeerbaum] El próximo día han leído también la misma. Cuando se ha acercado un camarada Dora [Klein] ha puesto la carta deprisa en su bolsa y ha tomado un periódico de manera que lo lee, pero sin leerlo."

d. Reunir-se:

"El día 15 de junio después de la reunión del personal Goldstein ha tomado el grupo Andre, Dora, Vlasta, Estefania y Alice⁹³⁸ en su cuarto y ha dicho que Alice es fascista porque el comisario ha dicho que se van de España los fascistas. El día 16 de junio Andre no ha venido al Hospital

---

⁹³⁶ Antonio, es podria referir a Antonio Silva Vega, representant del PC (Casañ, 2006a, p. 501).

⁹³⁷ En el document es fa referència als dies 8, 12, 15 i 16 de juny.

⁹³⁸ L'informe podria fer referència a Alice Glaser, encarregada de la casa de personal, ja que s'ha trobat una carta que aquesta dona va escriure a Dora Klein, quan encara era a Vic (RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/106). Alice Glaser havia estat una de les administradores de l'Hospital Komensky de Gaudalajara (Jirku, 1938, p. 65).

sin que nadie sabe porque. Goldstein se ha marchado con el grupo [no se si Andrés también] al castillo cerca de Vich.”

Seguint les ordres del PC al seus membres per identificar espies, el Dr. Janku va traduir del txec al castellà, una carta escrita per Alice i Helena i dirigida a la Dra. Dora Klein, enviada l'11 de setembre i traduïda el 20 del mateix mes. La primera part era la que estava signada per “Alice”, sobre la qual el Dr. Janku va dir: “(esta Alice Glaser la que fue en Vich repensable de la casa de personal) [sic]”⁹³⁹, i que com s’ha dit anteriorment devia tractar-se de la txeca Alice Gláznerová. La segona part acabava amb el nom d’Helena, podent-se tractar de la farmacèutica txeca Helena Petránková, que el 20 de maig del 1938 es trobava entre el personal de l’hospital i que no estava afiliada a cap partit polític⁹⁴⁰. Les dues parts de la carta tenen un to familiar i són un intent per mantenir la relació que Alice, Helena i Dora Klein havien establert. Ambdues dones rememoraven el temps que van estar juntes, el sentit de la seva participació a la GC i la continuïtat de la lluita contra el feixisme. A continuació es mostren alguns fragments, on es pot observar que l’enviament d’espais d’intimitat no sempre servir per identificar activitats contràries al PC:

Primera part (d’Alice)⁹⁴¹:

“Podeis imaginaros que bien me siento cuando tengo aquí a Helena. Todo el 338ía hablamos de vosotras, vemos las fotos y tenemos el deseo de veros. Es una porqueria tan grande por nuestra parte que siempre vivimos todavía en España, que siempre pensamos con allí, que todo que es acas es solamente España y que todo que es aquí es solamente un turnes. (...).

“Pienso mucho en Stefi, si ha dado a luz y que tiene, si de verdad un Moritzek o una moza. Porque esto no es igual, será el niño de todos nosotros, y también si estamos tan lejos, lo tendremos muy agradable. Es el niño de nuestra Stefi (esta Stefi es la mujer de Trotzki). (...)

“(...). Voy regularmente a los mitines, esta semana tengo reunión de cé, (...). Probablemente me iré a Bistrizta a una cé de fábrica y contaré a los compañeros algo sobre España. La moral es entre nosotros continua siendo buena. No tenemos miedo. (...)

---

⁹³⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/106.

⁹⁴⁰ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/5. igual que altres compatriotes seves, Helena Ackermannova Petránková va estar a Benicàssim, Mataró i finalment a Vic, d’on va ser repatriada cap a Praga l’agost del 1938 (Guerra, 2003, p. 411).

⁹⁴¹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/106.

“Quine sabe cuanto tiempo tendré la posibilidad de escribirte. Pero que no se pasa, cualquier la situación, si tendremos la posibilidad aquí (Txecoslovàquia) el fascismo, y vosotros allí de vencer el fascismo, quedamos juntas y noestras relaciones no pueden cambiar también cuando por casu de la guerra no tendremos la posibilidad de escribir [sic]”.

Segona part (d’Helena):

“Tengo el lugar de nuestra farmacéutica. Espero que ganara aquí tanto para vivir dos meses en Praga y entre tiempo puede que encuentre algun trabajo, cuando no tendré aportar el meno actual. (...)

“Te ruego escribe enseguida, como es con Stefi. Hoy me siento bien y mañana bien y soy a Liseschka y hablamos de los tiempos pasados, porque nuestra patria es hoy delante de Madrid, Dorinka, tienes derecho de escribir de mis cosas personales, pero debes ceerme, que estas cosas no me han producido mucho dolor de cabeza, yo debo cambiar como con los trenes y seguir adelante. No es fácil pero no es lo mas importante [sic]”⁹⁴².

En relació a les preguntes que es feia Alice sobre l'embaràs o el naixement de la criatura de Štefania Wenzlová, es pot dir que el 14 de setembre estava embarassada de vuit mesos i aquestes eren les seves intencions en relació al part i una vegada s’hagués recuperat:

“Pide permiso para Francia, pero quiere volver a esta después de dar a luz.

“Tiene la intención de dejar al niño con unos amigos en Francia”⁹⁴³.

No s’ha trobat cap referència sobre aquesta petició i què va fer Wenzlová després del part, però en el document “Relación de los camaradas cuya repatriación ha tramitado el Servicio Sanitario Internacional”⁹⁴⁴, sense data, s’indica que va estar un temps a la casa de repòs de Pins del Vallès.

Respecte a les diferents valoracions que s’han identificat sobre Štefania Wenzlová, el discurs va canviant en funció del moment i de l’autor, per tant, segueixen el mateix patró que les valoracions que es van fer sobre l’holandesa Dini Heroma.

---

⁹⁴² RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/106-107.

⁹⁴³ En AGMAV, C.1092,8/65.

⁹⁴⁴ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/150.

En els documents consultats tant en el Russian State Archive of Socio-political History com en l'Archivo General Militar de Ávila, hi ha unanimitat a l'hora de qualificar de forma positiva l'activitat professional de Wenzlová⁹⁴⁵, però es poden observar contradiccions respecte la seva activitat política. Mentre en una biografia, sense data, ni signatura s'indicava que "Tiene que ser puesta bajo fuerte control político."⁹⁴⁶, hi tres informes que tenien un to ben diferent.

En l'"Informe general de la Jefa Enfermera del Hospital Militar [de Vic]"⁹⁴⁷, del 4 d'agost del 1938, s'assenyalava: "Ella también es un ejemplo bueno de camarada antifascista, demostrando más interés en el trabajo que en sus cosas particulares"⁹⁴⁸.

En una biografia inclosa en el document titulat "Relación de los camaradas cuya repatriación ha tramitado el Servicio Sanitario", sense data, l'emissor reconeixia el seu desconeixement sobre l'activitat política de Štefania Wenzlová: "Políticamente no tenemos ningún dato contra ella"⁹⁴⁹.

Finalment, en una fitxa titulada "Característica de Wenzl-Trocki, Stefani", del 14 de setembre del 1938, es posava de manifest que aquesta infermera: "Trata bien a los heridos. Buena antifascista"⁹⁵⁰.

---

⁹⁴⁵ AGMAV,C.1092,8/65; RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/120 i 150.

⁹⁴⁶ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/120.

⁹⁴⁷ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/31-33.

⁹⁴⁸ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 708/32.

⁹⁴⁹ RGASPI. Fons 545, inventari 3, fitxer 669/150.

⁹⁵⁰ AGMAV,C.1092,8/65.

Capítol 7. Conclusions de la recerca

La Guerra Civil espanyola va ser un conflicte amb repercussions a nivell internacional. El Pacte de No-Intervenció, signat per diferents països europeus, no va evitar que Alemanya, Itàlia i Portugal, tot i haver-lo ratificat, ajudessin al bàndol sollevant, contribuint d'aquesta manera que el govern de la República s'acostés a l'URSS i Mèxic. A més, el pacte tampoc va frenar l'expansió del feixisme a Europa i als Estats Units i, en alguns països democràtics, aquest posicionament de neutralitat va anar acompanyat de la mobilització de voluntaris a favor del govern legítim d'Espanya. Aquestes circumstàncies, juntament amb l'evolució del conflicte a favor de les tropes franquistes, van contribuir que l'octubre del 1936, el govern de la República aprovés la formació d'unitats militars de voluntaris estrangers, conegudes amb el nom de BI. Entre els homes i les dones de més de 50 països, que es van mobilitzar per participar a la GC, hi havia metges i infermeres, a més d'altre personal sanitari.

L'evolució de la guerra i les dificultats detectades en els hospitals republicans a l'hora d'atendre els brigadistes ferits i/o malalts van obligar les BI a crear un servei sanitari propi i reclutar professionals de la medicina, la infermeria, la farmàcia, la fisioteràpia, etc., per cobrir les necessitats de personal al front, a les unitats mòbils, com *auto-chirs* i *trens-hospital*, als hospitals de campanya i als de rereguarda. A principis d'abril del 1938, davant el risc que el territori republicà quedés dividit en dues parts, es va procedir a l'evacuació cap a Catalunya de la majoria d'efectius de les BI, així com dels ferits, malalts i personal sanitari. Aquesta decisió forçà el SSI a establir una xarxa d'hospitals fora de la ciutat de Barcelona, de la qual en van formar part els hospitals de Mataró, Vic, Farners de la Selva, Moià i S'Agaró.

Aquest estudi s'ha centrat en l'HIV, ja que es tracta d'un cas paradigmàtic pel que fa a l'organització i el funcionament dels hospitals de rereguarda de les BI i, al mateix temps, en 95 dones, procedents de 17 països, entre ells Espanya, que, a més d'exercir-hi com a infermeres del SSI, també hi van desenvolupar activitats de caire polític i políticomilitar. Entre aquestes infermeres voluntàries, de les quals s'ha identificat la seva procedència, n'hi havia un 68,5% d'estrangeres, cosa que mostra el caràcter internacional de la GC i, en el cas de les jueves, el compromís polític unit al pes de la seva història personal i/o familiar van convertir aquest conflicte en una oportunitat per mobilitzar-se contra l'augment del feixisme i davant el risc d'un conflicte armat més global, que intuïen i que es va concretar amb la Segona Guerra Mundial. Moltes d'aquestes dones estrangeres van arribar a Espanya entre el setembre del 1936 i el juny del 1938, però la gran majoria

ja hi eren des de l'agost del 1937, per tant quan van arribar a l'HIV ja feia més de vuit mesos que formaven part del SSI. Per algunes de les infermeres que van treballar a Vic, fossin estrangeres o espanyoles, aquest hospital es va convertir en el seu últim destí, mentre que per a d'altres va representar una experiència més en el seu itinerari per la GC. Ha estat precisament el recorregut d'aquestes infermeres fins arribar a Vic el que ha guiat aquest treball i ha ampliat els límits de l'hospital.

Entre els trets significatius d'aquestes dones, i de tot el personal de l'HIV, destaca la gran diversitat de procedències, característica que ha afegit complexitat a l'hora d'accedir a la seva identitat. En el cas de les estrangeres, la varietat de noms i cognoms (noms de soltera, casada, de guerra, imprecisions ortogràfiques en els registres) i els seus processos migratoris familiars o personals han esdevingut un laberint en la recollida d'informació, ja que a moltes se les vinculava a diferents països, la qual cosa va afavorir la dispersió tant de les fonts primàries com secundàries. Per això, la consulta de fonts arxivístiques catalanes, espanyoles, europees i nord-americanes, de forma presencial o en línia, va esdevenir una activitat fonamental en aquesta investigació. En relació a les infermeres espanyoles, diferents factors les van condemnar a l'oblit, entre altres: el registre d'un sol cognom, la repressió de la dictadura franquista, així com la por i l'activació del seu instint de supervivència que les obligà a callar i a romandre en l'anonimat per protegir la seva vida i la dels seus familiars. Va ser en aquest context on l'accés a la seva trajectòria es va convertir en una fita inassolible. Un aspecte rellevant ha estat l'escassetat de documentació relacionada amb les infermeres i amb l'HIV que s'ha obtingut de fonts arxivístiques catalanes.

De tota manera, la diversitat no només es manifestà en la procedència d'aquestes dones, sinó que també es va evidenciar a l'hora de concretar la seva formació/titulació, ja que, sovint, la funció d'infermera que se'ls atribuïa amagava l'especificitat de la seva formació i del seu treball en els hospitals de les BI on van exercir, també a l'HIV, i homogeneïtzava l'activitat professional d'infermeres titulades, anestesistes, tècniques de laboratori i radiologia, ajudants d'infermeria, fisioterapeutes i estudiants de medicina. A les fonts primàries, els llistats de professionals sanitaris dels hospitals i la majoria de biografies de les dones estudiades han estat els documents més fiables per identificar la seva professió. En canvi en els diferents registres que tenien per objectiu determinar l'afiliació política/sindical del personal femení o deixar constància del cobrament de nòmines, la majoria de dones, que d'una manera o altra tenien cura dels ferits i malalts, hi constaven com a infermeres.

Ara bé, tot i que la formació va representar un element diferenciador del col·lectiu estudiat, també es va convertir en un punt de connexió entre les infermeres titulades i d'aquestes amb les ajudants d'infermeria. Entre les titulades, els estudis van ajudar a transcendir les diferències nacionals i culturals, a més la seva preocupació per la manca d'infermeres qualificades i per unes atencions de qualitat que també van afavorir el desenvolupament de la seva funció docent. Per això van participar en l'organització i la impartició de cursos per augmentar el nivell d'alfabetització, van ensenyar cures bàsiques a les ajudants d'infermeria i/o van aprofitar la pràctica diària per instruir-les en els serveis on treballaven.

Si la formació i la pràctica assistencial va connectar aquestes dones, la lluita contra el feixisme va ser el nexce que les va unir, fossin o no militants d'un partit polític i/o sindicat d'esquerres. En aquest marc, les infermeres titulades van veure la necessitat de definir la relació que hi havia entre infermeria i lluita antifeixista, explicitant el seu compromís amb una atenció individualitzada i unes cures de qualitat, així com la seva contribució a la guerra, des de la rereguarda.

A partir d'aquesta perspectiva, el concepte tenir cura es va ampliar, ja que les atencions de qualitat englobaven tant la dimensió física com moral de la persona i les cures d'infermeria, també es dirigien a estimular la participació dels hospitalitzats en activitats políticoculturals organitzades en els hospitals, i que a l'HIV es van concretar en l'elaboració de periòdics murals, la discussió de la premsa diària, l'assistència a cursos i la participació a la coral i al grup artístic, entre d'altres. Aquestes activitats, en les quals s'hi van implicar i van col·laborar infermeres, a més de ser un mitjà per millorar l'estat d'ànim i augmentar el compromís dels participants, ferits, malalts i personal d'infermeria, també es van convertir en un mecanisme de control, en mans dels comissaris polítics dels hospitals, per afrontar la presència d'infiltrats i dissidents dins el SSI.

En el seu plantejament teòric, les infermeres van reconèixer que l'organització, ja fos dels serveis, del personal i/o de les cures pròpiament dites, era un dels pilars fonamentals per augmentar la qualitat assistencial. L'observació dels espais on es portaven a terme les atencions i el sistema adoptat per a la seva administració va permetre les infermeres prendre consciència de la influència de la desorganització en el comportament d'algunes de les seves col·legues i en el servei que donaven als hospitalitzats. Assumir el càrrec de responsable d'infermeria i/o utilitzar les xarxes relacionals, com les establertes entre membres d'un partit polític o sindicat, van ser estratègies que van adoptar, a l'hora de realitzar canvis organitzatius orientats a la

millora de les condicions de vida dels ferits, malalts i personals d'infermeria. Els beneficis aconseguits a través del desenvolupament d'aquestes estratègies contrasten amb la lentitud del SSI i, amb ella, s'evidencia el poder limitat de les infermeres. En aquesta estructura patriarcal, van ser elles les que es van veure obligades a justificar la gestió de les cures, davant acusacions que tenien més a veure amb el control polític al que estaven sotmeses, que no pas amb les seves competències professionals. En ocasions, ni tan sols denunciar les males condicions dels hospitalitzats i de les infermeres, davant dels responsables del SSI o del PC, va resultar una via efectiva per poder-les millorar.

En tot cas, el sentit atorgat a les cures i a la seva organització, així com la formació i la pràctica de les infermeres titulades en els seus països d'origen van ser factors que van actuar de contrapès per compensar la manca de preparació i experiència en conflictes bèl·lics de la majoria d'infermeres de l'HIV, titulades o no. El 86,2% de les 58 dones, a qui se'ls va poder identificar l'edat, havien nascut després del 1901, per tant tenien, com a màxim, 13 anys quan va esclatar la Primera Guerra Mundial i menys de 28 anys el 1938. Així i tot, quan van arribar a Vic, l'experiència adquirida en unitats mòbils i/o en d'altres hospitals del SSI les va ajudar a fer front a la improvisació i la precarietat de recursos materials i humans que es va viure en aquest hospital, des del seu inici fins a la seva desaparició. De fet, moltes d'aquestes dones havien treballat en espais que no reunien les mínimes condicions per atendre ferits i malalts i havien experimentat els efectes de l'escassetat de material i aliments, la manca d'higiene i de roba i les inclemències climàtiques. L'episodi de febre tifoide que es va desencadenar pocs dies després de la creació de l'HIV és una mostra de les conseqüències dramàtiques que va tenir l'arribada massiva de ferits, no disposar ni d'unes infraestructures amb les mínimes condicions de salubritat, ni d'un nombre de professionals adequats per portar a terme les accions preventives pertinents, relacionades amb el control del sistema de subministraments i qualitat de l'aigua. L'estrès i la duresa d'aquestes condicions de vida van provocar que algunes infermeres emmalaltessin i mentre n'hi va haver que es van recuperar, d'altres van haver de fer una estada en una casa de repòs i/o sol·licitar la repatriació, si era possible.

Malgrat les dificultats, la guerra també va donar cabuda a que hi hagués infermeres que s'enamoresin, es casessin, es quedessin embarassades, donessin a llum a Espanya o marxessin cap als seus països abans de tenir el seu nadó i que visquessin l'alegria de tenir un infant o la tristesa i la desesperació de la seva mort, de la mateixa manera que d'altres havien experimentat el dolor de separar-se dels seus fills i/o filles quan van deixar els seus països o van viure la pèrdua del seu company en combat. En moments

com l'embaràs, la maternitat o la pèrdua d'un ésser estimat, era quan la vulnerabilitat de les dones augmentava en estar lluny de la família i disposar de pocs referents femenins a causa de la mobilitat de personal, cosa que dificultava l'establiment de vincles i relacions per sentir-se acompanyades. L'evolució de la guerra va endurir encara més aquesta situació i a Vic, la majoria de titulades nord-americanes i angleses només hi van treballar un mes i mig i la incertesa de les infermeres que s'hi van quedar o hi van arribar més tard, va anar en augment, a l'estar pendents de tornar als seus països o de conèixer quin seria el seu destí, sobretot a partir del setembre del 1938, arran de la sortida de tots els brigadistes estrangers d'Espanya. Aquestes infermeres van compartir mostres de solidaritat, afecte, complicitat i protecció, però l'hostilitat del SSI i els seus hospitals vers les dones va afavorir que algunes visquessin situacions de violència per part dels homes.

La mobilitat del personal, a més de dificultar les relacions entre les infermeres de l'HIV, també va esdevenir un contratemps per treballar amb organitzacions locals vinculades amb el FP. En qualsevol cas, hi va haver infermeres i ajudants d'infermeria que van col·laborar amb aquestes organitzacions, especialment, aquelles que eren membres del PC. L'estructura que aquest partit va crear a l'hospital els obligava a treballar tant a favor de la lluita antifeixista com de la Segona República espanyola, i a més de sotmetre'ls a un estricte control per aconseguir-ho, va posar una especial atenció en aquells afiliats considerats dissidents.

Els esforços que es van fer des de l'HIV per participar en iniciatives relacionades amb el FP de Vic no es van veure reflectits en la premsa local i, en comptades ocasions, hi van aparèixer notícies o notes relatives a l'activitat de l'hospital i del seu personal. El compromís i l'empatia que les infermeres i la resta del personal van demostrar vers els refugiats i desplaçats de la guerra, principalment els infants, i els soldats del front haurien quedat invisibilitats si no hagués estat pels comissaris polítics i la seva obligació d'informar sobre les activitats que es desenvolupaven en els hospitals de les BI, entre elles les dirigides a millorar les relacions amb la població on s'havien instal·lat.

Aquesta escassa visibilitat de l'activitat de l'HIV, també va anar acompanyada del silenci entorn de les activitats de les seves infermeres, la qual cosa, novament, posa de manifest que la guerra i els hospitals, concebuts com a unitats militars, eren un territori per a homes, no per a dones, on s'hi havia de parlar de la guerra i no del dolor i el patiment que aquesta comportava, ja que afrontar-los podia comportar la desmoralització dels ferits i malalts, represàlies pel personal sanitari i dissidències. Per

dissuadir el personal i els hospitalitzats de propagar notícies o portar a terme accions que qüestionessin el sentit de la continuïtat de la lluita i/o la victòria, el SSI i el PC van establir un sistema de control per detectar-los. Tot i això, els relats de les infermeres que van trencar el silenci, encara que no fessin referència a l'HIV, han ajudat a entendre i donar sentit a les activitats que elles mateixes o d'altres infermeres van realitzar en aquest hospital i que no van explicar o no se n'ha localitzat els seus relats. Les narracions solen descriure les situacions viscudes i, en escasses ocasions, les infermeres expressen les emocions i sentiments que aquestes els van generar. És allò que expliquen el que interpel·la sobre l'impacte emocional de l'experiència i el descans, a més dels moments d'esbarjo s'intueixen com espais facilitadors de contacte, complicitat i sosteniment entre elles, encara que fossin ocupats per activitats de caràcter políticocultural.

La sortida d'Espanya de moltes d'aquestes dones que van treballar com a infermeres a l'HIV no va acabar amb la seva lluita contra el feixisme, ans al contrari, algunes d'elles van participar en la Segona Guerra Mundial o van formar part de la resistència francesa. Una vegada acabat aquest conflicte, el compromís de la majoria es va mantenir i, fins i tot es va ampliar cap a la defensa dels drets humans i civils, a més, de desenvolupar la seva activitat professional en grups de població desfavorida. Algunes infermeres van morir durant la Segona Guerra Mundial, de la mateixa manera que per d'altres, la GC va comportar malaltia i/o el suïcidi.

Tot aquest camí que va començar amb l'HIV ha permès posar en valor les activitats que les infermeres voluntàries de les BI hi van desenvolupar i observar el seu treball en àmbits diferents a l'estrictament professional. El seguiment de la trajectòria d'algunes d'aquestes dones, fent visites o parades en alguns fronts, com els de Madrid, Còrdova, Aragó i Ebre, o en hospitals més o menys a prop de la línia del front, com van ser el de Belalcázar a Còrdova, el de Base número 1 a Albacete, els de Casa Roja i Universidad a Múrcia, els de Villa Paz, Castillejo, Huete, Valdeganga i Villanueva de la Jara a Conca, els de Benissa i Oriola a Alacant, el de Benicàssim a Castelló de la Plana o el de Mataró a Catalunya, ha ajudat a emmarcar l'HIV en el SSI i a mostrar el significat, la dinàmica i la complexitat de la seva organització i funcionament, així com els mecanismes que aquest organisme va establir perquè hospitalitzats i personal esdevinguessin agents en la lluita antifeixista, encara que fos en l'etapa final de la guerra.

És precisament en el fet que les infermeres es consideressin membres actius en aquesta lluita, des de la mateixa infermeria, on s'inscriu l'interès d'aquest estudi. Fer memòria

sobre aquest grup de dones, infermeres i antifeixistes de les BI, que van ser destinades a l'HIV, és una oportunitat per fer visible un llegat que connecta amb el present, a l'interpel·lar a la infermeria sobre la neutralitat de les cures i mostrar la compatibilitat i complementarietat de l'humanisme i el compromís polític en infermeria. Les infermeres voluntàries de les BI van convertir les cures en una eina d'apoderament i en un motor per augmentar la seva motivació i compromís amb la infermeria i, per tant, amb els ferits i els malalts. A més, l'activitat política, així com les relacions i la participació en àmbits polítics, s'han mostrat com a estratègies de canvi en mans de les infermeres per defensar valors fonamentals com la solidaritat, la justícia i la igualtat.

Aquesta investigació no s'acaba amb aquest treball, sinó que permet albirar noves línies de recerca, entre les quals hi ha la de continuar indagant sobre el destí d'algunes d'aquestes infermeres, espanyoles i estrangeres, una vegada van passar la frontera francesa, per comprendre les conseqüències que la guerra d'Espanya va tenir per a elles, així com les activitats que van desenvolupar en aquest destí. L'enfocament de la narrativa biogràfica pot ser una via per traçar algunes d'aquestes trajectòries i estudiar els seus escrits pot ajudar a comprendre el lligam entre la seva activitat infermera i el seu activisme, així com la relació entre humanisme i antifeixisme en la infermeria. Rescatar de l'oblit la trajectòria d'aquestes dones, infermeres i d'esquerres, a més de posar en valor la seva contribució a la societat, també permet accedir a aspectes que són difícils de concretar o evidenciar quan el focus té un caràcter més general.

A més, les conseqüències físiques i psíquiques que va tenir la GC per les infermeres porta a plantejar una segona línia de recerca relacionada amb l'estructura, l'organització i la dinàmica de cases de repòs de les BI a Catalunya, destins on van anar a recuperar-se algunes infermeres que van treballar a Vic.

I finalment, una tercera línia d'investigació se situa en l'estudi de l'activitat preventiva que van desenvolupar algunes infermeres que van treballar a Vic, en concret en malalties de transmissió sexual, així com la pràctica assistencial en hospitals o serveis destinats a l'atenció d'aquests malalts.

Referències bibliogràfiques

- Abel, W. i Hilbert, E. (2015). *Sie werden nicht durchkommen. Deutsche an der Seite der Spanischen Republik und der sozialen Revolution* (vol. 1). Verlag.
- Abelló, T. (2005). La retirada dels internacionals. Dins J. M. Solé Sabater i J. Villarroya Font (Dir.). *Breu història de la guerra civil a Catalunya (1936-1939)* (pp. 657-660). Edicions 62.
- Abraham Lincoln Brigade Archive (s. d.). *The Women of the Abraham Lincoln Brigade: An Archival Collection*. Recuperat 2 juny 2021, de <https://albalb.org/2020/11/22301/>
- Amis des combattants en Espagne Republicaine. (2019, desembre 16). *Qui sommes nous?*. Recuperat 18 agost 2021, de <http://acer-aver.com/qui-sommes-nous>
- Aguirre Rojas, C. A. (2014). *Microhistoria italiana. Modo de Empleo*. Montesinos.
- Albertosi, P. (2004). *Luigi Longo. Il Comandante Gallo*. Associazione Culturale "Luigi Longo". Recuperat 15 octubre 2021, de <http://www.fondazioneLuigiLongo.it/breve-biografia-longo.html>
- Alexiévich, S. (2017). *La guerra no tiene rostro de mujer*. Debolsillo.
- Alfá Miranda, F. (2015). Negrín ante un enemigo "invisible". La Quinta Columna y su lucha contra la República durante la Guerra Civil española (1937-1939). *Historia y política*, 33, 183-210. Recuperat 17 agost 2021, de <https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/28368>
- Alloza, I. (2022). *Lituania: resistència ante la dominación extranjera*. Geografía Infinita. Recuperat 17 juny 2022, de <https://www.geografiainfinita.com/2020/08/paises-balticos-fronteras-historia-lituania/>
- Allué Blanch, V. (2006). El Servei de Biblioteques del Front, epopeia cultural del segle XX. *Item*, 44, 67-111. Recuperat 17 agost 2021, de <https://core.ac.uk/download/pdf/33161937.pdf>
- Alpert, M. (2007). *El ejército popular de la República 1936-1939*. Crítica.

- Alt Miller, Y. (2020, juliol 9). *El significado de los rituales de la cena de Shabat*. AishLatino. Recuperat 15 agost 2021, de <https://www.aishlatino.com/sh/csh/El-significado-de-los-rituales-de-la-cena-de-Shabat.html>
- Alted Vigil, A. (1996). Las consecuencias de la Guerra Civil española en los niños de la República: de la dispersión al exilio. *Espacio, tiempo i forma*, 9, 207-228. Recuperat 15 agost 2021, de <http://revistas.uned.es/index.php/ETFV/article/view/5663/5392>
- Álvarez, F. (1937, juny 27). Opinión de una enfermera. *La Voz de la Sanidad de la XV división*, 4, 7. Recuperat 15 agost 2021, de <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0031396103&search=&lang=es>
- Álvarez, S. (1989a). *Los comisarios políticos en el ejército popular de la República. Aportaciones a la historia de la Guerra Civil Española (1936-1939). Testimonio y reflexión*. Do Castro.
- Álvarez, S. (1996b). *Historia política y militar de las Brigadas Internacionales*. Compañía Literaria.
- Alternês, S. i Wainman, A. (2017). *Almas Vivas. La Guerra Civil Española en imágenes*. Milenio.
- Antón Solanas, I. (2010). *Nurses, practicantees and volunteers: The dissolution of professional boundaries during the Spanish Civil War*. (Tesi doctoral no publicada). Universitat de Manchester.
- Anton Solanas, I., Wakefield A. i Hallett, C. E. (2019). International Nurses to the Rescue: The Role and Contribution of the Nurses of the International Brigades during the Spanish Civil War. *Japan Journal of Nursing Science*, 16(2), 103-114. <https://doi.org/10.1111/jjns.12218>
- Arnolfo, D., Barrera, D. G., Martínez, I. i Roldán, D. (1999). Crisis y resignificación de la microhistoria. Una entrevista a Giovanni Levi. *Prohistoria: historia, políticas de la historia*, 3, 187-191. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5851801>
- Aróstegui, J. (2001). *La investigación histórica: teoría y método*. Crítica

- Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales. (2017, maig 18). *Paul Lukács. El general que aunó las armas y las letras*. Recuperat 7 juliol 2021, de <https://www.brigadasinternacionales.org/2017/05/18/paul-lukacs-el-general-que-auno-las-armas-y-las-letras/>
- Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales. (2018a, diciembre 14). *Alemanas en Brigadas Internacionales. Las internacionalistas alemanas en lucha contra la guerra y el fascismo en España, 1936-1939*. Recuperat 12 juliol 2021, de <https://www.brigadasinternacionales.org/2018/12/14/alemanas-en-brigadas-internacionales/>
- Asociación de amigos de las Brigadas Internacionales. (2018b, octubre 28). *Las mujeres en las Brigadas Internacionales*. Recuperat 26 abril 2022, de <https://www.brigadasinternacionales.org/2018/10/28/mujeres-en-las-bi/>
- Atienza Álvarez, E. i Amezcua Martínez, M. (2016). Cuidados de enfermería en las épocas Moderna y Contemporánea: evolución de la atención de urgencia. *Temperamentvm*, 24, 1-9. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7675916>
- Ávila Sáez, T. (2009). *La batalla del Cerro Pingarrón*. Tercer premio. Concurso de Investigación sobre Chinchón y su entorno: 2009. Servicio de Archivo y biblioteca Ayuntamiento de Cinchón. Recuperat 18 agost 2021, de https://www.bibliotecaspublicas.es/chinchon/Archivo/Concurso_Investigacion.html
- Ballesteros García, R. M. (2008). El efecto de cronos. Brigadistas olvidadas por la historia. *Aposta*, 37, 1-41. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2582026>
- Barona Vilar, J.L. i Bernabeu Mestre, J. (2008) *La salud y el Estado. El movimiento sanitario internacional y la administración española (1951-1945)*. Universidad de Valencia.
- Bassas Cuní, A. (1991). *La guerra civil a Vic. Dietari 1936-1939*. Eumo.
- Baumann, G. G. (2009) *Los voluntarios latinoamericanos en la Guerra Civil Española*. Universidad de Castilla-La Mancha.
- Beevor, A. (2005). *La guerra civil española*. Crítica.

- Benito Bové, R. (2020). *Guia per elaborar citacions bibliogràfiques en format APA 7a edició: Basada en el Publication manual of the American Psychological Association*. Universitat de Vic- Universitat Central de Catalunya. Biblioteca. <http://hdl.handle.net/10854/6275>
- Bennassar, B. (2005). *El infierno fuimos nosotros: la guerra civil española (1936-1942)*. Taurus.
- Berlowitz, J. (2020). *Diario de la camarada Klara. Una enfermera de las Brigadas Internacionales*. El Boletín.
- Bernabeu Mestre, J. i Gascón Pérez, E. (1995). El papel de la enfermería en el desarrollo de la salud pública española (1923-1935): la visitadora sanitaria. *Dynamis*, 15, 151-176. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6384029>
- Bernecker, W. L. (1992). La intervención alemana en la guerra civil española. *Espacio, tiempo y forma*, 5, 77-104. <https://doi.org/10.5944/etfv.5.1992.2763>
- Bertrand de Muñoz, M. (1982). *La Guerra Civil Española en la novela. Biografía comentada*. José Porrúa Turanzas.
- Bessaràbia. (2022, gener 8). Dins *Viquipèdia*. Recuperat 21 abril 2022, de <https://ca.wikipedia.org/w/index.php?title=Bessar%C3%A0bia&oldid=29168619>
- Bolufer Peruga, M. (2014). Multitudes del yo: biografía e historia de las mujeres. *Ayer*, 93, 85-116. Dianet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4638647>
- Binda, M. del C., Silveira, R. i Krämer, C. (2010). Celia Grierson, la primera médica argentina. *Revista argentina de radiología*, 74(4), 361-365. SCIELO. <http://www.scielo.org.ar/pdf/rar/v74n4/v74n4a03.pdf>
- Bingham, M. (1975). *Misericordia en Madrid*. Costa-Amic.
- Blázquez Ornat, I. (2016). La identidad del practicante a través de la prensa profesional: Aragón, 1885-1936. *Dynamis*, 36(2), 443-466. SCIELO. http://scielo.isciii.es/pdf/dyn/v36n2/09_articulo4.pdf
- Bolloten, B. (2015). *La guerra civil española: revolución y contrarrevolución*. Alianza.
- Boragina, J.E. i Sommaro, E. R. (2016). *Voluntarios judeoargentinos en la guerra civil española*. Centro de Cultura de la Cooperación Floreal Gorini.

- Bouček, J. (2009). La ayuda inestimable: Médicos y sanitarios checoslovacos en las brigadas. Dins M. Requena Gallego i M. Eiroa San Francisco (Coords.). *Al lado del gobierno republicano: Los brigadistas de Europa del Este en la guerra de España* (pp. 140-158). Universidad de Castilla-La Mancha.
- Boulka, S. (1938, maig 17). Remitit. *L’Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d’Osona (ACOS). Recuperat 24 juny 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809305&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Branciforte Mazzola, L. (2009). Legitimando la solidaridad femenina internacional: el Socorro Rojo. *Arenal*, 16(1), 27-52. Recuperat de <https://revistaseug.ugr.es/index.php/arenal/article/viewFile/1487/1671>
- Branciforte Mazzola, L. (2011). *El Socorro Rojo Internacional en España (1923-1939). Relatos de la solidaridad antifascista*. Biblioteca Nueva.
- Brasó Broggi, C. (2022). *Los médicos errantes*. Crítica.
- Bredel, W. (1963). Abschied von Spanien. Dins E. Busch (Ed.). *Canciones de la Brigadas Internacionales auf Aurora-Schallplatten* (pp. [27-29]). VEB Deutsche Schallplatten.
- Bré, F. (1948, setembre 18). Service sanitaire. Murcie-Villa Paz-Vich (1936-1938). Dins CHS. “Service de santé”, *Marty et les brigades internationales*. Recuperat 17 abril 2021, de <http://chs.huma-num.fr/items/show/56>
- Briebe de Lorca, A. (1961). *Mi vida Cruz Roja. Memorias*. Instituto Geográfico Militar. Recuperat 22 abril 2022, de <http://www.memoriachilena.gob.cl/archivos2/pdfs/MC0057378.pdf>
- Broggi, M. (2001). *Memorias de un Cirujà*. Edicions 62.
- Brooks, C. i Katz, L. (2015, febrer 3). A Love Story – by Leo Rosenberg. *The Volunteer*. Recuperat 29 abril 2022, de <https://albavolunteer.org/2015/02/blast-from-the-past-a-love-story/>

- Bussot Liñon, E. (2018a). Les Brigades Internacionals. L'Hospital Militar Clínica núm. 4 de S'Agaró. Biografia de vuit brigadistes internacionals que hi moriren. Commemoració del 80è aniversari (1938-2018). *Estudis del Baix Empordà*, 37, 165-207. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6645797>
- Bussot Liñón, E. (2018b). Els brigadistes internacionals de Guíxols i la Vall d'Aro. *L'Arjau*, 81, 16-31. Issuu. https://issuu.com/arjau/docs/arjau_guixols_arxiu_081_solidaritat
- Buyers, K. (s.d.). *XV International Brigade in Spain. Medical Services*. Weebly. Recuperat 05 febrer 2022, de <https://internationalbrigadesinspain.weebly.com/medical-services.html>
- Departamento de Salud Pública de California. (2021, juliol 6). *Basta del tabaco en polvo*. Tobacco Free Ca. Recuperat 16 febrer 2022, de <https://tobaccofreeca.com/es/otros-productos-de-tabaco/basta-del-tabaco-en-polvo/>
- Calvo García, J. J. (1992). *La ayuda sanitaria internacional a la República Española (1936-1938)*. (Resum tesi doctoral no publicada). Universitat de Saragossa.
- El campesino (1909-1985). (2014, febrer 5). Guerra Civil Española día a día [Entrada blog.]. blogSpot. Recuperat 7 juliol 2022, de <http://guerracivildiadia.blogspot.com/>
- Canada and the Spanish Civil War (s. d.). *Florence Mildred Pike*. Canadian Cultural History about the Spanish Civil War. Recuperat 16 setembre 2020, de <https://spanishcivilwar.ca/volunteers/florence-mildred-pike>
- Candela, J., González, O., Navarrete, J. Sánchez, C. i Ventura, F. (2017). *Guide to the Records of the International Brigades (Comintern Archives, Fond 545) at the Russian Center for the Preservation and Study of Recent History (RGASPI), Moscow, elaborat per la The Tamiment Library & Robert F. Wagner Labor Archives. Versió ampliada*. SIDBRINT-CRAI Biblioteca Pavelló de la República.
- Carr, R. (Ed.). (1985). *Estudios sobre la República y la guerra civil española*. Sarpe.
- Carrau Bueno, I. (2018). *L'Hospital Militar de Barcelona (segles XIX i XX)*. Arxiu històric de les ciències de la Salut.

- Carroll, P. N. (2018). *La odisea de la Brigada Abraham Lincoln. Los norteamericanos en la Guerra Civil Española* (2a. ed.). Espuela de la Plata.
- Cartellera d'espectacles. (1938, agost 13). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809389&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Casanovas Prat, J. [Josep] (1993). *Quan les campanes van emmudir*. Patronat d'Estudis Osonencs.
- Casanovas Prat, J. [Josep] (2005). L'Ajuntament de Vic durant la Guerra Civil (1936-1939). *Ausa*, 22(156), 193-217. Raco. <https://www.raco.cat/index.php/Ausa/article/view/39158>
- Casanovas Prat, J. [Josep] (2018). *Vic sota les bombes. Els bombardejos aeris sobre la ciutat de Vic durant la Guerra Civil (1938-1939)*. Patronat d'estudis osonencs.
- Casanovas Ruiz, J. [Julián]. (2014). *España partida en dos. Breve historia de la guerra civil española*. Crítica.
- Casañ Ferrer, G. (2006a). Evaluación del Hospital de las brigadas Internacionales de Benicàssim a Cataluña en abril de 1938. Dins R. Monlleó Peris (Ed.). *Castelló al segle XX. I Congrés d'història local contemporània a Castelló de la Plana: 14-16 de desembre de 2000* (pp. 499-546). Universitat Jaume I.
- Casañ Ferrer, G. (2006b). El Hospital de Benicàssim en el contexto del Servicio sanitario de las Brigadas Internacionales (Guerra Civil, 1936-1939). Dins M. Requena Gallego i R. M. Sepúlveda Losa (Coords.). *La Sanidad en las Brigadas Internacionales* (pp. 161-197). Universidad de Castilla-La Mancha.
- Casañ Ferrer, G. (2007). Evolución del número de camas del Hospital de Benicàssim y del Servicio Sanitario Internacional y su relación con las bajas de guerra. La represión contra el trotskismo y la disidencia dentro del citado servicio. Dins A. R. Celada, D. Pastor García i R. M. López Alonso (Eds). *Las Brigadas Internacionales: 70 años de Memoria Histórica* (pp. 69-84). Amarú.
- Castells, A. (1974). *Las Brigadas Internacionales de la Guerra de España*. Ariel.

- Castellano Ruiz de la Torre, R. i Schnell Quiertant, P. (2011). *Arquitectura militar de la guerra civil en la Comunidad de Madrid. Sector de la Batalla de Brunete*. Consejería de Cultura, turismo y deportes de la Comunidad de Madrid. Recupert 23 abril 2022, de <http://www.madrid.org/bvirtual/BVCM010673.pdf>
- Cateura Valls, X. (2007). Dies de revolució. Dietari de Mn. Gaspar Puigneró de 1936. *Ausa*. 23(160), 249-293. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7080697>
- Cateura Valls, X. (2014). La Guerra Civil d'un vigatà. Dietari de 1938 d'Antoni Vall-Llosada i Costa. *Ausa*. 26(173), 779-858. RACO. <https://raco.cat/index.php/Ausa/article/view/109774/0>
- Cateura Valls, X. (2019). *Records de la guerra (1936-1939) de Jordi Anglada i Bayés i altres notícies sobre la revolució social i la postguerra a Vic*. Ç trancada.
- Celada, A. R., González de la Aleja Barberán, M. i Pastor García, D. (2009). *Los Internacionales: English-speaking volunteers in the Spanish Civil War*. Warren & Pell Pub.
- Centre d'histoire sociale des mondes contemporains (2006). *André Marty et les Brigades internationales*. Recuperat 26 abril 2022, de <http://chs.humanum.fr/exhibits/show/marty-et-les-brigades-internat/marty-et-les-brigades>
- Cerisebio (2015, març 29). La Marmite Norvégienne: Trop simple pour économiser l'énergie en cuisine. [Entrada blog]. Wordpress. Recuperat 18 agost 2021, de <https://resistancesalternatives.wordpress.com/2015/03/29/la-marmite-norvegienne-trop-simple-pour-economiser-lenergie-en-cuisine/>
- CGTU, sigle de Confédération Générale du Travail Unitaire. (s.d.). Dins *Larousse*. Encyclopédie [divers]. Recuperat 20 febrer 2022, de <https://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/CGTU/114351>
- Checa, P. (1937). *Qué es y cómo funciona el partido comunista*. Europa-América. Recuperat 20 abril 2022, de <https://es.scribd.com/document/14438763/Que-es-y-como-funciona-el-Partido-Comunista-Pedro-Checa-1937>

Colmenarejo, F. (2016, juliol 15). *Brunete y Colmenar Viejo en el infierno de julio de 1937*. Cultura de la Sierra de Madrid. Recuperat 18 agost 2021, de <http://www.sierracultura.com/index.php/arqueologia/este-mes-hablamos-de/item/16-cafe-casino-de-las-columnas-colmenar-viejo>

Colombani, L. (2018). *La trena*. Salamandra.

Combatientes. (s.d.). *Guerra Civil espanyola. Memoria històrica. 10ª Brigada Mixta*. (s.d.). Recuperat 10 juliol 2021, de <https://www.combatientes.es/10BrigadaMixta.htm>

Comissió pro campanya d'hivern. (1938, desembre 3). [Anunci]. *L'Hora Nova*, 315, p. 1. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 8 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809533&page=1&search=&lang=ca&view=premsa>

Consell Comarcal d'Osona. (s. d.a). *Alcaldes de la Segona República d'Osona, de 1931 a 1939. Marià Serra i Badell*. Recuperat 9 febrer 2022, de <http://www.ccosona.net/segonarepublica/alcaldes/v/serra-i-badell-maria/163>

Consell Comarcal d'Osona. (s. d.b). *Alcaldes de la Segona República d'Osona, de 1931 a 1939. Ramon Serra i Clapera*. Recuperat 9 febrer 2022, de <http://www.ccosona.net/segonarepublica/alcaldes/v/serra-i-clapera-ramon/107>

Cornejo, J. (2017, setembre 4). Extranjeras en la guerra civil (6). Leah Manning. *Rinconete*. Recuperat 18 agost 2021, de https://cvc.cervantes.es/el_rinconete/anteriores/septiembre_17/04092017_01.htm

Costa Naudó, M. i Vilaseca Llobet, J.M. (2000). L'Hospital dins la guerra. Dins A. Pladevall Font, I. Prades Buixons i F. de Rocafiguera Garcia (Coords.). *L'hospital de la Santa Creu de Vic. Història d'una institució assistencial* (pp. 104-115). Arxiu Històric Comarcal d'Osona.

Costa Naudó, M. (2005). Apunts sobre l'hospital americà de les Brigades Internacionals a Vic. *Gimbernat*, 43, 181-194. RACO. <https://www.raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/72745>

- Costa Naudó, M. (2007). Los Hospitales Internacionales de Vic, Mataró, S'Agaró. Apuntes para una investigación. Dins A. R. Celada, D. Pastor García i R. M. López Alonso (Eds). *Las Brigadas Internacionales: 70 años de Memoria Histórica* (pp. 115-130). Amarú.
- Costa Naudó, M. i Massons Esplugas, J. M. i (2008). El Dr. Jack B. Klein, un dentista nordamericà a la Guerra Civil espanyola. *Gimbernat*, 50, 37-43. <http://ramc.cat/wp-content/uploads/2017/02/gimbernat50.pdf>
- Creu Roja Vic. (1936, desembre 19). Obertura d'un curset d'infermeria. *L'Hora Nova*, 50, p. 6. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 5 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000807861&page=6&search=&lang=ca&view=premsa>
- Creu Roja Vic. (1936, desembre 22). Obertura d'un curset d'infermeria. *L'Hora Nova*, 51, p. 6. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 5 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000807870&page=6&search=&lang=ca&view=premsa>
- Creu Roja Vic. (1936, desembre 24). Obertura d'un curset d'infermeria. *L'Hora Nova*, 52, p. 7. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 21 setembre 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000807879&page=1&search=&lang=ca&view=premsa>
- Creu Roja Vic. (1937, gener 7). Als inscrits al curs d'infermeria. *L'Hora Nova*, 58, p. 7. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 5 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000807935&page=1&search=&lang=ca&view=premsa>
- Creu Roja Vic. (1937, gener 7). Nota important sobre el curs d'infermeria. *L'Hora Nova*, 58, p. 7. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 05 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000807935&page=1&search=&lang=ca&view=premsa>
- Creu Roja Vic. (1937, gener 9). Als inscrits al curs d'infermeria. *L'Hora Nova*, 59, p. 7. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 5 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000807944&page=7&search=&lang=ca&view=premsa>

Creu Roja Vic. (1937, gener 19). *Remerciaments*. *L'Hora Nova*, 63, p. 7. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 5 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000807980&page=7&search=&lang=ca&view=premsa>

Creu Roja de Vic. (1938, abril 9). *Avís*. *L'Hora Nova*, 247, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 5 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809250&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>

Crusells Valeta, M. (2001). La URSS y La guerra civil española. Dins S. de Pablo Contreras (Coord.). *La historia a través del cine: la Unión Soviética* (pp. 39-93). Universitat del País Vasc/ Euskal Herriko Unibersitatea. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=818920>

Cuadrada, C. (2017). Epistemología de estudios de mujeres: aplicación a la historia de la enfermería 797-806. Dins C. Sánchez Martínez, A. C. García Martínez i M. J. García Martínez (Coords). *Los Colegios profesionales de enfermería, su función social e institucional* (pp. 797-806). Salamanca: Colegio profesional de enfermería de Salamanca. Recuperat de https://www.academia.edu/34604275/Epistemolog%C3%ADa_de_Estudios_de_Mujeres_aplicaci%C3%B3n_a_la_Historia_de_la_Enfermer%C3%ADa_2017

Decret 1938, del 13 d'octubre, en virtut del qual son declarats Hospitals Comarcals els Hospitals de Reus, Tortosa, la Seu d'Urgell, Vic, Olot, Figueres, Mataró, Granollers, Manresa, Berga, Solsona, Igualada i Vilafranca del Penedès, Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, any 6, vol. 4, núm. 286, 145-146. Recuperat 13 juny 2022, de <https://dogc.gencat.cat/.content/continguts/serveis/republica/1938/19380286.pdf>

De la Guardia Herrero, C. (2017). La violencia del olvido. Mujeres norteamericanas en la Guerra Civil Española. *Biblioteca virtual Miguel de Cervantes* (pp. 465-474). Recuperat 13 agost 2021, de <https://www.cervantesvirtual.com/obra/la-violencia-del-olvido-mujeres-norteamericanas-en-la-guerra-civil-espanola-849628/>

De Leede, S. i van Veen, C. (2021). *Heroma, Dini*. Amsterdam: Nederlandse vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog (Base de dades de voluntaris holandesos a la Guerra Civil espanyola). Recuperat 12 agost 2021, de <https://spanjestridders.nl/bio/heroma-dini>

- Desayuno Infantil de S.I.A. Aviso. (1938, octubre 15). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809474&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- De Vries, L. M. (2009). *España 1937. Memorias* (2a. ed.). (C. A. Castro, Trad.). Universidad de Veracruz. (Obra original publicada el 1965). Recuperat 23 març 2022, de <http://libros.uv.mx/index.php/UV/catalog/view/FI267/748/993-1>
- Diamant, D. (1979). *Combattants juifs dans l'armée républicaine espagnole, 1936-1939*. Renouveau.
- Diatèrnia. (s.d.a). Dins *Gran Enciclopèdia Catalana*. enciclopèdia.cat. Recuperat el 5 de març de 2022, de <https://www.enciclopedia.cat/ec-gec-0098971.xml>
- Diego Santa Bárbara, E. de (2019). *Las Brigadas Internacionales en la Guerra Civil Española y el importante papel de traductores e intérpretes* (Treball de Fi de Grau, Universitat de Valladolid). Recuperat 2 març 2022, de <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/41376>
- Donahue, M. P.(1985). *Historia de la enfermería*. Doyma.
- Donatiu a l'Hospital de refugiats. (1938, octubre 1). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 6 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809454&page=2&search=&lang=ca&view=premsa>
- Documentationsarchiv des österreichischen widerstandes (s. d.). *Matthèy-Guenet, Liselotte ("Goldy"). ÖsterreicherInnen für Spaniens Freiheit 1936-1939*. *Erinnern*. Recuperat 18 agost 2021, de <https://www.doew.at/erinnern/biographien/spanienarchiv-online/spanienfreiwillige-m/matthey-guenet-liselotte-goldy>
- Drews, M i Stoll, M. (1976). Im Auftrag der Klasse, im Austrag der Partei: Eva und Otto Jonack. Bericht über zwei Lebensläufe. *Deutsche Lehrerzeitung*, p. 12. Documentationsarchiv des österreichischen widerstandes (DÖW)
- Duroux, R. (2006a). Françoise Brauner por sí misma (1911-2000). *Arenal*, 13(2), 379-397. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6539933>

- Durán Jordà, F. (1937). El Servei de Transfusió de sang al front. Organització i utilitatge. *La Medicina catalana: portantveu de l'Occitània mèdica*, 43-44, 512-516. Arca. Arxiu de Revistes Catalanes Antigues. Recuperat 18 agost 2021, de https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1072200&posicion=84&presentacion=pagina
- Echenagusía, J. (1983). Las Milicias de la cultura. *Historia* 16 (84), 24-30.
- Egea Bruno, P. M. (2019). Murcia en la sanidad de las Brigadas Internacionales. El hospital universitario Federica Montseny. *Centum*, 9, 27-30. Recuperat el 28 juny 2021, de <https://digitum.um.es/digitum/bitstream/10201/86982/1/Revista%20Centum%209.pdf>
- Egido, A. i Eiroa, M. (2009). imágenes, ideales y realpolitik: el contexto de la participación de centro-europeos en la guerra de España. Dins M. Requena Gallego i M. Eiroa San Francisco (Coords.). *Al lado del gobierno republicano: Los brigadistas de Europa del Este en la guerra de España* (pp. 15-41). Universidad de Castilla-La Mancha.
- Eiroa San Francisco, M. (2012). Brigadas Internacionales. La solidaridad de la izquierda. Dins A. Viñas (Coord.). *El combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo* (pp. 265-277). Pasado y Presente.
- El American Medical Bureau. (1937, juliol 7). *La voz de la sanidad de la XV división*, 5, 4. Biblioteca Nacional de España. Recuperat 20 abril 2022, de <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0031396112&search=&lang=es>
- Ellas en la guerra. Guerra civil española. Memoria histórica*. (s.d.). Combatientes. Recuperat 10 juliol 2021, de <https://www.combatientes.es/MujeresqueaparecenenelDOMDN.htm>
- Elorza, A. i Bizcarrondo Albea, M. (1999). *Queridos Camaradas. La Internacional comunista y España 81919-1939*. Planeta.
- Encuentro junto al Ebro. Anotaciones de un comisario político (2018, juny 1). *Lo que somos. Partidarios de la libertad de comunicación*. Recuperat 26 abril 2022, de <http://loquesomos.org/encuentro-junto-al-ebro-anotaciones-de-un-comisario-politico/>

- Erra, M. i Erra, M. (2007). *Els camps d'aviació d'Osona durant la Guerra Civil*. Club excursionista Calldetenes.
- Errepublikaplaza (2021, març). Hospital de Guadalajara, Colegio de las Adoratrices. [Entrada blog]. Wordpress. Recuperat de 26 abril 2022, de <https://errepublikaplaza.wordpress.com/2021/03/01/martxo-2021-marzo-hospital-de-guadalajara-colegio-de-las-adoratrices/>
- Espona Bayés, C. (2002). *Entre el roig i el blau. Memòria de la guerra i altres coses: 1934-1942*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Estébanez Estébanez, P. (2012). La mujer en conflictos armados y guerras. *Cuadernos de estrategia*, 157, 263-302. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4056219>
- Estellés Salarich, J. (1986). La sanidad del ejército republicano del Centro. Dins *Los Médicos y la Medicina en la Guerra Civil Española* (pp. 39-59). Saned.
- Esteve Torres, M. I. (2014). *Benicàssim (1937-1938) a través de los recuerdos de brigadistas alemanes*. Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales. Recuperat 20 abril 2022, de https://www.academia.edu/38075462/El_hospital_de_Benic%C3%A0ssim_a_trav%C3%A9s_de_los_recuertos_de_brigadistas_alemanes
- Estruch, J. (2000). *Historia oculta del PCE*. Temas de hoy.
- Fallecimiento de la señorita Lucie Odier. (1985). *Revista Internacional de la Cruz Roja*, 67, 35-37. Recuperat 17 agost 2021, de <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0250569X00004076a.pdf>
- Farrés Malian, F. (1985). *Fotografía histórica de Vic. De la República a la postguerra* (Vol. II). Catalanes comarcals.
- Fernández Moreno, S. Y., Hernández Torres, G. E. i Paniagua Suárez, R. E. (2013). *Violencia de género en la Universidad de Antioquia* (2a. ed.). Universidad de Antioquia. Recuperat 15 agost 2021, de <https://repositorio.unal.edu.co/handle/unal/53231>

- Fernández Soria, J. M. (1987). La asistencia a la infancia en la guerra civil. Las colonias escolares. *Historia de la educación: Revista interuniversitaria*, 6, 83-128. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=87390>
- Fernández Soria, J. M. (2007). Iniciativas de alfabetización en la España republicana durante la Guerra Civil. *Transatlántica de educación*, 2, 94-111. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2346303>
- Ferro, M. (1995). Historia contemporánea y cine. Ariel.
- Filip, I. (2011). Biographische skizze aus dem Spanienarchiv: Dora und Hans Kaiser. Dins C. Schindler (Ed.), *Jahrbuch 2011: Politische verfolgung im lichte von biographien*, (pp. 230-237). Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes. Recuperado 25 febrero 2021, de https://www.doew.at/cms/download/frvd5/jb_2011_web.pdf
- Fisher, H. *Camaradas. Relatos de un brigadista en la Guerra Civil Española*. Ediciones del laberinto.
- Foguet Boreu, F. (2007). Dramatúrgies de circumstàncies (1936-1939): el teatre d'agitprop castellà i català. Dins M. M. Gibert, A. Hurtado Díaz, i J. F. Ruiz Casanova (Comps.). *Literatura comparada catalana i espanyola al segle xx: gèneres, lectures i traduccions (1898-1951). I Simposi sobre literatura comparada catalana i espanyola al segle XX* (pp. 129-142). Punctum & Trilcat.
- Fraser, R. (2016). *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la Guerra Civil espanyola*. Crítica.
- Frente Popular Antifascista de Vic. (1938, octubre 29). *L'Hora Nova*, p. 4. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 5 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809494&page=4&search=&lang=ca&view=premsa>
- Front Popular Antifeixista-Vic. (1938, novembre 15). Ha quedat constituïda la Comissió Pro Campanya d'Hivern.. *L'Hora Nova*, p. 1. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 8 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809518&page=1&search=&lang=ca&view=premsa>

Fundación Domingo Malagón. (2018, març 14). *Encuentro junto al Ebro. Anotaciones de un comisario polític*. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 18 agost 2021, de <http://ensenadaderiazor.blogspot.com/2018/03/encuentro-junto-al-ebro-anotaciones-de.html>

Fundación Pablo Iglesias (s. d.a). Harcourt Got, Joaquín de. *A Diccionario biográfico del socialismo español*. Recuperat 26 març 2022, de <https://fpabloiglesias.es/entrada-db/harcourt-got-joaquin-de/>

Fundación Pablo Iglesias (s. d.b). Palencia Oyarzábal, Ceferino. *A Diccionario biográfico del socialismo español*. Recuperat 27 març 2022, de <https://fpabloiglesias.es/entrada-db/palencia-oyarzabal-ceferino/>

Fuster, F. (2018). *El servicio Sanitario de las Brigadas Internacionales*. Instituto de Estudios albacetenses "Don Juan Manuel": Centro de Estudios y Documentación Brigadas Internacionales (CEDOBI). Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/libro?codigo=798326>

El futur (incert) de la Cope. Els propietaris de l'històric edifici de la cooperativa de Vic, seu del desaparegut Cinema Nou, el posen a la venda. (2013, novembre 5). *El9nou.cat*. Recuperat 18 juny 2022, de <https://el9nou.cat/osona-ripolles/cultura-i-gent/el-futur-incert-de-la-cope/>

Fyrth, J. (1986). *The Signal Was Spain: The Aid Spain Movement in Britain, 1936-39*. Lawrence and Wishart.

Fyvel, P. (1992). *English Penny*. Arthur H. Stockwell Ltd.

Galanda, B., Landauer, H., Manoschek, W., Neugebauer, W. Safrian, H. (1986). *Für spaniens freiheit. Österreicher and der seite der spanischen Republick 1936-1939*. Österreichischer Bundesverlag; Jugend und Volk.

Galiana-Sánchez, M. E., Bernabeu-Mestre, J. i Ballester Añón, R. (2014). Mujeres, salud y profesiones sanitarias: revisión historiográfica y estudio de casos en la sanidad española contemporánea. *Áreas. Revista Internacional De Ciencias Sociales*, 33, 123-136. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4963236>

Galiana Sánchez, M.E. (2019) Historia de la enfermería de salud pública en España y el contexto internacional. *European Journal for Nursing History and Ethics (ENHE)*. <https://doi.org/10.25974/enhe2019-12es>

- Gallego-Caminero, G (2014). *Enfermería al servicio de las ideas. Religiosas y militantes*. Dins B. Morrone (Coord.). *Al servicio de las ideas. La enfermería en los procesos populares de liberación en Iberoamérica*. Suárez, 199-234.
- Gallego-Caminero, G., Nelson, S. i Galbany-Estragué, P. (2015). *Enfermeras Internacionales en la Guerra Civil española (1936-1939)*. Dins M. L. Fernández Fernández, A. C. García Martínez y M. J. García Martínez (Coords.). *Libro de conferencias, ponencias y comunicaciones. XIV Congreso Nacional y IX Internacional de la Historia de la Enfermería a Santander: 7, 8 y 9 de mayo de 2015* (pp. 347-352). Colegio Oficial de Enfermería de Cantabria. Recuperat 15 abril 2022, de https://www.researchgate.net/publication/323453796_ENFERMERAS_INTERNACIONALES_EN_LA_GUERRA_CIVIL_ESPANOLA_1936-1939
- García Sánchez, F. (2006). Presentación a esta exposición. Dins R. Duroux, J. Duroux i G. Baudon, *Lo que yo he visto de la guerra. Los dibujos infantiles de la colección Brauner, 1937-1938* (pp. 5-6). Diputación de Guadalajara. Servicio de Cultura.
- Gavasa, J. (2020, juny 23). La triste historia de los canadienses que lucharon contra el fascismo en España. [Entrada blog]. Conversación sobre la Historia. Recuperat 30 març 2020, de <https://conversacionsobrehistoria.info/2020/06/23/la-triste-historia-de-los-canadienses-que-lucharon-contra-el-fascismo-en-espana/>
- Generalitat de Catalunya. (2021). *Assetjament sexual*. Departament d'Igualtat i Feminismes. Recuperat 8 juliol 2021, de <https://igualtat.gencat.cat/ca/ambits-dactuacio/ures-temps-i-treballs/Equitat-en-els-treballs/violencias-masclistes-en-lambit-laboral/assetjament-sexual/>
- Gil Andrés, C. (2014). *Españoles en guerra. La guerra civil en 39 episodios*. Ariel.
- Ginzburg, C. (1994). Microhistoria: dos o tres cosas que sé de ella. *Manuscrits*, 12, 13-42. Raco. <https://www.raco.cat/index.php/Manuscrits/article/view/23233>
- Gómez Díaz, L. M. (2006). *Teatro para una guerra (1936-1936). Textos y documentos*. Centro de Documentación Teatral del Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música. Ministerio de Cultura. Recuperat 14 agost 2021, de <http://teatro.es/publicaciones/teatro-para-una-guerra-1936-1939-textos-y-documentos>

- González, M. (2017, novembre 4). Juanita Kaiser, de regreso al inesperado lugar de nacimiento 80 años después. *Alicante Plaza*. Recuperat 16 setembre 2020, de <https://alicanteplaza.es/JuanitaKaiserderegresoalinesperadolugardenacimiento80aosdespus>
- González Ávila, M. (2002). Aspectos éticos de la investigación cualitativa. *Revista Iberoamericana de educación*, 29, 85-103. Recuperat 21 abril 2022, de <https://www.redalyc.org/pdf/800/80002905.pdf>
- González López, E. i Ríos Cortés, R. (2020). Brigadas sanitarias en la guerra de España. De la solidaridad internacional a los campos nazis. Dins E. Higuera, A. L. López Villaverde i S. Nieves Chaves (Coords.). *Pasado que no pasa. La Guerra Civil Española a los ochenta años de su finalización* (pp. 423-433). Universidad de Castilla-La Mancha. http://doi.org/10.18239/jornadas_2020.26.28
- González Moreno-Navarro, M. (2009). *Las Brigadas Internacionales: Guerra Civil española 1936-1939: su paso por Cataluña*. PPU.
- Goryan. (1937, juny 27). Reglas para la consulta civil en territorio. *La Voz de la Sanidad de la XV división*, 4, p. 7. Biblioteca Nacional de España. Recuperat 26 abril 2022, de <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0031396103&search=&lang=es>
- Graham, H. (2009). *Breve historia de la guerra civil*. Espasa-Calpe.
- Grason, D. i Pannetier, C. (2019). Bré, Freida Fanny (née Osnas). *Le Maitron. Dictionnaire biographique, mouvement ouvrier, mouvement social*. Recuperat 12 agost 2021, de <https://maitron.fr/spip.php?article17825>
- Green, N. (2021). *Nan Green en España: una voluntaria británica en la Sanidad Internacional*. Asociación de Amigos de las Brigadas internacionales. Recuperat 9 juny 2021, de <https://www.brigadasinternacionales.org/2020/04/03/2009/>
- Guba, E. G. i Lincoln Y. S. (2002). Paradigmas en competencia en la investigación cualitativa. Dins C. Denman i J. A. Haro (Comps.). *Por los rincones. Antología de métodos cualitativos en la investigación social* (pp. 113-145). Colegio de Sonora. Recuperat 21 abril 2022, de http://www.ustatunja.edu.co/cong/images/curso/guba_y_lincoln_2002.pdf
- Guerra Pérez-Cabral, F. (2003). *La Medicina en el exilio Republicano*. Universidad de Alcalá de Henares.

- Guisan, A. (1941). Le colonel Denzler. *La source*, 1, 22-24. Recuperat 22 abril 2022, de https://www.ecolelasource.ch/wp-content/uploads/1941_01_00.pdf
- Haag, J. (2019). Davidow, Ruth (1911-). *Women in World History: A Biographical Encyclopedia*. Recuperat 15 juliol 2021, de <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/davidow-ruth-1911>
- Hernández Conesa, J. M. i Segura López, G. (2013). La formación de las Damas Enfermeras de la Cruz Roja durante la Guerra Civil Española (1936-1939). *Index de Enfermería*, 22(3), 180-183. <https://dx.doi.org/10.4321/S1132-12962013000200014>
- Hervàs Puyal, C. (2004). *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil* (Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra). TDX. <https://www.tesisenred.net/handle/10803/7467#page=1>
- Hervàs Puyal, C. (2008). La Clínica Militar núm. 5: un hospital de les Brigades Internacionals a Santa Coloma de Farners (1938-1939). *Quaderns de la Selva*, 20, 171-192. Raco. <http://www.raco.cat/index.php/QuadernsSelva/article/viewFile/151112/219261>
- Hervàs Puyal, C. (2014). *La xarxa hospitalària a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*. Arxiu Històric de les Ciències de la Salut.
- Hervàs Puyal, C. (2020). Dos hospitals de guerra a la comarca de la Selva: Santa Coloma de Farners i Tossa de Mar (1936-1939): noves aportacions. *Quaderns de la Selva*, 32, 127-151.
- History.com Editors. (2019, juny 7). *HUAC*. History. Recuperat 28 abril 2022, de <https://www.history.com/topics/cold-war/huac>
- Hodara, J. (2014). *Victor L. Urquidi. Trayectoria intelectual*. El Colegio de México. Recuperat 15 juny 2022, de https://www.academia.edu/23825603/Victor_L_Urquidi_Trayectoria_Intelectual
[El Colegio de Mexico 2014 Victor L Urquidi Ensayos economicos El Colegio de Mexico 2014](https://www.academia.edu/23825603/Victor_L_Urquidi_Trayectoria_Intelectual)

Hogar Vasco Vic. (1938, novembre 5). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809504&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>

L'hivern s'acosta [Anunci]. (1938, setembre 17). *L'Hora Nova*, p. 4. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 8 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809434&page=4&search=&lang=ca&view=premsa>

Huber, P. i Hug, R. (2010). *Los voluntarios suizos en la guerra civil española. Diccionario biográfico*. Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales.

Institut d'Adaptació Professional de la Dona. (1938, maig 14). *L'Hora Nova*, 257, p. 2. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 5 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809300&page=2&search=&lang=ca&view=premsa>

Ibáñez Sperber, R. (2006). Judíos en las Brigadas Internacionales. Algunas cuestiones generales. *Historia Actual Online*, 9, 101-115. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2188053>

Identificado el hospital de El Escorial donde murió la fotógrafa Gerda Taro en julio de 1937. (2017, juliol 13). *Aquí en la Sierra*. Recuperat 26 abril 2022, de <https://aquienlasierra.es/2017/07/13/identificado-hospital-escorial-donde-murio-la-fotografa-gerda-taro-julio-1937/>

Infermer/ infermera. (s.d.). Dins *Gran Enciclopèdia Catalana*. enciclopèdia.cat. Recuperat 19 abril 2022, de <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/infermer>

International Federation of Library Associations and Institutions. (2019). *About IFLA*. Recuperat 17 agost 2021, de <https://www.ifla.org/about>

Internet Movie Database. (s. d.). *Ruth Davidow (1911-1999)*. Amazon. Recuperat 16 juliol 2021, de <https://www.imdb.com/name/nm0203181/>

International Hospital Federation. (2020). *About The Internacional Hospital Federation*. Recuperat 19 febrer 2019, de <https://www.ihf-fih.org/about>

- Jackson, A. (2002). *British Women and the Spanish Civil War*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203219591>
- Jackson, A. (2010). *Las mujeres británicas y la Guerra civil española*. Universidad de València.
- Jackson, A. (2012). *Para nosotros era el cielo. Pasión, dolor, fortaleza de Patience Darton: de la guerra civil española a la China de Mao*. San Juan de Dios.
- Jackson, G. (1976). *La República española y la guerra civil*. Crítica.
- Israel Society & Culture: The Histadrut (1920, diciembre 12). Jewish Virtual Library. Recuperat 26 abril 2022, de <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-histadrut>
- Jirku, G. (1937). *Nuestra lucha contra la muerte. El trabajo del Servicio Sanitario Internacional*. Servicio Sanitario Internacional.
- Jirku, G. (2018). *¡Nosotras estamos con vosotros!: Mujeres antifascistas de distintos países hablan de su trabajo en España*. Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales. (Obra original publicada el 1938).
- Judd, D. i Sitzman, K. (2014). *A History of American Nursing. Trends and Eras*. Jones & Bartlett Learning
- Kea, S. (1987). While Passing Through. *Health & Medicine*, 4(1), 11-13.
- Keene, J. (1988). *The last Mile to Huesca. An Australian Nurse in the Spanish Civil War*. New South Wales University Press.
- Keene, J. i Pardo Lancina, V. (Ed.). (2005). *A una milla de Huesca. Diario de una enfermera australiana en la Guerra Civil Española*. Publicaciones de Rolde de Estudios Aragoneses y Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Kowalsky, D. (2003). *La Unión Soviética y la guerra civil española: una revisión crítica*. Crítica.
- Labajo, J. (2004). Compartiendo canciones y utopías: el caso de los Voluntarios Internacionales en la Guerra Civil Española. *Trans. Revista transcultural de música*, 8. Recuperat 14 agost 2021, de <https://www.sibetrans.com/trans/articulo/201/compartiendo-canciones-y-utopias-el-caso-de-los-voluntarios-internacionales-en-la-guerra-civil-espanola>

- Labajo, J. (setembre-octubre 2011). La práctica de una memoria sostenible: el repertorio de las canciones internacionales de la guerra civil española. *Arbor: Ciencia, pensamiento y cultura*, 187(751), 847-856. <https://doi.org/10.3989/arbor.2011.751n5003>
- Labañino Mulet, N. i Rodríguez Meléndez, S. V. (2013). Test de Widal ¿es útil para el diagnóstico de la fiebre tifoidea?. *Correo Científico Médico*, 17(2), 199-201. SciELO. http://scielo.sld.cu/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1560-43812013000200014&lng=es&tlng=es
- Lacomba, J. A. (1995). Sobre historia local y microhistoria. Una aproximación. *Isla de Arriarán*, 6, 129-136. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2708854>
- La commemoració de l'11 de setembre. (1938, setembre 10). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 18 abril 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809424&page=1&search=&lang=ca&view=premsa>
- Landis, A. H. (1967). *The Abraham Lincoln Brigade*. Citadel Press.
- Landauer, H. i Hackl, E. (2005). *Diccionario de los voluntarios austriacos en la España republicana 1936-1939*. Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales.
- Leval, G. (1983). *Espagne libertaire (36-39). L'oeuvre constructive de la Révolution espagnole*. Editions du Monde Libertaire. Recuperat 20 abril 2022, de https://cras31.info/IMG/pdf/gaston_leval_espagne_libertaire.pdf
- Levenson, L. (1996-1997). Ruth Epstein. *The volunteer. Journal of the veterans of the Abraham Lincoln Brigade*, 19(1), 9.
- Llach Galilea, T. (2019). *Historia documental. Congregación de las Hermanas Carmelitas de la Caridad-Vedruna. Generalato M. Polonia Lizagarra (1923-1936) y M. Elisa Irizar (1939-1944)*. Claret.
- Llegada de personal de la tercera ambulancia norteamericana. (1937, abril 11). *La Vanguardia*, p. 3. Recuperat 8 juliol 2021, de <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1937/04/11/pagina-3/33130339/pdf.html?search=llegada%20grupo%20americano>

- Llei de Bases per a l'organització dels serveis de Sanitat i Assistència Social a Catalunya, del 6 d'abril de 1934, Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya, any 2, vol. 2, núm. 96, 105-11 (1934). Recuperat 13 juny 2022, de <https://dogc.gencat.cat/.content/continguts/serveis/republica/1934/19340096.pdf>
- Llopis Sendra, R. (2007). El hospital y centro de permisos de las Brigadas Internacionales en Benissa. Bases para su estudio. Dins A. R. Celada, D. Pastor García i R. M. López Alonso (Eds.). *Las brigadas Internacionales. 70 años de memoria histórica* (pp. 265-275). Amarú.
- Llopis Sendra, R. (2020). *Brigadistes. Les Brigades Internacionals a Benissa I Dènia (1937-1938)*. Universitat de València.
- Lozano Hernández, J. (2015). *El discurso histórico*. Sequitur.
- López, M., Mirón-González R., Castro M. J., Jiménez J. M. (2021). Training of volunteer nurses during the Spanish Civil War (1936-1939): A historical study. *PLOS ONE* 16(12): e0261787. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261787>
- López Vallecillo, M. (2021). *Enfermeras: Mujeres protagonistas en los conflictos bélicos de la primera mitad del siglo XX en España*. EUNSA. Ediciones Universidad de Navarra.
- Lugschitz, R. (2012). *Spanienkämpferinnen. Ausländische Frauen im spanischen Bürgerkrieg 1936-1939*. LIT Verlag.
- Lustiger, A. (1991) *Schalom Libertad!*. Kiepenheuer & Witsch.
- MacDougall, I. (ed). (1986). *Voices from the Spanish Civil War. Personal recollections of scottish volunteers in Republican Spain 1936-39*. Polygon.
- Malbin, B. (1940). Typhoid fever occurring in immunized persons. *The Journal of the American Medical Association*, 115, 33-36.
- Malefakis, E. (coord.). (2006). *La Guerra Civil espanyola*. Taurus.
- Manning, L. (1938, agost 4). Report No. 3. Dins L. Manning. *Reports received from Mrs. Leah Manning and Circulated to the Committee in accordance with resolution 10th. August 1938*. Warwick Digital Collection. Recuperat 3 maig, 2022, de <https://wdc.contentdm.oclc.org/digital/collection/scw/id/9614/rec/2>

- Marín (1937, desembre 27). Periódicos murales. *La Voz de la Sanidad de la XV División*, 22, 11. Biblioteca Nacional de España. Recuperat 1 març 2022, de <http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0031396341&search=&lang=es>
- Marion, D. (1970). *André Malraux*. Seghers.
- Martin, A. L. (2012). Cuidar en Buenos Aires. La enfermería porteña (1886-1940). Dins el V Taller de *Historia Social de la Salud y la Enfermedad a Buenos Aires*: 3 – 5 octubre de 2012. Programa Interuniversitario de Historia Política. <http://historiapolitica.com/datos/biblioteca/mujeres%20y%20profesionalizacion martin.pdf>
- Martin, B. (2018, novembre 19). My cousin Fredericka Imoge Martin. *The Volunteer*. Recuperat 28 abril 2022, de <http://www.albavolunteer.org/2018/11/my-cousin-fredericka-imogene-martin-by-barbara-martin/>
- Martin F. (1989). El Hospital Americano Unido. Poder y libertad. *Revista teórica del Partido Feminista de España*, 11, 46-47.
- Martin, J.P. (2018). *L'histoire des seringues, injecteurs et aspirateurs étudiés comme modèle de l'évolution technologique des instruments médicaux* (Diplôme Universitaire, Université Paris Descartes). IHMCS. <https://ihmcs.fr/L-histoire-des-seringues.html>
- Martín Moruno, D. i Ordóñez Rodríguez, J. (2009). The nursing vocation as political participation for women during the Spanish Civil War. *Journal of War & Culture Studies*, 2(3), 305-319. <https://doi.org/10.1386/jwcs.2.3.305/1>
- Martín Ramos, J. L. (2018). *Guerra y revolución en Cataluña, 1936-1939*. Crítica.
- Martínez, S. (2017, gener 9). Guerra Civil sin heroínas: un libro recuerda a las brigadistas anónimas. *El Español*. Recuperat 11 agost 2021, de https://www.elespanol.com/cultura/20170108/184481654_0.html
- Massons Esplugas, J. M. (2006). Un año al servicio de las Brigadas internacionales como jefe de equipo quirúrgico. Dins M. Requena Gallego i R. M. Sepúlveda Losa (Coords.). *La Sanidad en las Brigadas Internacionales* (pp. 23-51). Universidad de Castilla-La Mancha. Recuperat 5 setembre 2021, de <https://www.uclm.es/es/global/promotores/otros/cedobi/publicaciones-cedobi/cedobi/-/media/9344225F16AA490A82F8594A50C38ACA.ashx>

- McNally, P. F. (2009). Bertha Harmer. *Dictionnaire biographique du Canada* (vol. 16). Université Laval i University of Toronto. Recuperat 22 abril 2022, de http://www.biographi.ca/fr/bio/harmer_bertha_16E.html
- Mestres, J. M, Costa, J., Oliva, M. i Fité, R. (2009). *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos* (4a. ed.). Eumo ; Universitat de Barcelona; Associació de Mestres Rosa Sensat; Universitat Pompeu Fabra.
- Minkoff, K. (1937, desembre 15). Aus der Zeitung "Schwesternhilfe" *AMI. Ayuda Médica Internacional. Periódico del Servicio Sanitario Internacional*, p. 4. Russian State Archive of Socio-political History (RGASPI). Recuperat 28 desembre 2021, de http://sovdoc.rusarchives.ru/Final_s/KOMINT00836/DIR0006/IMG0095.JPG
- Miñarro, A. (2012). Campo de Argelers: el rastro (rostro) de la violencia. *Norte de salud mental*, 10(43), 18-29. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3969917>
- Miñarro, A. i Morandi, T. (2011, abril 20). *Memoria: Tiempo de Verdad, tiempo de Justicia, Tiempo de Reparación. Anticipo del libro Memoria/ Verdad/ Justicia en edición*. Plataforma argentina contra la impunidad. Recuperat 18 agost 2021, de <http://www.plataforma-argentina.org/spip.php?article744>
- Miqueo, C., Barral Morán, M. J., Delgado Echeverría, I., Fernández-Turrado, T. i Magallón, C. (2003). Del análisis crítico a la autoridad femenina en la ciencia. *Feminismo/s*, 1, 195-216. <http://dx.doi.org/10.14198/fem.2003.1.14>
- Mirón González, R. (2016). *Asistencia y condiciones sociosanitarias de los exiliados españoles en el sur de Francia (1936-1939)*. (Tesi doctoral). Universidad de Almeria. Recuperat 5 juliol 2022, de <http://www.mscbs.es/biblioPublic/publicaciones.do?metodo=detallePublicacion&publicacion=5568>
- Moa, P. (2014). *La guerra civil española (1936-1939). Un análisis crítico*. Fajardo el bravo.

- Molina, M. i Hoyas, G. (2001). *Altavoz del frente. Agitación cultural y propaganda de la Vanguardia, guardia y retaguardia en la 2ª república y la Guerra Civil (1931-1939)*. E. G. Tabalet. Recuperat 22 abril 2022, de https://www.upv.es/intermedia/pages/laboratori/publicacions_publicacions/2001_altaveu_del_front/publicacions_republica_e.htm#
- Moltó Abad, F. E. (2013). Antecedentes de las curas en ambiente húmedo (CAH). El “método español” de tratamiento de heridas de guerra y el Hospital Sueco-Noruego de Alcoy. *Gerokomos*, 24 (1), 32-35. SciELO. <http://scielo.isciii.es/pdf/geroko/v24n1/helcos2.pdf>
- Mondy, R. W. I Noe, R. M. (2005). *Administración de recursos humanos*. Pearson educación.
- Montero, M. (2014). *Buscant en Kevin*. Ajuntament de Vic.
- Montellà, A. (2005). *La Maternitat d'Elna, bressol dels exiliats*. Ara Llibres.
- Moradiellos, E. (2016). *Historia mínima de la guerra civil española*. Turner.
- Morales, M. (2019, desembre 22). La Italia fascista que se retrató en la Guerra Civil. *El País*. Recuperat 19 abril 2020, de https://elpais.com/cultura/2019/12/19/actualidad/1576779935_829168.html
- Muñoz Hénonin, A. i Pérez Flores, A. L. (2017). Cine Soviético del realismo socialista: 1932-1957. *Icónica. Pensamiento filmico*, Recuperat 14 agost 2021, de <http://revistaiconica.com/cine-sovietico-realismo-socialista/>
- Nash, M. (2006). *Rojas: las mujeres republicanas en la Guerra Civil*. Taurus. Recuperado 10 agosto 2021, de <http://kcl.edicionesanarquistas.net/lpdf/l255.pdf>
- Navarro, A. J. (2017). Tchapaief, el guerrillero rojo. Georgi Vasilyev y Sergei Vasilyev (1934). *Dirigido por...: Revista de cine*, 481, 64-66.
- Navarro Carballo, J. R. (1989). *La Sanidad en las Brigadas Internacionales*. Adalid.
- Navarro Carballo, J. R. (2007). La sanidad en las Brigadas Internacionales. Dins A. R. Celada, D. Pastor García i R. M. López Alonso (Eds). *Las Brigadas Internacionales: 70 años de Memoria Histórica* (pp. 307-314). Amarú.

- Nelson, C. i Hendricks, J. (Eds.) (1996). *Madrid 1937. Letters of the Abraham Lincoln Brigade from the Spanish Civil War*. Routledge.
- Nelson, S., Galbany-Estragués, P., Gallego Caminero G. (2020). The nurses no-one remembers: looking for Spanish nurses in accounts of the Spanish Civil War (1936-1939). *Nursing History Review*, 28, 63-92. <https://doi.org/10.1891/1062-8061.28.63>
- Newman, J. (2004). Irene Goldin Speigel (1910-2004). *The Volunteer. Journal of the veterans of the Abraham Lincoln Brigade*, 26(1), 21.
- Nightingale, F. (1859). *Notes on Nursing: What it is and What it is Not*. Harrison.
- Nightingale, F. (1990). *Notas sobre enfermería. Qué es y qué no es*. Salvat.
- Núñez Díaz-Balart, M. (2003). La humanidad soñada: propaganda y realidad de las Brigadas Internacionales a través de sus publicaciones. Dins M. Requena Gallego i Rosa Mª Sepúlveda Losa (Coords.). *Las Brigadas Internacionales. El contexto internacional, los medios de propaganda, literatura y memorias*. Universidad de Castilla-La Mancha.
- Núñez Díaz-Balart, M. (2006). La sangre y las letras. Materias primas del trabajo sanitario en las brigadas internacionales. Dins M. Requena Gallego i R. Mª Sepúlveda Losa (Coords). *La Sanidad en las Brigadas Internacionales* (pp. 205-224). Universidad de Castilla-La Mancha.
- Ocaña, J.C. (2003). *El comité de No intervención*. Historiasiglo20.org. Recuperat el 5 juliol 2021, de <http://www.historiasiglo20.org/GLOS/nointervencion.htm>
- Ocupación de Albania (8-4-1939). (2005, setembre 30). Exordio. La Segunda Guerra Mundial (1939-1945). Recuperat 31 març 2022, de <https://www.exordio.com/1939-1945/militaris/batallas/albania.html>
- Olarte Madero, M. (2010). *Las Brigadas Internacionales. El "Hospital Inglés" de Huete*. Manuel Olarte Madero.
- Olarte, M. (s.d.). *El Hospital Inglés de Huete*. Ajuntament de Huete. Recuperat 20 abril 2022, de http://huete.org/wp/?page_id=8694

- Online Archive of California. (2022). *Register of the Leo Eloesser papers Hoover Institution*. University of California Libraries. Recuperat 26 abril 2022, de https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt6m3nd4p3/entire_text/?query=Leo%20Eloesser%20papers
- Oranjehotel. (2022, març 22). Dins *Wikipedia*. Recuperat 26 abril 2022, de <https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Oranjehotel&oldid=61366344>
- Ordre circular 1936, del 15 de juliol, dictant normes encaminades a prevenir la difusió de les malalties que a l'estiu prenen un major increment, Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya, any 4, vol. 3, núm. 197, 484-485 (1936). Recuperat 26 abril 2022, de <https://dogc.gencat.cat/.content/continguts/serveis/republica/1936/19360197.pdf>
- Orensanz, T. (2022). *Com vas perdre el braç, Balchowsky?*. Columna.
- Ortega Lozano, R. (2015). *Walter Bradford Cannon: la institucionalización de la fisiología en la universidad de Harvard durante la segunda mitad del siglo XIX y los comienzos del XX*. (Tesi doctoral). Universidad Complutense de Madrid. UCM. <https://eprints.ucm.es/id/eprint/29395/>
- Pagès, P. (2003). Marty, Vidal, Kléber y el Komintern. Informes y confidencias de la dirección política de las Brigadas Internacionales. *Ebre* 38(1), 11-26. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4042550>
- Palencia, C. i Tuñón, E. (1981). *Exilio de españoles en México. Entrevista con Ceferino Palencia*. Manuscrit no publicat. Instituto Nacional de Antropología e Historia de México i Ministerio de Cultura de España. Centro Documental de la Memoria Histórica. ES.37274.CDMH.
- Palfreeman L. (2012). *¡Salud! British Volunteers in the Republican Medical Service during Spanish Civil War, 1936-1939*. Sussex Academic Press.
- Palfreeman, L. (2020). La ayuda cuáquera británica a los exiliados republicanos españoles en los campos de concentración del sur de Francia (1939-1940). *Dynamis*, 40(1), 23-47. <https://doi.org/10.30827/dynamis.v40i1.15657>

- Palomo Alepuz, L. i Andúgar Soto, A. (2019). Biblioterapia, una disciplina emergente para el fomento de la lectura en el Grado de Educación Infantil. Dins V. M. Sanchís Amat, , Palomo L. Alepuz, i A. Andúgar Soto, (Coords.). *Además de la palabra. Aproximaciones interdisciplinarias a los estudios literarios* (pp 208-222). Biblioteca virtual Miguel de Cervantes. https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/91913/1/Palomo_Andugar_Biblioterapia-una-disciplina-emergente-para-el-fomento-de-la-lectura.pdf
- Pàmies, T. (1977). *Los niños de la guerra*. Bruguera.
- Parentini, M. R. (2002) *Historia de la enfermería. Aspectos relevantes desde sus orígenes hasta el siglo XX*. Trilce. Recuperat 21 abril 2022, de <https://books.google.co.cr/books?id=InsNE8MH5eoC&printsec=frontcover&hl=ca#v=onepage&q&f=false>
- Pastor García, D. i González de la Aleja Barberán, M. (2017). *La mirada femenina. Prensa británica y guerra civil en España*. Amarú.
- Patai, F. (1988, abril). Guerillas Without Guns: Testimonies of American Women Volunteers In the Spanish Civil War. *The Volunteers. Journal of the veterans of the Abraham Lincoln Brigade*, 10(1), 11-12.
- Patai, F. (1989). Heroínas de la buena lucha. Voluntarias norteamericanas en la guerra civil española. *Poder y libertad*, 11, 40-45.
- Patai, F. (1996). Médicos y enfermeras en las Brigadas Internacionales. Dins S. Álvarez. *Historia Política y Militar de las Brigadas Internacionales* (pp. 209-234). Compañía Literaria.
- Payne, S. G. (2014). *La guerra civil española*. Rialp.
- Pennetier, C. (2021). Diamant David (Erlich David, dit). *Le Maitron. Dictionnaire biographique, mouvement ouvrier, mouvement social*. Recuperat 19 setembre 2021, de <https://maitron.fr/spip.php?article22680>
- Pérez López, J. (2014). *La música en las Brigadas Internacionales: Las canciones como estrategia de guerra*. (Tesi doctoral). Universidad de Castilla-La Mancha. UCLM. <http://hdl.handle.net/10578/3989>

- Pérez López, J. (2015). La música en las Brigadas Internacionales: las canciones como estrategia de guerra. Dins J. Sánchez Cervelló i S. Agudo (Coords.). *Estudis sobre conflictes socials. Las Brigadas Internacionales: nuevas perspectivas en la historia de Guerra Civil y del exilio* (pp. 479-498). Universitat Rovira i Virgili. Recuperat 14 agost 2021, de https://issuu.com/publicacions-urv/docs/9788484243632_i
- Pibernat Carner, A. (2005). Mis memorias. Dins A. Hurtado (Ed.). *Memorias del pueblo* (pp. 37-63). RBA.
- Pico Jaramillo, A. L. (comp.). (2020). *Recomendaciones para el uso de normas APA (Actualización 7ma. edición). Guía para la presentación de trabajos académicos*. Colegio de Estudios Superiores de Administración-CESA. Centro de apoyo para la lectura, la oralidad y la Escritura-DIGA. Recuperat 30 juny 2022, de <https://www.cesa.edu.co/wp-content/uploads/2020/08/Normas-APA-DIGA-CESA-v7.pdf>
- Poale Sión. (2022, abril 10). Dins *Wikipedia*. Recuperat el 26 abril 2022, de https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Poale_Zion&oldid=1082004473
- Ponce Vivet, S. i Vilamala Terricabras, J. (eds.). (2010). *L'últim soldat: memòries de Josep Teixidó i Dach*s. Ajuntament de Folgueroles.
- Ponce Vivet, S. (2018). L'administració de l'Hospital de la Santa Creu de Vic durant la Guerra Civil a través de les memòries de Ramon Fàbregas Llanas, el seu director. *Gimbernat*, 70, 191-219. Raco. <https://www.raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/347584/438762>
- Portal de Archivos Españoles (s. d.a). *Persona-Landis, Arthur Harold (1917-1986)*. Ministerio de cultura y deporte. Recuperat 16 juliol 2021, de <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/116127>
- Portal de Archivos Españoles (s. d.b). *Persona- Harris, Ray (1910-1998)*. Ministerio de cultura y deporte. Recuperat 9 febrer 2022, de <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/116226>
- Portal de Archivos Españoles (s. d.c). *Persona- Palencia Oyarzabal, Ceferino (1910- ?)*. Ministerio de cultura y deporte. Recuperat 9 febrer 2022, de <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/123440>

- Portal de Archivos Españoles (s. d.d). *Persona- Díez Fernández, Carlos (1905-1952)*. Ministerio de cultura y deporte. Recuperat 9 febrer 2022, de <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/126115>
- Portal de Archivos Españoles (s. d.e). *Lugares- Hospital Pasionaria de Murcia (España)*. Ministerio de cultura y deporte. Recuperat 9 febrer 2022, de <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/134948/>
- Portal de Archivos Españoles (s. d.f). *Persona-Roberts Bell, Hilda (1915-2009)*. Ministerio de cultura y deportes. Recuperat 16 juliol 2021 de, <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/autoridad/116175>
- Preston, P. (2016). *La guerra civil española*. Debate.
- Preston, P. (2001). *Palomas de Guerra. Cinco mujeres marcadas por el enfrentamiento bélico*. Plaza y Janés.
- Ramírez, N. (2020, juny 9). La increíble aventura de salaria Kea, la brigada internacional negra que salvó vidas en la Guerra Civil. *El País*. Recuperat 3 maig 2021, de <https://smoda.elpais.com/feminismo/de-harlem-a-cuenca-la-odisea-de-salaria-kea-la-enfermera-negra-que-salvo-vidas-republicanas-en-la-guerra-civil/>
- Ramacciotti, K. I. (2019). La profesionalización del cuidado sanitario. La enfermería en la historia argentina. *Trabajos y Comunicaciones*, 49, e081. <https://doi.org/10.24215/23468971e081>
- Ramos Palomo, M. D. (1995). Historia social: un espacio de encuentro entre género y clase. *Ayer*, 17, 85-102. Recuperat el 5 juliol 2021, de http://revistaayer.com/sites/default/files/articulos/17-3-ayer17_LasRelacionesdeGenero_GomezFerrer.pdf
- Real Academia Española (2022). Buró. *Diccionario de la lengua española*. Recuperat 10 març 2022, de <https://dle.rae.es/bur%C3%B3>
- Reig Tapia, A. i Sánchez Cervelló, J. (Coords.). (2019). *La Guerra Civil española 80 años después: Un conflicto internacional y una fractura cultural*. Tecnos.
- Reimann, M. (1982). Gran obra que nunca olvidaremos. Dins P. Radenkova i E. Kabakchieva (Sel.). *Recuerdos de Jorge Dimitrov* (pp. 136-137). Sofia press

- Requena Gallego, M i Peláez Ropero, J. M. (1996). Memorias de vida: Albacete y las Brigadas Internacionales en el recuerdo de los voluntarios de la libertad. *Al-Basit, Revista de estudios albacetenses, extra 1*, 207-232. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1327183>
- Requena Gallego, M. (2004). Las Brigadas Internacionales: una aproximación historiográfica, *Ayer*, 56, 11-36. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=1155059>
- Roberts, M. M. (1937) Florence Nightingale as a Nurse Educator. *The American Journal of Nursing*, 37(7), 773-778.
- Rocafiguera Espona, M. de. (2013). L'Escorial: història d'un espai. Dins M. Burguell, R. Rial, M. de Rocafiguera i M. T. Llach. *Escorial Vedruna Vic. des de 1863 fent escola* (pp. 17-32). Fundació Privada Educativa Vedruna. Recuperat 13 agost 2021, de <https://docplayer.es/71030094-Escorial-vedruna-vic-des-de-1863-fent-escola.html>
- Rodríguez, D. (2021, maig 25). Dunkerque, la retirada más famosa de la Segunda Guerra Mundial. *National Geographic*. Recuperat 17 juliol 2021, de https://historia.nationalgeographic.com/es/a/dunkerque-batalla-desconocida-segunda-guerra-mundial_11729
- Rodríguez Escobar, M. (2019). La “Caza de Brujas”. El Abraham Lincoln Battalion durante la Guerra Fría. Dins F. Alía Miranda, E. Higuera Castañeda i A. Selva Iniesta (Coords.). *Hasta pronto, amigos de España. Los Brigadistas Internacionales en el 80 aniversario de su despedida de la Guerra Civil Española (1938-2018)* (pp. 108-123). Centro de Estudios y Documentación de las Brigadas Internacionales. Recuperat 12 juliol 2021, de <http://iealbacetenses.dipualba.es/viewer.vm?id=0000083900>
- Rodríguez Ocaña, E. (2000). La intervención de la Fundación Rockefeller en la creación de la sanidad contemporánea en España. *Revista Española de Salud Pública*, 74, 27-34. SciELO. https://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1135-57272000000600003&lng=es&tlng=es
- Romero Salvadó, F. J. (2011). *La larga guerra civil española*. Comares.

- Romero, R. (2018). *El autochir, un quirófano móvil para tiempos de guerra*. Historia y Medicina. Recuperat 20 abril 2022, de <http://historiaymedicina.es/el-autochir-un-quirofano-movil-para-tiempos-de-guerra/>
- Sabaté Rull, A. (2014). Les fosses comunes de la Torre de Fontaubella i els Guiamets a la Batalla de l'Ebre. Dins J. Llambrich (ed.). *Textos per entendre millor la Guerra Civil: No jubilem la memòria (2003–2012)* (pp. 137-144). Petrópolis. Recuperat 14 agost 2021, de https://www.nojubilemlamemoria.cat/pdf/Textos_NJLM.pdf
- Sadurní Bassols, C., Galbany Estragués, P. i Gallego Caminero, G. (2021). La Clínica Militar de Vic, un inici marcat per un episodi de febre tifoide (abril i maig de 1938). *Ausa*, 30(187-188), 261-281. <https://doi.org/10.34810/ausav30n187id400771>
- Saimpaul, M. (2013). *La Marmite Norvégienne*. Mireille Saimpaul.
- Saiz, S. (2003). Goldblatt (1915-2003). *The Volunteer. Journal of the veterans of the Abraham Lincoln Brigade*, 25(2), 20. Recuperat 22 abril 2022, de https://albalvalb.org/wp-content/uploads/2020/01/v25n2_june2003.pdf
- Santacana Torres, C. i Pujadas Martí, X. (1990). *L'Altra olimpíada, Barcelona '36: esport, societat i política a Catalunya (1900-1936)*. Llibres de l'Índex.
- Santesmases, M. J., Cabré Pairet, M. i Ortiz Gómez, T. (2017). Feminismos biográficos: aportaciones desde la historia de la ciencia. *Arenal*, 24(2), 379-404. Recuperat 19 abril 2022, de <https://revistaseug.ugr.es/index.php/arenal/article/view/6303>
- Schober, F. J. (2003). Goldy Parin - Matthèy - (k)eube - Grazerin. Ein Beitrag zur Geschichte des „anderen“ Graz. Dins G. Cerwinka, B. Pöttler i E. Staudinger (Eds). *Blätter für Heimatkunde* (pp. 49-73). Historischen Verein für Steiermark.
- Schiborowski, I. i Kochnowski, A. (2016). *Frauen und der spanische krieg 1936-1939. Eine biografische Dokumentation*. Verlag am park.
- Schiborowski, I. i Kochnowski, A. (2018, desembre 14). *Las voluntarias alemanas en las Brigadas Internacionales*. Asociación de Amigos de las Brigadas Internacionales. Recuperat 19 setembre 2021, de <https://www.brigadasinternacionales.org/2018/12/14/alemanas-en-brigadas-internacionales/>

- Seminario de Genealogía Mexicana (s.d.). *Beatrice Mary Bingham*. Geneanet. Recuperat 15 juny 2022, de <https://gw.geneanet.org/sanchiz?lang=es&p=beatrice+mary&n=bingham>
- Serna Alonso, J. i Pons Pons, A. (2000). *Cómo se escribe la microhistoria. Ensayo sobre Carlo Ginzburg*. Cátedra.
- Serrallonga Urquidi, J. (2004). *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra (1936-1939)*. Base.
- Serrallonga Urquidi, J. (2010). Refugiats i desplaçats durant la Guerra Civil. *L'ordit*, 3, 13-22. Raco. <https://raco.cat/index.php/Ordit/article/view/234352>
- Sill, E. (2016). Le service de santé des Brigades internationales. Dins *André Marty et les Brigades Internationales*. CHS. Recuperat 6 octubre 2020, de <http://chs.humanum.fr/exhibits/show/marty-et-les-brigades-internat/marty-et-les-brigades/le-service-de-sant->
- Silverstein Blanc, E.(1996). *Wars I Have Seen*. Volcano Press.
- Simkin, J. (2020a, gener). Agnes Hodgson. *Spartacus Educational*. Recuperat 17 agost 2021, de <https://spartacus-educational.com/JFKhodgsonA.htm>
- Simkin, J. (2020b, gener). Kenneth Sinclair-Loutit. *Spartacus Educational*. Recuperat 26 abril 2022, de <https://spartacus-educational.com/TUloutit.htm>
- Simkin, J. (2020c, gener). Noel Fied. *Spartacus Educational*. Recuperat 13 juliol 2021, de https://spartacus-educational.com/Noel_Field.htm
- Site de la Mairie de Bouquet. (2016). *1944: maquis de la Résistance à Bouquet, et charnier de Célas*. Marie de Bouquet. Recuperat 12 juliol 2021, de <https://www.mairiedebouquet.com/2016/09/1944-maquis-de-la-resistance-a-bouquet-et-charnier-de-celas/>
- Skoutelsky, R. (1998). *L'espoir guidait leurs pas. Les volontaires français dans les Brigades Internationales 1936-1939*. Bernard Grasset.
- Skoutelsky, R. (2006). *Novedad en el frente. Las Brigadas Internacionales en la Guerra Civil*. Temas de hoy.

- Sławno (2022, abril 26). Dins *Wikipedia*. Recuperat 26 abril 2022, de <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=S%C5%82awno&oldid=1082960145>
- Social Networks and Archival Context (SNAC). (s. d.). *Patai, Frances*. Recuperat 18 agost 2021, de <https://snaccooperative.org/ark:/99166/w6j39q72>
- Societat de Nacions. (s.d). Dins *Gran Enciclopèdia Catalana*. enciclopèdia.cat. Recuperat 20 maig 2021, de <https://www.enciclopedia.cat/ec-gec-0063203.xml>
- Socors Roig de Catalunya. (Secció del SRI). (1938, agost 6). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809380&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Socors Roig de Catalunya. (1938, setembre 24). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 6 març 2022, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809444&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Socors Roig de Catalunya (Secció del S.R.I.). (1938, novembre 8). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809509&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Socors Roig de Catalunya (Secció del S.R.I.). (1938, novembre 15). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809518&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Socors Roig de Catalunya. Secció local. (1938, novembre 29). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 8 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809528&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Solé Sabaté, J. M. i Villarroya Font, J. (1986). *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Abadia de Montserrat.
- Solé Sabaté, J.M i Villarroya Font, J. (dirs.). (2005). *Breu història de la guerra civil a Catalunya (1936-1939)*. Edicions 62.

- Soler, J. (2012). *La guerra perdida*. Mondadori.
- Solidaridad Internacional Antifascista. Agrupación local. Aviso. (1938, octubre 1). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809454&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Solidaridad Internacional Antifascista. Agrupación local. Aviso (1938, novembre 1). *L'Hora Nova*, p. 3. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809499&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Sospedra Rodríguez, A. (2019). *Doblement oblidades. Les dones espanyoles i la seva col·laboració en l'esforç de guerra de les Brigades Internacionals*. Arola.
- Southworth, H. R. (2008). *El mito de la cruzada de Franco*. Debolsillo.
- Stewart, I. M. (1945). *The education of nurses. Historical foundations and Modern Trends*. The Macmillan Company.
- Sugarman, M. (2015). *Against Fascism – Jews who served in the International Brigade in The Spanish Civil War*. Martin Sugarman. Recuperat 22 abril 2022, de <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/spanjews.pdf>
- Tamames Gómez, R. (2011). *Breve historia de la guerra civil española*. Ediciones B.
- Tamames, R. (2014, agosto 17). Portugal en la guerra civil española (II). *La crónica de Salamanca*. Recuperat 19 abril 2020, de <https://lacronicadesalamanca.com/23314-portugal-en-la-guerra-civil-espanola-ii/>
- Teatro Vigatà. S.I.A. Agrupación local de Vic. (1938, novembre 12). *L'Hora Nova*, p. 4. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 7 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809514&page=3&search=&lang=ca&view=premsa>
- Termcat. Centre de Tecnologia. (2022). Pòlvores de Sippy 1. *Diccionari Enciclopèdic de Medicina*. Recuperat 28 març 2022, de <https://www.termcat.cat/ca/diccionaris-en-linia/183/search/P%C3%B2lvores%20de%20Sippy%201?type=basic&condition=contains>

- Termes, J. i Cònsol, A. (2008). *La guerra civil a Catalunya (1936-1939)*. Pòrtic.
- Thomas, H. (1979). *La guerra civil española*. Urbión.
- Tismăneanu, V. (2015, maig 11). *Lumină in miez de noapte : In amintirea mamei mela si a Erică Glaser Wallach*. Contributors.ro. Recuperat 18 agost 2021, de <https://www.hotnews.ro/stiri-opinii-20112599-lumina-miez-noapte-amintirea-mamei-mele-ericai-glaser-wallach.htm>
- Tismăneanu, V. i Stan, M. (2016, agost 17). Antifascism as Political Passion in the Life of Cristina Luca. *Public seminar*. Recuperat 18 agost 2021, de <http://publicseminar.org/2016/08/antifascism-as-political-passion-in-the-life-of-cristina-luca/>
- Torres Penella, C. i Valls Molins , R. (2008). Infermeres a la II República. Dins R. Valls Molins (coords.). *Infermeres catalanes a la Guerra Civil espanyola* (pp. 17-28). Universitat de Barcelona.
- Torres Penella, C. i Valls Molins , R. (2015). Enfermeras en la Segunda República. Dins A. Ramió Jofre i C. Torres Penella (coords.). *Enfermeras de guerra* (pp. 33-47). San Juan de Dios.
- Torrijos, C. (2009, febrer 28). Dones de negre [Entrada blog]. Recuperat 17 juliol 2021, de <https://blocs.xtec.cat/bellvitgecoeducacio/2009/02/28/dones-de-negre/>
- Trapiello, A. (2005, maig 28). Crónica de desastres de la guerra. *El País*. Recuperat 18 agost 2021, de https://elpais.com/diario/2005/05/28/babelia/1117237170_850215.html
- Trueta, J. (1939). The Treatment of War Fractures by the Closed Method. *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 33(1), 65-74. NCBI. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1997845/?page=1>
- Tuñón de Lara, M. (1985). *Tres claves de la Segunda República. La cuestión agraria, los aparatos del Estado, Frente Popular*. Alianza Universal.
- Tuytens, S. (2019). *Las mamás belgas. La lucha de un grupo de enfermeras contra Franco y Hitler*. El mono libre.

Una comida íntima en honor de los combatientes de las Brigadas Internacionales (1938, octubre 30). *La Vanguardia*, p. 3. Recuperat 19 març 2022, de <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1938/10/30/pagina-3/33131959/pdf.html?search=comida>

Una gran diada. Amb molt d'entusiasme es celebraren els actes d'homenatge i comiat als heroics voluntaris internacionals. (1938, novembre 1). *L'Hora Nova*, p. 1. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 8 juliol 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809499&page=1&search=&lang=ca&view=premsa>

United Nations. (1993). *Declaration on the Elimination of Violence against Women*. Recuperat 20 abril 2022, de <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>

United Nations. (1996). *Report of the Fourth World Conference on Women (Beijing, 4-15 september, 1995)*. Recuperat el 8 juliol 2021, de <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20E.pdf>

Un hospital móvil para el frente ha sido enviado por el pueblo americano al pueblo español. (1938, març 1). *AMI. Ayuda Médica Internacional. Periódico del Servicio Sanitario Internacional*, p. 1. Russian State Archive of Socio-political History (RGASPI). Recuperat 28 desembre 2021, de http://sovdoc.rusarchives.ru/Final_s/KOMINT00836/DIR0007/IMG0024.JPG

Un teatro de guerra: ("Las Guerrillas del Teatro"). (1938). Nuestro Pueblo.

Usandizaga, M. (1943). *Manual de la enfermería* (4a. ed.). Internacional.

Valls Molins (Coord.). (2008). *Infermeres catalanes a la Guerra Civil espanyola*. Universitat de Barcelona.

Vasilyev, G. i Vasilyev, S. (Dirs.). (1934). *Chapaev*. [Pel·lícula]. Lenfilm. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=yTt2yNo0FBk>

Vera Pérez, J. A. i Henández Conesa, J. M. (2011). *Un análisis educativo de la formación enfermera en España durante la segunda república*. Diego Marín.

- Vidal, J. (2013). La búsqueda de la realidad o de la veredad: una aproximación a partir de la teoría sociológica. *Cinta moebio*, 47, 95-114. <http://dx.doi.org/10.4067/S0717-554X2013000200004>
- Vilà Moncau, J. (1938 març 22). Reobertura de les Escoles Municipals de dibuix i música. *L'Hora Nova*, p.2. Arxiu Comarcal d'Osona (ACOS). Recuperat 24 juny 2021, de <https://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/viewer.vm?id=0000809225&page=2&search=&lang=ca&view=premsa>
- Vilar, P. (2017). *La Guerra Civil espanyola*. Crítica.
- Víñas Martín, A. (2009). *La República Española en guerra*. Crítica.
- Vilaseca Llobet, J. M. (2002). *Aspectes sanitaris de l'Hospital de la Santa Creu de Vic durant la Guerra Civil Española: 1936-1939*. (Tesi doctoral). Universitat de Barcelona. TDX. <https://www.tesisenred.net/handle/10803/405466#page=1>
- Vilaseca Llobet, J.M. (1997). L'Hospital Internacional de Vic durant la Guerra Civil Española 1936-1939. *Gimbernat*, 28, 207-209. Raco. <https://raco.cat/index.php/Gimbernat/article/view/45153>
- Weiss, P. (1999). *La estética de la resistencia*. Argitaletxe HIRU
- Wuzek, E. (2012). *Combattants juifs dans la guerre d'Espagne. La compagnie Botwin*. Syllepse.
- Xaubet Vilanova, J. (2018). La sanitat de les Brigades Internacionals. L'Hospital de Mataró. *Sessió d'Estudis Mataronins*, 34, 255-273. Raco. [file:///C:/Users/34630/Downloads/347445-Text%20de%20l'article-505479-2-10-20210212%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/34630/Downloads/347445-Text%20de%20l'article-505479-2-10-20210212%20(5).pdf)
- Yusta Rodrigo, M. (2008). Género e identidad política femenina en el exilio: mujeres antifascistas españolas (1946-1950). *Pasado y Memoria*, 7, 143-163. <https://doi.org/10.14198/PASADO2008.7.08>
- Zadoff, E. (Ed.). (2004). *Marchas de la muerte*. Yad Vashem. Centro Mundial de Conmemoración de la Shoá. Recuperat 13 juliol 2021, de <https://www.yadvashem.org/es/holocaust/encyclopedia/marchas%C2%A0de-la-muerte.html>

Zaoralová, R., Kutnohorská, J. i Mikšová, Z. (abril, 2015). International Contacts of Czechoslovak Nurses, 1920–1938. *Profese online*, 8(1), 47-53. Recuperat 18 agost 2021, de <https://profeseonline.upol.cz/en/pdfs/pol/2015/01/07.pdf>

Zavala Chicharro, J. M. (2011). *Los horrores de la guerra civil. Testimonios y vivencias de los bandos*. Debolsillo.

Zimbardo, P. (2008). *El efecto Lucifer. El porqué de la maldad*. Paidós.

Zinn, H. (1997). *La otra historia de los Estados Unidos (desde 1492 hasta hoy)*. Argitaletxe Hiru.